

1

1971

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

I. évfolyam, első szám, 1971. december

„Nem az emberek tudata az, amely létünket, hanem megfordítva, társadalmi létünk az, amely tudatunkat meghatározza.”

Karl Marx: A politikai gazdaság bírálatahoz; Előszó. 1859

Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya

Kiadó: Fórum Lapkiadó Vállalat, Újvidék

Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg Slobode 2/I (a Magyar Szó szabadkai fiókszerkesztőségében), szerkesztőségi óra minden pénteken 16-tól 17 óráig.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Ágoston Mihály

Josip Buljovčić

Fehér Kálmán

Dr. Györe Kornél (főszerkesztő helyettes)

Dr. Matkovics József

Dr. Rehák László (fő- és felelős szerkesztő)

Sáfrány Imre

Sági András

Dr. Tóth Lajos

Dr. Várady Tibor

Vass Ádám (a szerkesztő bizottság titkára)

SZERKESZTŐI TANÁCS

Dr. Bori Imre, Dévecs Imre, Prof. ing. Stjepan Han, Dr. Kis Sándor,
Dr. Božidar Kovaček, Dr. Aleksandar Magarašević, Molcer Mátyás,
Dr. Rehák László, Szilágyi Gábor, Đura Stipić, Mr. Borivoj Martin,
Dr. Mirnics József, Mr. Szórád György, Dr. Teleki György, Tóth Anna,
Tripolszky Géza, Saffer Pál, Vajda József

Műszaki szerkesztő: Gyurkovics Hunor

A szerkesztőség titkára: Csonka Júlia

A borítólap terve: Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor

TARTALOMJEGYZÉK

V.D.N.Sz.Sz.T.V. határozata, társadalmi kérdésekkel, kultúrával és művészettel foglalkozó folyóirat megalapításáról	6
* * * Bevezető sorok	7
GYÖRE KORNÉL: Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi megoszlása különös tekintettel a tartomány magyar népességére	9
MUHAMED KEŠETOVIĆ: Az alkotmányreform és az öngazgatási jellegű társadalmi-politikai rendszer mozgásának törvényszerűségei	25
ALEKSANDAR ĐURĐEV: Az alkotmánymódosítás koncepciójának alapvető kérdései a Szerb Szocialista Köztársaságban	37
* * * A Szerb SZ.K. alkotmánymódosításának néhány alapvető kérdése ..	45
EÖRSI ISTVÁN: A valóság fanatikusa	53
PASTYIK LÁSZLÓ: In memoriam Lukács György a jugoszláv lapok és folyóiratok hasábjain	61
BORI IMRE: Hagyományaink	63
* * * A „Hagyományaink” című sorozat 1971—1975. évi kiadói terve	67
* * * A „Kövek” című sorozat téma terve	71
LŐRINC PÉTER: A bánáti város szociográfiája az egykorú irodalom tükrében a századforduló idején	77
BORISLAV MARTIN: Korunk tudományos kutatásai és kutatói	97
GÁL GYÖRGY: Vajdaság népei és nemzetiségei egyenjogú és kölcsönös megismerésének egységes eszmei alapja a történelem, a képzőművészeti és zenei nevelésben	107
STEINFELD SÁNDOR: Emlékezés a mindvégig derűlátó baráttra, elvtársra — 1941. november 18.	115

SYMPOSION

DRAGO DRUŠKOVIĆ: Tájékoztató a Krapinska Toplicán (1970. március 19—21-én) megtartott tudományos tanácskozásról „Az osztály- és nemzeti jelleg a mai szocializmusban” c. témáról	125
TÓTH LAJOS: Az oktatás korszerűsítésének néhány alapkérdése egy szabadkai pedagógiai szeminárium tükrében	137

JELÉN ÉS MŰLT

STIPE ŠUVAR: Az urbanizálódás, a szociális differenciálódás és a szociális szegregáció társadalmunkban	145
V. K.: A magyar munkásság	157

SZEMLE

REHÁK LÁSZLÓ: Milentije Popović — Az etatizmustól az öngazgatás felé	173
FEHÉR KÁLMÁN: Hamis dilemmák	179
DANYI MAGDOLNA: Jegyzet Gerold László művelődés-szociográfiai tanulmánykötetéről	185
BORSOS MÁRTA: Janko Kličovac — Munkástanácsok Lengyelországban	189
VARGA ELEONÓRA: Dr. Vladan Četković — A bürokratizmus ma	191
DUDÁS JUDIT: Robert Escarpit — Az irodalom szociológiája	193
SZÓRÁD GYÖRGY: Zbigniew Pawlowski — Ökonometria	195

**VAJDASÁG DOLGOZÓ NÉPE
SZOCIALISTA SZÖVETSEGÉNEK
TARTOMÁNYI VÁLASZTMÁNYA**

01-171
1971. június 28.
Újvidék

A VAJDASÁGI D.N.SZ.SZ. TARTOMÁNYI VÁLASZTMÁNYÁNAK ELNÖKSÉGE a V.D.N.SZ.SZ. Alapszabálya 17. pontjának 4. bekezdése és a Tartományi Választmány ügyrendjének 33. szakasza értelmében, 1971. június 28-án megtartott ülésén meghozta az alábbi

H A T Á R O Z A T O T

társadalmi kérdésekkel, kultúrávai és művészettel foglalkozó folyóirat megalapításáról.

1.

Vajdaság Dolgozó Népének Szocialista Szövetsége — figyelembe véve intézmények, tudományos és társadalmi munkások kezdeményezését, valamint azt az igényt amely a tudományos gondolkodás fejlesztésére és a magyar nemzetiség etnikai sajátosságainak, kulturális, művészi és egyéb értékeinek ápolására irányul — társadalmi kérdésekkel, kultúrával és művészettel foglalkozó magyar nyelvű folyóiratot alapít.

Vajdaság társadalmi, gazdasági, kulturális, művészeti és nemzeti sajátosságai, így a magyar nemzetisége is, valamint a tudományos gondolkodás, kulturális és művészeti élet erősödése, az elméleti és gyakorlati kérdések megfelelő tudományos tárgyalását kívánják.

A nemzeti egyenjogúság elvének továbbfejlesztése, a tudományos, kulturális és művészi alkotómunka kiterjedésének az önzorgató szocializmus alapján, a nemzeti jellegzetességek kifejezésének és gazdagításának követelményét támasztja oly módon, hogy hozzájárul, mind a magyar nemzetiség, mind más nemzetek és nemzetiségek előrehaladásához Vajdaságban és a J.SZ.SZ.K.-ban.

A társadalmi tudományok, kulturális és művészeti élet fejlődése, a magyar nyelven alkotók tudományos, kulturális és művészeti lehetőségei, reális alapot adnak a társadalmi kérdésekkel, kultúrával és művészettel foglalkozó folyóirat megindítására.

2.

A folyóirat alapszabályát, a Tanács hozza meg és a Vajdasági D.N.SZ.SZ. Tartományi Választmányának Elnöksége hagyja jóvá.

A folyóirat Tanácsát és ennek elnökét a V.D.N.SZ.SZ. Tartományi Választmányának Elnöksége nevezi ki.

A Tanács a szerkesztőséget, a fő- és felelős szerkesztőt pedig a V.D.N.SZ.SZ. Tartományi Választmányának Elnöksége nevezi ki.

3.

A folyóirat magyar nyelven jelenik meg Szabadkán.

4.

A folyóirat megjelenéséhez szükséges pénzeszközöket az érdekelt társadalmi-politikai közösségek, szervezetek és intézmények biztosítják.

Kelemen Máttyás, s. k.
A V.D.N.SZ.SZ. Tartományi
Választmányának elnöke

BEVEZETŐ SOROK

Folyóiratunkat társadalmi környezetünk igénye szülte. Az az igény, hogy teljesebben, átfogóbban és többet tudjunk meg magunkról, környezetünkről és egész társadalmunkról.

Mi, akiknek az a feladat jutott, hogy a várakozásnak megfelelő folyóiratot kell létrehozunk és az olvasó elé tennünk, tudjuk, hogy ez csak fokozatosan valósítható meg. Munkánkat kétségtelenül megnehezíti, hogy társadalmi tudatunk új területén indulunk, hogy munkatársaink az anyanyelvi közegben még nem affirmálódhattak. Tudatosítanunk kell, hogy a tudomány, társadalomtudomány is része anyanyelvi kultúránknak, és ezzel egyidőben lehetőségeinkhez mértén, hozzá kell járulnunk a jugoszláv tudományos gondolat fejlődéséhez is. Az hogy új területekre lépünk, szerénységre int, de egyúttal figyelmeztet a feladat fontosságára is.

Szilárd meggyőződésünk, hogy léteznek azok az adottságok, amelyek alapján az igényességre utaló cím mögött számról-számra jobb és színvonalasabb folyóiratot szerkeszthetünk a felsorakozó munkatársak jóvoltából. Így a *Létünk* olvasóközönsége nem fog belefáradni abba, hogy elvárásai valóra váljanak, nem morzsolódik majd le az első kíváncsiság kielégítése után, hanem kialakul majd a folyóirat olvasótábora, baráti köre, terjesztői, munkatársai.

A jugoszláviai magyarok — az egész öngazgatású szocialista jugoszláv társadalom részeként fejlődve — társadalmi szerkezete sokrétebb, ezért szellemisége is igényesebb, mint tíz-tizenöt évvel ezelőtt volt. Akkor mondanivalójukat magukról, társadalmunkról maradéktalanul elmondhatták versben és vezércikkben. Ma már több a nyílt kérdésünk és szélesebbek öngazgató szocialista társadalmunk értékeinek tudatosítási lehetőségei. Ezt tanúsítják a meglévő folyóiratok, lapok, rádió, TV és könyvkiadásunk. Ehhez a felelősségteljes munkához csatlakozik most a maga eszközeivel a *Létünk* is.

Tudományos eszközökkel — elsősorban az olvasó igényeit tartva szem előtt — igyekszik majd induló folyóiratunk a társadalmi összefüggések és jelenségek mélyére hatolni. Ezért a társadalmi lét tudatmeghatározó jelentőségét marxi értelmezésben felfogva nem

szándékozunk a tudat visszahatását sem elhanyagolni. Mégis hangsúlyozni kívánjuk majd a tények tiszteletét a puszta megsejtéssel szemben, az analízis tiszteletét az intuícióval szemben.

Hisszük, hogy ez valóságunk tárgyalásában sikerülni is fog. Erre utal induló folyóiratunk, noha tudjuk, hogy lehetetlen egy-egy számban átfogóan helyt adni a tudomány és külön a társadalomtudomány minden jelentősebb ágazatának.

Folyóiratunk tárgyköre igen széles, de valóságunk feldolgozási módjában megköveteljük az igényességet, a tárgyi adatszerúségre törekszünk; a tudományosság kritikai analizisét megvalósítva hiszszük, hogy ezt az elképzelést valóra is váltja majd a munkatársak köre, és olvasóink folyóiratunkat hézagpótlónak találják.

VAJDASÁG NÉPEINEK ÉS NEMZETISÉGEINEK TERÜLETI MEGOSZLÁSA KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TARTOMÁNY MAGYAR NÉPESSÉGÉRE

A népesedési problémák, mint nagy horderejű tömegjelenségek, ma világszerte az érdeklődés homlokterében állanak. A születések és halálozások, a természetes és tényleges szaporodás, az átlagos életkor alakulása, a népesség területi megoszlása és a népsűrűség, a társadalmi foglalkozási átrétegződés, a nemzetiségi hovatartozás, a népesség összetétele életkor, nem, foglalkozás szerint olyan alapvető népesedési jelenségek, amelyek társadalmi életünk különböző vonatkozásaiban, a gazdasági tevékenységek mindegyikében, a területfejlesztési tervezésben, a szükségletek előrelátásában, a politikai és igazgatási szervek mindennapos gyakorlatában szinte döntő fontosságú tényezőként szerepelnek. Ez a felismerés teszi indokolttá az alábbi népességföldrajzi vizsgáldást is.

A számos népesedési jelenség közül a jelen esetben egy kerül vizsgálat alá — Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek földrajzi (területi) megoszlása. Az elemzés és a területi megoszlás kimutatása — számos gyakorlati ok miatt — igazgatási területegységenként, tehát *községi szinten* történik, habár tudjuk, hogy a kommunahatárok csak részben egyeznek meg az egyes népek és nemzetiségek által összefüggően lakott területek határaival. A finom, aprólékos részletekbe hatoló etnikai határok megvonásához nagyon részletes, a települések, helyi közösségek, tanyacsoportok szintjén történő elemzések egész sora szükséges, melyek alapján a területi megoszlást a községi határoktól függetlenül lehetne kimutatni és megszerkeszteni Vajdaság ezideig még nem létező néprajzi térképét. Jugoszlávia igen részletes nemzetiségi atlasza előkészületben van. Ugyanis a Szövetségi Statisztikai Hivatal gondos előkészítése alapján a JKSZ megfelelő szerve megvitatta a vállalkozás tervezetét, azt igenlően véleményezte és a maga részéről pártfogolta. A jelentős kiadvány, amely részletessége miatt sok munkát és időt igényel, csak évek múlva hagyja majd el a nyomdát. Ezért érthető, hogy ilyen természetű elemzéseket e sorok írójának nem állt módjában végezni.

A területi megoszlás problematikáját kétféle úton közelíthetjük meg. Mérlegelhetjük az egyes népek és nemzetiségek abszolút számát az adott területegységekben. Az abszolút értékekből nagyság-

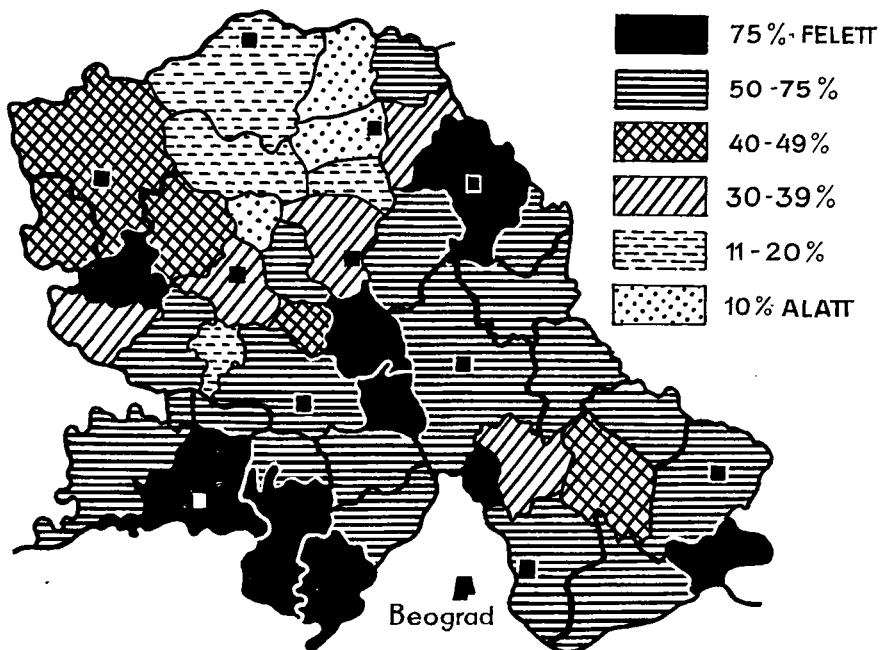
csoportokat szerkeszthetünk, melyek meghatározott jelkulcs segítségével térképre vihetők. Ebben az esetben a hol és a mennyi kérdését válaszoljuk meg, tehát a területi és a mennyiségi elem domborodik ki. Elméletben a vizsgált nép vagy nemzetiség abszolút száma megegyezhet az illető terület egység összlakosságának számával. Vajdaságban azonban gyakorlatilag ilyen eset nem fordul elő. Nálunk szintiszta szerb, horvát, magyar, szlovák stb. népességű község nincs, vagyis bármelyik vizsgált nép vagy nemzetiség bármelyik község összlakosságának csak bizonyos hányada lehet. Az összlakosság és a vizsgált nép vagy nemzetiség száma közötti mennyiségi viszony, arány legegyszerűbben százalékban fejezhető ki és szintén térképezhető. Ilyen módon az illető nép vagy nemzetiség volumene szemléltethető az egyes terület egységek össznépességében. Vizsgálódásainkat mindkét szempont figyelembevételével végezzük.

A népi-nemzetiségi összkép talán Jugoszlávia egyetlen vidékén sem annyira tarka, változatos és bonyolult, mint Vajdaságban. Népek, nyelvek, vallások, szokások, mentalitások olyan erős mértékben keveredtek itt területileg össze, hogy a népi, nyelvi határok sok helyen szinte elmosódnak. Történelmi múltunk utolsó ötszáz éve alatt a különböző irányból érkező betelepedési hullámok 21 népet, nemzetiséget, etnikai csoportot sodortak erre a tájra. A szocialista kiépítés során bekövetkezett mélyreható gazdasági átalakulások a munkakerő újabb hatalmas méretű területi átcsoportosítását eredményezték helyi, táji és országos méretekben. Ennek a mozgásfolyamatnak pillanatnyi időbeli keresztmetszetét és térbeli vetületét tükrözi az 1971 elején felvett helyzetkép.

Mielőtt az egyes népek és nemzetiségek területi elhelyezkedését felvázolnánk, lássuk előbb, hogyan fest tartományunk néprajzi képe. Az alábbi és minden következő statisztikai adatot, melyek a további számítások alapjául szolgáltak, a Tartományi Statisztikai Intézet kiadványából merítettem (SAP Vojvodina — Pokrajinski zavod za statistiku: Popis stanovništva i stanova 1971, Prethodni rezultati o nacionalnom sastavu stanovništva 31. marta 1971. god. Statistički bilten br. 7, Novi Sad, jula 1971). Az alábbi táblázatban csak azok a népek és nemzetiségek szerepelnek, melyek Vajdaság össznépességének legalább egy százalékát teszik. Ezek együttvéve tartományunk lakos-

Népek nemzetiségek	Népességszám		Index 1961–100	Szerkezet %-ban	
	1961	1971		1961	1971
Szerb	1 017 717	1 091 209	107,2	54,86	55,96
Magyar	442 561	423 412	95,7	23,86	21,71
Horvát	145 341	137 561	94,6	7,84	7,06
Szlovák	73 830	72 380	98,0	3,98	3,71
Román	57 259	52 972	92,5	3,09	2,72
Crnogorai	34 782	37 038	106,5	1,88	1,90
Ruszin	—	20 219	—	—	1,04

1. táblázat. Vajdaság népességének 1971. évi népi és nemzetiségi összetétele

1. ábra. A szerbek százalékos aránya tartományunk községeiben

ságának 94⁰/₀-át képezik. A táblázatból kimaradt néhány ezer főt számláló macedón, albán, bosnyák, bolgár, cseh, német, orosz, ukrán, szlovén stb. csoportok területi elhelyezkedésével nem foglalkozunk.

A táblázat adatai érthetőek és beszédesek. A szerbek és a crnagoraiak száma növekedett, a többieké 2—7,5 százalékkal csökkent. Az első esetben a tényleges szaporodás két forrásból, a természetes szaporodásból és a vándorlási különbözetből táplálkozott, míg a második esetben csak a rendkívül alacsony természetes szaporulat volt az alapja. A népességszám csökkenésének számos oka lehet, többek között a nyilvántartásba nem vett kivándorlás, elköltözés az ország munkaerőt igénylő vidékeire, más etnikai közegbe való felszívódás. A népességszám ilyen természetű alakulása Vajdaság népi összetételének szerkezetében is eltolódásokat okozott. A szerbek és a crnagoraiak aránya növekedett, a többieké kisebb-nagyobb mértékben csökkent, legerősebben a magyaroké (2,15⁰/₀). A ruszinok számának és százalékos részesedésüknek alakulása azért nem követhető úgy mint a többiekénél, mert az 1961. évi népszámlálás alkalmával az ukránokkal és a kisorozokkal együtt szerepeltek a kimutatásban.

Az egy millió főt meghaladó szerbek Vajdaság kistájaiban a következőképpen oszlanak meg. Bánátban él a szerbek 39,9, Bácskában 39,5 és Szerémségben 20,6 százaléka. Százalékos arányuk a kistájak össznépességében ettől lényegesen eltérő képet mutat — Szerémségben az összlakosság 75,3⁰/₀-a, Bánátban 65,4⁰/₀-a, Bácskában pedig 43,7 százaléka szerb. Területi elhelyezkedésükre bizonyos fokú tömörség jellemző, összefüggően lagnak meg nagy területeket, szór-

ványosan más nemzetiségű lakosság beékelődésével. Különösen vonatkozik ez Szerémségre és kisebb mértékben Közép-Bánátra. Abszolút számukat véve alapul, területi megoszlásuk az egyes községekben a következő képet mutatja. Kilenc községben — ahol számuk meghaladja a 40 000 főt — él a vajdasági szerbek több mint fele. Legtömegesebben Újvidék (136 814), Zrenjanin (91 165), Pancsova (74 245), Sremska Mitrovica (65 216), Kikinda (52 202) és Zombor (48 766) községben laknak. További nyolc községben 20—30 000-es, 15 községben 10—20 ezres csoportokban élnek, 12 községben pedig számuk nem éri el a 10 ezret.

A százalékos arányt feltüntető térkép azt mutatja, hogy három község — Kishegyes, Zenta és Kanizsa — kivételével a szerbek száma mindenütt nagyobb 10 százaléknál. Az összlakosság viszonylag kis részét képezik még Szabadka, Bácsstopolya, Ada és Petróc községekben. Bácska 20 községe közül számuk mindössze hat községben haladja meg az 50 százalékot. Viszont Szerémség minden községében az összlakosság több mint felét képezik, sőt háromban arányuk a 75 százalékot is túllépi. Bácska túlnyomóan szerb községei Titel, Zsablya és Hódáság. Bánátban Kikinda, Opovo és Fehértemplom községek össznépeességének több mint háromnegyede szerb, Kovačica, Alibunár és Csóka területén viszont számuk nem éri el az összlakosság felét. A szerbek több mint egynegyede Vajdaság 20 ezer lakosnál nagyobb népességű városaiban él. Legtöbben Újvidéken (89 531), Zrenjaninban (42 725), Pancsován (42 466), Kikindán (27 507), Versecen (26 062), Zomborban (23 336) és Sremska Mitrovicán (21 750) laknak.

A jugoszláviai magyarság három etnikai területe Vajdaság, Baranya Kelet-Szlavóniával és a szlovéniai Muravidék. Szórványosan kisebb csoportokban az ország más részeiben is élnek. A magyarság zöme Vajdaságban él. Tartományunk kistájaiban számuk nagyon egyenlőtlenül oszlik meg. A vajdasági magyarok 73,8 százaléka Bácskában, 24,3%-a Bánátban, 1,9 százaléka pedig Szerémségben lakik. Vajdaság 44 községének mindegyikében található több-kevesebb magyar. Számuk csak Petróc, Zsablya, Opovo, Alibunár, Fehértemplom, Beočin, Pećinci, Šid, Stara Pazova községek területén nem éri el az ezret.

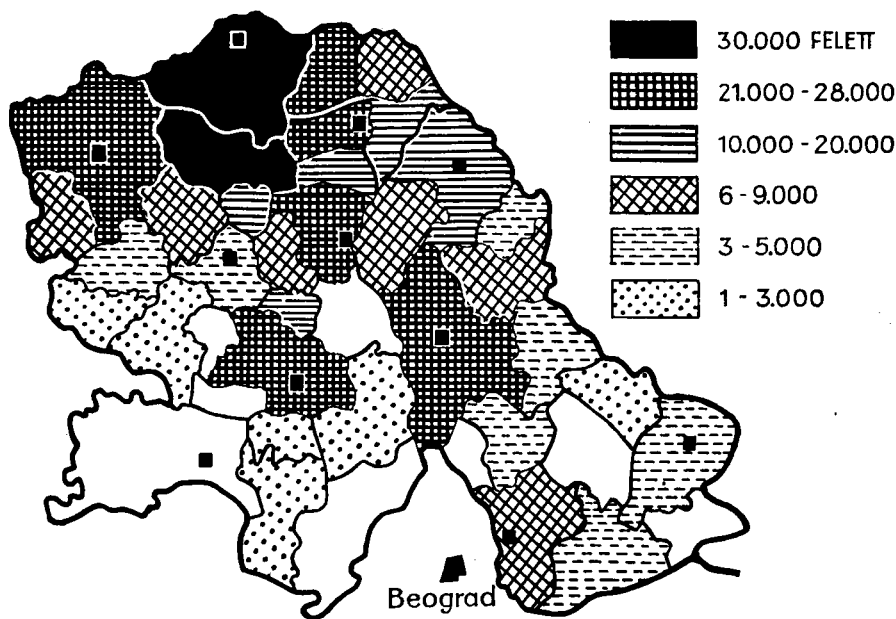
A népesség abszolút számát feltüntető térképen a kerületi koncentráció alapján négy, egymástól éles határral el nem választható etnikai körzet különíthető el.

Az északvajdasági etnikai körzetben lakik a vajdasági magyarok 66 és fél százaléka. Két bánáti (Törökkanizsa, Csóka) és a következő bácskai községek sorolhatók ide: Szabadka, Bácsstopolya, Kanizsa, Zenta, Ada és Becse a Tisza mentén, továbbá Szenttamás, Kishegyes, Kúla, Zombor és Apatin a löszhátságon és a Duna mentén. Legszámosabbak a szabadkai (72 928), a bácsstopolyai (31 481), kanizsai (29 869), zentai (26 881), becsei (27 759) és az adai (17 823) kommunában, de Kishegyes területén is mintegy 10 ezer él. Ez a hét község képezi a vajdasági magyarok földrajzi magját. Ezen a mintegy 3000 km² nagyságú területen lakik a vajdasági magyaroknak több mint fele. Az említett 13 község gazdasági életében az agrártermelés és a hozzá kapcsolódó feldolgozó ipar vezet. A terület legrangosabb vá-

rosi központja a kitűnő forgalmi helyzetű, országos jelentőségű iparral rendelkező Szabadka, Észak-Vajdaság legerősebb vonzáscentruma. A város gravitációs területe lényegében megegyezik azzal az imént kijelölt területtel, melyen a magyarok kétharmada él. A vonzásterület peremén már a szomszédos erős vonzáscentrumok — Újvidék, Zrenjanin és Kikinda — hatása egyre kifejezettebbé válik. A vonzásterületen belül a kereskedelmi hálózat, a kisipar, a gyártásfejlettsége és művelődési intézményei révén Zombor, Kúla, Becse, Bácsstopolya, Ada, Zenta játszik jelentős szerepet. A fő központi hely, Szabadka, mellett ezek a városok mint alacsonyabb rangú, kisebb hatósugarú vonzáscentrumok fungálnak. Szabadka környezetével gazdasági, társadalmi, közlekedési és egészségügyi funkciói révén épített ki szoros kapcsolatokat, azonban legerősebb hatást művelődési szerepkörével fejt ki.

A középbánati etnikai körzet hat községében él a magyarság 13,9 százaléka. Legtöbb a zrenjanini (21 925) és a kikindai (13 098) kommuna területén lakik, de Törökbecse (8 212) és Begaszentgyörgy (7998) községekben is számottevőek. A magyarcsernyei és a szécsányi kommunában számuk nem éri el az ötezret (4272 illetve 3461). Itt a gyorsan fejlődő, mozgalmas életű Zrenjanin a legnagyobb hatósugarú vonzásközpont. Mellette még Kikinda funkciói gyakorolnak erősebb hatást Közép-Bánát népességére.

Dél-Bácska kilenc községében él a magyarság 11,6 százaléka — legtöbb az újvidéki (28 381) és a temerini (10 323) kommunában. A többi hat községben — Verbász kivételével (4594) — 1000—3000 fős

2. ábra. A magyar népesség községenkénti megoszlása

kisebb csoportokban élnek. Legerősebb városközpont a vajdasági városhierarchia élén álló Újvidék. A két erős bácskai vonzáscentrum határterületén az iparos Verbász szerepe növekedőben van.

Dél-Bánát nyolc községében lakik a további 6,1 százalék. Pancsova (7228), Kovin (4863), Versec (4788) és Kovačica (4765) községekben található jelentős magyar csoportok. Legfejlettebb vonzásközpont Pancsova, Versec pedig kisebb hatósugarú centrum.

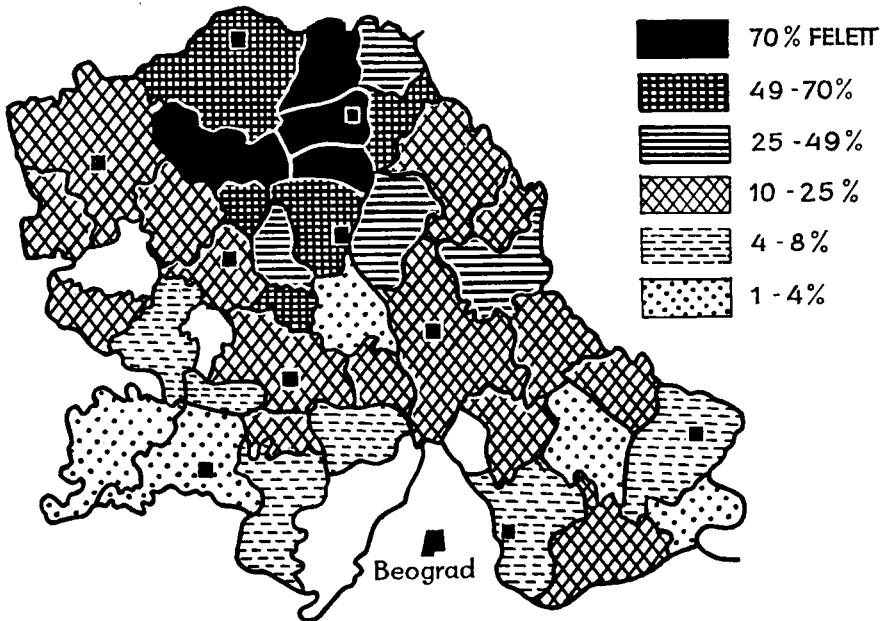
Szerémségben Sremska Mitrovica, Újvidék vonzásköréhez tartozó nyolc község apró- és kiskfalvaiban él szórvaosan a magyarság 1,9 százaléka, legtöbb Ruma (2519) és Indija (1688) területén.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a magyarság 92 százaléka, Bácska, Észak- és Közép-Bánát 28 községében, a maradék 8 százalék pedig Szerémség és Dél-Bánát 16 községében él. Városaink térbeli rendjéhez és a közlekedési hálózathoz viszonyítva a magyarság területi elhelyezkedése kedvezőnek mondható. Ugyanis a fenti négy tömörülési körzet mindegyikében van egy funkciókban gazdag erős vonzáscentrum és számos alacsonyabb rangú központi hely. Ez azt jelenti, hogy a közép- és felsőoktatási intézmények, továbbá más kulturális és kiszolgáló létesítmények telepítése esetében ezt a tényt nem lehet figyelmen kívül hagyni. Másrészt a vonzásközpontokban sugarasan összefutó közlekedési vonalak megkönnyítik a centrumok megközelítését és az odatelepült mindenféle rendeltetésű létesítmény szolgáltatásainak igénybevételét, valamint a beingázás lehetőségeit is növelik.

Vajdaság községeit a népességszám alapján négy csoportba sorolhatjuk. Tizennégy törpeközség népességszáma nem éri el a 20 ezret. Ezekben lakik a magyarság 13,5 százaléka. Van továbbá 20, 20—50 ezer lakosú kisközség, a magyarság 44,7 százalékaival. Hat közepes nagyságú kommuna népességszáma 50—100 ezer között mozog. Itt található a magyarok 11%-a. Végül a négy nagy községben, melyek népességszáma meghaladja a 100 ezer főt, lakik még 30,8%. Mármost, ha a kommunák összlakosságának erősen ingadozó értékeihez viszonyítjuk a magyarság vagy bármely más nép vagy nemzetiség abszolút számának ugyancsak változó értékeit, az a helyzet áll elő, hogy a magas népességszámú községekben a tekintélyesebb számú magyar vagy más csoportok is az összlakoságnak viszonylag csak kisebb hányadát képezik, viszont az alacsonyabb népességű községekben a kisebb csoportoknak is lehet nagyobb volumene. Ezért az egyes csoportok „fajsúlyának” a le mérésénél inkább ajánlatos az egyes népcsoportok abszolút számának figyelembevétele.

A magyarság községenkénti százalékos arányát feltüntető térkép az előzővel bizonyos fokig egyezést mutat, de a fenti okok miatt eltérések is észlelhetők. Két községben a magyar lakosság száma meghaladja a 30 ezret. A kisebb népességű Bácsstopolya 72,4 százaléka magyar, viszont a nagy szabadkai községben, habár Vajdaság kommunái közül itt él a legtöbb magyar, csak az össznépesség felét (49,7%) teszik. Továbbá hat községben számuk meghaladja a 20 ezret. A három kis népességű községben többségben vannak (Kanizsa 88,4%, Zenta 85,6%, Becse 62,3%), azonban a másik három népesebb községben az összlakosság egynegyedét sem érik el (Zombor

23%, Újvidék 13,3%, Zrenjanin 16,9%). Tízezerél többet öt községben élnek. Négy kisebbben százalékarányuk magas (Ada 79%, Kishegyes 63,9%, Csóka 61%, Temerin 52,5%), a nagy kikindai kommunában viszont csak 19%. Hét községben a magyarok száma 6—9 ezer között van. Négyben részesedésük meghaladja a 25%-ot (Törökkanizsa, Törökbecse, Begaszentgyörgy, Szenttamás), kettőben pedig a 10%-ot, viszont a nagy lélekszámú pancsovai kommunában élő 7228 magyar az összlakosságnak csak 6,5 százalékát teszi. Ismét hét községben 3—5000-es csoportok élnek. Ötben számuk eléri a 10%-ot, Versecen és Hódságon pedig nem. Összegezőként megállapíthatjuk a következőket:

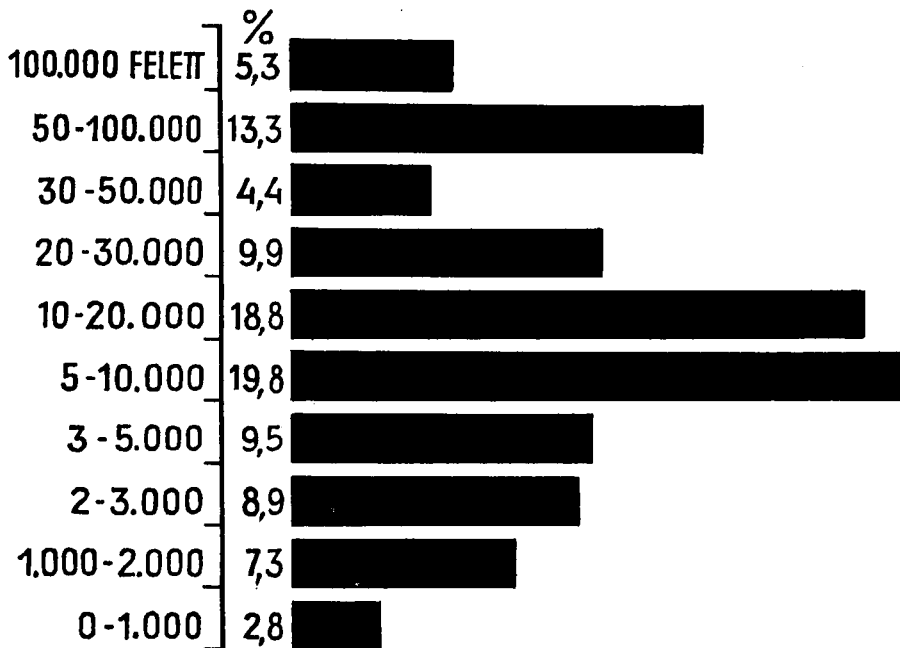
3. ábra. A magyarok százalékos részesedése a vajdasági községek össznépességében

- 9 községben a magyarság százalékaránya eléri vagy meghaladja az 50 százalékot;
- összesen 28 községben számuk meghaladja a 10%-ot;
- 6 községben, noha az abszolút számok igen jelentősek, az összlakosságnak mindössze 4—9 százalékát képezik;
- 10 községben a magyarság aránya 4 százaléknál kevesebb.

A községenkénti területi megoszlás felvázolása után vizsgáljuk meg milyen nagyságrendű és gazdasági jellegű településekben él a vajdasági magyarság. Mint ismeretes a települések nemcsak lakóhely-együttesek és a termelés színhelyei, hanem ezen túlmenően a lakosság számára nagyon sokféle szolgáltatást is nyújtanak. Általában az ellátás minősége szoros összefüggésben van a települések nagyságával — minél nagyobb a település, annál differenciáltabb

igényeket kielégítő közcélú intézményekkel és létesítményekkel rendelkezik. Az apró-, kis- és középfalvak zömében a mindennapi szükségletek — az élelem beszerzése, az alapfokú iskolázás és egészségügyi szolgáltatás, a minimális szórakozás — helyben kielégíthetők. A nagyfalvak, kis- és középvárosok már egyes középfokú, főleg oktatási és kereskedelmi szolgáltatásokat is biztosíthatnak, azonkívül legtöbbjük mint kommunaszékhely igazgatási szerepkörrel is rendelkezik. Vajdaság 30 ezer főnél nagyobb népességű közép- és nagyvárosaiban nagy hatósugarú, közép- és magasszintű kulturális, egészségügyi, oktatási, kereskedelmi, pénzügyi és társadalmi-politikai funkciók összpontosulnak. Ezenkívül jelentős ipari és forgalmi góccok, továbbá magas szintű tudományos és kulturális tevékenység színterei. Nem lehet számunkra közömbös a népességnek települési nagyságkategóriák szerinti megoszlása sem.

A vajdasági települések több mint fele (58,5%) ötezer lakosnál kevesebbet számlál. A településszerkezetre tehát az apró-, kis- és középfalvak jellemzők. Bácska az 5000 főnél nagyobb települések magas számával tűnik ki, és emlékeztetésként megjegyezzük, hogy itt él a vajdasági magyarság majdnem háromnegyed része. Általában Bácska települései inkább a magasabb nagyságrendű csoportokba tartoznak, míg Bánátban és Szerémségben az alacsonyabb kategóriák felé való eltolódás észlelhető. Ennek pedig logikus következménye, hogy a magyarság nagyobb része a magasabb nagyságcsoporthoz tartozó településeken él. Ezt bizonyítja az alábbi diagram is.

4. ábra. A magyar népesség százalékos megoszlása a települések nagyságcsoporthoz tartozók szerint

A diagram részletező adatait, a nagyságkategóriák szerinti megoszlás jellemző vonásainak kellő kiemelése miatt, ajánlatos összevonna értékelni.

Vajdaság — főleg Szerémség és Bánát — apró- és kisfalvaiban él a magyarság 2,8⁰/₀-a, kereken mintegy 12 000 fő. Ilyen települések a bácskai löszhátságban Obornjača, Valkaisor, Törökfalva, Moholgunaras, Völgyes, Kishomok, Bagremovo, Zobnatica; Bánátban Oroszlámos, Majdány, Rábé, Káptalan, Udvarszállás, Lukácsfalva, Fehértelep, Verbica, Sumarak, Bikács. E települések zöme a tanyaközpontok befalvasításával vagy a tőkés nagybirtokok majorjainak átformálódása útján keletkezett. A főútvonalaktól és a nagyobb városi központoktól távolabb eső, egyoldalúan fejlett agrárfalvak ezek, ahol még a mindennapi szükségletek is alig elégíthetők ki.

A némileg jobb ellátottságú 1—3000 fős kis- és középfalvakban él a további 16,2⁰/₀. Ilyen, majdnem színmagyar települések a bácskai löszhátságban Kevi, Felsőhegy, Zentagunaras, Tóthfalva, Orom, Oromhegyes, Ludaspuszta, Kispiac, Telecska; a Tisza mentén Martonos, Adorján; a délbácskai folyami teraszon Szilágy, Gombos, Doroszló; Kikinda vonzáskörzetében Jázova, Szaján, Tóba, Magyarcsérnye; Közép- és Dél-Bánátban Szentmihály, Tamásfalva, Alsóitabé, Úrményháza. Magyar többségűek még Bácskában Bajsa, Kelebia, Miloševo, Rákóczifalu, Budisava, Bánátban Törzsudvarnok és Sándoregyháza.

A magyarság majdnem fele — 48,1⁰/₀-a — a 3000 főt meghaladó de 20 ezer lakosnál kisebb nagyfalvakban és kisvárosokban lakik. Ilyen települések a 3—5000-es nagyságcsoportban Bácskertes, Feketehegy, Tornyos, Bácsszőlős, Pacsér, Nemesmilitics, Padé, Kisorosz, Torda, Székelykeve. Az 5—10 000-es nagyságcsoportban magyarlakta települések Palics, Csantavér, Bezdán, Kishegyes, Horgos, Moravica, Péterréve, Mohol, Bácsföldvár, Debelyacsa, Törökkanizsa, Csóka. A 10 000—20 000-es kategóriában zömmel magyar lakosságú települések Kanizsa, Ada, Bácsstopolya, Temerin, Muzsla, de számuk Szenttamáson (5914), Kúlán (4454) és Bajmokon (4330) is jelentős. Az említett települések legnagyobb részének közlekedésföldrajzi helyzete kedvező, mert a nagy vonzáscentrumok viszonylag könnyen megközelíthetők. Főleg helyi nyersanyagokat feldolgozó kis és középnagyságú iparüzemekkel rendelkeznek. Az alsófokú ellátás mindegyikben biztosítva van, sőt a nagyobbakban már középszintű oktatási, kereskedelmi, egészségügyi, pénzügyi létesítmények is működnek, azonkívül legtöbbje kommunaszékhely. Nem egy közülük, mint helyi központ, kisebb vonzásterületet alakított ki magának.

Vajdaság legfejlettebb, legnagyobb népességszámú, magas szintű központi funkciókkal rendelkező közép- és nagyvárosaiban él a magyarság 33 százaléka. Bácska országos jelentőségű és regionális központjaiban a magyar lakosság száma így alakul: Szabadka 43 277, Újvidék 22 698, Zenta 20 598, Becse 15 720, Zombor 7201. Bánát városaiban számuk már jóval kevesebb így Zrenjaninban 10 051, Kikindán 7668, Versecen 3143, Pancsován pedig Hertelenddel együtt 5759 magyar lakik.

Szerémség településeiben néhány száz fős csoportokban szórva-nyosan élnek magyarok. A 3000-nél kevesebb lakosú falvakban Maradék (979), Šatrinci (463) és Nikinci (637). A 3—5000-es nagyság-csoportba tartozó Hrtkovci (725), Ürög (633), Erdővég (214), Vrdnik (205), az 5000 főt meghaladó települések közül Beočin (454), Indija (336) és Lačarak (260) területen élnek számosabban. Sremska Mitrovicán, Szerémség legnagyobb városában 885 magyar lakik.

A települések szerinti megoszlás kapcsán azt is meg kell vizsgálnunk milyen nagyságú csoportokban él együtt kompaktan a magyarság. A tömörülés, vagy ellenkező irányból tekintve a szóródás mértékét az alábbi táblázat szemlélteti. A három nagyságkategória határértékeinek megállapítása az anyanyelvű oktatás megvalósításának törvényszabta lehetőségei alapján történt.

Nagyságcsoport	A magyar népesség száma	%	Települések száma	Átlagosan egy településben
0—120	5 930	1,4	238	25
121—2200	83 339	19,8	137	608
2200-on felül	334 143	78,8	53	6305

2. táblázat. A magyar népesség nagyságcsoportok szerinti megoszlása

Vajdaság 451 települése közül 428-nak van magyar lakosa. Ha összehasonlítjuk a népesség abszolút számát a magyarlakta települések számával, látszólag jelentős szóródás mutatkozik, mert átlagosan egy településre alig több mint ezer lakos jut. A valóságos helyzet azonban egészen más. Az elkallódásnak legjobban kitett első csoportban mindössze 5930 lakos van. Az adatokból látható, hogy a szóródás ebben a kategóriában valóban nagy, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy 164 településben 10 vagy annál kevesebb család él. Azonban az anyanyelv használata pótoktatás keretében vagy gyűjtőtagozatok szervezésével még ilyen körülmények között is megoldható. A második csoportban már jóval kevesebb számú településében többszáz főt számláló csoportokban laknak, és végül a magyar népesség majdnem négyötöde alig több mint félszáz településben él több-ezres nagy tömegekben. Az ilyen megoszlás mind az anyanyelvű al-
só- és középfokú oktatás, mind a népek és nemzetiségek egyenjogúságára vonatkozó elvek gyakorlati alkalmazása szempontjából kedvezőnek mondható.

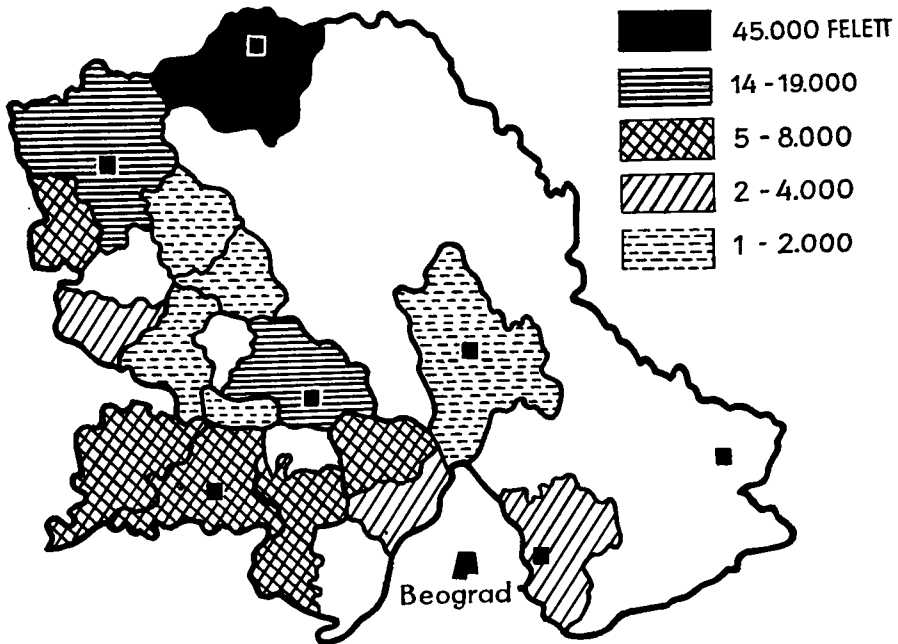
Nagy vonalakban áttekintettük a vajdasági magyarok területi elhelyezkedését. A jugoszláviai magyarság teljes számáról és területi megoszlásáról azonban csak akkor vázolható fel helyzetkép, ha a többi köztársaságok statisztikai intézetei is megjelentetik a nemzeti-ségi összetételre vonatkozó adatokat.

A vajdasági horvátok zöme Bácskában települt (71,7%). Észak-Bácskában és a bácskai Duna mentén — Szabadka, Zombor, Apatin, Bács, B. Palánka, Újvidék vonalán — mutatkozik a legerősebb tömörülés. Ezen a területen 91 894 horvát él, vagyis a vajdasági horvát-ság 66,8 százaléka. Legszámosabbak a szabadkai (46 181 — 31,5%), a zombori (18 924 — 19,3%), az apatini (6572 — 19,2%), a bácsi

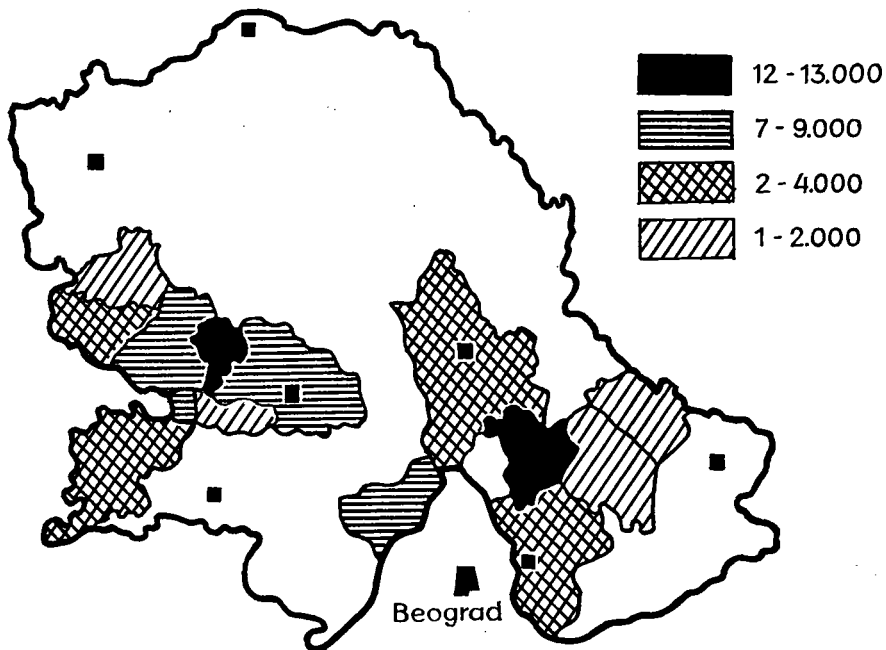
(3662 — 18,9%) és az újvidéki kommuna területén. Közép- és Kelet-Bácska községeiben az összlakosság 1—3 százalékát képezik. Őt, főleg magyarlakta községben pedig számuk még az egy százalékot sem éri el. A horvátok másik, az előbbinél jóval gyengébb sűrűsödési területe Szerémség nyugati, középső és északkeleti része. Legtöbben Sid (7778 — 20,4%), Indiža (6025 — 14,9%), Sr. Mitrovica (5711 — 7,3%), Ruma (5486 — 10,5%), és St. Pazova (3661 — 8,4%) községekben találhatók. Szerémségben a vajdasági horvátok 22,6%-a él. Bánátban a horvátok szórványosan laknak (5,7%). Három községben számuk 1—2% között mozog, további tizenegyben pedig számuk az egy százalékot sem éri el. Legtöbb horvát Pancsova község területén él (2673), legmagasabb százalékarányuk pedig Opovon van (6,9).

Ha települési szinten nézzük a horvátok területi megoszlását, igen érdekes képet kapunk. A vajdasági horvátok 50,2%-a kilenc településben él, melyekben népességszámuk meghaladja a 3000 főt. Ezek közül négy közép- és nagyváros (Szabadka, Újvidék, Zombor, Sr. Mitrovica), négy falusi település (Tavankut, Szond, Bajmok, Monostorszeg), egy pedig Vajdaság legkifejezettebb városglomerációjához tartozik (Pétervárad). Legtöbb a horvát Szabadkán (27 046), Zomborban (9367) és Újvidéken (6966). A falusi települések élén 5670 horvát lakossal Tavankut áll.

A szlovákok területi elhelyezkedésére bizonyos mértékű tömörség jellemző. Fő etnikai területük a délbácskai és északszerémségi Dunamellék, kiágazásokkal délen Sid, északon Hódság felé. A jel-

5. ábra. A vajdasági horvátok területi elhelyezkedése

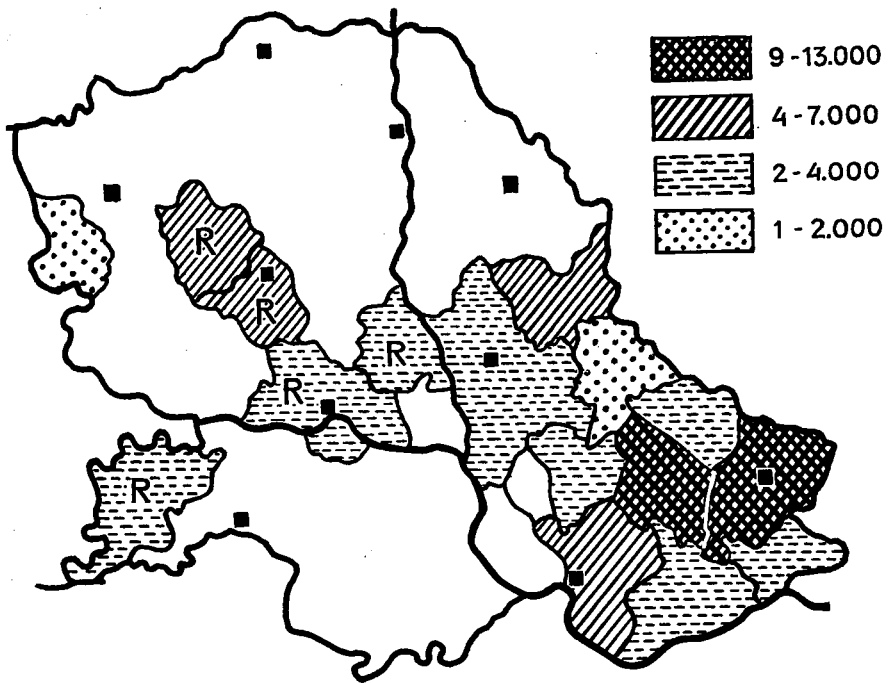

6. ábra. A szlovákok Vajdaságban

zett terület 10 községében és a szlovákok 69%-a. Helyzetük Újvidék vonzáskörzetében nagyon kedvező. A legnagyobb foku sűrűsödés a bácskai Duna mente egymással szomszédos négy községében (Bács, Palánka, Petróc, Újvidék) mutatkozik. Petróc lakosságának 69,5%-a, Bácsnak 21,7%-a, Palánkának 13,9%-a szlovák. Az újvidéki kommunában a szlovákok abszolút száma (9056) Petróc után következik, azonban a község magas népességszámában százalékos részesedésük kicsiny. E négy községben él a szlovákok majdnem 40%-a. Jóval gyengébb tömörülési góc Indija (672) és St. Pazova (7818), valamint Šid (3607) területe.

A bánáti szlovákok zöme Kovačica (12 867), Zrenjanin (3659) és Pancsova (2443) községben lakik. Százalékos arányuk Kovačicán a legmagasabb (38,5), viszont a két nagy népességű kommunában nem éri el a 3 százalékot. Ezzel szemben Plandište és Alibunar kisközségekben részesedésük eléri a 6%-ot, és Csókán is nagyobb két százaléknál. További tíz községben elszórtan még 514-en laknak. A szlovákok 4000 főt meghaladó kompakt csoportjai a következő településekben találhatóak: St. Pazova (7740), Petróc (7248), Kovačica (6483), Padina (6254), Kisač (5062) és Pivnice (4081). Ezen hat településben él a szlovákoknak majdnem fele.

A románok 93,3 százaléka Dél- és Közép-Bánátban lakik. A leg-tömörebb román etnikai közeg Alibunar község területén található (12 338), ahol a lakosság 38,8%-át képezik. A szomszédos Versec (9858), Plandište, Kovačica és a kissé távolabbi Begaszentgyörgy köz-

7. ábra. A románok és a ruszinok (R) Vajdaságban

ségekben a lakosság 11—16⁰/₀-a, a három Duna menti községben (Fehértemplom, Kovin, Pancsova) pedig 6—9⁰/₀-a román. Zrenjanin és Szécsány községben mindössze 5000 román él, további hat községben pedig számuk jelentéktelen. Bácska négy Duna menti községében (Zombor, Apatin, Bács, Újvidék) van a bánátnál jóval gyengébb tömörülés. Apatin község lakosságának 4,1⁰/₀-a román. Bácska további 15 községében kis csoportokban elszórtan élnek. Bácskában a románok 6,3⁰/₀-a települt le. Szerémség minden községében előfordul néhány román család. Jelentős román központok Tárnok, Uzdin, Lokve, Révaújfalu, Vladimirovac és Écska — valamennyi közepes nagyságú, alapfokú ellátást biztosító agrártelepülés.

A crnogoraiak csaknem fele (18 087) Verbász, Kishegyes, Kúla, Újvidék község területén lakik. Százalékos részesedésük Verbász (27,8) és Kishegyes (24,2) területén a legmagasabb. Számuk a szabadkai, hódási és zombori kommunában 500—1000 körül mozog, kisebb számban elszórtan még 13 községben laknak. Bánátban Pancsova község területén honosak nagyobb számban (1318). Legtöbben Verbászon, Lovćenacón, Szivácon és Újvidéken élnek.

A ruszinok három körzetben összpontosulnak. Legerősebb góc Kúla (6789) és Verbász (4746) község területe. Itt él a ruszinok 57⁰/₀-a. Jóval gyengébb tömörülés mutatkozik a zsablyai és az újvidéki kommunában (21,7⁰/₀). A harmadik körzet Šid és Sr. Mitrovica területe (15⁰/₀). Százalékarányuk Kúla (14⁰/₀) és Verbász (10,9⁰/₀) községben a legmagasabb. A legnagyobb ruszin település Bácskeresz-

túr (5619) és Kucora (2787). Kétszeres főt megközelítő csoportokban Verbászon, Újvidéken, Đurđevón található. Ezen az öt településen él a ruszinok kétharmada.

Az előző fejtegetésekben rámutattunk Vajdaság számban legnagyobb népei és nemzetiségei földrajzi elhelyezkedésének jellemző, lényeges vonásaira. A lakosság területi megoszlását kimutató népeségföldrajzi vizsgálatok kutatáseredményei lényegében a statisztikai adatok elemzéséből leszűrt ténymegállapítások és helyzetfelmérések. A feltárt tények — a népességföldrajz hatáskörén túlmenő — számos gyakorlati értékű, a demografus, közgazdász, politikus, közéleti munkás számára egyaránt hasznos következtetés levonására alkalmasak.

A fent vázolt népességi-területi megoszlás alapvonásaiban a török uralom letűnése utáni telepítések és a két világháborút követő újabb népmozgalmak során alakult ki. A mai népi-területi súlypontokat is e telepítési hullámok formálták, növelték és töltötték fel ismételten. Az erős népmozgalmak közötti időszakokban gazdasági okok mozgatta változó ütemű, méretű és irányú belső mozgások történtek, mégpedig a népi súlypontokból való szétáramlás formájában. Ezek a vándorlások a kompakt népi szigetek fellazulását, a népesség elvegyülését eredményezték, miáltal Vajdaság néprajzi képe egyre bonyolultabbá vált. A belső migrációs folyamatok napjainkban is rendkívül erősek. Sajnos a rendelkezésemre álló adatok nem tették lehetővé annak kimutatását, hogy az egyes népek és nemzetiségek milyen mértékben vesznek részt ezekben a helyi és táji jellegű mozgásokban és ennek következtében hogyan alakul, változik területi elhelyezkedésük.

Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi elhelyezkedését egyenként, környezetük etnikai valóságától elvonatkoztatva, mutattam ki. A valódi helyzet azonban, amint tudjuk, rendkívül összetett. A települések, helyi közösségek és kommunák népességszerkezeti vizsgálata kétségtelenül igen hasznos közérdekű munka, azonban ez már a jelen írás célkitűzésein túlmenő feladat.

REZIME

K. GYÖRE: TERITORIJALNI RAZMEŠTAJ NARODA I NARODNOSTI VOJVODINE S NAROČITIM OBZIROM NA MAĐARSKO STANOVNIŠTVO POKRAJINE

Autor razmatra teritorijalni razmeštaj naroda i narodnosti Vojvodine na nivou opštine s naročitim obzirom na mađarsko stanovništvo.

Problematici teritorijalnog razmeštaja može se prići na dva načina. Pristupivo nekog naroda ili narodnosti u datim teritorijalnim jedinicama može se iskazati apsolutnim brojem, koji teorijski može da se poklapa sa ukupnim brojem stanovništva posmatrane teritorije. U Vojvodini ova mogućnost praktično otpada, jer u pokrajini ne postoji nacionalno čiste komune. Apsolutni broj ma kojeg naroda ili narodnosti predstavlja samo izvestan — veći i manji — procenat ukupnog stanovništva. U opštinskim granicama može se apsolutni broj kao i procentualno učešće kartografski prikazati. Takve karte otkrivaju bitne odlike prostornog rasporeda pojedinih naroda i narodnosti.

Vojvođanski mađari prostorno se koncentrišu u četiri glavna etnička reiona. U 13 opština Severne Vojvodine živi 66,5% vojvođanskih mađara. Ostali su nastanjeni u Srednjem Banatu, Južnoj Bačkoj i Južnom Banatu, a izvestan broj i u Sremu. U odnosu na položaj razvijenijih gradskih centara kao i na saobraćajnu mrežu, takav teritorijalni raspored može se oceniti kao povoljan, jer se u svakom etničkom rejonu nalazi po jedan veliki grad sa brojnim ekonomskim i društvenim funkcijama (Subotica, Zrenjanin, Novi Sad, Pančevo), a i više centralnih mesta nižega ranga. Prilikom određivanja lokacije takvih obrazovnih, kulturnih i naučnih institucija čije je delovanje na neki način povezano sa mađarskim življem, ili čije usluge mađarski živalj treba da koristi, ova činjenica mora se uzeti u obzir. Analiza po naseljima pokazuje da mađari žive kompaktno, većinom u selima i gradovima srednje veličine. Znatno je broj onih koji žive u najrazvijenijim gradskim centrima pokrajine. Visoki stepen prostorne koncentracije stvara dobre uslove za realizaciju raznih ustavnih i zakonskih prava nacionalnosti u Vojvodini.

SUMMARY

K. GYÖRE: THE PEOPLE'S REGIONAL NATIONALITY DISTRIBUTION IN VOJVODINA, WITH A SPECIAL REFERENCE TO HUNGARIANS

The author analyses the location of people according to nationalities on a community level, with a special reference to Hungarian population.

There are two possible approaches to the problem. The presence of a people according to different nationalities can be expressed by an absolute number that can equal the whole number of the population of a certain analysed territory in Vojvodina, this approach is excluded, because there are no nationally pure communities.

The second approach is that the percentage is expressed from the total number of the population. This can be shown on a nationality chart in absolute numbers as well as in percentage.

The Hungarians are concentrated in four ethnic regions of Vojvodina. 66,5% are settled in 13 communities in the North and South of Backa, others in the Middle and South of Banat, and a certain number in Srem. Considering the traffic network this is supposed as favourable because in each ethnic region big towns are situated, like Novi Sad, Subotica, Zrenjanin, Pancevo with numerous economic and social facilities.

It is of vital importance to take the above mentioned facts into account especially by organizing cultural and scientific institutions that are closely connected with the life of the Hungarian population. The concentration of Hungarians in the most developed cities of the Autonomous Province is a guarantee that their civil and constitutional rights will be carried through.

AZ ALKOTMÁNYREFORM ÉS AZ ÖNIGAZGATÁSI JELLEGŰ TÁRSADALMI-POLITIKAI RENDSZER MOZGÁSÁNAK TÖRVÉNYSZERŰSÉGEI

Azok az újítások, amelyeket az öngazgatási jellegű, szocialista jugoszláv társadalom az alkotmány és a politikai rendszer reformja során már végrehajtott, és amelyek feladatként még előtte állnak, kétségkívül a messze ható, történelmi jelentőségű forradalmi tettek közé tartoznak. Ezek az újítások lényegileg tudatos törekvést jelentenek abban az irányban, hogy a szocialista társadalom anyagi, kulturális és politikai fejlődésének jelenlegi fokán feloldódjanak a termelőerők és a termelési viszonyok közti ellentmondások.

Mint az első olyan társadalom az emberiség történelmében, amely nemcsak ösztönösen és spontánul fejlődik, hanem a maga viszonyait a tudomány segítségével szabályozza és kormányozza, a szocialista társadalom és politikai rendszere állandó változásoknak van alávetve, mégpedig azoktól a változásoktól függően, amelyekre minden társadalmi-politikai rendszer, így a szocialista rendszer objektív körülményei között is sor kerül. Ott és akkor, ahol és amikor ezzel nem vetnek számot, s ahol a vezető szociális és politikai osztályerők, a rendszer hordozói nem képesek a saját bázisukban és felépítményükben összehangolni a viszonyokat, ott komplex válságokra kerül sor. Ilyen tekintetben az alkotmányreform és a politikai rendszer reformja történelmi lépcsőfok azon az úton, amely a gazdasági és a politikai szférának a munka, nem pedig a magántulajdon által való összekapcsolásához vezet, ami az összes korábbi politikai rendszereket jellemezte.

E két szférának a munka alapján való összekapcsolása, ami az öngazgatási jellegű társadalmi viszonyok törvényszerű tendenciája, előfeltétele lesz az öngazgatási közösségek kiépítése irányában történő teljes társadalmi-politikai átrendeződésnek.

Minden társadalmi-politikai rendszer azért áll fenn, hogy védje és fejlessze a társadalom értékeit, amelyekből kifejlődött. A korábbi politikai rendszerek a magántulajdonból mint a kizsákmányolás kifejezőjéből fejlődtek ki, amelyet a munka és a tőke viszonya tartalmazott. És amíg védik ezeket az értékeket, tekintet nélkül a kormányformára, ezek a rendszerek megfelelnek az uralkodó osztálynak, és fordítva. Ezért az ilyen rendszerekbe mechanizmusokat és

eszközöket építenek be (pártmonopólium, állandó hadsereg, rendőrség), amelyeknek segítségével az uralkodó osztály, érdekeinek megfelelően, könnyen eszközölhet változtatásokat.

Az etatista politikai rendszerek úgyszintén ezen a filozófián alapulnak, s ezért nem képesek arra, hogy a társadalmi ellentmondások feloldását a társadalmi haladás és dinamika tényezőjévé alakítsák. Ellenkezőleg, azáltal hogy elfojtják vagy takargatják a társadalom tényleges ellentmondásait, ezek a rendszerek még mélyebb válságba kerülnek, és ideiglenesen meghosszabítva fennállásukat, mennyiségileg halmozzák az ellentmondásokat, és általános társadalmi pangást idéznek elő.

Az öngazgatási jellegű szocialista társadalmi-politikai rendszer más értékeken alapul. Ennek a rendszernek azt kell biztosítania, hogy a társadalomban mindenki a maga munkájából éljen, hogy állandóan növekedjen az egyének szociális biztonsága a személyes képességek, a munkateljesítmény és a szocialista szolidaritás alapján. Ilyen értékek, mint általános alapelv, mint az értékek konstituálása és elmélyítése, a monopóliumnak, a protekciónak és az elidegenítés minden formájának az elutasítása.

Ha a rendszerben nincs lehetőség arra, hogy ezekért az értékekért és megszilárdulásukért a társadalom a maga egészében önszervezetten küzdjön, akkor a parciális érdekek, az individualizmus és az önzés behatolása következtében ezek az értékek is üres szövegek maradnak. Ezért az öngazgatási jellegű társadalmi-gazdasági viszonyok és az öngazgatás mint egységes rendszer az egyetlen lehetséges gát az elferdülések és elhajlások, valamint a monopóliumok bármely fajtája ellen, amely akadályozza a társadalmi fejlődést. Felállíthatjuk azt a tételt, hogy az öngazgatás és az öngazgatási jellegű társadalmi-gazdasági viszonyok, a dolog lényegét tekintve, az árutermelés objektív törvényszerűségeinek és a szocializmusnak az összekapcsolása, úgy érteve a szocializmust mint a kooperáció viszonyain alapuló társadalmi rendszert, melynek az a célja, hogy leküzdje és túlhaladja az ember ember által való kizsákmányolásának bármilyen viszonyait és formáit.

I. A MUNKA ÉS A SZOLIDARITÁS SZERINTI ELOSZTÁS — AZ ÖNIGAZGATÁSI JELLEGŰ TÁRSADALMI-POLITIKAI RENDSZER FONTOS ÉRTÉKEI

Szocialista átalakulásának folyamatában társadalmunk már elérte a fejlődésnek azt a fokát, amelyen szét lehet törni a dogmatizmust és az illúziókat; nem azért, mert az öntudat a megfelelő mértékig kifejlődött, hanem mindenekelőtt azért, mert az objektív haladás folyamán olyan adottságok álltak elő, amelyek összeütközésbe kerültek a dogmatizmussal és a szocializmusról alkotott illúziókkal. Ezért, jobban, mint bármikor, mindennapi reális életünkben szükség van tudatos akcióra és harcra, hogy tudatosítsuk és megismerjük a haladás törvényszerűségeit, amelyek meghatározzák az anyagi ter-

melőerők és a szocialista társadalmi viszonyok állandó reprodukálása fejlődésének törvényszerűségeit. Ennek során elkerülhetetlenek a visszasságok. Marx a következőket írta A Gothai program kritikája c. művében: „Ám ezek a visszasságok a kommunista társadalom első fokán, ahogy ez a tőkés társadalomból hosszú vajúdas után éppen hogy megszületett, elkerülhetetlenek. A jog sohasem lehet magasabb fokon, mint a társadalom gazdasági alakulata és a gazdasági alakulat által meghatározott kulturális fejlettsége.”

Éppen ezek miatt az objektív, történelmi körülmények miatt a szocialista társadalmi viszonyok fejlődésének komplex problémái a munka és a szocialista szolidaritás szerinti megosztásra tagozódnak.

Már az első pillantásra is szemünkbe tűnik, hogy mindennapi társadalmi és politikai életünkben és az elméleti-filozófiai tanulmányokban egyre gyakrabban boncolgatják a szolidaritás problémáját. A társadalom területének megnyitása a szolidaritásról való elmélkedés számára kétségkívül hatalmas lépést jelent társadalmunk szocializálódásának és humanizálódásának folyamatában. E megállapítással kapcsolatban feltétlenül szem előtt kell tartanunk azt a tényt, hogy a szolidaritásról csak a szolidárisak között lehet beszélni, és hogy szolidárisak csak azok lehetnek, akiket nem osztanak meg és nem állítanak egymással szembe antagonizmusok. Eszerint a szolidaritás kizárja a külső kényszert, s a személyiség szocialista kiformaltságának, a kölcsönös megbecsülésnek, a társadalmi öntudatnak és megértésnek magas fokát feltételezi. Más szóval a szolidaritás lényegében a közösségen belül az egyének közötti, s ezen túl a közösségek közötti viszonyból tevődik össze, s ez a dolog lényege.

Mivel az ember nagymértékben társas lény, a többi emberhez való viszonya az egyén és a társadalom fennmaradásának feltétele. Ezt a viszonyt, történelmi szemszögből nézve, azóta, hogy a társadalom osztályokra differenciálódott, kényszer alkalmazásával hozták létre és tartották fenn az állam közreműködésével. Tehát Engels joggal mondta, hogy „azok a társadalmak, amelyek nem voltak képesek arra, hogy fölemelkedjenek az államig, elpusztultak az egymással vívott meddő harcban”. Tehát abban a társadalomban, ahol osztályok állnak egymással szemben, a szolidaritást kényszer alkalmazásával biztosítják, ami, a dolog lényegét tekintve, nem is igazi szolidaritás.

A szocializmus építésének első fázisaiban az állam is jelentkezik a kohéziós tényező szerepében, nem annyira az osztályviszonyok kiéleződése, mint inkább az új társadalom létrehozásához és kiépítéséhez szükséges anyagi, kulturális és egyéb feltételek elmaradottsága miatt. A szocializmusnak ebben a fázisában is annyira glorifikálják az államérdeket a személyes és egyéni érdekekkel szemben, hogy ez majdnem azonos azzal a jelszóval: az egyén nem számít semmit, minden az állam. Igazi szolidaritásról ilyen körülmények között sem lehet beszélni. A társadalom anyagi termelőerőinek alacsony fejlettségi foka megfelel annak az illuzórikus meggyőződésnek, hogy (etatista értelemben) az állam erejétől és szilárdságától függ az egyén helyzetének biztonsága és szilárdsága. Ezért az egyénnek az államhoz való viszonya, a társadalom azon részének tudatában, amelyben

az állam a társadalmiság kisugárzása, tulajdonképpen az ő állam iránti szolidaritásának a fokmérője volt. Ezért az állam hatalma és ereje, a belső logika szerint, fordított arányban volt az egyén tehetetlenségével és semmisségével.

Azok a feltételek, amelyek lehetővé teszik, hogy az ember kielégítse saját szükségleteit, rajta kívül jelentkeznek, ezért az etatizmusban a szolidaritás is olyan szféra, amelyre nem képes hatni, így hát általa nem is hódít. Ez a magyarázata annak, hogy nálunk miért a reformmal és az államhatalom csökkentésével teszik időszzerűvé a szolidaritás problémáját, mint minden egyén problémáját.

Az államhatalomnak a termelési viszonyokban való csökkentésével és a társadalomnak a bürokratizmustól való megtisztításával csak most jönnek létre azok a feltételek, amelyek között az ember közvetlenül lehet szolidáris az emberrel és a közösséggel. Ehhez hozzátehetjük még azt, hogy a szolidaritás akkor úgy jelentkezik, mint minden egyén nélkülözhetetlen szükséglete. Ezek szerint nyilvánvaló, hogy a szocialista társadalom valóságos humanizálása, az igazi szolidaritás és a munka szerinti elosztás között szilárd korreláció áll fenn.

Ha a szolidaritás első és legmagasabbformája az egyén és a közösség viszonyában rejlik, ami nem lehet kétséges, akkor ennek a formának a kereteit és határait a társadalmi viszonyok természete és a társadalom formája határozza meg.

Amilyen mértékben az egyén ki tudja fejteni potenciális alkotó erejét, olyan mértékben lehet valóban szolidáris a közösséggel. Ezt a mértéket a társadalmi viszonyok természete határozza meg, ugyanis a társadalmi viszonyok többé-kevésbé ösztönözhetik az egyént, hogy működésbe hozza minden humánus potenciáját. Ilyen összefüggésben magától értetődik, hogy az osztálytársadalomban ennek a komplex viszonyoknak a határát a kizsákmányolásnak és feltételeinek viszonyai foglalják magukba. Az etatizmus termelési viszonyai közt ez a keret valamivel tágabb, de a határt itt is az szabja meg, hogy az ember hatalmát elidegeníti az állam, amely meghatározza az ember aktivitásának kereteit és feltételeit. Ezzel tulajdonképpen korlát létesül az állam és az egyén között, s az állam kénytelen ideológiává tenni az államérdeket, hogy ezt a határt elmozdíthassa.

Lenin helyesen mutatott rá arra, hogy „a szocializmus csak akkor nyer történelmi igazolást, ha kifejleszti a termelőerőket, ha a társadalmi munkának nagyobb produktivitását valósítja meg, mint a kapitalizmus, és ha humanizálja a társadalmi viszonyokat”. Világos, hogy az emberen kívül nem állhat fenn semmilyen felsőbb hatalom, amely tartósan ösztönözhetné őt a Lenin által megjelölt kívánalmakért folyó harcban. Éppen ezért a szocializmusban nem a szegénységben való egyenlőség a lényegbevágó és tipikus, hanem az olyan társadalmi feltételek biztosítása, amelyek között minden egyén optimálisan kifejtheti minden erejét és képességét. Ennek feltétele a munka szerinti szocialista elosztás, amely feloldja azokat az ellentmondásokat, amelyeket az ember és a munkája közti elidegenített hatalom közvetítése foglal magában.

A szocialista árutermelés feltételei közt a munka szerinti elosztás ösztönzi az egyéneket, kollektívákat és közösségeket a potenciális emberi és természeti forrásoknak és társadalmi erőknek, minden egyén iniciatívájának, energiájának és tehetségének maximális kihasználására. Ám az árutermelés törvényszerűségei — nem kivétel a szocialista árutermelés sem — a másik oldalnak is kedveznek, ugyanis lehetővé teszik a mások munkájának különféle formában való kizsákmányolását.

A piacon történő differenciálódás folyamatában olyan feltételek és lehetőségek jönnek létre, amelyek között valóban egyedül a képesség és a törekvés érvényesülhet, de itt különböző körülmények folytán (kereslet és kínálat, monopolhelyzet stb.) az a veszély fenyeget, hogy újból helyet követelnek maguknak a kizsákmányolás bizonyos elemei. Mindazt, ami mint nem munkával szerzett gazdagodás és anyagi haszon jelentkezik, talán nem is kellene bekapcsolni a szociális különbségek kategóriájába. Ha a szociális különbségek a munkából származnak, akkor ezek kedvezőbb anyagi alapot és bázist alkotnak a szocialista szolidaritás számára, a munkán kívüliek pedig az anyagi haszon megszerzésének törvénytelen formái.

Az öngazgatás adottságai közt a munka és a szolidaritás szerinti elosztás alapelvei egységesen jelentkeznek; feltételezik és maguk után vonják egymást. E viszony dialektikája, vagyis ezeknek az alapelveknek az ideális nem-megteremtése által való megteremtése elvezeti a társadalmat a fejlődésnek arra a fokára, amikor már ezek az alapelvek is túlhaladtak lesznek, a társadalom pedig Marx szavaival felírja zászlójára: „mindenkitől a képességei szerint; mindenkinek a szükségletei szerint”.

Az etatista termelési viszonyok szemmel láthatóan szűk térre szorították a szocialista szolidaritást. Ugyanis az általános társadalmi szükségletek kielégítése (iskolaügy, művelődésügy, szociális gondoskodás, egészségvédelem, gyermekvédelem stb.) az állam és szervei hatáskörébe tartozott. Az állam határozta meg, hogy milyen szükségletei és kötelezettségei vannak az egyénnek ezek kielégítésében. Azonban e kötelezettségek egy része az állami bürokratizmus fennállását szolgálta, amelyre az állam az emberek közös szükségleteinek gondját bízta. Mivel ilyen körülmények között az állami bürokratizmus szervezi meg a közös szükségletek kielégítését, az az illuzórikus elképzelése születik meg saját magáról, hogy ő a közös társadalmi érdekek védelmezője, s hogy erejét saját magából meríti. Az egyének csak közvetve vesznek ebben részt, ezért náluk is illuzórikus elképzelés alakul ki, az állam részvétele a közös szükségletek kielégítésében úgy jelentkezik tudatukban mint az állam bőkezűsége, gondoskodása, és úgy viszonyulnak hozzá, mintha ajándékul kapták volna. Ezért az államhatalom leépítése a társadalomban azt jelenti, hogy az egyének, a dolgozók, a polgárok és öngazgatási társulásaik átveszik az állam korábbi funkcióit a társadalmi szolgálatok terén.

Az öngazgatási rendszerben tehát a szolidaritás új, igazi funkciókat és jelentőséget nyer. Nem lesz többé emberbaráti, jótékony vagy ehhez hasonló, elveszti karitatív jellegét, s egyre inkább sze-

mélyes és társadalmi szükségletté, törvényszerűséggé és normális, természetes társadalmi viszonyvá válik.

A szocialista szolidaritás a mai viszonyaink közt bizonyos értelemben a szabad, demokratikus társadalmi tanácskozást és döntést jelenti. Magától értetődik, hogy az ilyen szolidaritás megköveteli az egyének állandó egymásra hatását az önzés, az individualizmus és a kispolgári elzárkózás és önelégültség leküzdésében. Ezek a jelenségek nem jelentenek mást, mint az alapok lerakását, amelyeken majd a társadalmi építmény felépül és fejlődik.

Az alkotmányreform, amelynek gyújtópontjában a dolgozó embernek a társas munkában s a polgárnak a társadalomban való helyzete áll, új teret nyit, új feltételeket teremt, amelyek között a munka hordozóinak akciója által megszilárdulnak a szocialista társadalom értékei, ezzel pedig az emberek öngazgatási szocialista közösségei is. A folyamatban levő társadalmi-politikai változások lényegét csak úgy lehet áttekinteni, ha kapcsolatba hozzuk őket a társadalom alapvető értékeivel.

II. AZ OSZTÁLYELTOLÓDÁS

Az Alkotmány mint klasszikus politikai-jogi kategória, kapcsolatban van az államberendezéssel, a politikai jogokkal és a politikai hatalom struktúrájával.

Ugyanis a naiv és felületes szemlélőnek úgy tűnik, hogy az etatizált többletmunka diszlokációjáról és a politikai hatalom központjának eltolódásáról van szó, amely ezt az eltolódást nyomon kíséri. Érdemes megemlíteni, hogy a világ centralisztikus politikai rendszerei, tekintet nélkül osztályjellegükre, válságba kerültek. E válság alapja a termelőerők és a más anyagi és történelmi feltételekből kinőtt, elavult politikai-jogi és állami intézmények összeütközése. Amikor az alkotmányreformról és a politikai rendszer reformjáról beszélünk, amely előtt társadalmunk áll, akkor ebbe beleértjük a jövő és a haladás sajátos és eredeti faktorát, hiszen ezeket a reformokat a jövő és a haladás követeli meg. Ezek az öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyok és a társadalomban való uralkodásuk feltételeinek megteremtése. Ezek a viszonyok az egész társadalom és társadalmi-politikai felépítménye szabadabb mozgásának alapjai. Természetesen az a szociális és politikai erő, amely hordozója és serkentője lehet ennek a mozgásnak, nem más, mint a modern munkásosztály a maga öngazgatási tapasztalataival és törekvéseivel. Tehát a lényegét illetőleg ezek a változások a társadalmi viszonyok, az osztályviszonyok eltolódását is jelentik az etatizmustól az öngazgatás felé, a reprezentatív politikától, a technokráciától és bürokráciától a munkásosztály, a dolgozó ember felé.

A munka és tulajdon elkülönülésén a történelem folyamán a közvetettségnek és a kizsákmányolásnak különböző formái fejlődtek ki. A termelés e két tényezőjének összekapcsolásával csak most jönnek létre a feltételek ahhoz, hogy megszülessenek az új társadalmi-politikai intézmények, amelyek a munka hordozójának, nem pedig

a tulajdon hordozójának szükségletei. Ez határozza meg a delegacionális elvnek, a közvetlenség elvének értelmét és jelentőségét, szemben a politikai reprezentáció és a közvetettség elvével, amelynek forrása e két tényező elkülönülése volt. Az első fázisban az alkotmánymódosítások a globális viszonyokat, vagyis a szocialista köztársaságok minőségileg új helyzetét szabályozzák. Ekkor teremtődnek meg a feltételek a második fázis számára, amelyben minden köztársaság munkásosztályának és dolgozó embereinek alkalmuk és hatalmuk lesz arra, hogy döntsenek arról, hogyan rendezik el saját viszonyaikat, és hogyan kormányozzák azokat. Ha valaki kételkedik abban, hogy a munkásosztálynak ehhez van elég ereje és tudása, ez vagy azt jelenti, hogy nem hisz a munkásosztály képességeiben, vagy hogy félti privilegizált és monopolisztikus pozícióit. Márpedig a társadalmi fejlődésben minden monopólium a stagnálást jelenti.

Nagyon illuzórikus lenne elvárni azt, hogy a társadalmunk mozgásáról alkotott összes elméleti tételek, amelyeket az alkotmánymódosítások megállapítanak és szabatosan meghatároznak, automatikusan megvalósulnak. Hogy mi és mikor fog ezekből megvalósulni a gyakorlati életben, az az emberektől, tudatos akcióiktól, szervezethezességüktől és határozottságüktől függ. Ez még nem minden. Az anyagi keretek minderre objektíven adva vannak, és minden pillanatban korlátozzák a legforradalmibb törekvéseket, az emberek képzelő és vízionáló erejét is.

Az alkotmányreform forradalmisága, bölcsessége és előrelátása éppen abban rejlik, hogy a jelen és a jövő érdekében aktívabb és felelősségteljesebb helyzetbe hozza a társadalom legvitalisabb erőit, tehetségét és energiáját.

III. A POLITIKAI RENDSZER REFORMJA ÉS A KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA

A proletár párt platformjának tervezetében Lenin hangsúlyozta, hogy „a marxizmus abban különbözik az anarchizmustól, hogy elismeri az állam és az államhatalom szükségességét a forradalmi korszakban általában, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában különösen.”

„A marxizmus abban különbözik Plehanov és Konecki urak és kompániájuk kispolgári, opportunistá „szocializmusától”, hogy az említett időszakokra nem az olyan állam szükségességét ismeri el, mint a szokásos parlamentáris, burzsoá köztársaság, hanem az olyanét, mint a párizsi kommün”. Így beszélt Lenin, és ilyennek látta a szocializmus társadalmi-politikai építményét.

Azok a felismerések, amelyekhez a mi forradalmi mozgalmunk eljutott, és verifikálta őket, ahhoz a szükségszerűséghez vezetnek, hogy a termelő döntsön ne csak az egyszerű termelésről, hanem a bővített újratermelésről is. Ez nem jelent mást, mint alapjaiban való megrendítését annak a felépítménynek, amely azokból a viszonyokból nőtt ki, amelyek között a bővített újratermelés a társas munkán kívül, sőt felette álló erők monopóliuma volt.

Ebből az általános felismerésből és tételből kiindulva megállapíthatjuk, hogy társadalmi-politikai rendszerünk institucionális szervezetét sajátos kettősség jellemezte. E kettősség forrása kétségtelenül a termelési viszonyok kettősségében rejlik. A termelési viszonyokból nő ki egyrészt a társadalom öngazgatási struktúrája, amelynek forrása a jövedelemnek munka szerinti közvetlen elosztása mint az öngazgatási termelési viszony lényege, másrészt a politikai reprezentáció, amelynek forrása a termelési viszonyok bérezési oldala és eleme. Ha a termelési viszonyokban a bérezési elem dominál, legyen az akár magántulajdon, akár állami tulajdon jellegű, a társadalmi felépítményben törvényszerűen a politikai-reprezentatív tényező dominál, tekintet nélkül gyakorlati megnyilatkozási formáira. Már Marx megmondta, hogy „a burzsoázia nem azért birtokolhatja a termelőeszközöket, mert övé a politikai hatalom, hanem fordítva, azért van politikai hatalma, mert birtokában vannak a termelőeszközök”. Ebből az következik, hogy a termelők kezében levő társadalmi tulajdon alapul szolgál a termelők domináns pozíciójához és szerepéhez a társadalmi-politikai felépítményben, s ebben rejlik annak a harcnak társadalmi lényege, amely a bővített újratermelésnek a kivitelezőkre való teljes átviteléért folyik.

Ha a termelők rendelkeznek teljesen munkájuk eredményével, vagyis ha a saját mércéjük szerint rendezik el viszonyaikat mind a szükséges munka, mind a többletmunka tekintetében, akkor ez alapul szolgál az igazi öngazgatási jellegű társadalmi-politikai rendszer kiépítéséhez. Lényegében ez a mostani alkotmánymódosítások és politikai változások döntő hatása, amelynek eredményei tartós értékűek.

A munkás- és társadalmi öngazgatás és a húsz évig tartó megvalósítása során szerzett tapasztalatok lényegében az az alap, amelyen épült és épül Jugoszlávia igazi társadalmi-politikai rendszere. Minél teljesebbek az adottságok az öngazgatás kifejlődéséhez, annál kedvezőbbek a feltételek az igazi társadalmi-politikai rendszer kibélyesedéséhez. Tehát legkevésbé sem a véletlen műve az, hogy a mostani reform összes intézkedései a társadalmi-gazdasági viszonyokban történt változásokból és e viszonyok öngazgatási újraalkotása előtt álló legnehezebb akadályok ledöntéséből indulnak ki.

A mi forradalmunk most is politikai és szociális, és még sokáig az lesz. A fejlődésnek és a változásoknak ebben a fázisában gyökeres átalakuláson megy át lényének mind a két említett tényezője, valamint azok a szociális és politikai erők, amelyek a hordozói.

Abban a pillanatban, amikor a forradalmi mozgalom olyan intézkedéseket fogantat és olyan akciókba kezd, amelyeknek célja új kereteket létesíteni és tágabb teret nyitni a fennálló ellentmondások csökkentésére és túlhaladására, akkor elsősorban a szövetségi etatizmus, centralizmus és bürokratizmus gyökereinek elmozdításáról, vagy még pontosabban az osztályjellegű politikai viszonyok megváltoztatásáról van szó. A jelen pillanatban arról van szó, hogy a köztársaságok és tartományok nagyobb önállóságot kapnak, s ennek keretében, vele összefüggésben a következő lépés során nagyobb lehetőségeket teremtünk a dolgozó emberek önállósága és kezdemé-

nyezése számára. Ugyanis minden nemzet munkásosztálya és általában a dolgozó emberek és a polgárok a szövetségi centralizmus és etatizmus szétrombolásával valóban olyan helyzetbe kerülnek, hogy közvetlenebbül magukra veszik saját fejlődésüknek és az egész közösség gazdasági fellendülésének gondját.

Nem kell külön kihangsúlyozni, mégis érdemes megemlíteni, hogy az etatizmus és a bürokratizmus nemcsak szövetségi forrásokból reprodukálódott. Tehát egészen világos, hogy a szövetségi etatizmus és bürokratizmus gyökerének elmetszésével nem likvidáljuk automatikusan reprodukálódásuk összes gyökereit a társadalomban. Az a fontos, hogy ezek a gyökerek az említett változások által közelebb kerülnek a dolgozó emberhez, ennél fogva könnyebben észreveheti és eltávolíthatja őket.

IV. A TÁRSADALMI-POLITIKAI KÖZÖSSÉGEK ÖNIGAZGATÁSI JELLEGŰ SZERKEZETI ÁTALAKULÁSA

Társadalmunk olyan időszakon halad keresztül, amikor a társadalmi, de különösen a társadalmi-gazdasági viszonyok egyetemes fejlődése egyre erőteljesebb ösztönzést ad arra, hogy az öngazgatás behatoljon, beilleszkedjen az egész rendszerbe, és teljesen kifermálódjon. Mégsem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a gyakorlatban nehezen és lassan megy végbe a rendszer alapjainak lerakása — a dolgozó ember minél közvetlenebb részvételére és befolyására van szükség a politikai döntés minden szintjén. Hogy milyen viszonyokat vezetnek be és építenek ki a társadalom mikroorganizmusában, ahol az építést közvetlenül érintő majdnem minden kérdést megoldanak, attól nagymértékben függ a közvetlen szocialista demokrácia rendszerének célszerű egyetemes fejlődése. Azonban a mikroorganizmus, különösen a kommuna jelenlegi helyzete a rendszerben, szervezete és ebben egyes szervek működésének módja, amelyek a rendszerben való korábbi pozíciója alapján alakultak ki, sok mindenben a korszerű szükségletek megnyilvánulásának fékezői lettek. A községi szkupstinák helyzete ugyanis sok mindenben korlátozott, nagymértékben függ, főleg anyagi szempontból, a szélesebb társadalmi-politikai közösségek szkupstináitól. Ezért a községek a többi társadalmi-politikai közösségekkel szemben a költségvetés tekintetében érdekeltek.

Az adminisztratív viszonyok dominálása és a költségvetési logika a kommuna közös szükségleteit kielégítő pénzeszközök biztosításában, nem ad lehetőséget megfelelő kapcsolatok létesítésére a község politikai életében, sem a község és a szélesebb társadalmi-politikai közösségek között. Ebből az következik, hogy a dolgozó emberek délelőtt termelőknek, a munkaidő után pedig, amikor polgárok, fogyasztóknak érzik és gondolják magukat.

Az eszközök szerzésének mai módja, hogy a személyi jövedelmek után járulékot kell fizetni — ami tulajdonképpen a munkaszervezet megadóztatása — nem nyújt lehetőséget a termelőknek, hogy befolyást gyakoroljon azoknak az eszközöknek az összegére és rendelte-

tésére, amelyeket tőle ily módon elvesznek a közös társadalmi szükségletek kielégítésére. Ezért égetővé vált az a probléma, hogy ki kellene építeni a közös szükségletek önpénzelési rendszerét, amelyhez alapul szolgálnának a bruttó személyi jövedelmek és a munkaszervezetek, valamint a polgárok eszközeinek egyesítéséről szóló különféle megegyezések, hogy ily módon elégítsék ki a helyi közösség, a kommuna, az egyes vidékek és a szélesebb társadalmi-politikai közösségek közös szükségleteit.

A munka és a tulajdon elkülönülése folytán a társadalom nyilvános és privát szférára oszlott. A nyilvános szféra az absztrakt emberen, a privát pedig a reális polgáron alapult, aki vagy a termelőeszközöknek vagy a maga munkaerejének a tulajdonosa. Lényegében a nyilvános szféra arra szolgált, hogy védje a termelőeszközök tulajdonosainak érdekeit. Az öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyok — amelyek közt egyesül a munka és a tulajdon; s ez egyben a nyilvános és a privát szféra egyesülését is jelenti — alapul szolgálnak egy olyan társadalmi-politikai felépítményhez, amely nem az absztrakt emberből, hanem a társas munkát végző reális emberből fejlődik ki. A társas munka kifejezésre juttatja a társadalmi viszonyok közvetlenségét, tekintet nélkül arra, hogy a gyakorlatban milyen szférában és formában nyilvánul meg. Tulajdonképpen az anyagi termelés szférájáról és a társadalmi tevékenység szférájáról, valamint a társadalmi felépítményben való egyesítésükről és közvetlen összekapcsolásukról van szó.

A társas munka közösségei alapul szolgálnak a községek és a szélesebb társadalmi-politikai közösségek szkupstináinak megalapításához, ez pedig a teljes társadalmi felépítményeket jelenti. Éppen ezért a szkupstinai tanácsok nem lehetnek a munkaszervezetek tanácsai, hanem a társas munka közössége, mert csak így érvényesülhetnek a dolgozó emberek igazi érdekei.

A helyi közösségekben alakulnak ki a társas munka szféráján kívül eső dolgozóknak mint polgároknak az érdekei, és nyernek kielégítést különféle szükségletei. A társas munka közösségei mellett a helyi közösségek a szkupstinák létesítésének és működésének harmadik alapja vagy dimenziója. A társadalmi-politikai közösségek szkupstinái, amelyek ezekből az alapokból és a munkálkodó, felelős és leváltható küldöttség elvéből nőttek ki, alkotják majd a társas öngazgatás központi szervét, amely mindinkább az összes dolgozó emberek és polgárok reális, közvetlen szükségleteinek funkcióját tölti be, és elveszti a politikai hatalom és politikai tekintély fokozatainak jellegét. Ily módon a társadalmi-politikai felépítmény összes viszonyai és egész rendszere természetes módon nőnek majd ki a maguk alapjából, azt szolgálják és azt fejezik ki. Ezekre az alapokra és elvekre kell helyezni elsősorban a községet, mert ez az alapja a köztársaságok mint szilárd belső egységgel és kapcsolatokkal rendelkező társadalmi, nemzeti és állami közösségek politikai átszerveződésének. A község fogja helyettesíteni a politikai központokat és mindazokat a klasszikus összeütközéseket, amelyek ott keletkeznek.

Ha a munkásönigazgatás és a társadalmi önigazgatás bevezetése azt jelentette, hogy megindul a munkásokat a termelőeszközökkel összekapcsoló folyamat, ami csak a munka és a gazdasági elidegenítés felszabadításának kifejezője, akkor a politikai rendszer reformja, amely előtt állunk, azt jelenti, hogy nagyobb lendületet vesz az a folyamat, melynek során a munka közvetlenül összekapcsolódik a politikai hatalommal, ami gyakorlatilag a szociális felszabadulásnak, a politikai elidegenítés megszüntetésének és az igazi emberi közöség kiépítésének a folyamatát fejezi ki. Ha ilyen megvilágításban szemléljük a társadalmi-politikai felépítmény megreformálása érdekében tett mostani erőfeszítéseket, akkor azok forradalmunknak a saját alapjaiból és saját adottságaiból kiinduló korszakalkotó történelmi mozgását jelentik.

REZIME

USTAVNA REFORMA I ZAKONOMJERNOSTI KRETANJA SAMOUPRAVNE DRUŠTVENO-POLITIČKE STRUKTURE

Reforma ustavnog sistema kao pretpostavka i integralni deo reforme društveno-političkog sistema zasniva se na marksističkom poimanju fenomena oslobođenja rada u socijalizmu. U skladu s tim osnovna ideja i motiv ustavnih promena je težnja da se društveno-politički sistem koncipira i izvede iz svoje osnove, koju čini udružen rad. Na ovom stepenu razvoja to je pokušaj da se u viši stepen skladnosti dovedu proizvodne snage i produkcioni odnosi afirmacijom radničke klase ne samo u sferi rada nego i u celokupnom društveno-političkom sistemu. Inače, bez toga, sistem bi ozbiljno trpeo od grčeva koji nastaju iz težnje da se samoupravni društveno-ekonomski odnos razvije u totalan odnos i otpora koji se toj težnji javlja iz socijalnih snaga što su se razvile i konstituisale u društvu ne na bazi rada, nego na bazi svojine.

Osnovne vrednosti samoupravnog socijalističkog društva u Jugoslaviji na ovom stepenu ukupnog razvoja jesu raspodela dohotka prema radu i socijalistička solidarnost radnih ljudi, naroda i narodnosti. Te vrednosti i stepen njihovog ostvarenja stoje u čvrstoj korelaciji sa mogućnošću da ih ostvaruju svojom neposrednom akcijom stvarajući materijalnih i duhovnih dobara u društvu. Njihovu ulogu ne mogu preuzeti nikakve posredničke sile, jer bi svako posredovanje značilo negiranje suštine samoupravnog produkcionog odnosa i svođenje proklamovanih vrednosti u društvu na formalnost.

Reforma ustavnog i društveno-političkog sistema značiće smanjivanje raskoraka između normativnog i stvarnog u onoj meri i sferi u kojoj se ekonomski odnosi oslobode i prošire prostor za afirmaciju načela raspodele dohotka prema radu, a u sferi političkih odnosa načelo opšte političke reprezentacije zameniće neposrednim konstituisanjem rada, preko načela delegacije, u društveno-politički sistem.

Zakovitost kretanja samoupravne društveno-političke strukture u trendu koji izražava ustavna reforma ima osnovu u samoupravljanju, a gde će se i kako konstituisati ova zakovitost zavisiće od toga gde će se i kako prelomiti odnosi između različitih tendencija koja se javljaju i radaju iz različitih socijalnih izvora.

RÉSUMÉ

LA RÉFORME CONSTITUTIONNELLE ET LES LOIS DU DÉVELOPPEMENT DE LA STRUCTURE SOCIO-POLITIQUE AUTOGESTIONNAIRE

La réforme du système constitutionnel comme la supposition et la partie intégrale de la réforme du système socio-politique est basée sur la conception marxiste du phénomène de la libération du travail dans le socialisme.

De concert avec cela l'idée fondamentale et le motif des changes constitutionnelles est la tendance de concevoir le système socio-politique et de le dériver de sa base que fait le travail associé. À ce degré du développement c'est un essai d'élever les forces de production et les relations productives à l'harmonie d'un plus haut degré par l'affirmation de la classe ouvrière non seulement dans la sphère du travail mais aussi dans le système socio-politique entier. Autrement, sans cela, le système souffrirait sérieusement des convulsions qui naissent de la tendance que la relation socio-économique gestionnaire se développe à une relation totale et de la résistance qui apparaissent contre cette tendance des forces sociales qui se sont développées et constituées en société, pas sur la base du travail mais sur la base de la propriété. Les valeurs fondamentales de la société socialiste autogestionnaire en Yougoslavie à ce degré du développement total sont la distribution du revenu selon le travail et la solidarité socialiste des hommes travailleurs, des peuples et des nationalités.

Ces valeurs et le degré de leur réalisation résident dans la ferme corrélation avec la possibilité que les créateurs des biens matériels et spirituels les réalisent par leur action directe en société.

Aucunes forces intermédiaires ne peuvent entreprendre leur rôle parce que chaque intervention signifierait la négation de l'essence de la relation productive autogestionnaire et la déduction des valeurs proclamées en société à la pure formalité.

La réforme du système constitutionnel et socio-politique signifiera la diminution de la divergence entre le normatif et le réel dans la mesure dans laquelle les relations économiques se libèrent et étendent l'espace pour l'affirmation du principe de la distribution du revenu selon le travail et dans la sphère des relations politiques, le principe de la représentation politique générale sera remplacé par la constitution directe du travail, moyennant le principe de la délégation, dans un système socio-politique.

La légalité du mouvement de la structure socio-politique autogestionnaire dans le trend exprimé par la réforme constitutionnelle à l'autogestion pour sa base, mais où et comment cette légalité se constituera, dépendra du fait, où et comment se rompent les relations entre les tendances diverses qui apparaissent et naissent des sources sociales différentes.

Aleksandar Đurđev

AZ ALKOTMÁNYMÓDOSÍTÁS KONCEPCIÓJÁNAK ALAPVETŐ KÉRDÉSEI A SZERB SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGBAN

A POLITIKAI HELYZET FOLYTONOSSÁGA

A Szerb SzK alkotmányos berendezése és társadalmi-politikai rendszere jelentős változások előtt áll. A globális szocialista öngazgatású közösség összetettségéből és a benne megvalósított demokratikus és öngazgatási fejlődésből kiindulva rá kell mutatni néhány, a jelenlegi politikai helyzet szempontjából fontos mozzanatra.

Valamennyi föderális egység és a föderalizmus elemei eddig is a maguk integritását fejlesztették, és a jövőben is azt teszik, nem a saját rendszerük szeparációja útján, hanem egy elasztikus, összetett és széleskörű kooperáció keretében, amely biztosítja a funkcionális integritást és a megfelelő részvételt a határozathozatalban, valamint a konkrét globális társadalom politikájának megvalósításában.

A mi jugoszláv gyakorlatunkban, a Szerb SzK új Alkotmányának és a Vajdasági SzAT Alkotmánytörvényének a meghozatalára vonatkozó előkészületek idején nem az állami struktúra, valamint a föderalizmus egyes elemeinek és a föderalizmus egységeinek meghatározott kötelezettségét hozzuk létre, hanem egy új gyakorlatot, mert az összetettebb öngazgatási elveken alapuló szervezés megvalósításának szakaszában vagyunk. Ez kell, hogy a kiinduló pont legyen az alapvető tervezési-jogszabályi okmányok tartalmának, terjedelmének és jellegének meghatározásában egy tartomány, mint a föderalizmus elismert posztulátuma és egy köztársaság, mint föderális egység számára.

Magát a föderalizmust nem lehet, és nem is kell kiegyenlíteni a demokráciával. A föderalizmusnak éppen az öngazgatás nyújt új lehetőségeket, és az állami-jogi, valamint politikai struktúrák politikai alkalmazásából az együttműködés aktív mechanizmusát alakítja ki, amelynek az újonnan kiépített demokratikus közösség hathatós ténykedését kell eredményeznie. Ebben a pillanatban igazoltnak látszik felhívni a figyelmet magára a föderalizmus fejlődésére is. Mint ahogyan a föderalizmus evolúciója a demokrácia evolúcióját jelentheti, és kell is, hogy jelentse, ugyanúgy a föderalizmus ügyetlenül,

félig és következetlenül megvalósított evolúciója a demokrácia elferdülését és hanyatlását eredményezheti.

Ezekből, a társadalomtudományok által igazolt tényekből kiindulva, felmérhetjük azt a nagyfokú felelősséget, amely objektíve felvetődik, amikor hozzáfogunk a Vajdasági SzAT új Alkotmánytörvényének és a Szerb SzK új Alkotmányának a kidolgozásához. Ez a felelősség világosan kifejezésre jut a szövetségi alkotmányfüggelékben is.

Felelősségről és lehetőségről van szó, annál is inkább, mert társadalmi-politikai rendszerünk széleskörű lehetőségeket nyújt a federalizmus, valamint a demokrácia további fejlődéséhez, és ezeket a lehetőségeket ki kell használnunk az előttünk álló alkotmánymódosítások folyamán. Tartalmilag ezek a változások többszörös következménnyel járnak, s bár az alkotmányos funkciókkal nem teremtünk politikát és ideológiát, az alkotmányok az előzetes ideológiai és politikai konfrontációból erednek.

A SZÖVETSÉGI ALKOTMÁNYFÜGGELÉKEK ÉS A VAJDASÁG SZAT HELYZETE

Jugoszlávia legutóbbi, 1963-as Alkotmányának meghozatala óta a mai napig, a Vajdaság SzAT alkotmányjogi helyzetének elméleti megvilágításában, alkotmányos szabályozásában és tényleges valóra váltásában nagyon jelentős eredmények születtek. Ha a Szövetségi Alkotmánynak a most már érvényét veszített 111. és 112. szakasza rendelkezéseiből indulunk ki, és figyelembe vesszük a tartománynak a ma már meghaladott alapokmányi és funkcionális meghatározását, akkor megállapíthatjuk, hogy különösen az 1968-as alkotmánymódosítás a tartománynak, mint a szélesebb körű társadalmi-politikai közösségnek a további affirmálódását jelentette, és lehetővé tette alkotmányjogi helyzetének zavartalan kialakulását.

A szövetségi alkotmányfüggelék elfogadásával véget ért a jugoszláv szocialista közösség társadalmi-gazdasági és politikai fejlődése szempontjából sok mindenben jelentős szakasza. Ugyanakkor a népek és nemzetiségek egyenjogúságának, valamint a dolgozók és polgárok közvetlen döntésjogának intenzívebb kifejezésre juttatása által lehetővé vált a társadalmi viszonyok további kiépítése a szocialista köztársaságokban és autonóm tartományokban.

Az új alkotmányfüggelék szerint a tartomány autonóm, szocialista, demokratikus, önigazgatású társadalmi-politikai közösség, amelyben a dolgozók, a népek és nemzetiségek megvalósítják szuverén jogaikat. Ez azt jelenti, hogy a tartományt a Szövetségi Alkotmányban elfoglalt új helyzete szélesebb társadalmi-politikai jelleggel ruházza fel, és ezzel az összetett közösségben a tartomány a federalizmus alkotó elemeként jut kifejezésre. Ebből kifolyólag a tartomány további társadalmi-politikai és önigazgatási fejlődése elsősorban azoknak a változásoknak a folytatását jelenti, amelyek szövetségi szinten kezdődtek el. A tartománynak a globális jugoszláv

közösség alapvető tervezeti-jogszabályi okmányokban elfoglalt helyzete szükségessé teszi a Szerb SzK Alkotmányának és a Vajdaság SzAT Alkotmánytörvényének alaposabb módosítását.

Az alkotmányfüggelékek szerint a tartomány törvényekkel és más jogszabályokkal önállóan rendezi a társadalmi viszonyokat, az oktatás, a művelődés, a tudományok, az egészségügy, a szociális politika, a lakásgazdálkodás, a közművesítés, a társadalmi tervezés, az áruforgalom, a közlekedés, a honvédelem, a közbiztonság terén, és egyéb olyan területeken, amelyeken a Szövetségi Alkotmány szerint a szocialista köztársaságot megillető hatáskörrel, általános és alap-törvénnyel rendezi a viszonyokat.

Ezáltal a köztársaság, valamint a tartomány helyzete és felelőssége szempontjából jelentős változások történnek, és ugyanakkor bővül társadalmi-gazdasági, politikai, szociális és egyéb funkciója, hatásköre és tartalma.

Társadalmunk haladó erőinek politikai megállapodása rögzítve van az alkotmányfüggelékben is, és ennek eszmei-politikai alapjai a JK Sz I. konferenciájának, a KSz szerbiai III. konferenciájának, a JK Sz Elnöksége XVII. ülésének, a jugoszláv öngazgatók II. kongresszusának okmányaiban, valamint a VDNSz Sz tartományi választmánya legutóbbi ülésének határozataiban található meg.

A VAJDASÁG SZAT HELYZETE

A SZERB SZK ÁLTALÁNOS TÁRSADALMI STRUKTÚRÁJÁBAN

Társadalmunk haladó erőinek eszmei-politikai állásfoglalása és a szövetségi alkotmányfüggelékben elfogadott megoldások alapul szolgálnak az új Köztársasági Alkotmány kidolgozásához, és benne a tartomány új helyzetének a meghatározásához. A tartomány új helyzete ugyanakkor globális fejlődésének elméleti és politikai feltétele, és a társadalmi viszonyok meghatározásának platformja, amelyeket köztársasági szinten és a Vajdaság SzAT Alkotmánytörvényében egységesen lehet szabályozni.

A Szerb SzK Alkotmányának vázát tartalmi szempontból multidimenzióális szociális és más relációk tekintetében az egységes öngazgatású termelési viszonyoknak, a dolgozók és a társult munka szervezeteinek egységes és alkotmánnyal védett helyzetének és a községek helyzetéről szóló egységes elveknek kell alkotni. Ebből ered a tartomány politikai egysége a köztársaság keretén belül, és kettőjük kohéziós megszervezése a jugoszláv öngazgatású szocialista föderáció kötelékében. Ezek az elvek kifejezik a köztársaságnak, mint a különféle népek és nemzetiségek tagjaiból álló, egyenjogú öngazgatók szociológiailag reálisabban kifejezésre jutó, öngazgatású közösségének egységét. A saját és az egész szocialista, öngazgatású közösség fejlődésével összhangban, az ilyen egység megvalósítása a köztársaság és a tartomány elsődleges funkciójának kell lennie.

Abból a tényből kiindulva, hogy Szerbia dolgozóinak közös érdekei vannak, az Alkotmányban és az Alkotmánytörvényben meg kell határozni mindazokat a tényezőket, amelyek kifejezik az ilyen

érdekeket. Az így meghatározott közös érdekek keretében a köztársaság és a tartomány a maga területi funkcionális illetékességében törvénnyel és más jogszabályokkal rendelkezik, s biztosítja az alkotmányos elvek következetes megvalósítását. A köztársaság gazdasági és politikai fejlődésének kérdéseit illetően azonban — tekintet nélkül a szélesebb társadalmi-politikai közösségek önállóságára — szükség van az érdekek előzetes összeegyeztetésére, és közös vagy hasonló megoldások keresésére.

Köztársasági szinten történő közös ügyek meghatározásában gondot kell fordítani két feltevésre: először, hogy a közös érdekek az egész köztársaság dolgozóinak akaratát és öntudatát tükrözzék, hogy bizonyos ügyeket közösen intézzenek; másodsor, hogy a korszerű gazdasági és általános társadalmi életet mindinkább hassa át a szoros egymásközi kapcsolat, a társult munka alapszervezeteinek, a gazdasági ágazatoknak és területeknek egymásközi összefüggése. Azonkívül a közös ügyek mellett a közös funkciók meghatározásában a köztársaságnak és a tartománynak abból a tényből kell kiindulnia, hogy a társult munka a bővített újratermelésnek a hordozója, hogy a jövedelmet a társult munka alapszervezeteiben valósítják meg és osztják el, és hogy az öngazgatói döntésen kívül nem jöhet létre a jövedelem elidegenítésének semmilyen formája. Habár közös ügyből jóval több lesz, mint a meghatározott funkcióból, fontos, hogy mindezeket az érdekeket, eszközöket és jogokat egyenjogúan társítsák, mégpedig társadalmi megbeszélés és az öngazgatói megállapodás révén, és nem adminisztratív módszerekkel.

A VAJDASÁG SZAT ALKOTMÁNYTÖRVÉNYÉNEK MÓDOSÍTÁSÁHOZ VALÓ HOZZÁÁLLÁS

Az alkotmányfüggelék elfogadása után jelentős változásoknak kell bekövetkezni a tartomány Alkotmánytörvényében. Először is az Alkotmánytörvénnyel kell továbbfejleszteni a tartománynak, mint szélesebb körű társadalmi-politikai közösségnek alkotmányos megfogalmazását. Ez az Alkotmánytörvénynek az alábbi alapokon való megfogalmazását feltételezi: hogy biztosítja a társult munka közvetlen hatását a társadalmi-politikai szervezetek minden formájára, hogy gyakorlatilag a tartomány intézményes és politikai struktúrája szervezeten belül a bázisból nőjön ki, ami az eddiginél nagyobb mértékben kell, hogy biztosítsa a társult munka dolgozóinak és a polgároknak a tartomány konkrét és összehitt politikájára való társadalmi hatását, a tartomány olyan öngazgatói helyzetének a kiépítésében, amely lehetővé teszi a tartománynak, mint a szociológiai értelemben vett közösségnek további afirmálódását, s ennek alkotó elemeit a dolgozó emberek, a valóban egyenjogú népek és nemzetiségek tagjai alkotnak; hogy feltételeket terem a dolgozók érdekeinek az öngazgatói megegyezésen és társadalmi megállapodáson alapuló társításához, valamint a dolgozók személyi és közös szükségleteinek a kölcsönösségén, szolidaritáson alapuló, öngazgatói érdekközösségek útján történő kielégítésére. Az öngazgatói és demokratikus fej-

lődés folyamatossága megkívánja még a községek, mint társadalmi-politikai közösségek további és sokoldalú fejlődéséhez, azoknak öngazgatású, szocialista kommunává való átalakításához a szükséges feltételek megteremtését. És végül, az Alkotmánytörvénynek teljes mértékben tükröznie kell a Szerb SzK magasfokú állami és politikai egységét, amelynek keretében Vajdaságnak meghatározott önállósága van.

Az egész kérdéskomplexumból, amelyet az Alkotmánytörvénynek kell szabályoznia, valamivel részletesebben foglalkozunk a tartomány fontosabb politikai funkcióival.

A tartomány öngazgatási és politikai megszervezésének a társadalmi bázisból kell kiindulnia. Ilyen értelemben az öngazgatásnak a társadalmi szervezés összetett rendszerévé kell válnia. A politikai szervezés területén feltételeket kell teremteni a politikai-képviselői demokrácia felülmúlásához és a dolgozók részéről való döntés demokratikus formáinak érvényesítéséhez a társadalmi élet és fejlődés minden kérdésében. Az ilyen feltételeket különféle módon lehet megvalósítani: a társadalmi megállapodás széleskörű lehetőségének megteremtésével, a dolgozók és a polgárok önszervezésének felélénkítésével és a társadalmi viszonyok önálló szabályozásával, a társadalmi szolgálatok anyagi alapjának radikális deatizálásával és a delegációs rendszerrel, mint az öngazgatási döntés funkciójával.

Külön kérdést képez a szkupstinai rendszer helyzete a tartományban. A fejlett öngazgatási rendszer feltételezi, hogy az elsődleges öngazgatási közösségekben a dolgozók és polgárok öngazgatási jogként végezzék e közösségek belső és külső viszonyainak szabályzási funkcióját. Ily módon az öngazgatási közösségek belső kérdéseinek és egymásközi viszonyának, valamint az általános társadalmi kérdéseknek megoldása az öngazgatási alapokon nyugvó, egységes társadalmi döntés jellegét foglalja magába. Az általános társadalmi kérdésekről, mint közös problémákról, közösen határoz minden öngazgatású munka-, helyi-, érdek- és társadalmi-politikai közösség. Ebben van a politikai döntés lényege, és ezt kell megvalósítani a szkupstinai rendszernek. A politikai döntés ilyen rendszerébe a dolgozók és a polgárok, mint egyedek, nem tudnak hathatósan bekapcsolódni, csak ha a munka és a társadalmi élet öngazgatási formáiba társulnak. Az általános politikai döntésben a dolgozók és a polgárok csak úgy vehetnek részt, ha az öngazgatási társulás formáiban tevékenykednek.

A tartományban a politikai döntésnek a községből és az elsődleges öngazgatási közösségekből kell kiindulnia. Ezeknek a közösségeknek a joga és kötelessége, hogy azokat a problémákat is megtárgyalják, amelyeket a szélesebb körű társadalmi-politikai közösségek (a tartomány, a köztársaság és a szövetség) szintjén is meg kell tárgyalni, hogy azokkal kapcsolatban kialakítsák álláspontjukat. A kommuna ténykedése mellett a községek, mint a közösségek álláspontjának a politikai szintézisét is végzik. Amennyiben a tartomány érdekeről van szó, végleges döntést a községek és a társult munka tartományi szintű delegációja hoz.

A társadalmi-politikai közösségek szkupstinája megalakításának, valamint a szkupstinák és az öngazgatási bázisok közötti közvetlen kapcsolatok létrehozására irányuló törekvések a viszonyoknak delegátusi elveken alapuló, minőségileg másmilyen rendszerét követelik. Így a megbeszélések és megállapodások, valamint az érdekek demokratikus összehangolása a döntések jellegzetes módszerévé válnak mind a községi szkupstinákban, mind pedig a Tartományi Képviselőházban.

A szkupstinák szervezésének és működésének lényeges kérdéseit nemcsak a Köztársasági Alkotmányban és az Alkotmánytörvényben, hanem a községek statútumában is meg kell határozni. Ugyanakkor ezekkel az okmányokkal szélesebb alapokra kell helyezni nemcsak a társadalmi-politikai közösségek szkupstináinak, hanem az öngazgatási társulásoknak, érdekközösségeknek és a társadalmi-politikai szervezeteknek az együttműködését is. Ezáltal a szkupstinák mind jobban elveszítik hatalmi jellegüket és mindinkább öngazgatási testületté, az öngazgatási rendszer helyettesíthetetlen integrációs formájává válnak.

A tartomány törvényhozási illetékessége jelentősen bővül. Megváltoznak a szövetségi és köztársasági törvényhozás közti viszonyok. A Köztársasági Alkotmánnyal és az Alkotmánytörvénnyel kell meghatározni a köztársasági és a tartományi törvényhozás terjedelmét és hatáskörét. Habár a tartomány törvényhozási meghatalmazása a szövetségi alkotmányfüggelékekből ered, elméletileg és a valóságban mégis elejét kell venni a szövetségi és köztársasági törvényhozás korlátozó hatásának, mert ez a meghatalmazás a tartomány dolgozóinak szuverén jogain alapul.

Az Alkotmánytörvényben külön helyet kell biztosítani az alkotmányosság, a törvényesség, a munka nyilvánossága és a felelősség elvének. A tartomány helyzetéből és törvényhozási meghatalmazásából kiindulva, külön figyelmet kell fordítani az alkotmányosság és törvényesség elvének. Ezzel párhuzamosan le kell fektetni az öngazgatási és köztisztviselők személyi és kollektív felelősségét szabályozó rendszer alapjait.

A jugoszláv közösség politikai szervezésének új feltételei között növekszik a tartomány szerepe a nemzetközi viszonyok szférájában is. A szövetségi alkotmányfüggelékek szerint a tartomány jóváhagyását adja az érdekeit érintő nemzetközi szerződésekre, részt vesz a velük kapcsolatos politika kialakításában, és felelős érte. Ebből kifolyólag az Alkotmánytörvénynek pontosan meg kell határoznia a tartomány jogait és kötelelességeit a nemzetközi viszonyok tekintetében, valamint a nemzetközi szerződésekre adandó jóváhagyás eljárási módját és annak szerveit illetően.

A nemzeti jogok minél teljesebb megvalósítása érdekében meg kell határozni a tartomány kötelelességét — elsősorban a pozitív megoldásokból és az eddigi gyakorlatból kiindulva kell biztosítani az anyagi és minden más szükséges alapfeltételeket a népek és nemzetiségek egyenjogúságáról hirdetett elvek teljesebb megvalósításához.

A tartomány politikai illetékességének szféráját kiegészítve, hangsúlyoznunk kell, hogy az Alkotmánytörvényben kifejezésre kell

juttatni a tartománynak a honvédelem terén levő jogait és kötelesegeit. E funkció kiindulópontjaként mindenképpen el kell fogadni az általános honvédelem elveit, különös tekintettel a tartományra, mint az ügyek intézőjére, a honvédelmi előkészületek szervezőjére, kivéve azokat az ügyeket, amelyek a szövetség hatáskörében maradnak.

A KÖZSÉG ALKOTMÁNYJOGI MEGHATÁROZÁSA

Az Alkotmánytörvényben megfelelő módon kell biztosítani a községek további öngazgatási fejlődését, hogy azok Vajdaság objektív feltételeivel, szükségleteivel és anyagi lehetőségeivel összhangban minél teljesebben kifejlődhessenek.

A végleges megfogalmazásra való tekintet nélkül már most igazoltnak látszik felhívni a figyelmet arra, hogy az Alkotmánytörvény e részének tartalmaznia kell a következő kérdéseket: meg kell határozni a községek közötti együttműködés továbbfejlődésének alapjait, a községek és a tartomány együttműködéséről szóló rendelkezéseket, a népek és a nemzetiségek jogainak biztosításához szükséges feltételeket a községben, a helyi közösségek eddigi fejlettségi fokának, és további érvényesülési távlatának definícióját. Ezek azok a specifikus kérdések, amelyek az eddig gyakran hangsúlyozott valamennyi általános jogoszláv problémával együtt a községek helyzetének új, alkotmányjogi hatáskörét alkotják.

E kérdések szabályozásakor figyelembe kell venni azt, hogy a községeknek a köztársaságban elvileg azonos helyzetük van. Amilyen mértékben azonban a pozitív jogi lehetőségek megengedik és a konkrét feltételek megkívánják, definiálni kellene a tartomány székvárosának helyzetét is. Habár ez a kérdés kimerítő elemzést igényel, ez alkalommal csak megjegyezzük, hogy a városnak (általában), illetve Újvidék községnek (konkrétan) a funkciója nem azonos a tartomány bármelyik más községével, illetve városával. E problémára egyébként utalnak a köztársaságok fővárosai (és nemcsak azok), ezért igazoltnak tűnik, hogy a tartomány székvárosa ezen a téren a többihez megközelítően hasonlóvá váljon.

PRIKAZ

OSNOVNA PITANJA KONCEPTA USTAVNIH PROMENA U SR SRBIJI

Ustavno uređenje SR Srbije i njen društveno-politički sistem, posle usvajanja ustavnih amandmana, nalaze se pred značajnim promenama. Ove promene znače, pre svega, dalju afirmaciju Pokrajine kao šire društveno-političke zajednice, i omogućavaju nesmetanu dogradnju njenog ustavno-pravnog položaja i u Ustavu SR Srbije i u Ustavnom zakonu SAP Vojvodine. Novim ustavnim amandmanima Pokrajina je izražena kao autonomna, socijalistička, demokratska, samoupravna društveno-politička zajednica u kojoj radni ljudi, narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava. Ovakav položaj Pokrajine, kao priznatog konstitutivnog elementa jugoslovenske federativne za-

jednice, mora biti polazna osnova u koncipiranju novog Ustava Srbije. U predstojećem radu na donošenju novog Ustavnog zakona Pokrajine, sve specifičnosti Pokrajine kao autonomnog elementa federacije, treba da budu na određen način ugrađene u njegovu koncepciju i sadržaj. To znači da u Ustavnom zakonu treba razraditi već afirmisanu samostalnost Vojvodine u zakonodavnoj, sudskoj i upravnoj funkciji, uz istovremeno jasno izražavanje visokog stepena državnog i političkog jedinstva SR Srbije u celini. Polazeći od specifičnosti vojvodanskog područja, u cilju potpunijeg ostvarivanja nacionalnih prava, Ustavnim zakonom treba preciznije obezbediti materijalne i druge preduslove za potpunije ostvarivanje proklamovanog načela ravnopravnosti naroda i narodnosti.

A SURVEY

THE BASIC QUESTIONS INVOLVED IN THE CONCEPT OF CONSTITUTIONAL CHANGES IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF SERBIA

Since the implementation of the Federal Constitutional Amendments, the constitutional organisation and socio-political system of S. R. Serbia are faced with significant changes. These changes will mean, above all, wider affirmation of the Province as a larger socio-political community and will enable its legal and constitutional status to be extended without hinderance both in the Constitution of S. R. Serbia and in the Constitutional legislation of the Autonomous Socialist Province of Vojvodina. Under the new constitutional amendments the Province is defined as an autonomous, socialist, democratic, self-governing socio-political community in which the working people, the nations and nationalities create their own sovereign authority. This concept of the Province's position as an acknowledged constituent element of the Yugoslav Federal Community must be an intial basis for the conception of the new Serbian Constitution. In the forthcoming work connected with the introduction of the new Provincial Constitutional Legislation all details concerning the Province as an autonomous element of the Federation will have to be specifically incorporated into the conception and content of this document. This means that it will be necessary, in the Constitutional Legislation, to work over the already affirmed independence of Vojvodina in its legislative, juridical and administrative function while at the same time clearly expressing the high degree of state and politic unity of S. R. Serbia in the whole. Aiming towards the fuller establishment of national rights, the Constitutional Legislation, which will begin with the individual features of the Vojvodina area, should serve to ensure more specifically the material and other preconditions required for the fuller realisation of the already proclaimed principles concerning the equality of rights among the nations and nationalities.

A SZERB SZK ALKOTMÁNYMÓDOSÍTÁSÁNAK NÉHÁNY ALAPVETŐ KÉRDÉSE

I. AZ ALKOTMÁNYMÓDOSÍTÁSOK ELVI MEGOLDÁSAI

1. A szerb SzK mint a nemzetek és nemzetiségek öngazgató és állami közössége

A JSzSzK alkotmányfüggelékeinek elfogadásával közösségünk társadalmi-gazdasági és politikai fejlődésének fontos szakasza zárult le, egyúttal irányt szabva a szocialista köztársaságok és autonóm tartományok keretén belül a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok továbbfejlesztésének a népek és nemzetiségek egyenjogúságának sokoldalúbb kifejezése és a dolgozók, valamint a polgárok közvetlen döntéshozatala által.

Ezért feltétlenül szükséges, hogy a Szerb SzK alkotmányának módosításával kapcsolatos küszöbönálló vitába széleskörűen és demokratikus módon kapcsolódjanak be a dolgozók, a polgárok, a köztársaság, az autonóm tartományok és községek öngazgató egységei, hogy ezzel hozzájáruljanak a Szerb SzK-nak mint a népek és nemzetiségek demokratikus öngazgató közösségének további építéséhez.

A köztársaságok és tartományok társadalmi-gazdasági és politikai egységének, kölcsönös viszonyának és szervezetének összefogó vázát a jugoszláv föderatív közösségen belül, az egységes, öngazgató szocialista termelési viszonyok, a dolgozók és a társult munka egységes és alkotmányilag biztosított helyzete, valamint az öngazgatás egységes, alapvető elvein alapuló község kell, hogy képezze.

Ezeknek az elveknek tehát kifejezésre kell jutniuk a Szerb SzK egységében, mint a dolgozók, polgárok, egyenjogú népek és nemzetiségek öngazgató és állami közösségében.

Társadalmunk ilyen eszmei-politikai fejlődése a népek és nemzetiségek mind nagyobb egyenjogúsága, a köztársaságok és tartományok felelőssége az egységes politikaért és saját előrehaladásukért — teljes mértékben nyilvánvánul a Szerb Kommunista Szövetség Harmadik Értekezletének és tartományok társadalmi-politikai szerveinek állásfoglalásában. Egyöntetűen elfogadott fel fogás, hogy a Szerb Szocialista Köztársaságot úgy kell kiépíteni, mint a dolgozók és polgárok, népek és nemzetiségek demokratikus, öngazgató szocialista közösségét és szuverén állami közösségét a szerb népnek, nemzetiségeknek és más népeknek, melyek területén együtt élnek, egyesítve a szocialista társadalom kiépítésének közös tartós érdeke által.

A Szerb SzK társadalmi-politikai és alkotmányos rendszerének a fenti elvek szerint kell kialakulnia és fejlődnie, a társadalmi viszonyok öngazgató rendezésével úgy, hogy a Szerb SzK Alkotmányának kell biztosítania a rendszer teljességét, míg az így konstituált rendszer megvalósítása a Köztársaság és tartományok feladata a dolgozók és polgárok döntő szerepe mellett, a társult munka alapegységeiben, a különböző öngazgató szervezetekben és községekben, a társadalmi-politikai alapközösségekben. Belgrád városnak is, mint több köz-

ségből álló sajátos társadalmi-politikai közösségnek, helyzetét és feladatkörét tekintve, meg kell találnia a helyét a Szerb SzK öngazgató felépítésében.

Ezzel összhangban a Szerb SzK Alkotmányának érvényre kell juttatnia a köztársaságot, mint demokratikus öngazgató állami közösséget, amelynek keretében az autonóm tartományok egyúttal a jugoszláv föderalizmus alkotó elemei is. A tartományok alkotmánytörvényében megfelelő módon kellene biztosítani az autonóm tartományok felelősségét a társadalmi-politikai és alkotmányos rendszer egységének megvalósításában.

2. A köztársaság funkciói és megszervezésének elvei

A köztársaság funkcióit a Szerb SzK helyzetének és belső felépítésének kell meghatározni. Figyelembe kell venni a köztársaság jellegét, mint öngazgató állami közösséget, a köztársaság és az autonóm tartományok jogait és kötelezettségeit a társadalmi-politikai rendszer egységes elvének megvalósítása terén, és felelősségüket ennek a rendszernek a kiépítésében.

A köztársaság funkcióit demokratikus öngazgató jellege határozza meg, amely biztosítja a dolgozók és polgárok, a munka- és egyéb szervezetek azonos társadalmi-gazdasági és politikai helyzetét. Ennek folytán a társult munka alapszervezeteinek, a községeknek és más szervezeteknek helyzete azonos kell, hogy legyen a köztársaságban, mivel egész társadalmi és politikai rendszerünk elfogadott alapelveiről van szó. Az említett elvek megvalósítása, a megfelelő funkciók megállapítása és egyes szervek hatáskörének meghatározása helyet kell, hogy kapjanak mind a Szerb SzK Alkotmányában, mind a tartományok alkotmányában, a köztársasági és tartományi törvényekben, valamint a községi statútumokban.

A Szövetségi Alkotmány módosításával változnak az eddigi viszonyok a szövetségi és a köztársasági törvényhozás terén. Erre való tekintettel a Szerb SzK Alkotmányának megfelelő megoldásokat kell találnia a köztársasági törvényhozással kapcsolatosan, figyelembe véve a további deatizáció szükségességét a társadalmi viszonyokban, valamint a községek kiterjedtebb és közvetlenebb meghatalmazásának (jogköreinek?) szükségességét. Szem előtt kell még tartani az autonóm tartományok új helyzetét is, mely abból adódik, hogy a dolgozók és a polgárok, a népek és a nemzetiségek szuverén jogaik legnagyobb részét a tartományban valósítják meg. Innen ered a tartományok külön törvényhozó funkciója. Mindez megfelelő módon kifejezésre jut a JSzSZK Alkotmányának függelékeiben.

A köztársaságok és a tartományok új alkotmányjogi helyzete és a Szerb SzK összetett belső felépítése alapján feltétlenül kifejezésre kell juttatni a Szerb SzK Alkotmányában, és az autonóm tartományok alkotmányában a Szerb Szocialista Köztársaságnak öngazgató, társadalmi-politikai, gazdasági és állami egységét. Ennek az egységnek a dolgozók és polgárok, a népek és nemzetiségek közös akaratán kell nyugodnia, hogy alapvető érdekeiket Közös érvényesítsék a köztársaságban.

A közös érdekeket a Szerb SzK Alkotmányában és az autonóm tartományok alkotmány törvényében kell megjelölni mégpedig úgy, hogy az alapvető társadalmi viszonyok a társadalmi-gazdasági rendszer tekintetében (a dolgozók helyzete a társult munkában, a tulajdonjog, a jövedelem elosztásának alapvető elvei stb.) egyöntetű módon jussanak kifejezésre, hogy biztosítsák a köztársaság alapvető öngazgató és társadalmi-gazdasági berendezését.

Az említett alkotmányokban helyet kellene biztosítani a társadalmi-politikai rendszer alapvető intézményeinek (a polgárok helyzete és jogai, a hatalom rendszerének elvei, a bíróságokról szóló alapelvek, a községek egységes helyzetének elemei stb.), meghatározva a köztársaság politikai és állami berendezésének alapjait. Így a közös érdekeknek megfelelően a köztársaság szűkebb területén — a tartományok pedig a saját területükön — törvényekkel, más eljárásokkal és intézkedésekkel rendeznék és biztosítanák az alkotmányos elvek megvalósítását.

A Szerb SzK egységének teljesebb biztosítása érdekében, a köztársaság dolgozóinak és polgárainak, népeinek és nemzetiségeinek közös érdekei

alapján — a fentiek mellett — bizonyos társadalmi viszonyokat és kérdéseket köztársasági törvénnyel kellene egyöntetűen rendezni a köztársaság egész területén. Itt mindenekelőtt azokról a kérdésekről van szó, amelyeket természetüknél fogva a Szerb SzK Alkotmányában szabályozni nem lehetne, de a köztársaságban egyöntetű megoldásuk szükségszerű (a köztársaság határain való változtatás, a köztársasági allampolgárság, a zászlóhasználat, az állami szervek bélyegzői stb.).

A közös alkotmányos elvek szellemében az egyéb társadalmi viszonyokat az autonóm tartományok önállóan rendeznék. Emellett feltétlenül szükséges volna, a köztársaság és a tartományok gazdasági és politikai fejlődésének lényeges kérdéseiben az álláspontokat előzőleg összeegyeztetni, mert ez egyöntetű megoldásokhoz vezethetne.

A Szerb SzK Alkotmánya rögzítse a köztársaság megszervezésének alapelveit, mert általánosan elfogadott elv, hogy az öngazgató szervezkedés alapvető joga minden társadalmi-politikai közösségnek, és a köztársaság megszervezése az együttműködés, illetve az öngazgató megbeszélés szükségszerűségén alapszik.

Anélkül, hogy a részletekbe bocsájtkoznánk, figyelmet érdemel a Köztársasági Képviselőház szervezésének kérdése az alkotmánymódosítások mai fázisában. Ezzel kapcsolatban meg kellene vizsgálni a Köztársasági Képviselőház döntéshozatalának módszereit, különös tekintettel a törvényhozásra és a Képviselőház összetételére. Biztosítani kellene, hogy azokról a kérdésekről, amelyek a köztársaság szűkebb területére vonatkoznak, e terület megválasztott képviselői döntsének.

A Szerb SzK Alkotmánya megszabja a Köztársasági Végrehajtó Tanács és a köztársasági közigazgatás megszervezésének és működésének feltételeit. A Köztársasági Végrehajtó Tanács és köztársasági közigazgatás funkcióinak megállapításakor nem lehet mellőzni azt a körülményt, hogy az autonóm tartományok saját területükön külön biztosítják a politikai-végrehajtó és közigazgatási funkciókat. A Szerb SzK Alkotmányának szabályoznia kell a köztársaság és autonóm tartományok legfelsőbb bíróságainál az elvi álláspontok összehangolását. Ezzel kapcsolatban hasznosítani kell Szerbia Legfelsőbb Bíróságának és a tartományok bíróságainak eddigi gyakorlatát.

Az alkotmányfüggelékek szerint alapítják meg a tartományok alkotmánybíróságukat. A Szerb SzK Alkotmányának viszont meg kellene határoznia Szerbia Alkotmányvédő Bíróságának illetékességét és hatáskörét, míg az alkotmánytörvények konstituálnák a tartományi alkotmányvédő bíróságokat és azok funkcióit.

3. Az autonóm tartományok helyzete a Szerb SzK öngazgató államberendezésében

Társadalmi-politikai és alkotmányos rendszerünkben az autonóm tartományok mint demokratikus, öngazgató, társadalmi-politikai közösségek jelentkeznek — a Szerb SzK Alkotmánya és a közös érdek alapján a köztársaságban is.

Alkotmányos és politikai rendszerünkben a tartományok sajátos jellemvonásokat öltenek, mivel egyszerre képezik a jugoszláv föderalizmus elemeit és a Szerb SzK alkotó részeit. Ilyen jellegzetességek tükrében kell, hogy jelentkezzen a tartományok önállósága. Arányosan hozzá kell járulni a Szerb Szocialista Köztársaság és egész szocialista közösségünk fejlesztéséhez, de teljes felelősséget kell vállalni a saját társadalmi-gazdasági és politikai előrehaladásuk iránt is.

A tartományok helyzetének alkotmányos meghatározása kifejezi azt a történelmi tény, hogy a tartományok a népfelszabadító háborúban és a szocialista forradalomban, a jugoszláv népek és nemzetiségek közös harcában jelentkeztek; a lakosság — népek és nemzetiségek — szabad akaratának nyilvánításával egyesültek a Szerb Szocialista Köztársaságban a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság keretén belül.

Az autonóm tartományok megalakulása és fennállása társadalmi-politikai és alkotmányos rendszerünk valóságát tükrözik. A Szerb Kommunista Szö-

vetség Harmadik Értekezetén a köztársaság továbbfejlesztése, a nemzeti egyenjogúság erősítése, a tartományi önkormányzat, valamint a munka- és egyéb szervezetek öngazgatásának kiterjedélyesedése, mint a Szerb SzK összetlan érdeke jelentkezett.

Az autonóm tartományok helyét a Szerb SzK Alkotmányában, a Szövetségi Alkotmányfüggelékekben a Szerb Kommunista Szövetség Harmadik Értekezetének eszmei-politikai állásfoglalása, valamint a Szerb SzK első felépítésének sajátosságai kell, hogy meghatározzák. Ezért a Szerb SzK Alkotmánya a tartományokat úgy kezelné, mint nagyobb társadalmi-politikai közösségeket, amelyek beépültek a köztársaság társadalmi-gazdasági és politikai rendszerébe.

A tartományok új helyzete széles körű lehetőséget nyújt a gyorsabb és sokoldalúbb felődéshez, és alapot a meghatározott társadalmi viszonyok egyöntetű szabályozásához a köztársasági alkotmányban és a tartományok alkotmánytörvényében. Így lehetőség nyílik a közös funkcióknak törvényekkel való szabályozására, valamint a köztársaság és a tartományok egymás közötti öngazgatási megállapodására.

II. TÁRSADALMI-GAZDASÁGI RENDSZER

1. Általános kérdések

A Szerb SzK Alkotmányának következetesen kell érvényesíteni a társadalmi-gazdasági és politikai rendszer alapelveit — a társadalmi tulajdont és az öngazgatást. Ezeknek az elveknek a közvetlen termelők döntéshozatalban való részvételét kell megvalósítaniok, mert ebből következnek a társadalmi-politikai közösségek funkcióinak jellegzetességei is.

A társadalmi-politikai közösségek meghatalmazását arra a területre kell korlátozni, amelyen a normatív tevékenység a Szövetségi Alkotmányfüggelékek értelmében közös érdekből feltétlenül szükséges. Ebből következik, hogy a Szerb SzK Alkotmányának és a tartományi alkotmánytörvényeknek is tárgyalniok kell ezt a problémát. Ezzel kapcsolatban az öngazgató viszonyok rendezését ösztönzi, hogy a Szövetségi Alkotmány XXI—XXIII. függelékét közvetlenül alkalmazzák.

Mivel a társadalmi-gazdasági viszonyok bizonyos kérdéseit a köztársaság és a tartományok szabályozzák, szükségesnek mutatkozik a közös funkciók megállapítása a Szerb SzK Alkotmányában, illetve a dolgozók öngazgató megegyezése alapján a köztársasági és tartományi törvényekben.

A bővített újratermelés folyamatában a gazdasági eszközök összevonásában a dolgozóknak fontos szerep jut. Az eszközök összevonásának, centralizációjának feltételeit és módozatait pontosan kell meghatározni a társadalmi-politikai közösségek normatív tevékenysége által. Ez a lehetőség a Szövetségi Alkotmány XXI. függeléke alapján ideiglenes jellegű. A piaci gazdálkodás eszközei és intézményei általában az öngazgató viszonyokat kell, hogy tükrözzék, semlegesítve az államkapitalizmus felújulásának és egzisztálásának, valamint a társadalmi viszonyok etatizálásának lehetőségét. A társadalmi termelésnek még mindig jelentős részét képezi a magánmunka — különösen a mezőgazdaságban —, ezért a Szerb SzK Alkotmányában és a tartományi alkotmánytörvényekben különös figyelmet kell szentelni:

— azoknak a polgároknak társadalmi-gazdasági státusára (szociális helyzetére), akik megélhetésüket magánmunkával biztosítják;

— a magán, illetve személyi tulajdont képező munkaeszközök társadalmi-politikai státusára (tulajdonjogi viszonyoknak);

— a gazdasági és társadalmi kapcsolatok jellegének a társadalmilag szervezett termelés és társult munka, valamint a magánmunka területén.

A Szerb SzK Alkotmányában és a tartományok alkotmánytörvényében kifejezésre kell jutnia a Szövetségi Alkotmányfüggelékek lényeges elgondolásainak a dolgozó és a társult munka helyzetéről.

A gazdaság szervezettségének különféle formái és lehetőségei közül különösen jelentősek az érdekelt gazdasági alanyok öngazgató alapjai (meghatározott ágazatok, csoportosulások stb.) és a kamarákban történő tömörülés.

A gazdaság szervezettségének mai fokán a gazdasági kamarákba való tömörülés elengedhetetlen. A köztársasági és tartományi törvények keretén belül a kamarák megszervezésének és munkájának szabályozása öngazdáltsági kérdés. A megszervezés egységes elveit az említett törvények meghozatala alkalmával kellene érvényesíteni.

2. A köztársaság és a tartományok feladatköre és az egységes piac

A köztársaságok és autonóm tartományok gazdasági funkciója és felelőssége az egységes jugoszláv piac két összetevője. Ennek megszüldésében különös szerepe van: az árpolitikának, az adórendszernek, a pénzügyi-hitelrendszernek, a társadalmi-politikai közösségek pénzellátásának és a kompenzációs rendszernek.

Az előbbi funkciók tekintetében a köztársaság és a tartományok együttműködése célszerű, ezért a Szerb SzK Alkotmányában és a tartományi alkotmánytörvényekben az együttműködés módjait, a közös érdekeket rendezni kell. Egységes megoldásokat lényegében az azonos köztársasági és tartományi törvények biztosítanak, míg szövetségi szinten az érdekek képviselője a köztársaság és az autonóm tartományok joga. A köztársaság és a tartományok befolyása a pénzügyek elosztása terén és a bővített újratermelésben saját fejlődésük iránti felelősségen alapul és a megfelelő köztársasági és tartományi szervek tevékenységében valósul meg.

A Szerb SzK Alkotmányának és a tartományi alkotmánytörvényeknek kell meghatározni a kárpótlás feltételeit és módzatait, tekintettel azokra az esetekre, amikor bizonyos ágazatok, illetve tevékenységek egyenlőtlen helyzetbe kerülnek az egységes piaci gazdálkodás keretei között. Ugyancsak meg kell határozni a közösségvállalás elveit a társadalmi-gazdasági fejlődés irányításában, a népek és nemzetiségek egyenjogúságának megvalósításában.

3. A köztársaság és a tartományok gazdasági funkcióinak néhány kérdése

A köztársaság és a tartományok hatáskörébe a gazdasági funkcióknak csak egy része tartozik, mert a társadalmi-gazdasági viszonyok terén a funkciók nagyobb hányada a társult munka részére van fenntartva, és a dolgozók közvetlen döntéshozatala által valósul meg.

A Köztársaság és autonóm tartományok gazdasági funkcióit nem mint állami érdeket kell meghatározni, hanem mint öngazgató alapon megszerzett gazdaságot.

Az említett funkciók gyakorlása a Köztársaságot és tartományokat a többi köztársasággal való együttműködésre ösztönzi. Az együttműködés a köztársaságon belül is tovább fejlődik, de a szövetségi, köztársasági és tartományi szervek együttműködése is fokozódik.

A köztársaságok és tartományok társadalmi-gazdasági fejlődésüknek a sajátos útját szorgalmazzák, megjelölve a fejlődés távlatát és irányát. A köztársasági társadalmi tervek, mint e politika alapvető eszközei, a fejlesztés elveinek olyan szintézisét kell, hogy képezzék, amelyekben a tartományi társadalmi tervek fontos önálló, öngazgató alapon meghatározott összetevő részek.

A társadalmi tervezés feladatkörét tekintve, nagyobb lehetőséget kellene adni a társadalmi-gazdasági fejlődés közös céljainak megbeszélés útján történő kijelölésére és megvalósítására. A fejlesztési politika egyes területein kifejezésre jutnak a társult munka közös érdekei mind a köztársaságban, mind a tartományokban. A Szerb SzK Alkotmányának és a tartományi alkotmánytörvényeknek lehetővé kell tenni a Köztársaság és a tartományok közös gazdasági funkcióinak megállapítását. Ebben különös fontossággal bír az egyenjogú döntéshozatal rendszere a Köztársaság és a tartományok között. A Köztársaság közös érdekei a köztársasági és tartományi tervekben jutnak kifejezésre. A társadalmi tervből származó közös érdekeket a Köztársaság és a tartományok külön törvényeikkel biztosítják.

III. A TÁRSADALMI-POLITIKAI RENDSZER NÉHÁNY KÉRDÉSE

1. Bevezető gondolatok

A Szerb SzK Alkotmányában meg kell határozni az öngazgató viszonyok fejlődésének irányvonalát, figyelembe véve a társult munka elsődleges szerepét a társadalmi-gazdasági viszonyokban, a dolgozók elidegeníthetetlen jogát, hogy rendelkezzenek munkájuk eredményével. Ez a jog természetesen csak kivételesen és meghatározott feltételek mellett korlátozható bizonyos mértékben. Figyelembe kell venni továbbá a közösség egyöntetű helyzetét, az autonóm tartományok és a Köztársaság helyzetének és feladatkörének a meghatározását. Ennek értelmében a Köztársaság alkotmányában az öngazgató társadalmi viszonyokat úgy kell továbbépíteni, hogy meggyorsuljon az etatisztikus elemek semlegesítése ott, ahol még észlelhető a jelenlétük.

A Köztársaság társadalmi-politikai rendszerének további demokratizálása érdekében különleges fontossággal bír a tisztségviselők társadalmi és politikai felelősségének konkrétabb meghatározása, a nyilvánosság elvének biztosítása, a népek és nemzetiségek egyenjogúságának biztosítása, a káderpolitika további demokratizálása, a rotáció elvének tiszteletbentartása, a funkciók halmozásának mellőzése stb.

2. A község a Szerb SzK öngazgató és állami felépítésében

Az alkotmánymódosítások második fázisának fontos feladata, hogy a község helyzetét — összhangban az alkotmányos változásokkal — pontosan meghatározza az alkotmányos rendszerben oly módon, hogy megfelelően érvényre jusson a dolgozó és a polgár szerepe.

A Szerb SzK Alkotmányában és a tartományi alkotmánytörvényekben a községnek úgy kell szerepelnie, mint a dolgozók és polgárok, a népek és nemzetiségek közössége, mint munka-, helyi- és érdekközösség.

A Köztársaság politikai rendszerében a községnek olyan öngazgató közösségnek kell lennie, amelyben a dolgozók és a polgárok, a népek és nemzetiségek önállóan, szuverén jogaik alapján jelölik ki a politikai szervezetet, szervezeteket és az öngazgató érdekközösségeket. Ennek alapján a község egyetemes funkciókkal felruházott társadalmi-politikai közösség, amely alkotó eleme nagyobb társadalmi-politikai közösségeknek, s feladatkörét inkább az öngazgató megegyezés mint a klasszikus hatalomgyakorlás szempontjai szerint látta el. Ez nincs ellentétben a község jellegével — mint a Köztársaság és a tartományok politikai szervezetének eleme —, hanem magán viseli a politikai szervezet jellegének változását, és ezzel együtt az állam változását is.

A társadalmi-politikai közösségek pénzelésének rendszerében a község helyzetét az határozza meg, hogy a dolgozók maguk rendelkeznek munkájuk termékeivel és a közös szükségletek pénzellátását öngazgató megállapodással rendezik. Ennek következtében a Köztársaságban és az autonóm tartományokban is az eszközök lényeges decentralizációjára kerül sor, nem zárva ki a lehetőséget, hogy közös érdek alapján bizonyos esetekben az eszközök egyesítése létrejöjjön. Ennek érdekében biztosítani kell a község jogi és tényleges önállóságát a pénzellátás terén.

A község jogszabályzási feladatkörében az alábbi megoldások lehetségesek: — bizonyos viszonyokat a község csak a törvényes meghatalmazások alapján szabályozza;

— meghatározott jogkörben törvény állapítaná meg az alapelveket, amelyek szerint a község meghozná előírásait;

— egyéb társadalmi viszonyok rendezése terén a község önálló volna.

A köztársasági és tartományi alkotmányos rendelkezéseknek megfelelő módon kell meghatározni a helyi közösségek feladatkörét és helyzetét öngazgató és politikai rendszerünkben. A köztársasági és tartományi törvényeknek, valamint a községi statútumoknak a helyi közösségek helyzetét részletesen kell szabályozni. Biztosítani kell a helyi közösségek öngazgató továbbfejlesztését, figyelembe véve a szociológiai és gazdasági struktúra változatoságát és a különbségeket a falusi és az ipari központokban levő helyi kö-

zösségek tevékenykedése között. A szükséges alkotmányos rendelkezésnek biztosítania kell a helyi közösségek — az öngazgatás területi formái — erőteljes és sokoldalú fejlődését, kizárva a társadalmi-politikai közösségekkel való azonosítás lehetőségét.

A helyi közösségek anyagi helyzetének javítása és pénzelése elvi síkon pénzügyi önellátással oldódna meg. A társadalmi tevékenység érdekközösségei (művelődés, kultúra, egészségügy stb.) lehetővé tették a szolgáltatások igényelői és nevezett területeken dolgozók érdekeinek megfelelőbb összehangolását. A köztársasági és tartományi alkotmányos megoldásoknak kell a továbbfejlődést megalapozniok, elkerülve a szűkkörű bezárkózás lehetőségét, mégpedig a képviselőtestületek választott küldötti rendszerének megszervezése, az öngazgató megállapodás szerinti pénzelés, valamint a társult munka megfelelőbb képviselése alapján az említett érdekközösségekben.

A községek öngazgató elveken nyugvó együttműködése egyúttal további fejlődésük feltétele. Az öngazgatás ilyen megszervezése a Szerb SzK összetett belső felépítését és a tartományok sajtóságos helyzetét tükrözik. A Köztársasági és tartományi alkotmányos megoldásoknak serkenteniök kell a községek együttműködését, lehetőséget adva a községek bizonyos funkcióinak gyakorlására a községek közötti közösségek — és egymás közötti — együttműködésében. A Köztársaság Alkotmányában és a tartományi alkotmánytörvényekben külön figyelmet kell szentelni a községek és a nagyobb társadalmi-politikai közösségek (köztársaságok és tartományok) viszonyának, tekintettel arra, hogy a község ezeknek az alkotó része és alapvető társadalmi-politikai közösség, amelynek befolyása a nagyobb társadalmi-politikai közösségekben a képviselő-testületek és szervek, a delegált képviselők által valósul meg. A községnek jelentősebb szerepe lesz a nagyobb társadalmi-politikai közösségek politikájának irányításában, a funkciók megállapításában és gyakorlásában.

3. A képviselőházi rendszer néhány elvi kérdése

Öngazgató rendszerünkben a társadalmi-politikai közösségek képviselő-testületei képezik a legfontosabb szerveket, mert ezekben valósul meg az öngazgató megállapodások folyamata és az érdekek összeegyeztetése, melyek által a munkásosztály politikai hatalma valósul meg. A képviselőtestületek döntései a megfelelő társadalmi-politikai közösség öngazgató alanyainak közös érdekkörét szolgálják.

Az eddig szerzett tapasztalatok alapján a társadalmi-politikai közösségek képviselő-testületeinek megszervezésében, az öngazgató bázis és a képviselő-testületek szorosabb kapcsolatát kell szorgalmazni és felülvizsgálni a képviselő-testületek kiküldött képviselők rendszerének kiépítését. A képviselő-testületek (községi, tartományi, köztársasági) döntéshozatalának fő jellemvonása a megegyezés, valamint a demokratikus öngazgató érdek összeegyeztetése.

Köztársasági és tartományi alkotmányos rendelkezésekkel, községi státúumokkal kell meghatározni a képviselő-testületek, politikai-végrehajtó, öngazgatási és más szervek feladatkörének és szervezésének lényeges kérdéseit. Felül kellene vizsgálni a községi képviselő-testület elnökségének intézményét is. A Köztársasági Képviselőház Elnökségének funkciói kapcsán ki kell emelni azt, hogy a Szövetségi Alkotmányfüggelék szerint a köztársaságok és tartományok egyenjogúan és függetlenül vesznek részt a döntéshozatalban, az egységes álláspontok és vélemények kialakítását pedig öngazgató megállapodással kell biztosítani.

A Szerb SzK Alkotmánya és a tartományok alkotmánytörvényei lehetőséget kell, hogy adjanak a községek, a tartományok és a Köztársaság képviselő-testületei, valamint a társult munka öngazgató testületei, érdekközösségei és társadalmi-politikai szervezetei között a széleskörű együttműködésre.

Újvidék, 1971. október 15.

Vajdaság SzAT Képviselőháza összes tanácsainak alkotmányjogi kérdésekkel foglalkozó közös bizottsága

A VALÓSÁG FANATIKUSA

Ha ezt a tervezett írásomat megvitathatnám vele, minden bizonnyal a dolog objektív természetére irányítaná a figyelmemet. „Tudni illik” — mondaná — „a dolog csöppet sem változott meg atól, hogy meghaltam.” Én feszengve és zavartan azt az ellenvetést kockáztatnám meg, hogy ez az esemény érzelmileg és indulatilag nagymértékben befolyásolja a cikk szerzőjének és esetleges olvasóinak hozzáállását a témához. A téma ugyanis a haláleset révén váratlanul befejezettnek és lezártnak mutatkozik, és ez megváltoztatja a helyzetet. „Mindez nagyon könnyen lehetséges” — felelné — „de magát a témát nem változtatja meg.”

●

A téma — egy Lukács György nevezetű filozófusnak, esztétának és gyakorlati forradalmárnak az élete és munkássága — őt magát is többször foglalkoztatta. Szigorúan történelmi-társadalmi terméknek fogta fel magát, ebben is üdvösen különbözött legtöbb hivatól és ellenfelétől. Művei német összkiadásának első köteteihez írott előszavai nagy tárgyi tudással kidolgozott mesteri tanulmányok egy több évtizeddel ezelőtt működött azonos nevű ideológusról. Némely ítéletét — főként a *A regény elméleté-re* és a *Történelem és osztálytudat-ra* vonatkozókat — túl szigorúnak véltem. „Nézze” — mondta — „én sohasem állítottam, hogy ezek egy tehetségtelen ember munkái, de még keverednek bennük . . .” És szóban folytatta az említett művek bírálatát. „Rendben van” — gondoltam magamban — „hibásnak tartja a könyveit, de miért örül ennek?”

●

Sohasem értette meg azokat a gondolkodókat, akik saját elméletük foltogatására fecsérlik idejüket. Sartre-t például mind többre becsülte morális szempontból, baloldali, forradalmi rokonszenvei miatt, mégis gyakran róttá fel neki, hogy filozófiailag meg sem kísérli levonni politikai fejlődése következményeit, és egy egységes sartrai filozófia fikciója mögött a legkülönbélebb tendenciákat egyesíti.

Lukácsot nem érheti ilyen vád, ő ugyanis minden hiúság nélkül azonnal túllépett elméleteken, sőt rendszereken is, ha úgy érezte, hogy meghaladta őket. Így történhetett meg, hogy a történelem legalább három Lukácsot produkált: egy idealistát, egy korai messianisztikus-forradalmár marxistát, és a késői rendszerezőt, aki a sztálini korszak devalvációjá után a marxizmus reneszanszát akarta elősegíteni. De vannak még különféle „átmeneti” Lukácsok is, például a sztálini korszak Lukácsa, aki Hitler előretörése idején a „Right or wrong my party” álláspontjára helyezkedett, még életművét veszélyeztetve is szolidáris volt Sztálinnal, de persze közben nem tagadhatta meg gondolkodói akarátát és így az alapvető szolidaritás álláspontjáról mindenféle kompromisszumok árán, de fenntartotta kevesedmagával a marxizmus folyamatosságát.

Melyik hát az „igazi” Lukács? Két önéletrajzi cikkének, 1933-ban és 1957-ben, jellemző módon az Utam Marxhoz címet adta. Töredékben maradt egy vázlat, élete utolsó hónapjaiból, melyet tervezett szellemi önéletrajzához készített — ez is viselhette volna ezt a címet. Ha valaki útnak foghatja fel életét — és ezek a joggal-szerencsés emberek —, akkor nyilvánvalóan úgy gondolja, hogy „igazi” énje a cél felé közeledve bontakozik ki. Természetesen Lukács is élete utolsó korszakára szavazott, és talán azért is folytatta lélekzet-elállító versenyfutását az idővel, hogy nagy összefoglaló műveiben — az Esztétikában, az Ontológiában és az Etikában — elérkezzen az út végére, a mai, huszadik századi Marxhoz.

Ezek a művek azonban csak részben készültek el. Gátolta létrejöttüket a jelenkori társadalmak gazdasági feltérképezésének hiánya. De maga Lukács is csak élete legvégén vágott neki a „lét” és a „legyen” minden területén történő, következetes szétválasztásához. A történelem fintora, hogy ugyanebben az időben, főként a nyugati baloldali mozgalmak körében, a figyelem a másik Lukács, a messianisztikus forradalmár felé fordult, aki dialektikus materializmusát, objektív elemző erejét a világforradalom követelményével, „legyen”-jével kapcsolta össze. A mai baloldal azért láthatja ezt a Lukácsot „igazi”-nak, mert a rossz tényekkel szemben szintén a forradalmi gyakorlatra, az „annál rosszabb a tényeknek” Fichtétől kölcsönzött igazságára sóvárognak. A tények mítoszát a cselekvéssel megszüntetni annyit jelent, mint a rendszerrel szemben a módszer pártját fogni, hiszen a módszer — a dialektika — maga a forradalom.

De az idős Lukács is a módszer elsőse mellett tört lándzsát. A *Történelem és osztálytudat*-hoz írott 1967-es tanulmányában helyeslően idézte régi könyve egyik alaptételét: „Feltéve — de meg nem engedve —, hogy az újabb kutatás cáfolhatatlanul bebizonyítaná Marx minden egyes állításának tárgyi helytelenségét: minden komoly, ortodox, marxista feltétel nélkül elismerhetné mindezeket az új eredményeket, Marx valamennyi tételét elvethetné, anélkül, hogy

egy pillanatra is fel kellene adnia marxista ortodoxiáját... A marxizmus kérdésében az ortodoxia kizárólag a *módszerre* vonatkozik.”

Ez a felfogás bizonyos mértékig tompítja a különböző „Lukácsok” közti ellentmondást, és az „igazi” Lukács keresésén túl a figyelmet ráirányítja azokra a vonásaira, amelyek személyiségére, valóság-értelmezésére minden korszakban jellemzőek voltak.

●

Vájtfülű kritikussai, akik olyan szívesen marasztalták el stílusáért (anélkül, hogy műveit elolvasták volna), sohasem vették észre a szigorúan objektív, olykor keresetten száraz írásmód mögött a felismerések örömét. Esztéták, finom részmegfigyelések mesterei vonták kétségbe esztétikai érzékét, pedig Lukács már fiatal korában is roppant fogékonyan és eredeteien foglalkozott a legfontosabb — és legelhanyagoltabb — esztétikai problémával: a világtörténelem és a művészi forma kapcsolatával. Később, marxistaként átfogó és szellemes rendszerben fejtette ki ezeket az összefüggéseket. Ma már sokan mechanikusan alkalmazzák, és olykor iskolásan le is szűkítik módszerét. De aki tud olvasni, annak éreznie kell, hogy a filozófusnak még örömet okozott két látszólag távoli dolognak — például a napóleoni háborúknak és a történelmi regény kialakulásának — egymásra vonatkoztatása — olyan öröm lehetett ez, amelyet a költő is érez, amikor két távoli képet igaz metaforában kapcsol össze. Ez az öröm Lukács esetében a megtalált és megfogalmazott objektív összefüggéseknek szól, abból a belátásokból fakad, hogy a világ még értelmetlenségében is értelmes, vagyis felfogható és megváltoztatható. Ez az öröm még a kellemetlen, sőt vérlázító igazságokon is átüt, a teljesség öröme ez, olyan korban, amikor a rész-érdekek világszerte az Egész érdeke fölé nőnek, a pillanat el akarja takarni a folyamatot, a taktika az elméletet, és az egyedi igazságok az emberiség igazságait.

●

A teljesség bűvölete segítette fiatal kora két döntő szellemi élményéhez: Adyhoz, akinek „A Minden kellett”, és a klasszikus német filozófiához, mindenekelőtt Hegelhez, aki szerint „csak az Egésznek van tulajdonképpeni valósága”. Fiatalkori fejlődésének sajátosságát Lukács abban látta, hogy a klasszikus német filozófia konzervatív, idealista ismeretelmélete nála baloldali etikával egyesült, mely művészileg Adyban öltött testet. E két teljesség-fogalom különös, csak-rá-jellemző vegyülékéből a világtörténelmi fejlemények hatására viszonylag egyenes út vezetett Marxhoz, aki a totalitás filozófiai fogalmába a világ értelmezésén kívül bekapcsolta a világ megváltoztatását, a társadalmi gyakorlatot is. Lukács György számára ez mindenekelőtt azt jelentette, hogy vállalta a „veszélyes életet”, de nem a szó nietzschei romantikusan fennhéjázó értelmében, hanem nagyon is hétköznapi módon: a magántudósi vagy egyetemi pályafutás helyett a mozgalmi életet választotta, vagyis az állandó létbizonytalanságot, emigrációkat, illegalitást, életveszélyt. Még fontosabb ennél, hogy mint ideológusnak, az egész mozgalom tevékenységére ki kellett terjesztenie egyéni és intellektuális felelősségét. Már 1919-

ben, a kommunista pártba való belépése előtt felmérte ennek a döntésének a horderejét: „Tehát mindenki, aki a jelen pillanatban a kommunizmus mellett dönt, etikailag kötelezve van minden emberéletért, mely az érte vívott harcban elpusztul, olyan *egyéni* felelősséget viselni, mintha ő ölte volna meg valamennyit. Viszont mindenkinek, aki az ellenkező oldalhoz csatlakozik, a kapitalizmus további fennállásáért, a biztosan eljövő új imperialista revansháborúk okozta pusztulásért... stb. kell ugyanezt az *egyéni* felelősséget viselnie.” Már ebben az időben tisztán látta, hogy az egyén bizonyos történelmi helyzetekben csak különböző bűnök közt választhat, és „akkor választ helyesen, ha alacsonyabb rendű énjét áldozza fel a magasabb rendű, az eszme oltárán.” Ez a választás Lukácsot önként-vállalt közösséghez és egész életét betöltő életcélhoz segítette. Később is, amikor a mozgalom a saját érdekei ellen fordult, Lukács szakadatlanul azt a megoldást vállalta, amelyet a „kisebb bűn”-nek érzett: manőverezett, taktikai kompromisszumokat kötött és alkalmazkodott — nem is mindig csak külsőleg — az adott lehetőségekhez. Lukácsnak, aki filozófiai, sőt ösztönös beállítottságát tekintve is, a valóság fanatikusa volt, bonyolult ideológiai, etikai és taktikai ürügy-rendszer kellett kidolgoznia ahhoz, hogy elfogadhassa, legalább végsősoron az őt körülvevő valóság bizonyos vonásait. Ez a manőver önála is, mint nagy filozófus-elődeinél, a kifejtett gondolati rendszer és a forradalmi-dialektikus módszer bizonyos ellentétére vezetett, és azal az életmű szempontjából tragikus következménnyel járt, hogy a nagy összefoglaló-rendszerző művek helyett, melyekre leginkább predesztinálta volna tehetsége, évtizedeken át csak — igen becses — esszéket és részmonográfiákat alkotott. Mint magánember, megtéveszthette magát, de túl becsületes tudós volt ahhoz, hogy a külső, vagy belső alkalmazkodás ingoványára filozófiai rendszert építsen fel.

De Lukács a „kisebb bűn” talaján állva sem akart közösséget vállalni a mozgalom önmagával szemben elkövetett bűneiért. Meggyőződésem szerint ezért dolgozta ki hajdanában oly sokat csepült partizán elméletét, melyet a költőkre alkalmazott ugyan, de a filozófusokra is értett: a költő — és az ideológus — a mozgalomban nem vezér és nem sorkatona, hanem partizán.

●

Csakhogy békeidőben a partizánok kellemetlenek. Lukács György gyakran büszkélkedett azzal hogy ő kellemetlen szerző. Már a Nyugat köreiben is az volt, Osvát nem értette, Babits félreértette, filozófiai beállítottságát kergeségnek vélték, politikai radikalizmusa gyanús volt. Később az emigrációban is sokat kellemetlenkedett rosszkor-jött igazságaival. Mint kommunista ideológus egyszerre bősztette magára a legkülönfélébb végleteket: a polgári értelmiség sok bölcs képviselője a szellem árulóját látta benne, némelyek bolsevik Göbbelsnek nevezték, mások Zsdánovval hozták egy nevezőre. A dogmatikusok revizionista árulónak tartották, vagy hegelianus betűrágónak. Némely irányzat meg akarta lovagolni, félmondataiból ácsoltak a maguk számára támaszt. Lukácsot gyakran szórakoztatta

ez. „Megakadtam a torkukon, sem lenyelni, sem kiköpni nem bírnak” — mondta elégedetten. Általában szívesen írt meg kellemetlen igazságokat, és aztán várta a hatást, mint aki csínyt követett el.

És a hatás olykor nem is váratott magára. A rosszkor, vagy rosszul jött igazságok jócskán vonzották fejére a villámokat az ostobaság felhőiből; vagy kevésbé patetikus hasonlattal élve: olykor egy-egy ország, vagy pártfrakció egész záptojás-készletét felemésztette a Lukácsnak adott válasz. Ő maga alig törődött ezzel. Gondolkodói szuverenitásának egyik titka az volt, hogy nem róttá le az úgynevezett közvéleménynek — ennek a szervezetlenül is nagyhatalmú ostobaságnak — a maga írói adóját. Egy ízben — még 1955-ben — felháborodva újságoltam el neki, milyen különlegesen ízléstelen rágalommal mocskolják egyik írása miatt. „Nézze” — válaszolta rövid tűnődés után — „nekem mindig az volt a véleményem, hogy ha nem vagyok ott, akkor akár fel is köthetnek.”

Feltétlenül elemzést érdemel az a furcsa különállása egy mozgalom kellős közepén, melyhez nem utolsó sorban éppen azért csatlakozott, hogy egyszersmindenkorra megszüntesse terhesnek érzett külön állását. A „különállás” szót használom, nem pedig a divatosabb „magány” kifejezést, mert Lukács személyes értelemben és mint közember sem volt soha magányos; megszokta, hogy életét világtörténelmi távlatban helyezze el — nem hiába tartotta a filozófia és a művészet közös feladatának, hogy az egyént partikuláris jellegzetességeitől megszabadítva az emberi nem magaslatára emelje —, és ez a szemlélete eleve lehetetlenné tette, hogy magányosnak érezze magát. De a különállás nem szubjektív világérzést, hanem objektív tényállást jelöl: a szuverenitás állandó — bár olykor háttérbe szorított — jelenlétét, oly korban, mely — elsősorban a kollektív érzületű és világnézetű embertől illeszkedést, az egyéniség aszkétikus önfeladását követeli.

Erre a különállásra figyelhetett fel nagy művészi biztonsággal Thomas Mann is, amikor Lukács sok jellegzetes vonását a Varázshegy Naphtájára ruházta rá. Naphta a jezsuita, akit rendje nagy becsben tart, de aki minden hűsége és magasszintű szellemi alázata ellenére mégis külön test a rend testében. Irónikus, de egyben nagyon jellemző tény, hogy éppen Lukács mutatta ki Naphta alakjának és ideológiájának prefasiszta vonásait. Tudta persze, hogy ki a modell, de az író magánügyének tartotta, hogy honnan veszi a figuráihoz szükséges jellemvonásokat. Úgy vélte, hogy neki, mint irodalomkritikusnak, a már megvalósult mű objektív természetével kell foglalkoznia, és az életrajzi szempontokat bizvást átengedheti a filológusok buzgalmának.

Ahogy nem érdekelte, hogy Thomas Mann művészi céljai érdekében jezsuitát csinált — csinálhatott — belőle, ugyanúgy az sem befolyásolta, hogy mit szól majd az író az ő ítéletéhez. Objektív, fi-

lozófiai módszerét alkalmazta rá, mely sohasem az író szándékát, hanem e szándéktól sokszor független eredményét boncolta. Gyakran idézte Goethe Philine-jét: „És ha szeretlek, mi közöd hozzá?”

De nemcsak saját véleményének várható hatása hagyta hidegen, hanem — főként utolsó éveiben — a róla sajtóban megjelenő vélemények is. Messziről megérezte a dicséretes és szidalmak konjunktúra-búzáját, és csak azokra volt kíváncsi, akiknek szavából a sajátjához hasonló szuverenitás csendült ki. Mindez nem jelenti azt, hogy közönyös lett volna műveinek visszhangja iránt. Főként annak örült, ha arról értesült, hogy fiatalok vásárolják a könyveit. Tetőtől talpig pedagógus volt, mégpedig a klasszikus görögök fajtájából való, magánakadémiáján, Belgrád-rakpart-i lakásán csaknem minden délelőtt a tanait magyarázta látogatóinak. Különösen akkor volt elemében, ha ellenvéleményre bukkant, főként, ha vita közben sarokba szorították. Huszárosan kivágta magát reménytelennek látszó helyzetekből, majd arra biztatta beszélgető-társát, hogy írja meg ellenvéleményét.

Az ilyen biztatásokat nem udvariasság diktálta. Lukács annyira biztos volt álláspontja alapvető helyességében, hogy nem zavarta volna, ha ebben-abbban megcáfolják. Sőt, talán az sem túlzás, hogy éppen a rész-cáfolatokban látta volna teljes filozófiája igazolását. Átmeneti korszak bölcselőjének tekintette magát, és nagy örömmel fogadott volna minden olyan kísérletet, amely belőle is merítve túlnő rajta, egy új marxi szintézis felé. Ezt az örömet a történelem csaknem teljesen megtagadta tőle.

Miért történt ez így? Hiszen életműve baloldali értelmiségiek számára megkerülhetetlen, gondolataival a szellemi élet minden területén sűrűn találkozunk. De a teljességnek, a szintézisnek még az igénye is halványulóban van. Talán a tehetség hibázik az ő utána következőkből? Vagy nincs olyan talaj, ahonnan ez a teljesség átfogható? Hiszen a filozófia archimédeszi pontja nem a világon kívül található (ha található). Vagy talán olyan ármányosan összekuszálódott a világ, hogy — legalábbis egy ideig — lehetetlen egységes nézőponthoz jutni? Az Ontológia írása közben gyakran mondotta Lukács, hogy neki ötven évre volt szüksége ahhoz, amit a fiatal Marx villámgyorsan felismert. Ebből önirónikus komolysággal Marx magasabbrendű filozófiai tehetségére következtetett — de nemcsak a két gondolkodó egyéni adottságai, hanem kettőjük társadalmának adottságai is ludasak abban, hogy a mai szintézis olyan sokáig várat magára. Ennek ugyanis az a feltétele, hogy a világtörténelmileg szükséges illúziók előbb könyörtelenül lelepleződjenek.

„Végeredményben nekem talán csak abban áll a tehetségem, hogy van bizonyos érzékem az objektív és szubjektív megkülönböztetésére”. Vagy tíz éve hallottam tőle ezt a mondatot, és azóta nem tudom eldönteni: szerényen mondta, vagy büszkeségből? Ravaszkas mosollyal, fürkészve leste utána a hatást.

A kórteremben ugyanennek a mosolynak gyenge visszfénye de-
rengett rám. A csak kínos fáradsággal mozduló aprócska test szinte
elveszett az ágyban; az iszonyú átváltozás kemény, kéregszerű lárvát
varázsolt a rémületesen beesett arcra. Hiába beszéltem hozzá, meg-
sem rezdült az arc. „Zavarom, Lukács elvtárs?” — kérdeztem riad-
tan. „Nem zavar. A probléma csak az, hogy maga át akarja törni kö-
zönyöm burkát, de ez már nem sikerülhet.” „Mondhatnék erre per-
sze vidám dolgokat is . . .” — kezdtem neki. „Nem mondhatna; ugyan-
is maga a dolog nem vidám.” Maga a dolog — *die Sache selbst* — el-
érkeztünk az objektív és a szubjektív megkülönböztetéséig, az ontoló-
giai kiindulópontig, és ebben a pillanatban kezdett felderengeni az
említett mosoly, mely a várható vitának is szólt. Én mindenesetre
kötélnek álltam. A közöny — fejtegettem — élethelyzetének, vagyis
a betegségnek szól, annak a ténynek, hogy életében először úgy érzi:
nem szólhat bele a világ alakulásába. De ez a közöny — folytattam
fürgén — az ő magánügye, életműve, vagyis mindaz, amit az ő neve
a világban jelent, továbbra is megosztja a gondolkodni szeretőket,
szeretetet és gyűlöletet vált ki, mindenre inkább alkalmas, mint kö-
zönyös hangulatok felkeltésére. „Mindez lehetséges” — mondta ne-
héz nyelvel, de az igazság felismerésének kijáró elégtétellel, miköz-
ben a mosoly elűzte a lárvát — „Mindez lehetséges, és nem is taga-
dom, hogy ez objektíve így lehet, de ez nem változtat azon, hogy én
ebből most már semmit sem érzek.” Makacsul és fölöslegesen emlé-
keztettem arra, amit éppen ő írt az *Iván Iljics halála* kapcsán: hogy
csak az értelmes élethez társul értelmes halál, de ő még makacsab-
bul kitartott az iménti megkülönböztetés mellett: „Mindez igaz lehet,
de engem már nem érdekel . . .” Míg néztem és hallgattam, valami
sötét öröm vegyült a gyászba és kétségbeesésbe: micsoda diadal, hogy
még azon az ágyon is, rákosan és meszesen, megőrizte azt a tehetsé-
gét, melyre hajdan olyan büszke szerénységgel hivatkozott.

REZIME

FANATIK STVARNOSTI

U svome eseju autor nastoji da otkrije neke osnovne ljudske stavove i stavove mislilaca koji stoje iza filozofskog opusa Györgya Lukácsa, evocirajući pri tome fragmente iz razgovora sa Lukačem poslednjih dana njegovog života.

Obično se ističe da Lukač nije gubio vreme „krpeći” svoje filozofske sisteme, već je prekoračio sisteme i teorije kada je osetio da ih je prevazišao. Na taj način, istorija nam predstavlja najmanje tri Lukača: idealistu, ranog mesijanističkog revolucionara i kasnog stvaraoca sistema, koji želi da pospeši renesansu marksizma posle njegove devalvacije u doba staljinizma. Eörsi podvlači i aktivistički stav Lukácssev, počev od revolucije 1919. godine pa do današnjih dana. Posebno govori o njegovom odnosu prema društvenoj sredini i o tome kako ga je prihvatala njegova sopstvena sredina, a govori i o odnosu Lukácsa i savremene nove levice.

Lukács je kao ideolog-aktivista prihvatao punu odgovornost za pokret, za pobeđe, za greške, za prolivenu krv. Činio je i taktičke kompromise kada se pokret okrenuo protiv sopstvenih interesa. i u tim godinama kasnila je njegova filozofska sinteza, jer u pogledu totaliteta nije mogao ni najmanje da

obmanjuje sebe. Bio je isuviše pošten kao naučnik. U tim godinama njegova pažnja kao filozofa bila je koncentrisana na detalje.

Osnovna je težnja Lukácsseva bila da stigne do današnjeg Marxa. U stvaranju svoje savremene marksističke sinteze i u svom odnosu prema stvarnosti Lukács se dosledno držao svog gesla da u pokretu pesnici i ideolozi nisu ni lideri ni obični vojnici, već partizani. Pored toga, izvanredno je dosledno sprovodio razlikovanje između objektivnog i subjektivnog, razlikovanje za koje je u jednom razgovoru tvrdio da predstavlja u stvari njegov jedini talent. Polazeći od ove distinkcije, Lukács se, na primer, nije kolebao da u liku Naphte iz Čarobnog brega otkriva prefašističke tendencije, iako je vrlo dobro znao da je Thomas Mann baš njega (Lukácsa) uzeo za model toga lika.

Kad bih razgovarao sa Lukácsom o ovom napisu, — kaže autor — jamačno bi mi skrenuo pažnju na objektivnu prirodu stvari, rekavši: „Stvar se, naime, ništa nije promenila time što sam umro”.

SUMMARY

THE FANATIC OF REALITY

The author endeavours in this essay to reveal certain of the basic human attitudes and the attitudes of thinkers lying behind the philosophical *oeuvre* of George Lukács. Fragments of conversations held with Lukács during the last days of his life are introduced to enliven the account.

Emphasis is given to the fact that Lukács did not waste his time „patching up” his philosophical systems but rather stepped beyond the confines of systems and theories when he felt that he had superceded them. As a result Lukács appears to us as at least three distinct historical figures: the idealist, the Messianic early revolutionary and later the founder of the system which it was hoped would bring about the swift revival of Marxism after its devaluation during the Stalinist era. Eörsi also underlines Lukács activist outlook starting from the 1919 revolution and continuing up till the present. He makes particular mention of his relation towards his social environment and also of how Lukács was accepted in his own surroundings; he also discusses the relation between Lukács and the modern New Left.

As an ideologist and activist, Lukács accepted full responsibility for the movement, the triumphs, the mistakes, the bloodshed. He also made tactical compromises, when the movement turned against its own interests, and in those years Lukács's philosophical synthesis came late because, with regard to the totality he was quite unable to deceive himself — as a man of science he was too honest. During those years his attention as a philosopher was focussed on details.

Lukács's fundamental aspiration was to reach the Marx of the present day. Both in the creation of his contemporary Marxist syntheses and in his relation towards reality, Lukács stuck strictly to his dictum that the poets, and the ideologists are neither leaders, nor ordinary soldiers of the movement — they are partisans. Besides this, Lukács differentiated with exceptional consistency between the objective and the subjective and it was this ability to differentiate that Lukács claimed once in a conversation to be his only talent. With this distinction as a starting-point, Lukács did not hesitate, for example, to discover pre-Fasist tendencies in the character of Nafta from the Magic Mountain although he knew full well that he himself was the person upon whom Thomas Mann had based the character of Nafta.

If I were to speak to Lukács about this article — says the author — he would undoubtedly call my attention to the objective nature of things by saying: „The thing, in fact, has in no way changed through my death.”

Pastyik László

IN MEMORIAM LUKÁCS GYÖRGY A JUGOSZLÁV LAPOK ÉS FOLYÓIRATOK HASÁBJAIN

BIBLIOGRÁFIAI JEGYZET

HÍRÜGYNÖKSÉGI JELENTÉSEK

1. UPI (United Press International) — MTI (Magyar Távirati Iroda): Meghalt Lukács György. Magyar Szó XXVIII. 1971. jún. 5. 20. p.
2. UPI: Umro Đerđ Lukač. Politika LXVIII. 1971. jún. 5. 3. p.
3. UPI: György Lukács. Delo (Ljubljana) XIII. 1971. jún. 6. 1. p.
4. UPI: Умре Герг Лукач. Нова Македонија XXVII. 1971. jún. 6. 9. p.
5. UPI: Umro je istaknuti marksistički teoretičar. Oslobođenje (Sarajevo) XXVIII. 1971. jún. 6. 3. p.
6. UPI: Vdiq Gjergj Lluçaj. Rilindija XXVII. 1971. jún. 6. 3. p.

MEGEMLEKEZÉSEK

7. *Bori Imre*: Lukács György 1885—1971. Magyar Szó XXVIII. 1971. jún. 6. 8. p.
8. *Davor Rodin*: Umro György Lukács. Vjesnik XXXII. 1971. jún. 6. 2. p.
9. *Veljko Korać*: Filozof našeg vremena. Povodom smrti Đerđa Lukača. Politika LXVIII. 1971. jún. 7. 4. p.
10. *Zvonimir Lisinski*: Uz radikalnu teoriju — radikalna praksa. Vjesnik XXXII. 1971. jún. 8. 8. p.
11. *Dési Ábel*: Lukács György. (Hét) 7 Nap XXVI. 1971. jún. 11. 18. p.
12. *Božidar Debeljak*: Lukács in njegov čas. Delo (Ljubljana) XIII. 1971. jún. 12. 17. p.
13. *Miloje Legetić*: Lukač, delo, vreme. (Nedeljne informativne novine) NIN XXI. 1971. jún. 13. 46—47. pp.
14. *Branko Peić*: Odlazak Đerđa Lukača. Književne novine XXIII. 1971. jún. 19. 12. p.
15. *Mladen Oljača*: Uspomeni Đerđa Lukača. Sjećanje na jedan susret. Odjek XXIV. 1971. 12. sz. 1., 3. p.
16. *Muhamed Filipović*: Povodom smrti Đerđa Lukača. Pregled LXI. 1971. 6. sz. 593—594. pp.
17. *Muhamed Filipović*: Đerđ Lukač. Pregled LXI. 1971. 6. sz. 595—607. pp.
(A szerző Marksizam i savremena filozofija c. sajtó alatt levő művének egyik fejezete.)
18. *Fuad Muhić*: Jedan ili dva Lukača. Pregled LXI. 1971. 6. sz. 609—622. pp.
19. *Александар К. Hejман*: Герг Лукач (1885—1971). Современост XXI. 1971. 6. sz. 556—558. pp.

20. *Danilo Basta*: Odlazak Đerđa Lukača. *Gledišta* XII. 1971. 7—8. sz. 1019—1022. pp.
21. *Borivoje Četković*: Djerdj Lukač. *Ovdje* III. 1971. 26—27. sz. 32. p.
22. *B. D.*: György Lukács. *Prostor in čas* III. 1971. 7—8. sz. 438—440. pp.
23. *Branko Perić*: Lukač i Solženjicin. *Izraz* XV. 1971. 10. sz. 366—374. pp.

NYELVEK SZERINTI MUTATÓ

Albán: 6

Magyar: 1, 7, 11

Macedón: 4, 19

Szerbhorvát: 2, 5, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 23

Szlovén: 3, 12, 22

NÉVMUTATÓ

Basta, Danilo 20

B. D. 22

Bori Imre 7

Četković, Borivoje 21

Debenjak, Božidar 12

Dési Ábel 11

Filipović, Muhamed 16, 17

Korać, Veljko 9

Legetić, Miloje 13

Lisinski, Zvonimir 10

MTI (Magyar Távirati Iroda) 1

Muhić, Fuad 18

Hejman K., Александар 19

Oljača, Mladen 15

Peić, Branko 14

Perić, Branko 23

Rodin, Davor 8

UPI (United Press International) 1, 2, 3, 4, 5, 6,

HAGYOMÁNYAINK

1. A „HAGYOMÁNY”-FOGALOMRÓL

Témánk természetéből következik, hogy mindenekelőtt a hagyomány általában oly közismert, ám mégis csak nagy vonalaiban érzékelt fogalmi lényegéből kell kiindulnunk, amikor arra keresünk választ, hogy a jugoszláviai magyarságnak vannak-e hagyományai, s ha vannak, ezek milyen összefüggésben szemlélhetők az egyetemes magyarság hagyományaival, különösképpen pedig ha azt akarjuk vizsgálni, hogy a halott hagyomány, szellemi életünk „holt tőkéje”, milyen módon aktivizálható, s hogyan lehet közgondolkodásunk cselekvő része.

Az Értelmező Szótár szerint a hagyomány „régebbi korokból, néha írott feljegyzésekből fennmaradt vagy íratlanul, többnyire nemzedékről nemzedékre szálló és valamely közösségben továbbra is érvényesülő szokás, erkölcs, ízlés, felfogás...” Majd tovább, a fogalom egy szűkebb meghatározásaként: „Olyan szellemi alkotások összessége, amelyeket valamely közösség a maga termékeiként ismer, őriz és ad tovább későbbi nemzedékeknek.”

A szótár meghatározásából tehát két mozzanat érdemel különösebb figyelmet, mely témánkat a legközvetlenebbül is érinti, s ez a két mozzanat, nyilván nem véletlenül, kérdések formájában vetődik fel. Minthogy a meghatározás többek között a „közösség” fogalmát előtérbe helyezi, fell kell tennünk nekünk is a kérdést: A jugoszláviai magyarság olyan közösség-e, szociológiai, társadalmi-történelmi szempontból, hogy nemcsak hagyomány-igényéről beszélhetünk, hanem hagyomány-teremtő energiájáról, múltjáról is? Másodsorban ugyancsak kérdésként merül fel a hagyomány-fogalom másik döntő mozzanata, minthogy a következőt is kérdeznünk kell: Létezik-e a „szellemi alkotásoknak” olyan összessége, amelyet a jugoszláviai magyarság a „termékeiként” ismerhet és vállalhat?

A sajátos „közösség” kérdésével külön tanulmánynak kell foglalkoznia, azért hagyományaink problémája kapcsán egyelőre tényként fogadjuk el létezését, azaz: bármennyire is a közhiedelemmel ellentétesnek látszik állításunk, feleletünk pozitív értelmű. A közösségi „határokat”

ugyan lazábbaknak kell tudnunk, mint amilyenek általában a zárt közösségek esetében lenni szoktak (ilyen közösségeknek tartjuk az egy nyelvet beszélőkét a polgárosodás előtti évszázadokban, s a „nemzetet” az elmúlt kétszáz esztendőben), de nem látjuk okát, hogy a közösség szükséges létét gondolkodásunkból kizárjuk, és ne számoljunk létezésével. A hagyományok kapcsán viszont válaszunk már sokkal egyértelműbb lehet. Am nyilvánvalóan az is „sajátos” problémakörünket bizonyítja, hogy mielőtt részletesebben taglalnánk, előbb két lényegesnek tűnő kitérőt kell tennünk: az egyikben a magyar kulturális hagyomány felfedezésének történetét kell áttekintenünk, a másikban arról a meggyökerezett nézetről kell szólnunk, amely azt vallotta, hogy a jugoszláviai magyarságnak nincs hagyománya.

2. HAGYOMÁNY-TÖRTÉNET DIÓHÉJBAN

A magyar művelődés történetében a „hagyomány” problémája a XVIII. században kerül a figyelem előterébe, amikor a XVI—XVII. századi zűrzavaros időszakot egy békésebb, konszolidáltabb korszak váltja fel, legalább abban a vonatkozásban, hogy az ország nem hadszíntér immár, minthogy a nagyobb hadműveletek a Rákóczi-szabadságharc leverésével az akkori Magyarország területén lényegében határain kívül játszódtak le. Az önnön pusztulása felett merengő szemlélet azonban közelről sem egyértelműen fordult a múlt történeti és irodalmi emlékei felé, s ebben a múltidézésben hiába keresnénk még a romantika korának „politikusi” hagyománytisztelőt és hagyományfeltáró szándékát. Mind a magyar történelem forrásainak feltárása, mind pedig az első nagyigényű szintézisei az ún. jezsuita történetírás műhelyében jöttek létre látszólag a katolicizmus hívűs nemzetköziségének éghajlata alatt, mint-hogy az érdeklődés a társadalmi-politikai kérdések iránt eredetileg az egyháztörténeti stúdiumokból kapta indító lökéseit. A források feltárásának a szándéka, a tárgyilagosan közlésre szorító gondolat munka eredménye volt Bél Mátyás kiadványa (1735), az *Adparatus ad historiam Hungariae*, amelytől a magyar művelődéstörténet új korszakát szokás számítani a hagyományfeltáró munka során. Bél Mátyás forráskiadványa (s ebben Oláh Miklós *Hungariája*) tehát az úttörő munka, amelyet Johann Georg Schwandtner háromkötetes kiadványa követett (*Scriptores rerum Hungarum veteres ac gemini*), melyben a magyar közönség először ismerkedhetett meg Anonymus gestájával, s a magyar történeti „előidők” kérdésével. 1770-ben Pray György a Margit- és a László-legendát adja ki több legenda-szöveggel egyetemben és felfedezi a Halotti beszédet, melyet majd Révai Miklós értelmez 1806-ban. Ráday Gedeon és Kazinczy Ferenc Zrínyit fedezi fel, s 1790-ben megjelenik A török áfium új kiadása is. A kor igazi érdeklődési területe azonban még nem a magyar nyelvű irodalom (jellemző, hogy Pray még valójában nem tudott mit kezdeni a Halotti beszéddel!), hanem a magyarországi humanizmus latin nyelvű irodalma. Egymásután jelennek meg a jelentős szövegi kiadások: Bonfini 1744-ben, Ransano 1746-ban, Mátyás, Vitéz János és Váradi Péter levelezése 1743—1776 között, majd a máig is legteljesebb Janus Pannonius kiadás Teleki Sámuel gondozásában 1784-ben. Ha a

kor figyelmét polarizálni akarjuk, akkor egyfelől a Hunyadi-családra kell hivatkoznunk, másfelől Zrínyire, akinek műve immár a hagyomány új, nyelvében is magyar körét nyitja meg — a romantika korát mintegy előlegezve. Igen tanulságos, hogy a kor szépirodalma nyomon kíséri a szövegkiadásokat. Dugonics András Etelkáját Anonymus ihlette, s az író büszkén hivatkozik, hogy ő hozott ki „egy szüzet a feledékenységnek tartományából, a régi setétségből, hogy a mostani világ lássa, csudálja, kövesse...” Ugyanígy eluralkodik a Hunyadi-téma is a magyar irodalmon. Kónyi János strázsamester pedig „hadi románja” előszavában Zrínyivel kapcsolatban ezt írja: „Ha Plutarchust, Homerust, Virgiliust, Xenophont és más historikus könyveket forgatok szemem előtt, mely terhessen nyomja szívemet, hogy az én nemzetemről (noha méltó volna) illetén könyveket nem olvashatok. Ezen felindulván, egyszersmind Sziget várában való lakásom arra ösztönzött, hogy ama magyar Hektornak, Zrínyi Miklósnak jeles történetét és a pogányok ellen való vitéz magaviseletét régi hamvából megújítsam; mely is már hazánkban igen megfogytakozott...”

A „hagyomány” iránti érdeklődés nagy százada azonban a tizenkilencedik, melyben a szépirodalom veszi át a hagyomány-kutatásban az ihlető szerepet, s szabja meg mind a történelem-kutatás, mind az irodalomtörténet figyelmének az irányát. Ha nem is általánosítható, mindenképpen jellemző, hogy Arany János Toldi Miklósa előbb volt a költői képzelet gyermeke, s csak később vált történelmi hőssé is, minthogy a történelmi kutatás csak később igazolta Arany imaginációját oklevelekkel. Az új kor elméleti törvényszabója a hagyomány kérdésében azonban Kölcsey Ferenc a Nemzeti hagyományok című tanulmányában.

Kölcsey szava már a romantikáé, s amikor a „nemzeti hagyomány” mozzanatán inszisztál, valójában a mítosz és az ismeret dialektikus kapcsolataira gondol, s a „tettek nagyságának” az „ismeretek nagyságával” való találkozása eszményét hirdeti, sajátos fejlődést látva nemcsak emberek, hanem népek viszonylatában is a „népből nemzet” gondolata kapcsán. Ezért írja mintegy egész gondolat-rendszere summájaként:

„A nemzeti hőskor hagyja maga után a nemzeti hagyományt; s nemzeti hagyomány s nemzeti poézis szoros függésben állanak egymással. Ahol ősi hagyomány vagy éppen nincsen, vagy igen keskeny határookban áll, ott nemzeti poézis sem származhatik; az ott születendő énekes vagy saját (tisztulás és folyamat nem található) lángjában süllyed el, vagy külföldi poézis világánál fog fáklyát gyújtani; s hangjai örökre idegenek lesznek hazájában. Mert a nemzeti poézis a nemzeti történet körében kezdi pályáját, s a lírának később feltámadó s individuális érzelmeket tárgyazó zengése is csak ott lehet hazáivá, hol az a nemzeti történet régibb múzsájától kölcsönöz sajátos, s személyes érzeményeit a nemzeti hagyomány és nemzeti megnemesített életkör nimbuszán keresztül sugározta...”

A Nemzeti hagyományok irodalom- és költészet-szempon-túsága magyarázza, hogy elsősorban a hagyománynak a romantika igényelte hasznosítása áll Kölcsey figyelmének központjában: a „nemzeti poézis” és a „nemzeti karakter” kérdéseire akar felelni immár egy új nemzeti (s népies) költői eszményt látva maga előtt. Gondolat-rendszerében azonban helyet kap a jelen és a hagyomány összefüggésének a költészetben túli

érvényessége is: a hagyomány a jelen bizonyítéka, s a Kölcsey jelenének embere, bármit tesz is, valójában nem kezdete valaminek, hanem folytatója, s így a nép is, amikor nemzeté lesz, hagyományait megismerve ifjúkorára emlékezhet. A hagyomány-elmélet máig is leghasználhatóbb gondolatát éppen ezzel kapcsolatban fogalmazza meg Kölcsey:

„Amely nemzet a hatalom és műveltség magas pontjain áll, nagy dolgokat vihet ugyan véghez, de ezen nagy dolgok a história teljes fényében láttatván, természetesnek lenni megismertetnek, s a maradékra a való piperétlen színében szállanak keresztül . . .”

Kölcsey szemlélődéséből az utak két irányban is megnyíltak: Horvát István romantikus történelemszemlélete költészetre vált egy Vörösmarty romantikus műhelyében, s hálózza be Petőfi és Arany világképét, a megalakult Magyar Tudományos Akadémia pedig a hagyományfeltárás tudományos munkálatait vállalva, alapját képezi annak a nagyarányú forrás-publikációs vállalkozásnak, amelynek mindmáig szemtanúi lehetünk. A kezdetek azonban itt is, akárcsak a XVIII. században, magános vállalkozásokból állnak, minthogy az Akadémia intézményesen valójában csak az 1850-es években kezdi kamatoztatni az előző korszak nagy anyaggyűjtéseit. Toldy Ferenc és Szalay László nagy sorozatai után (*Analecta monumentorum Hungariae historica*, Újabb Nemzeti Könyvtár, Magyar Történelmi Emlékek) az Akadémia megindítja a Magyar Történelmi Tár című kiadványsorozatát (1855—1878), majd pedig a *Monumenta Hungariae Historica* (1857-től) forráskiadási alapvetését — a magyarországi történelmi hagyaték feltárásának és közzétételének nagy munkájaként. A sorozat négy osztályában az okmánytárak, a történetírók, az országgyűlési emlékek és a diplomáciai emlékek kaptak helyet, s hozzájuk csatlakoztak az olyan vállalkozások, mint a Török-magyar-kori történelmi emlékek (14 kötete), az Archivum Rákócziánium könyvsora, s a Történelmi Tár újabb sorozata.

Az irodalomtörténeti emlékek nagyarányú feltárási munkája is a XIX. században indult meg valójában. A XVIII. századi irodalomtörténeti összefoglalók után a Kölcsey-tanulmány jelenti a fordulópontot ezen a téren is. Két nagy vállalkozásra hivatkozhatunk elsősorban: A Nyelvemléktárra és a Régi Magyar Költők Tára című kiadvány-sorozatra. A Nyelvemléktár első négy kötetét még Döbrentey Gábor adta ki 1838—46 között, majd Volf György gondozásában 1874—1908 között még tizenöt kötet látott napvilágot a magyar kódexirodalomból, s ezt folytatta volna az Új Nyelvemléktár, melynek első és egyetlen kötete 1916-ban jelent meg. A Régi Magyar Költők Tárát Szilády Áron gondozta, s ebben a középkortól a XVII. század végével bezáróan a magyar nyelvű líra emlékei láttak napvilágot tizenhét kötetben 1877—1937 között. Ezeket a nagy vállalkozásokat egészítette ki Heinrich Gusztáv Régi Magyar Könyvtár című sorozata, melyben 1897—1937 között negyvenegy kötet jelent meg. Itt kell számontartanunk Kazinczy Ferenc levelezésének 23 kötetét is (1890-től), valamint Gyulai Pál Olcsó Könyvtárának és Radó Antal Magyar Könyvtárának azokat a kiadványait, amelyek a magyar történelmi és irodalmi hagyományt hozták.

Az első világháború után, majd 1945 óta lényegében e nagyarányú s a múlt század kezdeményezte vállalkozások hiányainak pótlása, kiegészítése folyik, a hagyomány teljességének a birtokbavétele igényével. A

nagyobb vállalkozások közül jeleznünk kell Szentpétery Imre művét, Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzékét, Mályusz Elemér Zsigmondkori Oklevéltárát, az új Zrínyi-kiadást, a Kossuth Lajos összegyűjtött munkái című vállalkozást, különösen pedig Benda Kálmán impozáns vállalkozását, A magyar jakobinusok iratait (I—III., 1952—1957). A hagyomány-publikációk körébe tartozik a Monumenta Hungarica című új vállalkozás, mely középkori elbeszélő forrásokat és a magyarországi latin nyelvű történetírás régi emlékeit teszi közzé, a Magyar Könyvtár új sorozatát a szépirodalom terén, s a Magyar Századok című kiadványsort, mely a magyar emlékiratirodalom javát tette hozzáférhetővé, valamint a Régi Magyar Költők Tára új sorozatát is. Itt kell megemlíteni a hasonmás kiadások sorát is, valamint a Nemzeti Könyvtár egyes kötetait a kritikai kiadások új igényű vállalkozásával egyetemben.

A HAGYOMÁNYAINK

című sorozat 1971—1975. évi kiadói terve

(Az újvidéki Fórum Kiadótanácsa 1971 szeptember 20-iki IV. ülésén véglegesítette. A sorozat szerkesztői dr. Bori Imre, dr. Juhász Géza és dr. Szeli István)

- 1971. 1. Sinkó Ervin: Drvári napló**
2. Föld és mag — a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalom népiesei (:Cziráky Imre, Novoszel Andor)
- 1972. 1. Sinkó Ervin: Etikai esszék**
2. A jugoszláviai magyar avantgarde
3. Katona Imre: Kopácsi népmesék
- 1973. 1—2. Papp Dániel művei 1—2.**
3. Borbály Mihály mesemondó és meséi
4. Balázs G. Árpád képei és grafikái
- 1974. 1. Sinkó Ervin: Sorsdöntő levelek**
2. Kázmér Ernő válogatott írásai
3. Farkas Béla művészete
4. Egy néprajzi kiadvány
- 1975. 1—2. Csáth Géza művei 1—2.**
3. Sinkó Ervin: Egy regény regénye
4. Pechán Béla művészete

Szemlénk tanulságai rövidre fogott felsorolásunkból egyenesen adódnak, s jelzik, hogy a hagyomány-kérdésének természetét mennyire befolyásolták éppen a fentiekből következő tények. Ezek közül elsősorban arra figyelhetünk, hogy a magyar irodalmi és történelmi hagyomány birtokba vétele lényegében a XIX. században játszódott le, s akkor is abban az időszakban, amikor a magyar kapitalizálódási folyamatok felerősödtek, s a Budapesten összpontosult tőke nemcsak az ún. történelmi Magyarország gazdasági kincseit vette természetes módon birtokába, hanem a szellemi erejét és a vidéki hagyományokat is, és építette a magyar köztudatba, szinte eredetére való tekintet nélkül.

Paradox módon ez a folyamat éppen abban az időszakban fejeződött be, amikor az Osztrák-Magyar Monarchia szétesett, amikor bomlásával az éppen nemzetté vált magyarság ismét részekre szakadt, s a hagyomány „corpusa” természetszerűen maradt Magyarországra, mely államiságában, s egész stuktúrájában a jogfolytonosság szellemében azonosítani tudta magát egyfelől az „anyaország” vagy „anyanemzet”, másfelől az egységesből egyetemessé váló magyarság teljes hagyomány-körének fogalmával is. Nem véletlen tehát, hogy a részekként továbbélő magyarságban a légüres tér érzete és a hagyománytalanságnak a tudata dobant fel: amit magáénak tudhatott volna a helyi hagyományok vonatkozásában, azt nem találta, minthogy az beleépült a „nemzeti” hagyománytárba, s maga nem tudta módját, hogy az egészhez való viszonyán túl hogyan közelítsen a már Kölcsey emlegette „természeteshez”. Itt a legszerencsésebb helyzetben a romániai magyarság volt a hagyományokhoz való viszony kérdéseinek köre kapcsán is, minthogy Erdélyben már 1791-ben Aranka György programtervezete (Az erdélyi kézírásba levő történetírók kiadására felállítandó társaságnak rajzolatya. A három nemzetbeli méltóságos főrendekhez, 16. lap, Kolozsvárott, 1791.) a hagyomány-feltárásnak és birtokbavételnek külön útja lehetőségét is felvetette, s a magyar „nemzeti” hagyomány-kutatással párhuzamosan egy erdélyi hagyomány-feltáró munka folyt. Jancsó Elemér szerint az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, melynek Aranka György volt a lelke, a hagyomány-feltárás munkáját is vállalta: „A Nyelvművelő Társaság érdeklődése 1796 után a történettudományok felé fordult” — olvashatjuk. Az erdélyi tudós társaság kettős történeti tevékenységet folytat ebben az időben. Első feladatának az Erdély történetére vonatkozó anyag összegyűjtését tekintette. Ebből a célból Aranka minden megyéhez, kisebb-nagyobb városhoz felhívást küld: lelkesíti a vidék értelmiségeit a régészeti anyag feltáráására, a levéltárak, kéziratárak és könyvtárak erdélyi vonatkozású anyagának összeírására és lehetőség szerint a ritka kéziratok lemásolására. A Nyelvművelő Társaság és Aranka felhívásai nyomán már 1796-ig gazdag anyaggal gyarapszik a társaság történeti gyűjteménye, lehetővé válik egyes kérdések feldolgozása is. . .” Természetes tehát, hogy már 1797—1840 között megjelenhetett a *Scriptores rerum Transilvanicarum* című kiadványsorozat első kötete, majd 1849 után az Erdélyi történelmi adatok, a Székely oklevéltár, s Veress Endre gondozásában a *Fontes rerum Transylvanicarum* öt kötete 1911—1921 között, amelyet az Erdélyi Ritkaságok sorozata követhetett 1939—1944 között tizenhét kötetben.

Ezek és az ilyen előzmények szabták meg a hagyomány-feltárás felszabadulás utáni munkájának, de egész problematikájának is a jellegét mind Magyarországon, mind Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában. Az „egész” nevében gondolkodó magyarországi hagyomány-tudat, a maga természetes előzményeire hivatkozó és arra építkező romániai kiadványsorozatok (Romániai Magyar Írók, Téka, emlékirat-sorozat), s a csehszlovákiai és jugoszláviai magyar „hagyománytalanság”-komplexusok szinte egyenes módon következnek a hagyományokat feltáró munka történetéből.

3. A „VAJDASÁGI” HAGYOMÁNYTALANSÁG-TUDATRÓL

1918 után Szenteleky Kornél fogalmazta meg a legvilágosabban és a legegységesebben a jugoszláviai magyar szellemi élet hagyomány-problémáját, s az ezzel foglalkozó két tanulmányát (Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról és A vers a Vajdaságban) bátran nevezhetnénk „nemzeti hagyománytalanságunk” feltárása munkájának. Modern és sajátos jugoszláviai magyar viszonyainkra alkalmazott módon, ám feltűnően, lényegében megismétli Kölcsey egykori gondolatait. Amikor az ugyanis a görög hősepikára vagy a délszláv hősdalköltészetre hivatkozik, Szenteleky az erdélyi hagyományörzést emlegeti: „Itt soha senki sem vágyott a föld fölé, a fellegekbe, a holt napokba, a mesékbe, tarka álmódásokba. Erdélyben már ezer esztendő óta mesélnek az emberek Csaba királyfiról, Szent Lászlóról, Görög Ilonáról, majd nagy és színes történelmi alakok vonulnak el a századok lángoló horizontján, és mögöttük felzúg a mese, a dal, mint susogó, sejtelmes erdőzúgás. Az erdőben tündérek laknak. A sziklákon sasok tanyáznak, mindenünnen a mese, a múlt zeng és zenél. De ki mesélt valaha ezen a tájon? Íme a környezet hatása az emberek eszmevilágára...” És Szenteleky az, aki — bár negatívban — sajátos problémánk lényegére is tapint éppen a hagyomány kérdésével kapcsolatban. Ezt írta:

„Ezen a tespedt, művészietlen lapályon sohasem voltak ősi kolostorok, évszázados kollégiumok, hírhedt lovagvárak, görnyedt, legendás dómok vagy templomok, france-i könyvesboltok, fontainebleau-i erdők, ezen a józan, disznóól szagú földön sohasem éltek nótázó igricek, ferde kucsmás kurucok, sárga szakállú ötvösök, magas homlokú hitvitázók vagy finom ujjú humanisták. Hol vert volna gyökeret a vajdasági irodalom?...”

Mai ismereteink alapján nyilvánvalóan azt kellene mondanunk, hogy ahány megállapítás a fenti idézetekben, annyi tévedés, a tények nem ismerése következtében a nézetek hibás voltának mindmégannyi bizonyítéka. A hagyománytalanság komplexusának azonban a gyökerei sokkal mélyebben keresendők: Szenteleky oly jellegzetes „tudatlansága” már csak következménye sajátos „feledékenységünknek”, de nem oka is. Hiába voltak vidékeink évszázadokon át szellemileg produktívak, értéktermelők, tehát hagyomány-teremtők is, ha a török harcok elmúltával, a nagy pusztulások utáni eszmélkedésben, majd a XIX. században, a szellemi folytonosság tudata nem mozdult meg, következésképpen hagyományainak a körébe sem léphetett, különösképpen ha arra gondolunk, hogy a múlt század második felében felébredt történetírói kedv sem a szövegeken, hanem interpretációjukon inszisztált, s így a szöveg-hagyományhoz való viszony sem alakulhatott ki. Nyilván tanulságos lehet a hagyománytalanság hagyományának továbbélése szempontjából idéznünk Pesthy Frigyest, aki a vármegye-rendszer állapotáról írott könyvében témánk szempontjából is érdekes adalékokat közöl:

„A kormány 1720—1721-es években — írja Torontál vármegye határainak megállapítása kapcsán — Torontál vármegyét Békéssel akarta egyesíteni, de e szándék csak egy kis nehézségbe ütközött, ti. nem tudták megtalálni Torontál vármegyét. Békés vármegye is maga részéről több közgyűlésen tiltakozott e tervezett vegyes házasság ellen, egy általa nem

ismert társ-megyével. Nevezetesen, az 1722. évi országgyűlésre megválasztott követeinek ezt az utasítást adta: Minthogy az a szándék forog fenn, hogy Torontál vármegye, mely még mai napságig sem fedeztetett föl... ez okból gondoskodjanak a követek, nehogy ez a képtelenség valósuljon...

Az 1722. évi országgyűlés által azon célra kiküldött biztosok, hogy Torontál vármegyét leírják, és a szerzett adatok alapján az adót kivessék, eljárásukban sikert nem arattak, mert Torontált oly vidéken keresték, hol annak híre sem volt...

A Torontál megye keresésének tragikomikus esete kísért fel Szenteleky Kornél szemléletében is, aki a hagyomány megismerésének a szűkességét felismerte és elméletileg lényegében tisztázta is, de akit gondolati korlátai ugyanakkor gátoltak abban, hogy a jugoszláviai magyar szellemi élet sajátos hagyománykörét valójában felfedezze és kultúránkkal felfedeztesse. Szigethy Vilmos ugyan a harmincas évek elején Papp Dániel nevére hívja fel a figyelmét, ám Szenteleky, ki a helyi színek elméletével foglalkozik éppen, türelmetlenül utasítja el Papp Dániel „topográfiai tévedéseit”, humorának a Hölgyfutár derűjére emlékeztető jellegét, kimondva, hogy Papp Dániel könyve, A tündérlak Magyarhonban, „a mi viszonyaink között teljesen értéktelen...”

Szentelekynek tehát nem adatott meg a jugoszláviai magyarság szellemi hagyományai kérdésének a megoldási lehetősége, s nem véletlen, hogy halála után fel-feltűnik szellemi életünkben a hagyomány iránti érdeklődés jele, ám a feltárásnak, a meghódításnak, különösképpen pedig a hagyomány tudatosításának a valódi munkája elmaradt. Jellemző gesztusként szellemi életünk az éppen elhunyt irodalmi vezért, Szenteleky Kornélt vállalta hagyományaként, s az ő művének kiadására vállalkozik a negyvenes években. A legtöbbit a Kalangya tett a két világháború között hagyományaink feltérképezése terén: a tájainkhoz kapcsolódó egyéniségeknek egy kis galériája állítható össze azokból a tanulmányokból, amelyek a hagyomány sugallatainak témájára íródtak, kezdve az 1840-ben alakult szabadkai „Nemzeti Nyelven Munkálkodó Társulat” történetétől Margalits Edéig vagy Schmidt Józsefig.

Szellemi köztudatunk azonban valójában az egész korszakban Szenteleky „nincsenjeinek” hatása alatt viszonyult hagyományainkhoz — a kutatásról lényegében lemondva: úgy élt, mintha a legnagyobb mesélők egyike, Borbély Mihály nem mondta volna el történeteit már Kálmány Lajosnak, s úgy gondolkodott, mintha a torontáli vagy bácsbodrogi történelmi társulatok nem is léteztek volna, s nem tudott mit kezdeni lovagváraink vagy templomromjainkkal sem. Ma már tudjuk, mindazt, amit Szenteleky Kornél hiányként felsorolt, hagyományainkban adva van. De nem volt, mert nem ismerte, s nem kutatta senki.

4. A HAGYOMÁNYOK FELTÁRÁSÁNAK FELADATÁRÓL

Nem véletlen, hogy szellemi életünkben csak az utóbbi években jelentkezett követelő módon hagyományaink kérdése. S hogy miért nem előbb, azt a következő két, fontosság szempontjából első helyen álló okkal magyarázhatjuk:

A KÖVEK

című sorozat téma terve

1. Hermann Ottó Doroszlón. — 2. Népélet a huszas években (A Szervezett Munkás szociográfiái). — 3. Lázár Vilmos 1849-iki honvédezedes aradi fogságában kivégzése előtt írt emlékiratai (megjelent Sátoraljaújhely, 1883.). — 4. Hoblik Márton írásai a bácskai, szerémségi és szlavóniai magyarokról az 1820-as évekből. — 5. Hiador: Párizsi képek 1854. — 6. Hiador: 48-iki emlékek. Bp. 1881. — 7. Visszatelepítési iratok — szemelvények. — 8. A szerémségi husziták, s az inkvizíció jelentésének szövegei. — 9. Váradi Péter bácsi érsek leveleiből. — 10. Okleveles emlékek a XVI. századig. — 11. Szerémi György emlékiratai — szemelvények. — 12. Brodaries István: Igaz leírása. — 13. Janus Pannonius. — 14. Boszorkányperek — nálunk. — 15. Molnár György önéletrajzának szabadkai vonatkozásai stb. Könyve Világos előtt Szabadkán jelent meg 1880. — 16. Levelek Kálmány Lajoshoz. — 17. Perneszi András vitája Bornemissza Péterrel az Ördögi kísértetek kapcsán 1579. — 18. Kulcsár György prédikátor irataiból. — 19. A baranyai reformáció irodalmából. — 20. Haraszthy Ágoston: Utazás Éjszak Amerikában. 1844. — 21. Tőke Ferenc verses művei. — 22. Csuka—Balázs G. Árpád: Vajdasági pantoikum (?).

A Kövek c. sorozat téma tervét az újvidéki Fórum Könyvkiadó tanácsa 1971 szeptember 20-ikai IV. ülésén hozta meg. A tanács dr. Bori Imre, Burány Nándor és Tomán László személyében a sorozat szerkesztő bizottságát megbízta, hogy a keret-terv további megmunkálása után 5—6 éves kiadói tervet javasoljon és így már az 1972-es kiadói tervben 3—4 művet beiktathassanak. (A téma tervben feltüntetett címek nem teljeseek, csak jelzik a figyelembe vett műveket.)

1. A két világháború közötti időszakban tetőződött a hagyomány-nélküliség tudata, azaz: a hagyomány hagyománytalanságának a ténye.

2. A felszabadulás utáni évtizedekben a jugoszláviai magyarság sajátos nemzetiségi helyzete, melyben a kollektivitás tudata nem reflektálódhatott, holott — ahogy azt egy szerb filozófus (Gligorije Zaječaranović) meghatározta — a „hagyomány a közösség generikus tapasztalatait” jelenti, másfelől, de nem függetlenül az előbbtől, s a két világháború közötti szellemi állapotoktól sem, a jugoszláviai magyar irodalom és szellemi élet lényeges kérdéseinek tisztázatlansága — a hovatartozása és jellege problémájától autonómítása vonatkozás-rendszerének kérdésköréig.

A fentiekhez harmadik okként kapcsolódik a jugoszláv szellemi életnek a tradíciókhoz való viszonyának kérdése is, amelyben sokáig a gazdasági, politikai kutatásokkal szemben a hagyomány-kutatás háttérbe szorult.

A hagyomány-igény jelentkezését viszont a következő mozzanatokkal hozhatjuk kapcsolatba:

1. A nemzetiségek alkotmányos helyzetének fokozatos megváltozása, s ebben a nemzetiségnek, mint közösségnek az affirmálódása.

2. A jugoszláviai magyar irodalomnak, s vele a szellemi életnek gondolkodási folyamataiban a jugoszláviai magyar kultúra autonóm arculatának a felismerése, kötődéseinek a tisztázása, „határainak” a megállapítása. Ebben a kérdéskörben jelentős, hogy szellemi életünk tiszt-

tázta a viszonyát mind a magyarországi szellemi élethez, mind az egyetemes magyar kultúrához, aminek következtében természetes módon kerülhetett „előtörténete” gazdag hagyománykincsének közvetlen közelébe, anélkül, hogy csorbát kellene ejtenie az egyetemes magyarság hagyomány-fundusán: a magáénak tudott és vallott „hagyományok” egyszerre lehetnek a jugoszláviai magyar kultúráé és az egyetemes magyar kultúráé is, mint ahogy a jugoszláviai magyar irodalom egyszerre autonóm és önálló, a maga törvényeinek engedelmeskedő, s az egyetemes magyar irodalomnak szerves része is a többi magyar irodalmakkal egyetemben.

3. A szükséges tudományos intézmények létrejötte, amelyek nélkül a hagyományfeltáró munka el sem képzelhető, így az újvidéki egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke, és a belőle kinőtt, a sajátos jugoszláviai magyar kultúrtörténeti, nyelvészeti stúdiumok ápolását vállaló Hungarológiai Intézet.

4. A kutatások és publikációk anyagi alapjainak megerősödése, könyvkiadásunk struktúrájának a változása, amelyben a hagyományok is természetes helyüket kapják meg.

Természetes tehát, hogy szellemi életünknek ebben a pillanatában a hagyományok kérdése időszerű: azon a ponton áll, amelyen a megtett ezer esztendő s új megismerésének az igénye éppenúgy jelentkezik, mint a jövő felé való törekvés ösztönzése, s nem véletlen, hogy a hagyományok publikációjának a kérdése nemcsak felmerült, hanem első megoldásaival jelentkezik abban a két könyvsorozatban, amelyet a Forum Könyvkiadó indított, *Hagyományaink és Kövek* címen, anélkül, hogy teljességre törekedne, minthogy a teljesség felmérését még csak ezután kell elvégezni.

Ennek a körvonalai azonban már ma feltetszenek, s nyilvánvalóan a további kutatásokkal még csak tágulnak. *Hagyományaink* főbb „tartományait” azonban már most is jelezhetjük:

1. A népi műveltség hagyományköre, amelynek nagyobbik hányada ma is ismereteink „fehér foltját” jelenti, hiszen az Erdélyi János ösztönzésére megindult becskereki és muzslyai gyűjtés, a Kálmány Lajos észak-bánáti nagy gyűjtései és Kiss Lajos zenei-népköltészeti gyűjteményei a népi hagyománynak csak egy részét adják. Éppen ezért a munka ezen a téren kettős irányú kell, hogy legyen: a már feljegyzett és begyűjtött anyag megjelentetése, s a gyűjtések körének kiterjesztésével a feltáró munka tovább folytatása.

2. A történelmi hagyományok számbavétele: a magyar oklevélpublikációk ugyan az anyag javát tartalmazzák, de ezek hagyományaink igénye szerint máig sem kínálnak egységes és áttekinthető képet, holott történelmünk két nagy szakaszának okleveles emlékei fontos szerepet játszanak: egyfelől a török támadásokig tartó korszak marad így homályban, másfelől a XVIII. századi telepítések története, s a jugoszláviai magyarság mai arculatának kialakulási körülményei sikkadnak el. A titeli, bácsi, kői hiteles helyek, a szerémi bortermelés, a huszitizmus, a városodás folyamatainak (itt Újlak-Ilok városi státuma pl.) okleveles emlékei kínálkoznak elsősorban, természetesen az okleveles anyag őrizte hétköznapiok tükrével egyetemben. Az új korszakban viszont a már em-

lített telepítési oklevelek mellett a Ferenc-csatorna építése, élete és építőjének, Kiss Józsefnek „hagyománya”, nemkülönben az 1848—49-es emlékek köre a figyelemre méltó.

3. A szépirodalmiság vonatkozásában a hagyományok köre még gazdagabb és sokrétűbb:

a) A magyarországi huszitizmus nyelvemlékei — a kamonci bibliafordítás.

b) A latin nyelvű, majd magyarra váltó humanizmus gazdag öröksége: Váradi Péter levelezése, Brodarics István, Szerémi György latin történetirodalma, és Zay Ferenc magyar nyelvű emlékirata.

c) A baranyai reformáció emlék-anyaga egészen Veresmarty Mihály Megtérése históriájáig.

d) A murántúli irodalmi örökség Kultsár György, Töke Ferenc munkásságában.

e) Zrinyi Miklós és köre.

f) A XIX. század már változatos emlékanyaga a helyi irodalom, tudomány, majd a Pest felé tájékozódó tehetségek (Papp Dániel, Gozdsu Elek, Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Herczeg Ferenc, Milko Izidor, Ambros Balázs, György Mátyás) hagyományt jelentő munkássága.

g) A két világháború közötti magyar irodalom „termése” — melynek középpontjában Szenteleky Kornél és Sinkó Ervin munkássága áll.

h) A képzőművészeti örökség, melyet ugyancsak szakaszokban mérhetünk fel: egy 1526-ig tartó alakulás eredményei (Dombó, Bács, Aracs, Marótvár, Újlak, Csáktornya stb.), a barokk és a klasszicizmus építésze és festésze, a történelmi festészet (Thán Mór), a szecesszió és az impresszionizmus ugyancsak festészeti és építészeti hagyománya, a két világháború közötti festészet.

i) A zenei hagyományok, különösen a dalkultúra (Lányi Ernő).

j) A filmgyártás emlékei (Bosnyák Ernő).

k) A színházi élet.

l) A tudományosság szöveges emlékei: történetírás, néprajz, szociológia, filozófia, földrajz, gazdag pedagógiai tevékenység.

A részletezés kérdése külön feladat, s hazai tudományos intézményeink munkájától, valamint könyvkiadásunk irányától és lehetőségeitől függ, hogy milyen ütemben tárhatjuk fel és ismerhetjük meg szellemi hagyományaink köreit, s építhetjük kultúránk alapjaiba és köztudatunk sejtjeibe is.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy manapság a hagyományok csak gyakorlati kérdést jelentenek: elméleti tapasztalatokként, művelődésünk és művelődéstörténetünk alapvető problémáiként valójában majd csak ezután vetődnek fel.

IRODALOM

A magyar történelmi hagyomány kiadásának történetéről Kosáry Domokos nagy munkája (Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Bp. 1970.) tájékoztat. A felvilágosodás korának történelem-látásáról Mezei Márta írt (Történeteszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában, Bp. 1958. Kölcsey Ferenc tanulmányát az író Összes

művei I. 1960. alapján idéztük. Jancsó Elemér az Erdélyi Nyelvművelő Társaságról A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bukarest, 1969. Szenteleky Kornél tanulmányai az Ugartörés című kötetben (Újvidék, 1963.), Papp Dánielről a Sz. K. irodalmi levelezése 1927—1933. című kiadványban. Zombor—Budapest, 1943. Pesty Frigyes Torontál megyéről: Az eltűnt régi vármegyék. Bp. 1880.

REZIME

NAŠE TRADICIJE

U svojim razmatranjima o kulturnoj baštini autor se prvo osvrće na definisanje samog pojma i na istorijat shvatanja i akcija na razotkrivanju, publikovanju i delotvornijem uključivanju kulturne baštine u tekući kulturni život. Okolnosti pod kojima se ova aktivnost odvijala u ranija dva veka uslovile su posle prvog svetskog rata i shvatanja i aktivnosti na stvarnijem usvajanju kulturne baštine kako u Mađarskoj tako i u Čehoslovačkoj, Rumuniji i Jugoslaviji. Ove okolnosti su, pored ostalog, uslovile i postojanje kompleksa u vezi postojanja kulturne baštine kod samih Mađara u Čehoslovačkoj i Jugoslaviji.

Treći deo razmatranja bavi se razlozima i pojavnim oblicima shvatanja da Mađari u Jugoslaviji tobože nemaju svoju kulturnu baštinu. Završni deo izlaganja posvećen je razlozima i novostvorenim uslovima u zadnjih nekoliko godina u socijalističkoj Jugoslaviji da se menja spoznaja, a delom i aktivnost, kod Mađara u Jugoslaviji u odnosu na svoju kulturnu baštinu.

Jedan od četiri činioca koje autor navodi jeste uloga književnosti jugoslovenskih Mađara, spoznaja njene autonomne fizionomije, razjašnjavanje njenih spona i utvrđivanje „međa” prema drugim književnostima, a sa ovim procesom tesno je povezana i evolucija u načinu mišljenja i rasuđivanja o kulturi jugoslovenskih Mađara. Važno je da je u ovom pitanju naš duhovni život razjasnio svoj odnos kako prema duhovnom životu u Mađarskoj, tako i prema sveobuhvatnoj opštoj mađarskoj kulturi, usled čega se mogao prirodnom putem naći neposredno na domaku velikog bogatstva svoje „predistorijske” baštine, i to tako da ne krnjimo sveobuhvatni mađarski fond kulturnog nasleđa. Naime, ona „baština” koja se smatra našom, može biti istovremeno i deo kulture jugoslovenskih Mađara i opšte mađarske kulture, onako isto kao što je književnost jugoslovenskih Mađara istodobno autonomna i samostalna, koja se povinuje sopstvenim zakonitostima, a istovremeno i organski deo opšte mađarske književnosti zajedno sa svim drugim mađarskim književnostima.

Svoja razmatranja autor završava izlaganjem mogućih pravaca detaljnijeg interesovanja naše kulturne i naučne javnosti kao i usmerenost publikovanja značajnijih delova kulturne baštine iz tri tematska kruga: folklor, kulturno-istorijska dokumentacija i nešto opširnije, lepa književnost — uz napomenu da ovi pravci interesovanja zaslužuju posebnu i detaljniju razradu i studiju u našim časopisima.

RÉSUMÉ

NOS HÉRITAGES

Dans ses considérations sur l'héritage culturel, l'auteur en définit d'abord la notion elle-même ainsi que l'histoire des conceptions et des actions qui ont pour but de découvrir, de publier et d'incorporer d'une manière efficace, l'héritage culturel dans la vie culturelle courante. Les circonstances dans lesquelles cette activité se déroulait dans les deux derniers siècles ont conditionné

après la première guerre mondiale les conceptions et les activités visant à approprier d'une façon plus réelle, l'héritage culturel aussi bien en Hongrie qu'en Tchécoslovaquie, en Roumanie et en Yougoslavie.

Ces circonstances ont conditionné, en outre, l'existence du complexe chez les Hongrois en Tchécoslovaquie et Yougoslavie vis-à-vis leur héritage culturel.

Dans la continuation de ses considérations, on traite les raisons et les conceptions nouvelles d'après lesquelles les Hongrois en Yougoslavie n'aient pas leur héritage culturel.

La dernière partie de son exposé est consacré aux raisons et aux conditions récemment créées dans les dernières années en Yougoslavie socialiste, c'est que la connaissance, et en partie l'activité elle-même, chez les Hongrois en Yougoslavie est au point de se changer vis-à-vis leur héritage culturel.

Un des quatre facteurs cités par l'auteur est le rôle de la littérature des Hongrois yougoslaves, la connaissance de sa physionomie autonome, l'explication de ses liens et la précision des „limites" vis-à-vis d'autres littératures, et avec ce procès est étroitement liée aussi l'évolution de la manière de penser et de raisonner sur la culture des Hongrois yougoslaves.

Il est important dans cette question que notre vie culturelle ait expliqué sa relation envers la vie culturelle en Hongrie ainsi qu' envers la culture hongroise universelle, en raison de quoi elle se pourrait trouver, tout naturellement, tout près de la grande richesse de son héritage „préhistorique", sans diminuer le fonds hongrois universel de l'héritage culturel. En effet, cet „héritage" qui est considéré aussi comme le nôtre peut être en même temps aussi la partie de la culture des Hongrois yougoslaves, ainsi que de la culture hongroise générale, de la même façon que la littérature des Hongrois yougoslaves est en même temps autonome et indépendante qui se dirige d'après ses propres lois, elle-même étant en même temps une partie de la littérature hongroise générale avec toutes les autres littératures hongroises.

L'auteur conclut ses considérations en exposant les directions possibles de l'intérêt plus détaillé de notre culture et de notre public scientifique, en précisant les tendances des publications des parties plus importantes de l'héritage culturel des trois cercles appartenant au même sujet: folklore, la documentation culturelle-historique et un peu plus en détail, les belles lettres — avec avis que ces directions de l'intérêt méritent d'être élaborées d'une façon plus détaillée et spéciale et étudiées dans nos revues périodiques.

A BÁNÁTI VÁROS SZOCIOGRÁFIÁJA AZ EGYKORÚ IRODALOM TÜKRÉBEN A SZÁZADFORDULÓ IDEJÉN

Előző tanulmányomban, amely az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének 1971-es Tanulmányainak 3. kötetében jelenik meg, a bánáti falu (1880—1941-es) szociográfiájával foglalkoztam, míg most a város akkori társadalmi keresztmetszetéről kívánok írni, bár ezzel, — s ezt már előljáróban is meg kell állapítanom — társadalomtudományi íróink sokkal kevesebbet foglalkoztak. Ennek természetesen megvolt a maga jó oldala is. Régi vajdasági sajátosság ugyanis, hogy a falu városias, mert alig akadt olyan falu ezen a tájon, amelynek ne lett volna valamilyen manufakturális ipara vagy gyáripara, egy-két kis vidéki bankja, nyomdája és hírlapja, a város viszont falusias volt — mezőváros, gyárváros, amelyben a földbirtok még fontos szerepet játszott. Így a várost tárgyalva, kénytelen leszek magam is érinteni az agrárviszonyok kérdéseit, s ha ezekbe mégsem mélyedek el különösebben, ennek oka csupán az lesz, hogy az előző, már említett tanulmányomban tárgyaltam az agrárproblémákat.

Mégis, érdekes, hogy például Jeszenszky Ignác Kikindával, Szentiványi Ferenc Nagybecskerekkel, Braun Róbert Lippával kapcsolatban stb. mennyire fontosnak tartja az agrárstruktúra felvázolását is. Ezért, ha a legrövidebben is foglalkozom vele, kénytelen vagyok ezzel kezdeni jelen tanulmányomat is, hiszen városaink gazdasági és politikai életének alapja jórészt a mezőgazdasági termelés volt (városi birtokok, földadók stb.), és a városi virilisták között is számos birtokos akadt, nemcsak kereskedő, gyáros, bankár és értelmiségi. Ezek az utóbbiak is igyekeztek — még mindig felfelé nézve a birtokosokra — szert tenni birtokra, ugyanakkor a birtokosok — nemcsak jó ösztönükre és szimatjukra bízták magukat, hanem jól meglátták a jelent és a jövőbe ívelő fejlődés irányát is — azon voltak, hogy maguk is bekapcsolódjanak a város gazdasági életébe, egyes gyárak (manufaktúrák), bankok, helyi érdekű vasutak (HÉV) stb. részvényeseivé váltak és a városi vagy országos politikában is — a közös pártokban egybeolvadva, minden külön „agrárius” és „merkantilista” érdek ellenére — együtt haladjanak az „ingó tőke” uraival.

Jeszenszkyt az 1897-es földmunkás-megmozdulás meg a kikindai gazdasági-szociális helyzet egyként indította útnak.

(A Kiáltó Szó megjelenési éve ugyanúgy 1897, mint Farkas Géza első könyvének, A Fényűzésnek, vagy Jaša Tomić könyveinek — Zemljo-radnička sirotinja és Pametno nazarenstvo, I. Mind a hárman, persze, bánáti írók.) Jeszenszky útja egyfajta sajátos — evangélikus formájú — keresztényszocialista út volt, amelybe belefutott valami „gaponi” rendőrsocialista ösvény is, mert írónk igaz meggyőződéssel hitte, hogy a társadalmi rendszerben nincs olyan hiba, amelyen a rendszeren belül is már ne lehetne javítani: bizonyos eredmények, juttatások segítségével leszerelve a földmunkásság harcát és egyúttal folytatva is az 1848/49-ben be nem fejezett polgári forradalmat. Mindkét kiindulási pont rákényszerítette arra, hogy — a városon belül is — foglalkozzék az agrárstruktúrával, az agrárkérdéssel, s ezért a bankra is úgy tekintett — kora ezt így is szabta meg —, mint a mezőgazdasági kölcsönök juttatójára, mint a birtokosokat kiszípolozó intézményre. 1848-ban is egy kiváltságos kisebbség uralkodott a jogfosztott tömegen „más kiadású kiváltságos osztály alakul”, és újra kevesek kezében összpontosul a birtok. Míg 1848-ban 6% nemes, 3,8% iparos és kereskedő, viszont 80% jobbágy és 10% zselér akadt, ma Kikindán 4,16% értelmiségi, 22% polgár és 44,39% birtokos mellett 28% a napszámos.¹ Míg a nagybirtokosok az összes birtokosok 1,5%-át, a középbirtokosok pedig 9,5%-át teszik, a kisbirtokosok 89%-ban szerepelnek a föld urai között. A birtok maga viszont így oszlik meg:

birtok-kategória	a birtok	a birtokosok száma	a holdak száma
1—30 holdig	42%-a	2285	16,162
30—100 „	25%-a	197	9,770
100—1338 „	32%-a	44	12,202

Tehát 44 ember kezén a birtok 32%-a, azaz 12 202 hold van, míg 2285 birtokos kezén csupán 16 162 hold. Tisztább képet kapunk a birtokmegoszlásról, ha a részletekkel is megismerkedünk:

1—3 holdas birtok	789 birtokos	1578 hold
3—7 „ „	724 „	3624 „
7—15 „ „	448 „	4480 „
15—30 „ „	324 „	6480 „
30—50 „ „	134 „	5360 „
50—100 „ „	63 „	4410 „
100—200 „ „	23 „	3160 „
200—500 „ „	18 „	5486 „
500—1000 „ „	1 „	880 „
1000—1500 „ „	2 „	2676 „

Tehát 1513 1—7 holdas törpebirtokos kezén 5202 hold föld van, viszont 3500—1500 holdas birtokos kezén 3556 hold! Pedig, amint látjuk,

a kikindai koronaterületen tulajdonképpen latifundiumok nem is voltak, a latifundiumok az egykori „provinciális” jobbágyvidéken terültek el (Beckerek—Versec), míg Kikindán (Pancsován, Fehértemplomon) inkább volt farmeri-polgári, mint ősi porosz-junker fajtájú a nagybirtok, viszont ez is nagy jövedelmet biztosított a tulajdonosnak, míg a kis- és törpebirtok a megélhetést, a mindennapi kenyeret se tudta biztosítani. Íme a kikindai gazdák jövedelmének kimutatása Jeszenszky szerint:

A tízholdas gazda évi befektetései, terhei kitesznek 301,60 forintot

„	„	bevételei	„	425	„
így tehát tiszta jövedelme kb.				124	„ évente.

A tízholdas gazda nem tart cselédet, napszámost. Így tekintve, hogy maga műveli meg a földjét, az évi 124 forint „jövedelme” tulajdonképpen a munkájának bére (családja bérével együtt), de profitja és földjáradéka is egyúttal. A további birtok-felaprózódás azután proletársorsba taszítja őt is teljesen. Meggyorsítja ezt a proletarizálódási folyamatot a városi banktőke stb. is, hiszen az ilyen jövedelmű tulajdonos (A tanító évi fizetése kb. 300 forint volt, a munkás, ha 300 napon át dolgozhatott, megkereshetett évi 150 forintot. L.P.) gyakran szorult bankkölcsönre. Kétszáz forint kölcsön esetén Kikindán — Jeszenszky szerint — 33,20 forintot tett ki a kamat és a bankköltség, vagyis a 7⁰/₀-ot jövedelmező földet 13—17⁰/₀-kal terhelték meg. Ezért a paraszt először kénytelen eladni jószágát, újabb kölcsön esetén pedig kicsiny földjét is. Kikindán a 10 község 132 000 holdját majd 27 millió (26 707 576) forint jelzálogkölcsön terheli, de az összeg erősen emelkedő irányzatot mutat, hiszen 1893-ban még csak 17, 1896-ban pedig majdnem 22 millió Ft-ra rúgott. Mindez főleg a kisbirtokost és a törpe birtokost terheli, ezek 60⁰/₀-a ezért már egybe is olvad a proletariátussal. A bankigazgató évi jövedelme 20 000—40 000 Ft, míg a miniszteri fizetés 12 000 Ft. A bérlet drága, megdrágítja az a tény is, hogy a főbérlő (nagybérlő) olcsón bérlí a földet, de felparcellázva drágán adja tovább „albérletbe” a kisembereknek.²

A munkás helyzete ennél is rosszabb. 1500 családdal folytatott ankétjának eredményét a következőkben ismerteti.³

A munkások többsége évi 88 napon van foglalkoztatva, de komoly keresetet csak a nyári 22 munkanap biztosít neki. Az elsőrendű munkásnak (ez a munkások 22⁰/₀-a) évi keresete (242 napon át dolgozik átlag 77 krajcáros napszámért) 185 forint, a másodrendű (a munkások 48⁰/₀-a) már csupán évi 141 Ft-ot (146 napon át 90 krajcárjával), míg a harmadrendű (30⁰/₀ — 88 napon át 1,40 Ft napszámért) megkeres évente 129 Ft-ot. Viszont az egy évi háztartási kiadás kitesz 196 Ft-ot. Így kénytelen gyermekét is munkába állítani, holott már a felnőtt férfi napszáma maga is felöleli a család munkáját, hiszen ha nem volna családtag pl. a marokverő — a napszámossal ezt külön kellene fizetnie a maga béréből, s ez kb. 25 forint!

Szentiványi szerint Beckerekén is a lakosság tekintélyes része foglalkozik még őstermeléssel. 1870-ben 19 666, 1900-ban 26 407 volt a lakosság száma a városban,⁴ az őstermelők pedig 1900-ban ebből kitettek 3418-at, míg az iparosok (2543), a kereskedők (760), a közlekedésben dolgozók (366), a hivatalnokok (845). Összesen tehát 4514 főre rúgtak, ami

annyit jelent, hogy az őstermelők a legnagyobb torontáli városban is az összlakosságnak 43%-át tették.

A földmegoszlást viszont így ismerteti a szerző:

Állami birtok a városban	1345 hold,	azaz	5,86%	volt
egyházi „ „	535 „	„	2,33 „	„
városi „ „	708 „	„	3,09 „	„
magánkézben levő birtok	20 306 „	„	88,72%	„

A további számításba számos hiba csúszott, így az itt vázolt agrár-szerkezetből csupán annyit fogadhatunk el, hogy 100 holdon felüli (közép és nagy) birtok volt a városban 15, míg a 0—5 holdas törpebirtok 67,76%-ot tett ki.⁵

Lippán a 7427 főleg román és német lakos közül 2220 volt őstermelő, de még nem igen vált teljesen városi ipari munkássá az 1081 napszamos, míg az iparosság száma (a munkássággal együtt) 2112-öt tett ki, közöttük az önálló mesterek 393-an voltak. Kereskedelemmel és közlekedéssel 721-en foglalkoztak, értelmiségi volt 430, házi cseléd pedig 251, amely számhoz azután még 607 ismeretlen foglalkozású (?) járult.⁶ A 15 808 holdas városi határból 5115 holdat műveltek meg csupán, az erdőség kitett 6078, a rét 1086, a legelő pedig 1504 holdat. A kincstár 7001, a község 2227, az egyház 143 hold fölött rendelkezett, a 2220 őstermelő magánbirtokosnak viszont 6437 hold jutott. Ennek megoszlását Braun Róbert ugyanúgy homályban hagyja, mint Szentiványi a becskerekai adatokat, tekintve, hogy itt is igen sok a hiba, ami érthetlenné teszi a birtok-szerkezetet.⁷ Amennyire lehetett (zárójelbe téve a magam javításait) igyekszem érthetővé tenni az adatokat, legalábbis megkérdőjelezve a magam adatait, s a hibákat.

Egy hektár föld (fent holdban beszélt) ára 1200 K — megterem rajta 12 q búza. A fát a kincstár árverés útján adja el jóelőre. Tekintve, hogy az árak emelkedőben vannak, — az árkülönbözet a vevő hasznává válik.

Birtokkategória	Birtok száma	Területe holdban	Együtt
0—(1?)	80(0) (?)	519	
1—5	46(0) (?)	814	1260(?)
5—(1)0(?)	189	033	(1038?)
10—(2)0(?)	135	685	
(2)0—30(?)	4(40?)	1049	
40(?30?)—40	3(?)13(?)	440	
50(40)—50(?)	0(2?)	88	
60(50)—60(?)	3	156	
(6)0—100	3(?) (1?)	61(?)	

Egyes (nagy?) bérlők sok földet bérelnek. Ezek kivitelre dolgoznak, s így az állam és a lakosság kárára nagy nyereségre tesznek szert. Ezért 1897 óta⁸ az állam az évi vágásterület egy részét holdanként is bérbe adja a helyi szegénységnek azzal, hogy az 5 évenként ültessen tölgyet az őszi vetés közé. Tekintve, hogy a határ fele az államé — valóban emelheti is a kincstár a szegénység jólétét. A legelő még elegendő, habár már nem soká, mert a legelők felosztása azt kérdéseessé teszi, és egyúttal megnöveli a vagyoni különbséget is. A jelenlegi községi szántó eredetileg szintén kincstári birtok volt, de a filoxéra idején amortizációs kölcsönök útján kis parcellákban olcsón kiosztották azt a helybeli szegénységnek. A némettség a környék (magyar, román, szerb) falvainak földjét is megszerzi, így a román falvak határa felerészben már az övé, habár a föld ára emelkedik. Az erdőhasználatból is kiszorul a román szegénység, amibe az nem tud belenyugodni, mert még egyre él benne az egykori közös erdőhasználat tudata és emléke. Mindenki szipolyozza s ő mindenki elleniséget lát: a bankban, jegyzőben, csendőrben, hatóságban és kereskedőben egyaránt. A kincstárban is, hiszen az a földet telepeseknek adja el — őt magát nyelve és vallása miatt — hiszi — kiforgatva földjéből⁹. Az adók, pótdadók hatása hasonló.¹⁰

A városi őstermelő proletariátus sorsa, mint Lippa helyzete is mutatja, nem csupán a városi magán- vagy községi-kincstári birtoktól függ, hanem függvénye az egyúttal a bankok és kereskedők, iparosok valamint a hatóságok vele szemben tanúsított magatartásának is. Ezért egyelőre itt maradhatunk még Braun Lippájában, akinek mint ottani tanárnak és szociográfusnak (A bánáti és magyarországi szociográfiának egyik elindítója éppen Braun volt, aki egyúttal Jászínál is haladóbb polgári radikális politikus), aki a szegénységhez húzott, volt elegendő alkalma hozzá, hogy tanulmányozza a helyi viszonyokat és nagy megértésében objektív tudományossággal vegye tudomásul a lakosság csoportokra szakadozását a nemzetiségi és osztályhelyzet szülte különbségek szerint,¹¹ amelyeknek azonban számos és érintkezési pontja: így a román a legelesettebb és legelnyomottabb, legkizsákmányoltabb, s ezért Braun szerint szociális sorsát is nemzeti-vallási különállásának tulajdonítja, és mint román, gyűlöli pl. a német polgárt és a magyar államot. Ehhez, persze, hozzájárul, hogy a román (szerb, szlovák, ruszin) proletár valóban kétszeres elnyomás alatt áll — úgy is, mint proletár, s éppen ezért szabadulási törekvései is kettősek. A saját nemzeti államában a szocializmust kívánja kivívni, ha ebben az időben (1917—19-ig) ennek nincs is mindenki a tudatában.

A lippaiaknak a Lipovana (bank) nyújtja leginkább a kölcsönt, „csékély” 10—12% kamatért, és tekintettel arra, hogy a kereskedők is állandóan emelik a liszt, a zsír stb. árát — a nép gyermekeinek télire sem tud ruhát venni, így azok nem járhatnak iskolába, akárcsak más fróink szerint Bánát más városaiban sem! Ezért a népnek senkihez sincs bizalma, mert vele csak akkor állnak szóba, ha hasznát látják. Ezért csak a hozzá hasonló értheti meg, hogy miért tartja meg pl. a rengeteg (131) bőjtnapot, hiszen különben sem futna húsrá, zsírra, jobb ételre, hacsak nem aratáskor! Télen koplal, hogy több jusson a kis (7000 lakosú) városka négy bankjának. (A lippai takarékpénztár 220 000 koronával,

a Takaré- és Hitelintézet 80 000 koronával, Lipovana 160 000 koronával, az Ipari és Gazdasági Hitelszövetkezet mint az OKH tagja 7°/o-ra nyújt kölcsönt, míg a Lipovana 14°/o-ot számít költségek, kamat és egyéb címen.) Két hírlap is megjelenik a városkában: a Lippai Újság és a Radna-Lippa, azaz két magyar lap. Hogy ezt jobban megértsük, közöljük a 7427 lakos nemzetiség szerinti megoszlását: magyar 1662, román 3191, német pedig 2468, a 110 szerb és más nemzetiség mellett.¹²

Temesvárt leszámítva, Bánátban nem akadt jelentősebb ipari város ebben az időben, habár Becskereknek, Pancsovának, Versecnek régóta volt már ekkor némi ipara. Tájékoztatásul hadd írjak ki Thirringh hatalmas művéből a legfontosabb adatokat, habár célom nem annyira a városok szociográfiai ismertetése, mint inkább a bánáti szociográfusokkal és szociológusokkal való ismerkedés, azaz a bánáti városok szociográfiajának a bemutatása a bánáti szociográfusok megvilágításában.

Thirringh szerint¹³ a 11 524 lakosú Fehértemplom (Bela Crkva, Biserica Alba, Ungarische Weisskirchen) területén is jelentős a föld- és szőlőművelés (6730 és 8000 hold), de ugyanolyan jelentőséggel bír a Néra mellett felsorakozó számos malom, a vágóhid és a későbbi fűrésztelep is.¹⁴ Nagybecskerekből (26 006 lakosából) 1905-ben kivált az ettől fogva önálló Muzsla (1888 óta 400 magyar telepes család és 4000 hold föld, amelyhez később az államtól kapott 6795 hold járult.) Van 2 szőnyeggyára, villanytelepe, 5 téglagyára, 2 gépgyára, 4 malma, 1 cipőgyára, több vasútvonala, kikötője, de tervbe vették vágóhid, jéggyár stb. létesítését is. Thirringh itt még nem említi az éppen megindult cukorgyári termelést és a később létesített olajgyárat.

Nagykikinda (26 795 lakos — 28 648 hektár) ismert vasúti gócpont, fejlett malomiparral és téglagyárral; a vágóhidat még csak most vették tervbe.¹⁵ Pancsován (20 909 lakos — 11 291 hektár) jelentős vám, só, pénzügyi és erdőügyi hivatal, valamint a folyammérnökség, no meg a gabonakereskedelem, a téli kikötő stb. Nem említi selyemfonóját, gázgyárat, fa- és textiliparát, sörgyárat, valamint a búzakereskedelmet.¹⁶ Versecen (27 370 lakos- 19 677 hektár) ismert a fém-, fa-, és textilipar, valamint a búza- és borkereskedelem.

Az iparral foglalkozók statisztikáját így ismerteti Thirringh:¹⁷

	Iparos	Iparos nő	Önálló	Önálló nő	Munkás	Tanonc
Versec	2478	445	866	282	1135	498
Pancsova	1831	518	607	208	1033	357
Fehértemplom	1177	316	417	167	521	311
Becskerek	2047	496	744	298	989	374
Kikinda	1716	281	570	157	849	340

Az összes kereskedők és az eltartott családtagok egymáshoz való viszonyulását másik táblázatában így módon ismerteti Thirringh:¹⁸

	Mezőgazdaság		Ipar, kereskedelem, közlekedés		Munkás, napszámos, cseléd stb.	
	kereső—eltartott		kereső—eltartott		kereső—eltartott	
Versec	4470	5785	4595	4980	2148	1647
Pancsova	1601	2328	4048	5357	2464	2429
Fehértemplom	1088	1490	2291	2512	1176	1011
Becskerek	3418	4581	4533	6416	3482	3393
Kikinda	3867	6751	3096	4727	2575	3366

Az ipari nagyvállalatoknak és munkásoknak a száma¹⁹

	Nagyvállalat	Munkások	Kisebb vállalattal együtt
Versec	4	146	13
Pancsova	2	51	
	1	146	10
Fehértemplom	0	0	1
Becskerek	4	129	
	1	97	25
Kikinda	3	102	
	1	202	17

A korhoz viszonyítva a valóban elég nagy iparvállalatok mellett jelentős szerepet játszott ezekben a városokban a banktőke is:²⁰

Versec	6 bank	19 893 634 K mérleggel
Pancsova	4 „	15 005 239 K „
Fehértemplom	4 „	8 995 335 K „
Becskerek	6 „	22 240 726 K „
Kikinda	3 „	8 427 413 K „

Ehhez járultak hozzá a hitelszövetkezetek csekély tőkájukkal:²¹

Versec	3 szövetkezet	8 599 K
Pancsova	3 „	387 348 K
Fehértemplom	1 „	108 060 K
Becskerek	4 „	548 389 K
Kikinda	6 „	90 968 K

Fejlődési időszakunk elején, a nyolcvanas—kilencvenes években, bánáti íróink nem sok jóval kecsegtetnek: a nép elszegényedett — írja 1881-es alispáni jelentésében Tallián Béla is²² —, kénytelen eladni jószágát, magát az igavonót is. Nagy a közmunka- (robot) tartozás. A műhelyipar hanyatlik. Az iparos csak úgy tud megélni, ha földet is művel — mellékfoglalkozásként. Nem sok haszna lehetett a női háziipari kiállításnak, mikor gőzgép, gőzkazán alig akad megyeszerte; új gőzkazán pl. csak 19 van. Számuk jelenleg 258, de nem annyira az iparban, mint inkább hajókon alkalmazzák, esetleg a földművelésben (uradalmi cséplőgép). Itt-ott akad egy-egy gőzmalom, gőzfűrész és 81 hajómalomban levő gőzkazán. Más szóval: sajnos nem arról van szó, hogy a belső fejlődés, a hazai bánáti gyáripar hozta volna magával a házi- és műhelyipar hanyatlását, a kisiparosok elproletarizálódását, hanem a külföldi gyáripar fejlődése és versenye a behozatal útján, és minthogy a gyáripar külföldről látja el Bánátot ipari termékekkel — a proletársorsba jutott iparosok (és földművesek) nem helyezkedhetnek el a vajdasági (nemlétező) nagyiparban, hanem jómaguk is kénytelenek a külföldi gyáraknak eladni felszabadult munkaerejüket: azaz kivándorolni!

A következő évi jelentés mintha arról számolna be, hogy a fejlődés vonala újra felfelé ível. A közlekedés fejlesztése időszerűvé válik, főleg a vasutak egyre gyorsabb ütemben épülnek és foglalkoztatják a felszabaduló olcsó munkaerő egy részét. Ez feltétlenül kihat a nagyobb egyéni és ipari fogyasztókra, ami meggyorsítja az ipari fejlődést. Miután engedélyezték a Kikinda—Becskerek-i HÉV építését, az 1880 november 29-i megyei közgyűlés határozata szerint a megye is betársul ebbe a vállalkozásba 100 000 Ft készpénzzel és 51 000 Ft értékű közmunkával. Így kapcsolódik össze Bánátban is a középkor (robot) az újkorral, a vasútépítéssel, hogy a város a nyújtott tőkéért, természetesen megfelelő értékben, maga is a HÉV részvényese lesz azzal, hogy az alispán (aki természetesen egyúttal nagybirtokos is) a részvénytársaság mindenkori igazgatója „leend”. Ez újra rámutat a birtok-tőke-hatalom hármasszövetségére a megyében, tehát arra is, hogy nem a birtok (talán még erősen feudális) uralmáról van szó, mert a birtok már egyesül a tőkével, s mint ilyen, marad a (polgári) hatalom birtokosa, ha azután még ki is tart egyes (feudális) csökevények mellett, így pl. az ingyen közmunka mellett. Hogy érezhetőbbé váljék a tőkés rendszerre való áttérés, hozzá kell tennünk, hogy a határozat szerint a megye erre a célra 80 000 Ft bankkölcsönt vesz fel, de saját megyei alapjaiból is pénzeli a munkálatoikat. A felvirágzásra s a ciklikus válság felfelé ívelő vonulatára mutat az, hogy 1882-ben sikerült (bizonyára a vasútépítés céljára) kétévi közmunkára kényszeríteni egy év alatt is a megye elmaradt, közmunkával tartozó lakosságát. Részvényese lett a vasútnak Becskerek városa is 30 000 forinttal, de a számos érdekelt község is (Becse 20 000, Frányova (Vranjevo) 20 000, Melence 40 000 (!), Karlova 30 000, Kumane 20 000 forinttal), habár később Melenci—Kumane—Karlovo — a torontáli vi-harsarok —, azaz a „vörös szöglet” egy része „a vállalt kötelezettség teljesítését megtagadta, s a részvénytársaság a bírói útra lépend”, bizonyára azért, mert felülről, rendeletileg szabták ki rája a vállalandó kötelezettséget. Ezért a földkisajátítás is lassú ütemű, késedelmes, habár

élénk az érdeklődés (bizonyára a tőke és a birtok köreiben — L.P.) a Becskerek—Pancsova és Becse—Szabadka HÉV vonalak iránt is.

A bankok, pénzüzetek növekvő szerepére mutat a jelentés egy másik része is.²⁴ Az 1881-es inség, árvíz és vetőmagsegély 350 000 forintot tett ki, amelyre a Pesti Hazai Első Takarékpénztár adott ugyanakkora kölcsönt. Ebből az összegből 103 falunak adtak összesen 334 000 Ft segélyt. Gyűjtöttek is erre a célra, de az erszények alig-alig nyíltak ki: Tallián Jenő 18 forintot, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság és gróf Karátsonyi Jenő 10—10 forintot jegyeztek stb. A legnagyobb jötevéként így hát nem a birtok vagy a távoli tőke, hanem néhány megyei bank mutatkozott. Segítséget jelentett egy hangverseny jövedelme is. (Br. Liphay 10 Ft-ot stb., gróf Nákó János, majd a Zsombolyai Takarékpénztár, a Torontáli Takarékpénztár és Hitelbank, a Becskereki Takarékpénztár és Előleg Egylet 100—100 Ft-ot jegyeztek, míg a hangverseny 364 Ft-ot eredményezett.) Hogy milyen jelentős szerepet játszottak a megye társadalmi életében a pénzüzetek, mutatja az egyletekről szóló kimutatás is. A megyében 1882-ben 115 egylet volt. Ezek között 81 jótékony, 49 kulturális és 16 iparosegylet. Viszont — jelenti Tallián — 1881-ben 169 egylet volt. Persze, akkor középük számították a pénzüzeteket, az 54 (esetleg 23?) bankot is. Az árvászéki alap — nem számítva a 26 községi-városi alapot — kitett maga is betétformában kb. 35 000 Ft-ot, állami kötvényekben 42 000 és magánkötvényekben 517 615 forintot.²⁵ De természetesen számos más alap is létezett, amelynek rendelkezésre álló eszközei jelentettek annyit, mint egy-egy középbank eszköze, tőkéje, mert sokszor funkcióik is azonosak, hasonlóak voltak. Így egyes megyei szabályrendeletekben szó van az árvízkárosultak alapjáról, a betegápolási, Hertelendy-Deák- és Eötvös-alapról stb.²⁶ Ugyanitt a jegyzői nyugdíjalapról pl. így intézkedik a megyei törvény: az alap tőkéjét gyümölcsötetés végett értékpapírokba, vagy szilárd hitelintézetekbe kell befektetni, vagy jelzálogkölcsönt kell juttatni belőle kizárólag torontáli birtoknak legalább 6%-os kamattal.²⁷ Hasonlóan intézkedik a gyámügyi szabályrendelet is.²⁸ Kár, hogy Paulovic egész Vajdaságra (BBB és Szerémség) kitér, és adataiból nem választhatjuk külön a csupán Bánátra vonatkozóakat.

Szerinte 1913-ban a vajdasági bankok összesített mérlege így alakult

	arany-dinárban
készpénz- és bankkövetelés	10 246 276.—
váltók	290 876 437.—
zálogkölcsönök	136 300 424.—
folyószámla	30 418 785.—
ipari-keresk. vállalatok	1 666 952.—
ingatlanok	11 613 321.—
egyéb aktíva	10 960 966.—
	(492 083 161)

A passzív beszedés tételei a következők:

Befizetett tőke	58 165 977.—
tartalékalapok	24 851 814.—
betétek, depozitok	250 275 717.—
reeszkompt	81 347 594.—
különféle (?)	98 490 274.—
nyereség	9 482 882.—
	(522 604 258.— (?))

Természetesen 1) ezek a számok már a korszak utolsó békeévééről szólnak, 2) nem veszik tekintetbe sem a karlócai kongresszus „fondjait”, sem a megyék és városi-falusi községek alapjait.³⁰

Ügyszintén késői adatokkal szolgál Szentiványi Ferenc is³¹ azzal a különbséggel, hogy visszatér a századforduló éveire is. Így fontosnak tartja megemlíteni és számokkal bizonyítani azt a tételt, hogy a város ez időben már fejlődőben van, így hát magához vonzza már a falvak-tanyák emberfeleslegének egy részét (a többi kivándorol). Míg tehát vidék lakossága pl. 1890—1900 között csupán 2,26—2,44%-al emelkedik (járás, megye), Becskereken ez az emelkedés már 16,3%-os, ha 1870—1890 között sokkal jelentéktelenebb volt is még ez a szaporulat.

	város	járás	megye
1869	19 666	48 521	528 697
1890	21 934	51 298	526 100 (csökkenés, kivándorlás)

A kivándorlás javarészt Amerikába, vagy a legvárosiasabb, legiparibb bánáti városba — Temesvárra irányult. Mégis 1890—1900 között, főleg pedig a XX. század elején már Becskerek gyáripára is fejlődő. Kisipara volt ez időben a városnak:

	1890	1900
önálló iparos	849	1042
segédszemélyzet	1080	1501

Ez annyit jelent, hogy 1890-ben 100 önálló iparosra 122 munkás, 1900-ban viszont már 144 munkás jutott. Ezeknek a patriarchális „kócos” viszonyoknak egyik oka azonban az is, hogy a mester odahaza dolgozó munkásokat foglalkoztat igen nagy számban, és a statisztika ezeket is — tévesen — az „önálló” iparosok között tüntette fel.³² A város lakossága különben így oszlott meg:

	1890	1900	gyarapodás
iparos	1929	2543	624
kereskedő	640	760	120
közlekedésben dolgozó	140	366	226
hivatalnok	760	845	85
őstermelő	3320	3418	98

A számok szépen kifejezik a %-arányokat is: az iparúzők, a közlekedésben foglalkoztatottak száma ugyanis sokkal nagyobb %-ban emelkedett — számításaim szerint ugyanúgy, mint az őstermelőké. Az iparosok száma 100-ról 132-re, a közlekedésieké 100-ról 261-re, míg az őstermelőké csak 100-ról 118-ra emelkedett. Főleg a vasutasok száma nőtt meg érezhetően, amit maga Szentiványi is az új HÉV vonalak (Becserek—Pancsova; Szécsány—Alibunar—Pancsova; Becserek—Szeged; Becserek—Zombolya) városlakó személyzetével magyaráz,³³ valamint azzal, hogy míg a város ipara 1/3-ával, a megyéé csupán 1/13-ával gyarapodott. A kisipar — teszi hozzá — hanyatlík, a gyáripar nő és vele gyarapszik a proletariátus, a szakszervezet jelentősége növekszik, és gyakoribbá válik a sztrájkmozgalom (1903—1908 között évente 6—13 sztrájk van Becsereken). A pénzintézetek száma 1906-ban a megyében 264, a városban 9, mégpedig:

	vármegye	város
részvénytársasági bank	88	5
szövetkezet: keresk. törv. alapján	58	3
szövetkezeti törv. alapján	118	1
	<hr/> 364	<hr/> 9

Persze a városi bankok részvénytőkéje, mérlege jelentősebb a falusi bankokénál:

	megye	város
a 88 bank tőkéje	12 101 614 K	
az 5 bank tőkéje		2 100 000 K
tartalékalap	6 767 389 K	1 233 424 K
A 176 szövetkezet részjegyeinek értéke		
a megyében		2 562 500 K
tartalékalapja		289 000 K
A városi 4 szövetkezet részjegyeinek		
értéke		439 529 K
tartalékalapja		30 277 K

A részvénybankok és szövetkezetek mérlege 1908-ban így festett:

	részvénytár- saság	keresk. szö- vetkezetek	hitelszövet- kezetek
tőke	2 620 000 K	138 715 K	521 100 K
tartalékalap	1 616 000 K	19 218 K	26 214 K
	<u>4 236 000 K</u>	<u>157 933 K</u>	<u>547 314 K</u>

A részvénytársaságoknál	1906-ban	1908-ban
a takarékbetét	7 457 003 K	12 504 887 K
a váltóforgalom	16 795 412	17 879 743
a jelzálogforgalom	4 373 331	6 139 630
a nyereség	232 578	245 431
	<u>28 858 324 K</u>	<u>36 769 691 K</u>

Hogy a hatalom és annak szervei mennyire egybefonódtak a tőkével és a birtokkal, bizonyítja Szentiványi maga is, aki azt állítja, hogy a hitelviszonyok nem „egészségesek”, hogy a takarékbetétek gyarapodása főleg onnan ered, hogy a megye ott helyezi el pénzét a helyi bankokban, habár ugyanakkor kapcsolatban áll a Pesti Hazai Első Takarékpénztárral is, a város maga pedig még jórészt agrárjellegű (28:78%-ban). Szerinte természetellenesen (!) szaporodik a városi munkásság és értelmiség Becskereken. Ezzel csak kétkezi és szellemi proletariátus gyarapszik, de egészségtelenül szökött fel a városban az orvosok száma is 14-re (26 407 lakosra), mert a járás 52 431 lakosára csak 4 orvos jutott! Elismeri viszont, hogy a város műveltségi foka egyre magasabb, ez pedig kihat a vidékre is, azt is magával ragadja. Egyelőre 55,9% az írástudó (26 407 közül 14 761), de ha e számból levonjuk a 6 éven aluliakat, ez az arány már 64,8%-ra javul. Magyarul 14 528 városlakó tud (55%), a nem magyar lakosságnak pedig 30,6%-a beszéli a magyar nyelvet. A járásban 24 435, azaz 46,6% az írástudó, magyarul 8854 lakos tud, a nem magyarok közül 7,7%.³⁵

Szentiványi a lakásviszonyokat is elítéli a megyében, ahol egy-egy szobában átlag 3 személy lakik — mert a 60 900 lakás 188 500 szobájában (9933 km területen) 590 318 a lakosok száma. Különösen silányak a pusztai, falusi cselédlakások. Közülük 87 888 sárból, 10 000 téglából épült, de túlszűfolt valahány. (Itt bizonyára szobákról és nem lakásokról van szó. L.P.) A megye ipari és más nem őstermelő foglalkozású lakossága kisszámú a városéhoz viszonyítva.

	1890-ben	1900-ban
Ipparral	22 124	26 423 foglalkozott
kereskedelemmel	4 786	5 453 „
közlekedéssel	956	2 212 „
	27 866	34 088

Nagyok a különbségek a kis- és nagyipar között, de a két osztály viszonyai is nagyon elütők egymástól. Vidéken nagyobbak a fejlődés gátjai, akadályai, zavarosak mind a belpolitikai, mind pedig a munkásviszonyok. A drágaság kihat a fogyasztás megcsappanására, és ezzel az üzemek redukciójára is. Ez lassítja a fejlődés ütemét.

	1890-ben	1900-ban
Önálló iparos	12 981	11 687 (—1304)
Segédszemélyzet	8 668	12 151 (—3543)

(Ez teljesen megfelel a tőkés fejlődés törvényszerűségének — L.P.)

Míg 1890-ben alig akadt olyan vállalat, amely 20 munkásnál többet foglalkoztatott volna, 1900-ban már 13 ilyen vállalat volt, de 7 üzem 50 munkásnál is többet foglalkoztatott. Ma még érezhetőbb ez a fejlődés, különösen a vasiparban.³⁶ Így csak Becskerekén 2900-ról 3340-re emelkedett a munkások száma. Fejlődött a téglaiipar (115, majd 539 munkás), a bútortipar (Bence), a szőnyegipar (Dundjerski), a szeszipar. Ezek mögött viszont messze elmaradt a textil- és bőripar.

A megye 21 nagyvállalatában 1112 munkás dolgozik, és pedig 50%-a napi 11 órán is túl! A bérek viszont 2—5 K között mozognak. A kereskedelemben és a hitelben dolgozók száma 4786-ról 5153-ra szökött fel, de a kereskedősegédek havi bére csak 80—300 K. (80—100 koronán felül aligha! Itt bizonyára az üzletvezetőkre stb. gondol. L.P.) A bankok egyre drágábban folyósítják a hitelt. A pénzdrágaság 1907-ben tetőzött. A megye részvénytársaságaiban (bankjaiban — L.P.) a betétek a drágaság idején az 1906-os 54 000 000 K-ról 1908-ra 64 878 000 K-ra csökkentek. A váltókölcson stagnált (1906 : 88 440 000 K, 1908 : 88 981 000 K), a jelzálogkölcson csökkenő irányzatot mutatott (33 230 000 K és 18 597 000 K). A kivándorlás is tetőzött 1907-ben, évi 539-ről (1901-ben) 18 138-ra ugrott, de már 1908-ban 2 182-re csökkent. Ekkor a megye pénzügyi mérlege is csaknem kiegyenlítőddött (bevétel: 767 000 K, kiadás 708 000 K). Az adóhivatalnál a 43 féle alap pénze csak kötvényekben 12 341 000 K-át tett ki, az árvapénztár kötvényei pedig 4 millió koronára, majd 2 776 000 K-ra rúgtak.³⁷

Ezek a gazdasági-szociális viszonyok nemcsak a natalitás-mortalitásra, hanem az egykére is kihatottak, sőt a házasságon kívül született gyermekek számára is. Torontál megye városai e tekintetben országos viszonylatban is az élen álltak.³⁸ Természetesen ez nem vonatkozik egyformán minden társadalmi rétegre és osztályra. A „törvénytelen” gyermekek száma legnagyobb volt — a társadalmi helyzet nyomása alatt

— a proletarizálódó kisiparosok és az ipari munkásság körében. Ezt szerzőnk is elismeri némileg, ha itt-ott „erkölcsi romlottságról” is beszél. Még Baranyában 90% volt a házasságon kívül született gyermekek száma, Pécsen ez már 170%-ra szökkent.

Bácskában általában 68% ez a szám, Szabadkán 76%, Újvidéken 101%. A Tisza—Maros szögében:

Arad megyében	135%
Arad városában	168%
Temes megyében	176%
Temesvárott	249%
Versecen	125%
Torontálban	126%
Pancsován	134%
Krassóban	222% ⁴⁰

Különösen izgalmas ez az egybevetés akkor, ha a bácskai falut Pécs, Arad és Temesvár városával hasonlítjuk össze, mert ezek egyúttal a leginkább ipari és proletár városok is! Krassó-Szörényben megyeszerte kevés a földműves, de annál több az erdőben, a bányában foglalkoztatott munkás, folyón a hajós és a halász.

Zsombolya szolgabírája hivatalosan írta — bizalmas jelzés alatt — a koalíciós kormány kérdésére adva választ, hogy a kivándorlók száma növekvőben van, minek következtében a bérek emelkednek. Ennek egyik jelentős oka a drága hitel is. Nyújtson az állam, ennek ellensúlyozására, kamatmentes kölcsönt legalább az új telepéseknek 20—30 évre, mert Zsombolya gyors ütemű fejlődése kimerítette a lakosság hitelképességét.⁴¹ Az ipar fejlődését is elő kell segíteni. Kikinda—Zenta HÉV-et kell kiépíteni, munkásházakat emelni stb. Így csökkennie Zsombolya 600 000 koronás adóssága, és a létesített gyárak télire is elláthatnák munkával az ipari lakosságot. — A kikindai törpeparaszt is proletarizálódott, mert mihelyt gyöngébb lett a termés — kölcsönre szorult és 13—17%-os kamatot kénytelen volt fizetni a banknak, szövetkezetnek. A kikindai kerületet már 1897-ben is majd 27 millió forintnyi (54 000 000 K) jelzálogkölcsön terhelte, holott 4 évvel előbb ez még csak 34 000 000 K-t tett ki. Szűnőben volt a kender- és a lenfeldolgozó háziipar — tönkretette a külföldi gyárak versenye.⁴² A proletarizálódás folyamata viszont sokkal nagyobb ütemű a gyáripar fejlődésétől — ezért a kivándorlás a külföldi ipari központok felé irányul, mert idehaza a „felszabadult” munkaerő nem tud az iparban mind elhelyezkedni.⁴³ A hitel is drága. A gazdag paraszt meg ennek a fejlődésnek haszonrészese — gyarapodó tőkáját bankba, gyárba fekteti. Mindez az ipari állammá alakulás velejárója — de nagyipar itt alig van!

Egyes statisztikák szerint bizonyos, hogy már a XIX. század vége felé is pl. Pancsován, Versecen nagyobb az ipari munkások száma, mint az ország más kis városaiban.⁴⁴ Ez inkább vonatkozik a műhelyiparra, mint az akkor még alig fejlődő gyáriparra. Így Bánátunkban 1910-ig fontosabb a banktőke, mint a gyári tőke szerepe. Jókly Lipót, aki

Tallian jelentéseit is kiadja, és évenként megjelenteti Iránytű-jének köteteit,⁴⁵ a nagyipari fejlődésről alig ír még, de annál többet beszél a banktőkéről és a megyei alapokról, amelyeknek egy részét már akkor a bankokban helyezi el a megye és a város, úgyhogy pénztárában csupán 94 000 forintot tart készletben, míg az árvaszéknél 310 000 Ft a készpénz. Már ekkor fennáll a Nagybecskereki Takaré- és Hitelintézet rt. (200 000 Ft alaptőkével és 615 000 Ft mérlegösszeggel), a Nagybecskereki Takarékpénztár (202 000 Ft mérleg), amelynek vezetőségében egynéhány birtokos és nagyobb számú magyar, német vagy szerb polgár foglal helyet. Kikindán ott az Első Takarékpénztár (60 000 Ft tőke), benne főleg politikus polgári szerbek játszanak szerepet (Eremiéc, Bogdan, Pavlović), majd a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat mellett, amely milliós nagyüzem és főbb tagjai politikus nagybirtokosok (Hertelendy, Dániel), fennáll már egy ipari üzem is a kikindai gőzmalom rt., melynek egyik oszlopos tagja az arisztokrata, konzervatív politikus, báró Fedor Nikolić de Rudna. Pancsován, ahol a város élén is főleg német és szerb polgárok állnak (Christián, Weifert, Gramberg, Graff, Dragičević, Bachmann, Kranjčević, Gadjanski, K. Jovanović stb.), a Pancsovai Népbank rt. (Graff, Weifert, Gramberg stb. 100 000 Ft tőkével, 377 000 mérleggel), a Pancsovai Takarékpénztár (48 000 Ft tőke; Jagodić, Gadjanski) és az Első Pancsovai Előlegezési Egylet (Vadjevina 206 000 Ft tőke, 586 000 Ft forgalom) (Boboroni, Jagodić, Kasapinović, Milutinović) mellett van néhány nagyobb gyárnak nevezett manufaktúra is: 3 gőzmalom, 1 csontliszt-üzem, a gyári sörház (Weifert—Gramberg), 1 keményítőgyár stb.

Bodor Antal is szolgáltat néhány adatot témámhoz.⁴⁶ Az 1900-as helyzetet bemutató táblázat szerint Bánátban a következőképpen oszlott meg a lakosság százalékaránya:

	Östermelő	ipar, bánya	keresk., hitel	közlek.	munkás
Krassó-Szőrény	74,3	14,1	1,4	2	8,2
Temes megye	77,7	10,7	1,8	1,3	8,5
Torontál	74,8	10,8	2,1	1,2	12,5
Temesvár	2,8	33,7	10,1	8,1	45,3
Versec	40,8	24,4	7	5	15,1
Pancsova	21,8	26,4	10,3	4,6	38,9
Magyarországi átlag	66,5	15,2	3,1	2,4	12,8

Ez a statisztika különösen Pancsova fejlettségét mutatja igen előnyös helyzetben, szinte Temesvárral helyezi egy színvonalra ezt a kisvárost, különösen ipari fejlettség tekintetében. (Szerb kifejezés: Újvidék = szerb Athén, Pancsova = szerb Sparta!) Hangsúlyozza Versec, Kikinde és a krassói bányavidék jelentőségét is, valamint a vas- és a fémfeldolgozást, a villanyenergia termelést, a cement- és téglagyártást, (a fafeldolgozást, a bútorgyártást, a selyemfonást (Pancsova), a szőnyegszövést, az élelmiszeripart stb. Az első vasútvonal (Oravica—Báziás, 1846.) megépítésétől kezdve egyre több vonal épül ezen a tájon már az 1850—60—70-es években, amelynek jó részét, mivel részvénytársaságok voltak épí-

tői, Baross Gábor 1891-ben államosította. A további, főleg HÉV-hálózat (1072 km) 1883—1897 között épült ki, habár Bodor idejében is sok vonal volt még épülőben, így pl. Becskerek—Titel, Fehértemplom—Szászka, Fehértemplom—Jablanica, Kikinda—Teremia, Pancsova—Titel, Pancsova—Beckerek, Pancsova—Kovin stb. Új zsilipeket is nyitottak a csatornán, s így az 1906-os forgalom már 2 200 000 q gabonát és 600 000 q egyéb árut eredményezett. A folyószabályozás is egyre nagyobb eredményeket biztosított ebben az időben. A Dunán pl. a Vaskapuig, 1906-ig, 1540 hajót és 701 uszályt tartottak számon, amelynek 37⁰/₀-át a DGT, 30⁰/₀-át pedig a MFTR foglalkoztatta (16⁰/₀ román, 15⁰/₀ szerb hajó stb.). A bankoknak, de a birtokosoknak is nagy részük volt mind ebben, s ezekről is megalkotta a maga véleményét Bodor: Sok itt — állítja helyesen — a törpe pénzintézet, és javarészt nem az iparba, hanem a jelzálog-ügyletekbe, parcellázásokba fektetik be tőkéjüket. Míg Magyarországon általában 5,3 bank jut 10 000 keresőre, Bánátban ez a szám 8,3-ra szökik fel. Így szerinte 1906-ban volt:

	Temes megyében	Torontál megyében
részvénytársasági bank	79	88
szövetkezeti (keresk. törv.)	63	58
OKH fiókinézet (hitelterv)	90	118
	<u>232</u>	<u>262</u>

Krassóban csupán 88. Ezeknek az intézeteknek a tőkéje így oszlott meg 1906-ban:

	Temes	Torontál
részvénytőke	12 501 000 K	12 102 000 K
tartalékuk	9 707 000	6 767 000
szövetkez. üzletrész	6 782 000	1 718 000
tartalékuk	834 000	217 000
OKH szövetk. üzletrész	1 298 000	2 562 000
tartalékuk	247 000	289 000
	<u>31 369 000 K</u>	<u>23 655 000 K</u>

	Temesben	Torontálban	Együtt
Betétállomány	79 728 000 K	54 031 000 K	162 022 000 K
váltóforgalom	77 807	88 982 000	198 850 000
jelzálogkölcson	56 441 000	18 597 000	89 209 000

De a pesti és a külföldi bankok is számos nagy összegű hitelügyletet bonyolítottak le ezeken a területeken. Így az Osztrák-Magyar Bank maga is

Nagybecskereknek	4 940 000 K	hitelt nyújtott
Pancsovának	3 413 000	„
Temesvárnak	15 460 000	„

Jankó Ágoston, aki a községi jegyzők állandó egyéves tanfolyamán a községi jegyző szociális feladatairól tartotta előadásait — alispáni minőségben, — igen alapos tudományossággal mélyedt el a szociográfiai, szociológiai témáiban, s maga is nyújt adatokat Bánátról.⁴⁷ Így a pótadóról megjegyzi, hogy csak Brassó megyében marad meg magassága az adó 80%-ának megfelelően, de 1386 községben a 100%-ot is meghaladja, sőt akadnak községek, amelyekben a pótadó az adó 500—600%-át teszi. A közterhek legnagyobbak éppen Bánátban, ahol a köztudat szerint legjobban él a nép. Igen nagyok a községi alapok, s egy-egy falura átlag 3 alap jut. A községi vagyont nemcsak a birtokok és az alapok képezik, hanem számos községnek (falusinak és városinak — L.P.) vannak ipari üzemek és takarékpénztárai is. Vannak például a községben malmok, téglagyárak, kőbányák, kocsmák, villanytelepek, fürdők. Torontálban öt községi (városi) takarékpénztár van. A megyék, városok gyümölcsözően helyezik el tőkéjüket. Bácsnak 16 millió, Torontálnak 11 millió, Temesnek 8 millió korona tőkéje van, amelyből hitelek nyújtanak. Sok olyan iparvállalat van magánosok kezén, amely később városi (községi, megyei) tulajdonba megy át. Így a kikindai részvénytársasági villanyerőművek 50 év múlva a város tulajdonát képezik majd. Vonatkozik ez sok más vállalatra is.

Hozzá kell tennünk, hogy az ismertetett társadalom-tudományi írók említett és idézett műveiben a szociográfiai helyzetábrázolás mellett polgári szociológiai elemzéseket, tételeket és álláspontokat is találunk, amelyekkel természetesen — külön tanulmányokban — foglalkoznom kell. Maga Jankó is törekszik, hogy ismertesse a jegyzőkkel álláspontjait, s ezzel hivatalos szempontokat is, hogy a szocializmusra pl. csak éppen ráirányítsa a figyelmet, de azt bővebben nem tárgyalja, nehogy veszélyes „kételyeket” ébresszen a hallgatókban. Jankó is tehát csupán alispáni kötelességét teljesíti, — de így is — mint társai a torontáli társadalom-tudományban, annak fejlesztésében számos alkalommal felülemelkedik a szűk előadói és alispáni feladatokon és komoly — természetesen polgári — szociológiát nyújt az olvasónak, hallgatónak. De a társadalomtudományok egyes kérdéseiben képviselt torontáli, becskerei álláspontok ismertetése, mint mondtam, külön tanulmány tárgyát fogja képezni.

JEGYZETEK

- ¹ Jeszenszky Ignác: A kiáltó szó, Nagyikinda, 1897, 1—8, és 9. 1.
- ² Uo. 10—13. 1.
- ³ Uo. 15—31.
- ⁴ Szentiványi Ferenc: Nagybecskerek város fejlődése és jelentősége. Budapest, 1911. 9. és 15. lap.
- ⁵ Uo. 20—21.
- ⁶ Braun Róbert: Lippa és Sansepolcro, Budapest, 1908, 6. és 9. 1.
- ⁷ Uo. 19.
- ⁸ Érdekes, hogy ezuttal is mint annyiszor az 1897-es év hoz változást a szegénység javára: a bánáti, bácskai, viharsarki, stb. első nagyobb földmunkás-sztrájk éve ez, amelynek hatása alatt irták a nép javát is szem előtt tartó könyveiket a bánáti írók, mint Farkas Géza, Jeszenszky Ignác és Jaša Tomić is. — 20. 1.
- ⁹ Uo. 21—23.
- ¹⁰ Uo. 33.
- ¹¹ Uo. 9—11.
- ¹² Uo. 7, 28, 44.
- ¹³ Dr. Thüringh Gusztáv: Városok monográfiái (158 1.). Statisztikai Évkönyv (686 1.). Budapest, 1912.
- ¹⁴ Uo. 107—108.
- ¹⁵ Uo. 108—110.
- ¹⁶ Uo. 30—31.
- ¹⁷ Uo. 140, 144.
- ¹⁸ Uo. 126—131.
- ¹⁹ Uo. 300—302, 307—313.
- ²⁰ Uo. 384—386.
- ²¹ Uo. 397—99.
- ²² Tallián Béla alispán: Évi jelentés Torontál vármegye állapotáról 1881-ben, Nagybecskerek, 1882, 57—58.
- ²³ Tallián B.: Jelentése... 1882-ben, Kikinda, Jókly, 1882, 19—20.
- ²⁴ Uo. 19—21, 29—32, 62—63.
- ²⁵ Uo. 181—182.
- ²⁶ Torontál vármegyei Szabályrendeletek, Nagybecskerek, 1899, 113—14.
- ²⁷ Uo. 135, az 1896 X-12-es 1511 kgy-43313 határozat értelmében.
- ²⁸ Uo. 248—347, főleg 271, 278—81. Az 1909-es kiadású későbbi szabályrendeletek hasonló tartalmúak.
- ²⁹ Dr. Robert Paulović: Izveštaj Udruženja Vojvodanskih banaka: Srema, Banata, Bačke i Baranje za 1925. Ebben egybevetés céljából közli az 1913-as bankhelyzetet is, így 63—84. 1. (Az összegezés — mint mindenütt — és megkérdőjelezés L.P.-től.)
- ³⁰ Az egyházi-népi kongresszus (sabor) gazdasági életéről v-8. Dr. Arpad Lebl: Privredna politika sabora, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1970, knj. XIII/1, 203—228. A nagyobb városok községi, gazdasági életéről pedig ugyancsak Dr. Arpad Lebl: Komunalna privreda i građanske partije Vojvodine, Godišnjak 1971-re szóló XIV/1. kötete számára elfogadott kézirat.
- ³¹ Szentiványi Ferenc: Nagybecskerek város fejlődése... Bp. 1911, 9.
- ³² Becskereken jólismert ez időben, de a két háború közötti időben is még a primitívebb fokú „manufaktúrális” „Verlegertum (Verlagsystem)”, főleg a szőnyegiparban (torontáli szőnyeg) stb. (L.P.) Itt a munkás saját munkaeszközeivel („tőkét”) használja a tőkés által juttatott nyersanyag feldolgozásához, majd határidőre szállítja a kész, finális iparcikket az eladónak.
- ³³ Szentiványi: Nagybecskerek... 14—15. 1.
- ³⁴ Uo., 19. Az összegezés és %-számítás mindenütt L.P. munkája.
- ³⁵ Uo. 44.
- ³⁶ Szentiványi Ferenc: Torontál vármegye közgazdasági és szociális állapota a XX. század első tizedében. Budapest, 1912, 15, 17, 18—19. Érdekes, hogy még nem említi meg a már felépült cukorgyárat!
- ³⁷ Uo. 20—22.
- ³⁸ Uo. 23—26.
- ³⁹ Szentiványi: A házasságon kívül születettekről. Nagybecskerek, 1913, 21—32.
- ⁴⁰ Uo. 27—47.
- ⁴¹ Vajdasági Történelmi Levéltár, Sremski Karlovci: Bizalmas torontáli alispáni iratok, 1909-ből. 4/1909, elm. szám.
- ⁴² Jeszenszky: Kiáltó szó, Kikinda, 1897, 10—12.
- ⁴³ De Pottère Brunó: Délvidéki kivándorlási kongresszus, Temesvár, 1902, 30—32, 130—136, 141, 166—168, 194. Hasonlóan ír ugyanő: Magyar szociális agrárpolitika, Budapest, 1909, 20, 25, 46, stb. Valamint Dr. Juga Velimír: A magyarországi szerbek, Budapest. 1913, 186, 200, 202. stb.
- ⁴⁴ A Magyar Korona országainak gyáripara, 1898. Általános rész, Bp. 1901. 43, 190—191, stb. Vagy Nemzetgazdasági Szemle, 1886: Jekelfalussy: Magyarország iparstatistikája, 1885, 479—547, stb.
- ⁴⁵ Jókly Lipót: Torontál vármegyei Iránytű, (I. évf. 1880, Kikinda, az 1878. XII. 31. „állomány” szerint) stb. 2—3, 5, 52—58, 175—186, 555—63.
- ⁴⁶ Bodor Antal: Temesvár és Délmagyarország, Temesvár, év nélkül (1908). Másik könyve: A délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra — kevéssé érinti tárgyunkat. Tehát: Temesvár... 83—86, 122—27, 142—159.
- ⁴⁷ Jankó Ágoston: A községi jegyző szociális feladatai, Nagybecskerek, 1915, 39—42. stb.

РЕЗИМЕ

СОЦИОГРАФИЈА БАНАТСКОГ ГРАДА У СВЕТЛУ ИСТОДОБНЕ ЛИТЕРАТУРЕ НА ПРЕКРЕТНИЦИ СТОЛЕЋА

Autor, Péter Lőrinc, dr. Lóbl Árpád, razmatra u svojoj studiji obuhvat i orijentaciju sociografije gradova u Banatu na početku ovog veka. Rad se nadovezuje na autorovu studiju o sociografiji banatskog sela u razdoblju 1880—1914, a polazi pre svega od radova Ignáca Jeszenszkya, koji se bavi Velikom Kikindom, Ferenc Szentiványija koji obrađuje Veliki Bečkerek i Róberta Brauna koji prikazuje Lippu. Pored radova ova tri autora, on se osvrće i na druge, kao što su Geza Farkas, Jaša Tomić, Gusztáv Thirringh, Béla Tallián, Bruno de Pottere, Lipót Jókly, Antal Bodor, Ágoston Jankó.

Rad ukazuje na nužnost da se i savremena sociografija gradova morala baviti i originalnim odnosima zbog specifičnog sklopa i društvenih procesa u pomenutim i drugim banatskim gradovima (Temišvar, Pančevo, Vršac, Zombolja itd.). U potvrdu ovog autor iznosi veći broj podataka o socijalnoj strukturi gradova, o demografskim karakteristikama, o oblicima jačanja kapitalističkih produkcionih odnosa, o vertikalnoj i horizontalnoj mobilnosti stanovništva tog vremena.

Na osnovu prikazanih podataka i okolnosti autor zaključuje da se jačanje kapitalističkih odnosa u ovom regionu ostvaruje preko većeg broja sitnih i srednjih banaka, koje se orijentišu na manje prerađivačke kapacitete, a pre svega na poslove oko izgradnje saobraćajne mreže i povezivanja sa krupnim posedom, i to u dva pravca: modernizacija veleposeda i poduhvati u parcelisanju određenih poljoprivrednih površina.

Autor se u ovom svom radu najviše zadržao na prikazivanju društvene situacije u redovima citiranih sociografa banatskih gradova. Za obuhvatniju kritičku analizu stanovništva, zaključaka, teza i sociološkog metoda u građanskoj sociografiji toga vremena autor rezerviše jedan od svojih narednih radova.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

СОЦИОГРАФИЈА ГОРОДА БАНАТА В ЗЕРКАЛЕ ЛИТЕРАТУРЫ НА РУБЕЖЕ XIX—XX ВЕКОВ

Петэр Леринц (др Арпад Лебл) рассматривает в своей студии охват и ориентацию социографии городов в Банате в начале сего века. Это произведение надвязывается на студию автора о социографии банатского села с периода 1880—1914. г. а отходит прежде всего от произведений Игнэция Есенского, занимающегося городом Большая Кикинда, Ференца Сентивания, обрабатывающего город Большой Бечкерек и Роберта Брауна изображающего Липу. Кроме тех трёх авторов, Петэр Леринц принимает во внимание и других как на пример Гейзу Фаркаша, Яшу Томича, Густава Тырринга, Бэлу Таллиана, Бруна дэ Поттэре, Липота Ёклы, Антала Бодора, Агоштона Янко.

Это произведение указывает на необходимость того, чтобы и современная социография должна была заниматься оригинальными отношениями, а именно из-за специфической структуры о общественных процессов в помянутых и других банатских городах (Тэмишвар, Панчево, Вршац, Жомболя и др.). В потверждение того автор выносит большое число сведений о социальной структуре городов, о демографической характеристике, о формах укрепления капиталистических производственных отношений, о вертикальном и горизонтальном движении населения того времени.

На основании вынесенных сведений и обстройка автор заключает, что укрепление капиталистических отношений в этой области осуществляется в мелких и средне-больших банках существующих в достаточно большом числе. Они т. е. банки, ориентируются к делам строительства транс-

портной сети и связи с крупными именами, а именно во два направления: сделать современным крупное имение и разбивать на участки определенные сельскохозяйственные площади.

Дальше всего задерживается автор в этом своем произведении на демонстрации общественной ситуации в произведениях приведенных социографов банатских городов.

Более обхваченный критический анализ населения, заключений, тезисов и социологических методов в гражданской социографии того времени автор зачисляет в запис для одного из своих следующих произведений.

Borislav Martin

KORUNK TUDOMÁNYOS KUTATÁSAI ÉS KUTATÓI

A KORSZERŰ KUTATÁSOK DEZINTEGRÁCIÓS FOLYAMATAI

Az enciklopedisták-tudósóriások uralma egyszer s mindenkorra lejárt. Eltűnt a „philosophi naturalis” iskola. Nincsenek ma olyan fők, amelyek agyukba sűrítethetnék a matematika, a természettudományok és a filozófia csúcseredményeit. Az enciklopedisták alkonya nem borított homályt műveikre, tudományos ismereteik értékeire, ezek az emberi társadalom megsemmisíthetetlen örökségeként élnek. Idejük és tudományos-kutató iskoláik módszere azonban már a múlté. A mi korunk sajátos, mai felfogást alakított ki a tudományos kutatás motívumairól, tárgyáról, módjáról, eszközeiről és apparátusáról.

A mai világ forradalmasította a tudományos kutatás stílusát, de a kutatás alapeszménye, az ember ősvágya, hogy felismerje a természet és a társadalom törvényszerűségeit és rapszódikus meanderjeit változatlanul megmaradt. A megismerés célja, hogy az életet és a világot biztonságosabbá, tökéletesebbé és szebbé tegye. Ez a közös ideál elegendő, hogy az ember folytonos törekvésének szükségszerűségeit megmagyarázza, de nem felelet arra is, hogy mi foglalkoztatja, nyugtalanítja a korszerű tudományt és a kutatókat.

MIT VÁLTOZTATOTT MEG A MI KORUNK A TUDOMÁNY FELFOGÁSÁBAN?

Már a XIX. században végzett fundamentális kutatások vívmányai a természettudományokban lehetővé tették a nagy elméleti felfedezéseket az alkalmazott tudományok terén. A technika önállósult és látványos méretekig kibontakozott, fejlődése forradalmasította a társadalom anyagi alapjait és a társadalmi viszonyokat (ipari forradalom), majd ezek viszonzhatása a tudományokra kedvező feltételeket teremtett a tudományos kutatások felvirágzására és továbbfejlődésére. A technika önállósulása az első lépés volt a tudományok és a tudományos kutatások egységének dezintegrációjában (tagolásában). A technika fejlődése viszont maga után vont a tudományok felosztását a „tisztá” és az „alkalmazott” tudományokra. Az

alaptudományokból újabb és újabb tudományok keletkeztek. Például, a fizikától különvált a vegytan, a mechanika is az önállósulás folyamatában van. A gazdaságtanból elválik a szociológia és az ökonometria, amely a gazdaságra jellemző mennyiségi törvények tanulmányozására szakosítja magát.

Korunk tudományos kutatásainak egyik lényegbevágó jellegzetessége a természet- és társadalomtudományok tagolási és elhatárolási folyamata a mind szűkebb és szakosítottabb területekre. A tudományok és a tudományos kutatások dezintegrációja századunk első felében minden tudományágra jellegzetes, ha nem is egyenlő mértékben. A tudományok tagolása folyamatos, lényegbevágó mennyiségi és minőségi változásokat idézett elő.

A tudományos kutatások alapjellegének megváltoztatása elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a „tisza kutatások” helyett az ú. n. „alkalmazott kutatások” kerülnek előtérbe. Ezzel valójában megszűnt az antik világ idejétől domináló „tisza tudományok” kora. Most a kutatókat inkább a természet és társadalom gyakorlati (applikatív) problémái vonzzák és foglalkoztatják. A kutatások motívuma mindinkább abból keletkezik, hogy az ember igyekszik megérteni és megismerni az őt környező világot. Valójában a törvényszerűségek feltárása válik a kutatók érdeklődésének főterévé és ihletük főforrásává. Sőt, mitöbb a kutatások alapeszméje sem ered az egyéni kutatók érdeklődéséből, hanem egy sajátos tudománykutató mechanizmusból. Ma már a tudomány is programozott.

A tudományágak, a tudomány-részterületek kutatásának többszöröződése (multiplikációja) magával hozza a kutatók és a tudományos kutatómunka mind nagyobb szakosítását (specializálódását). A termelés mellett a tudományos kutatásban is tért hódít a munkamegosztás. A kutatók egykori tevékenységének halmazából — a tudományos vívmányokról való információ (szakirodalom kísérése), a kutatási téma, módszer és apparátus kiválasztása, a munka és a kísérletek programjának kidolgozása — különválnak és önállósulnak az egyes aktivitások. Majd önálló analitikai tevékenységekké formálódnak, vagyis az analitikusok foglalkozásává válnak.

Azok a kutatók — akik addig személyükben egyenlő mértékben magukba foglaltak minden tisztán szellemi valamint praktikus tevékenységet — most csak egy meghatározott kutatási tervezet irányítására, koordinálására és szinkronizációjára orientálódnak. Eszerint bizonyos mértékben megváltozott a tudós-kutató hivatásának természete. Az 1. grafikon a tudományos kutató munkában alkalmazottak szerkezeti összetételét ábrázolja. (Forrás: UNESCO statisztikai hivatalának anyaga — az 1968—69-ben végzett kutatások eredménye).

Századunk elején a fizikus, a matematikus, a vegyész vagy a közgazdász meghatározott szaktudású egyént jelentett; ma e foglalkozások megnevezése önmagában nem sokat mond, ezért kell a szakma mellett a szűkebb szakosítást is megjelölni.

A tudományos kutatások számos tevékenységét ma már gépesítik és automatizálják. Az automatizáció a kutatásoknak arra a szakaszára jellemző, amikor méréseket végeznek, kvantifikálnak, s amikor a természeti és társadalmi jelenségeket és folyamatokat model-

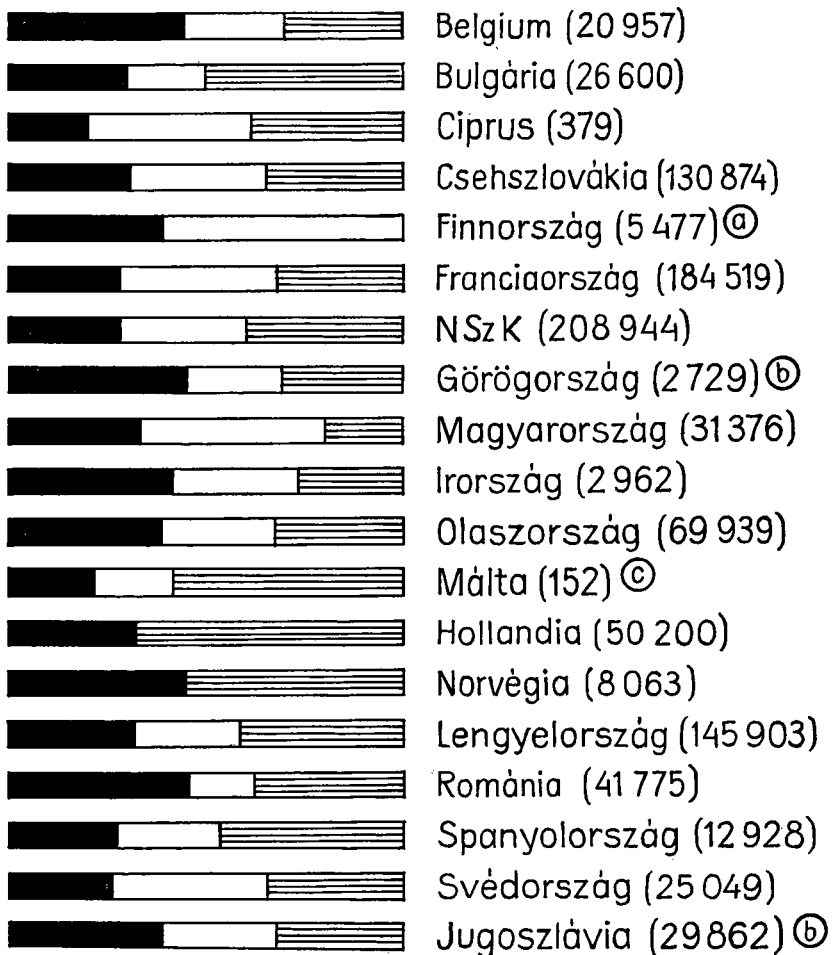
KATEGÓRIÁK

■ kutatók

□ technikusok

▨ egyéb

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

Ⓐ Parciális adatok egyebek nélkül

Ⓑ 1968

Ⓒ 1968

lezik. A kvantifikációs tevékenységeket elektronikus számítógépek — kompjuterek¹ végzik, amelyek tetemesen hozzájárulnak ahhoz, hogy a tudományos kutatások egészen új területekre hatoljanak. Az új technika és a csoportmunka bevezetése a tudományos munka hatványozott hatékonyságát teszi lehetővé. Az új tudományos ismeretekhez és felfedezésekhez való jutás nap mint nap meggyorsul. A tudományos kutatások gyorsulására és hatékonyságára jellemző a „hatványos törvény”.

A tudományos kutatások elemzésének szakértői (expertusai) megállapították,² hogy a tudományos tevékenység minden tíz évben megkétszereződik, míg az egyéb társadalmi aktivitásokban ez csak 40 évenként érhető el. Tehát lényegében megváltozott a tudományos mechanizmus és organizmus természete és összetétele (struktúrája).

A tudományos kutatásoknak nem volt döntő jelentőségük a XIX. században, viszont a XX. században valamennyi társadalmi tevékenység felett dominálnak. Ma már nincs is olyan tevékenységi terület, ahol a tudományos kutatásoknak nincs sorsdöntő szavuk — ezek lendítenek a történelem ütemén, éppen ezért a mi századunk a tudományos kutatások kora.

Ma több mint kétmillió tudós-kutató működik a világon, ez pedig az emberiség eddigi összes tudósainak 90%-át teszi ki.³ USA-ban 1 150 000 kutató működik, míg Szovjetunióban 1 472 000, ez pedig Nyugat-Európa öt legfejlettebb állama (Anglia, Franciaország, Nyugat-Németország, Belgium és Hollandia) kutatóinak háromszorosa, tudniillik, az előbb említett öt országban összesen 518 000 ilyen egyént tartanak nyilván. Tehát USA-ban és Szovjetunióban ezer munkaviszonyban levőre 10,4 kutatót alkalmaznak, míg a szóbanforgó 5 nyugateurópai államban csak 4,6.⁴ Az alaptudományágak dezintegrációjának folyamata, amely különösen századunk elején vált erőssé, nagymértékben hozzájárult valamennyi tudományág gyarapodásához, ez pedig visszatükröződik a gazdasági élet és a társadalmi viszonyok fejlődésében.

A MAI KUTATÓMUNKA ELLENTMONDÁSOS TÖREKVÉSEI (TENDENCIÁI)

A szűkebb területeken végzett szakkutatások és a számítógépek tömeges alkalmazása jelentősen hozzájárul az egyes tudományágak gyorsütemű fejlődéséhez. Több ízben az elért eredmények túlnőtték a szűk tudományágazati határokat. Ez különösen azokra a tudományos vívmányokra vonatkozik, amelyek nagymértékben alkalmazhatók az általános és a rokon tudományágakban, sőt a gyakorlatban is. Példának okáért megemlíthetnénk a matematikai-statisztikai módszert, amelyet a második világháborúban csak a szövetséges haderők alkalmaztak, később pedig igen hatékony módszernek bizonyult az ipar, sőt az egész gazdaság komoly problémáinak megoldásában (lineáris programozás, input-output analízis).

Az egyes tudományágak önállósulása, elhatárolása és a kutatók szűkebb szakosítása tudományterületek szerint, szükségszerűen bi-

zonyos nehézségbe ütközött, amely részint magából a kutatás tárgyából, részint a kutatás egyoldalú orientálódásából eredt. A kutatás erősen hangsúlyozott applikatív jellege (alkalmazhatósága) és szigorú irányítottága nemcsak hogy gátolta a kutatók alkotó tevékenységét és törekvéseit — főleg a fundamentális kutatásokban — hanem olyan problémákat is okozott, amelyeket csak a marginális (határos) és még inkább az alaptudományágak kutatási eredményeinek felhasználásával lehetett megoldani. Ilyen körülmények között a tudományágak és a kutatások fejlődésének kölcsönhatása mind kifejezettebbé válik. Egyes tudományos területeken elért eredmények más területek kutatómunkájának előfeltételei lesznek.

A tudomány bármely szűk területének fejlődése, amely teoretikusan és praktikusán egyenlő rangra emelkedik az alaptudományágakkal, kettősen feltételezetté válik. Így, bármely külön tudományág fejlődése függ a más részterületeken elért eredményektől, és fordítva, az adott részterületen elért kutatási eredmények alkalmazhatósága kizárólag a rokon, sőt távolabb álló tudományágak abszorpció (felszívódási) képességétől. Az alkotó tevékenység szűk területekre való irányítása előmozdította a rész fejlődését a kutatás egészének rovására. A szűkebb szakosítások fejlődése magával hozta ezek eltávolodását a marginális és az alaptudományágaktól, habár éppen ezek a tudományágak feltételezték a specializált tudományágak létrejöttét és fejlődését. Az egyenlőtlen fejlődés a specializált tudományágak multiplikációjának eredménye. Ehhez a megsokszorozódáshoz hozzájárult a hatékony analitikus eszközök — kompjuterek — tömeges alkalmazása a tudományos kutatásokban. A tudományágak sokoldalú elágazását serkentette a tudományos információk bősége, amelyek ösztökélően hatottak a szűkebb szakosítások reprodukálására. Így, az egész fejlődés lemarad a rész, az önállósult tudományág mögött. Korunk kutatásaiban felmerülő ellentmondásokat éppen ebben a kétirányú fejlődésben kell keresnünk.

Korunk tudományos kutatásaiban jelentkező ellentmondások sajátos formája, amely eddig nemigen volt észlelhető, a kutatások megduplázása is. Tudniillik a különböző országok tudományos kutatóintézetei programjaikat és tervezeteiket titoknak tartják. Ebben a mai politika is ludas, mert finanszírozási rendszerével növeli az egyes kutatások nemzeti (autarchikus) elszigeteltségét. Így a tudomány sínyli meg a világ gazdasági, politikai és ideológiai (nézeteinek) felosztottságát. Nem szükséges az ilyen felesleges, párhuzamosan haladó kutatásokból eredő pazarlás károosságát bizonygatni. A tudomány anyagi és kádererejének elfecsérelése jelentősen szűkíti a tudományos kutatások anyagi alapjait.

A KUTATÓK ÉS A KUTATÁSOK PROBLÉMÁI, AMELYEK A TUDOMÁNYOK DEZINTEGRÁCIÓJÁBÓL EREDNEK

Századunkban a specializált kutatások gyors ütemű fejlődése a tudományos publikációk igazi özönvizét indította el. 1800. körül a tudományos lapok és folyóiratok száma kb. 100 volt, ötven évvel ké-

sőbb 1000-re emelkedett, 100 év múlva 10 000-re növekedett. 1960-ban már majdnem 100 000 különböző publikáció jelenik meg. Ha a fejlődés továbbra is ilyen trendet mutat, akkor századunk végén évi egymilliószámú publikációinak örvendezhetünk.⁵

Vitán felül áll, hogy a szakirodalom ilyen lendületes gyarapodása nagymértékben hozzájárul az emberi tudás fejlődéséhez és a tudás gyakorlatban való felhasználásához. De az irodalom terjedelme és struktúrája bizonyos új problémákat szül. Nézzük meg ezek mi-benlétét! Ha csak azt vesszük tekintetbe, hogy a szakirodalom ma már annyira tagolt és specializált, akárcsak maguk a tudományok, nem irigylésreméltó a tudományos kutatók helyzete. Ha szemügyre vesszük azt a tényt is, hogy az irodalmat nemcsak a világnyelveken, hanem számtalan más nyelven is közlik, akkor önmagától értetődik, hogy milyen nehézségek előtt állnak a kutatók. Bármely tudományos terület bő és sokféle szakirodalmának megismerése meghaladja egy-egy kutató szellemi és fizikai képességeit. Ha ehhez hozzávetjük más tudós kutatóknak különböző folyóiratokban és művekben közölt eredményeiről való informálódás bonyolultságát, akkor válik nyilvánvalóvá, hogy milyen nagy erőfeszítést igényel bárkitől a saját szűk szakában is jól értesültnek lenni. Az irodalom tagoltsága szinte specializációra kényszeríti a kutatót, ami önmagában bizonyos szemszögből káros és gátolja a kutatást. A szakapparátus és a kutatásokban alkalmazott módszerek viszont ismét újabb nehézségeket jelentenek. Ebből ered még az azonos problematikával foglalkozó kutatók mind nehezebb kölcsönös megértése. Bizonyos művekről való értesülés, ezek felkutatása, analitikus és elméleti — metodológiai értékük osztályozása, ilyen körülmények között mind nehezebb és nehezebb.

A tudományos publikációk sokféle klasszifikációja és nyilván-tartásának rendszere bizonyos könnyítést jelent a kutatók számára, azonban a rendszerek heterogén jellege és a nyelvek sokasága csök-kenti ennek a jelentőségét. A különböző klasszifikációs rendszerek megértése is már komoly megerőltetést igényel, hát még az automa-tizáció logikája és szeszélye.

A TUDOMÁNYOK ÉS A TUDOMÁNYOS KUTATÁSOK EGYSÉGÉERT VALÓ KÜZDELEM AZ ÚJ KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT

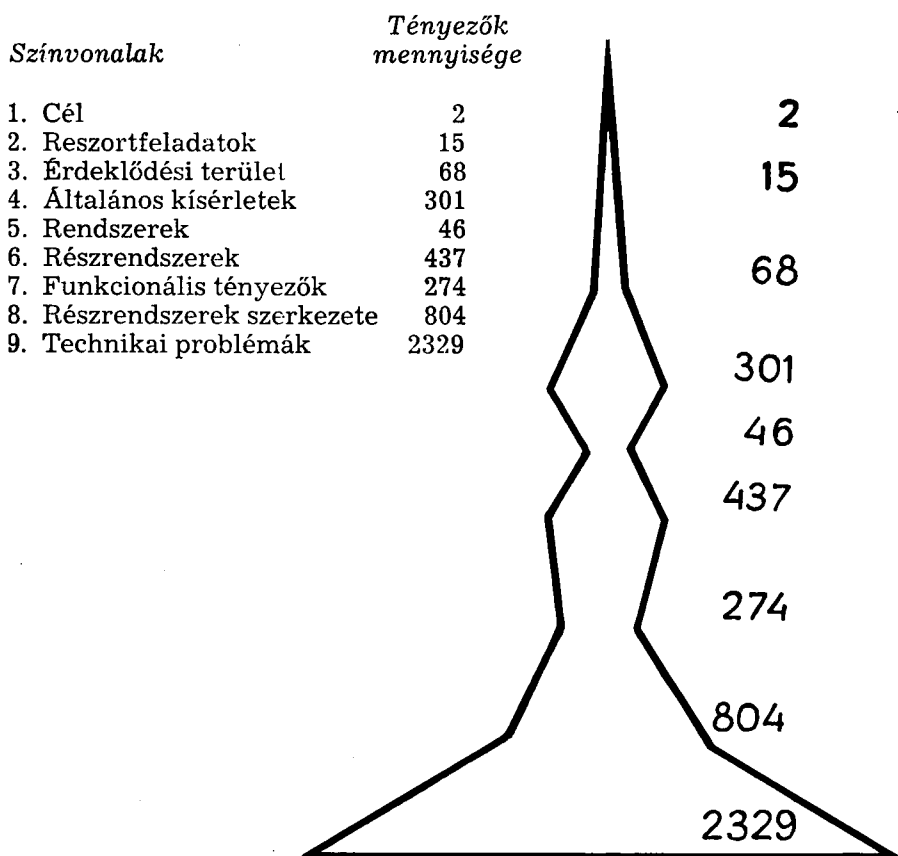
Ma a tudomány világában a legidőszerűbb kérdés a tiszta és az alkalmazott tudományok közötti viszony. Az 1950-es évektől kezdve a világ legfejlettebb országaiban fokozatosan kibontakozik a két vagy több rokontudományban végbemenő kutatások szintetizálási tenden-ciája. Nyilvánvaló, hogy a tudományos kutatások az egyestől az általános felé haladnak, azaz a tudományok elméleti és gyakorlati problémaínak közös szemlélete felé. Például, az automatizáció fejlődése mindinkább a sokféle információ elektronikus feldolgozását igényli. Az elektronikus ipar viszont el sem képzelhető az ő eszmei alapja, a matematika — még pedig a legelvontabb ága, a matematikai logika

— nélkül. Hasonló a helyzet a gazdaságtannal is. A termelőerők gyorsuló fejlődése nem valósítható meg számos olyan elméleti és gyakorlati probléma megoldása nélkül, amely az újratermelési elmélettel, a foglalkoztatással, a jövedelem elosztásával, a regionális fejlődéssel van szoros (összefüggésben) kapcsolatban.

A szaktudományok sokasodásának eredménye, hogy ma mind fontosabb szerepet töltenek be azok a tudományágak, amelyek neve kettős összetételű. Ilyen például: az asztro-fizika, biokémia, fizikai vegytan, matematikai fizika, vagy az ökonómia terén az ökonometria.⁶

A kozmikus kutatások a tudományok szinkronizáltságának leg- hatásosabb illusztrációja, mert egy egész sor tudományos vívmányt használnak fel kezdve az űrutazás elméletétől, a rakéta és rakéta- motorok szerkezetétől és irányításától, az információk és kapcsolatok rendszerétől az orvosi és biológiai kutatásokig. Mindezek a kutatások az űrhajós pszicho-fizikai adottságaiból indulnak ki. USA távlat- feladatainak arányait a kozmikus kutatások terén a következő áb- rával („célok fája”) szemléltethetjük.

USA nemzeti céljai a kozmikus kutatásokban 1985-ig⁷

Ezek a komplex és nagyon drága kutatások az asztronautika terén a specializáció és a nemzetközi együttműködés nélkülözhetlenségére utalnak. A nagyhatalmak törekvései viszont ezen a téren nagyon is távol állanak az objektív lehetőségektől és ennek szükségességétől.

Ma már világos a kutatók előtt, hogy a tudományok jövője és sorsa mindinkább az anyagi erők összpontosításától függ, de ugyanolyan mértékben befolyásolja ezt a kutatók alkotó törekvéseinek szinkronizációja is. Ezek megvalósítása eredményezheti csak a fundamentális és alkalmazott kutatások komplex-feladatainak megoldását.

A vázolt problémák jelen vannak a mi jugoszláv kutató gyakorlatunkban is. A kutatások széttagolása különböző intézményekre és kutató intézetekre (a finanszírozás forrásaiban is) a föderáció funkcióinak decentralizációs időszakában felveheti a kutatások szervezeti formáinak problémáit. Az a kérdés, hogy a mi tudományos mechanizmusunk milyen mértékben ösztökélő és érzékeny azokra a változásokra és törekvésekre, amelyek világviszonylatban tudományos csúcseredményt jelentenek.

Korunk tudományos életében világviszonylatban és nálunk is olyan objektív és szubjektív erők képződnek, amelyek képesek az e fajta társadalmi aktivitásban felmerülő problémák megoldására. Ezért Marxnak igaza van, amikor azt írja: „... az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyeket meg is tud oldani, ... a feladat maga is csak ott merül fel, ahol a megoldásnak anyagi feltételei már megvannak, vagy legalábbis létrejövőfélben vannak.”⁸

JEGYZETEK

¹ Az első elektronikus számítógép az amerikai ENIAC (Electronic Numerical Integrator and Calculator), amelynek a tervezését a második világháború alatt kezdték. Érdekes megemlíteni, hogy Neumann János, a világhírű magyar származású amerikai matematikus adta a kettősszámrendszer (bináris) elvén alapuló elektronikus számítógép konstrukciójának ötletét. A kettős számrendszer alkalmazása lényegesen leegyszerűsítette a számítási műveletek végzésének eljárását. 1946 után (az első számítógép elkészülésének ideje) eltelt nem teljes húsz év alatt az elektronikus számítógép termelése hatalmas iparággá fejlődött.

² Pjer Ože (Pierre Auger) *Savremene tendencije naučnog istraživanja*, Savezni savet za koordinaciju naučnih delatnosti i Institut za naučno-tehničku dokumentaciju i informacije, Beograd 1966, 17. str.

³ Ože, Op. cit. 17. o.

⁴ E. M. Friedwald, „*The Research Effort of Western Europe, the USA and the USSR*”. (Az adatok forrása.)

⁵ Pjer Ože: Op. cit., 17.

⁶ Az ökonometria elnevezést a szakirodalomban elsőnek Ragnar Frisch, a jeles norvég ökonomista alkalmazta 1926-ban. Ökonometria a klasszikus teoretikus elemzés mellett a matematikai-statisztikai módszereken nyugszik. Habár csíráját már a múlt század végén fellelhetjük Németországban és USA-ban, igazi felvirágzására csak századunk ötvenes éveiben kerül sor. Ma az ökonometria hatékony gazdasági tervezési és igazgatási eszköznek tekinthető, mind a fejlett kapitalista, mind a szocialista országokban. Nem túlzás az a

megállapítás sem, hogy ma a gazdaságban az egész világon az ökonometriai kutatások dominálnak.

⁷ М. М. Лопухин, Паттерн метод планирования и прогнозирования научных работ, Изд. „Советское радио”, Москва 1971, стр. 88.

⁸ Karl Marx és Friedrich Engels művei, 13. kötet, Budapest 1965, 7. oldai. (A politikai gazdaságtan bírálatahoz, Előszó.)

REZIME

SAVREMENA NAUČNA ISTRAŽIVANJA I ISTRAŽIVAČI

Predmet analize ovoga rada predstavljaju dezintegracioni procesi u savremenim naučnim istraživanjima. Autor posebnu pažnju posvećuje prirodi, uzrocima i posledicama dezintegracionih procesa. Zaključci i tvrdnje podkrepjene su i nekim karakterističnim pokazateljima strukturnih promena u prirodi profesije naučnog istraživača.

Predmet posebnog razmatranja predstavlja problem jedinstva čistih i primenjenih naučnih istraživanja. Autor ističe protivrečni karakter razvoja savremenih naučnih istraživanja. Autor smatra da prenaglašena aplikativnost i stroga usmerenost istraživanja sa jedne strane doprinosi bržem razvoju pojedinih grana nauke a sa druge strane istovremeno i sputava brži razvoj specijalističkih naučnih disciplina.

Autor u posebnom delu rada ukazuje na probleme i poteškoće koje istraživači i istraživačke službe imaju u savremenim uslovima stvaranja. Konstatovani su uslovi i faktori koji mogu doprineti rešenju savremenih problema nauke.

ZUSAMMENFASSUNG

ZETGENÖSSISCHE WISSENSCHAFTLICHE FORSCHUNGEN UND FORSCHER

Gegenstand der Analyse dieser Arbeit stellen Desintegrationsprozesse in den zeitgenössischen wissenschaftlichen Forschungen dar. Der Verfasser widmet besondere Aufmerksamkeit der Natur, den Gründen und Folgen von Desintegrationsprozessen. Seine Schlussfolgerungen und Behauptungen bekräftigt er mit einigen charakteristischen Kennziffern der Strukturwandlung in der Natur des Berufes eines wissenschaftlichen Forschers.

Gegenstand besonderer Erörterung stellt das Problem der Einheit der reinen und angewandten wissenschaftlichen Forschungen dar. Der Verfasser hebt den widersprüchigen Charakter der Entwicklung der zeitgenössischen Forschungen hervor. Der Verfasser ist der Meinung, dass die übertonte Anwendbarkeit und die Gezieltheit der Forschung einerseits der schnelleren Entwicklung der einzelnen Gebiete der Wissenschaft beiträgt, andererseits hemmt dies gleichzeitig die schnellere Entwicklung spezieller Disziplinen.

In einem gesonderten Teil seiner Arbeit weist der Autor auf die Probleme und Schwierigkeiten hin, auf die die Forscher und Forschungsinstitute in ihrer Tätigkeit unter den zeitgenössischen Bedingungen stossen. Es wurden die Bedingungen und Faktoren festgestellt, die zur Lösung der zeitgenössischen Problematik der Wissenschaft beitragen können.

VAJIDASÁG NÉPEI ÉS NEMZETISÉGEI EGYENJOGÚ ÉS KÖLCSÖNÖS MEGISMERÉSÉNEK EGYSÉGES ESZMEI ALAPJA A TÖRTÉNELEM, A KÉPZŐMŰVÉSZETI ÉS ZENEI NEVELÉSBEN

TÖRTÉNELEM

Vajdaságban a történelemtanítás kettős irányú. Az első vágányon (vonalon) halad a szerbhorvát tannyelvű iskolákban az ú. n. változatlan és nemkiegészített köztársasági program szerint (amelyet 1959-ben hagytak jóvá) ahol a belgrádi kiadású tankönyveket használják a történelem oktatásában. A Vajdaságban élő nemzetiségekről és történelmükről nem található elegendő információ sem a program anyagában, sem a tankönyvekben; viszont az a kevés adat, amely velük kapcsolatos, aránytalanul és egyenlőtlenül van beosztva. Viszonylag a magyarok történeti anyaga van a legelőnyösebb helyzetben; azonban sokkal kevesebb adat található meg a románokról és a szlovákokról, a ruszinokról éppenséggel semmi. Jellemző erre az anyagra, hogy népeink és nemzetiségeink közös akcióit a múltban felparcellázzák nemzeti mezsgyékké és mesterségesen különválasztják. Tanulóink ezekben az iskolákban a történelemtanításon keresztül nem ismerhetik meg, nem foghatják fel és nem érthetik meg a velük együttélő nemzetiségeket; sőt mitöbb, az egyes róluk szerzett értesüléseik éppen ellentétes (irányú) hatást váltanak ki, nem fejlesztik a tolerancia, a testvériség és egység szellemét Vajdaság és Jugoszlávia népei között.

Habár nagyon hasznos lenne a program-tartalmak és a tankönyvi anyag részletes tudományos elemzése, ilyen szemszögből mind a mai napig semmit sem tettünk. Az ítéletek többnyire általános jellemeűek, ad hoc kimondottak, ezért magukban rejtik a pontatlan értékelés veszélyét az egyébként is túlérzékeny kérdésben. Az Általános- és Szakoktatást Fejlesztő Intézet munkaterve éppen ilyen feladatot is tartalmaz, és ha a tervezett ritmusban valósítják meg, akkor 1972. év derekára elkészül.

A Szerb Szocialista Köztársaság tanügyi hatóságai észrevették a tanmenet és a tanterv már említett (és egyéb) fogyatékoságait is, és az elemi iskolai tanmenetek és tantervek komplett módosításának keretében a történelem tanmenetének és tantervének koncepcióját is újbóli átvizsgálás alá helyezték. Így született meg a történelem egy-

séges tanmenetének és tantervének conceptusa (vázlatos jegyzete), amely az egész Szerb Szocialista Köztársaság területén jelentős változásokat vett tervbe a Szerbia területén élő nemzetiségek történelmével kapcsolatban. Ebben a programban már sokkal nagyobb súlyt fektetnek a nemzetiségek történelmére, tehát ez a programjavaslat komoly lépés előre az előbbi helyzettel szemben és a tanulók internacionális szellemben való nevelésében.

Ez köztársasági jellegű program, tehát sugallatai szerint a vajdasági tanulók megismernének néhány tényt a bolgárok és az albánok történetéből (a Szerb SzK-ban illetve Kosovón élnek, de Vajdaságban olyan elenyésző a számuk, hogy a programhozónak nem kell tekintetbe vennie), viszont a ruszinok történetéből semmit és vajmi keveset a szlovákok- és románokról, akikkel viszont együtt élnek a Tartományban. A köztársasági programban azok a történelmi adatok sem elegendők, amelyek azt a célt szolgálják, hogy tanulóink megértsék Vajdaság múltját és sajátos történelmi útját. Éppen ezért belőle csak az új program modernebb és internacionálisabb szelleme fogadható el. Véleményem szerint, a programtartalmaidat a vajdasági szükségleteknek megfelelően kellene adaptálni még a szerbhorvát tannyelvű iskolákban is. Nem szabad szem elől tévesztenünk azt a ténytet sem, hogy az egységes program koncepciója az alkotmányfüggetlenek meghozatala és az ezt következő mozgalmakat messze megelőzően keletkezett.

Ismeretes, hogy a Szlovén SzK, a Horvát SzK és Kosovo-Metohija SzAT azt javasolja, hogy a történelem tantervükben és programjukban nagyobb mértékben jusson kifejezésre saját nemzeti történelmük. Elhangzottak olyan javaslatok is, hogy több mint 50%-ban legyen képviselve nemzeti (szlovén, horvát) történelmük és csak a megmaradt óraalapot szenteljék Jugoszlávia többi népének és a világtörténelem egyes eminens elemeinek ismertetésére.

Bosznia-Hercegovina SzK is olyan programmegoldásokat keres, amely szerint a szerbek elsődlegesen Bosznia és Hercegovina történelmét tanulmányoznák, a muzulmánok és a horvátok parciális történelmi folyamataikra való tagolása nélkül. Crna Gorában is olyan megoldások után kutatnak, amelyek kidomborítanák a sajátos crnogorai történelmi utat. Jellemző a mai helyzetre, hogy az elemi iskolák korrigált tanmenetével és tantervével kapcsolatos vitát 1970 szeptemberében nyitották meg és már az év végén le is zárták és hogy azóta e kérdéssel kapcsolatban teljes passzivitás észlelhető. Talán a történelemtanítás módosított koncepciójának befejezését várják, ami országszerte folyamatban van.

Vajdaságban a nemzetiségi tannyelvű iskolákban a másik *vágá-nyon* bonyolódik le a történelem tanítása. Koncepciójában a változatlan és minimálisan rövidített köztársasági programot 1961-ben kiegészítették a nemzetiségek történelmének elemeivel. E szerint az elemi iskola VI, VII. és VIII. osztályában az új anyag feldolgozásának óraalapja összesen 130. Ebből 10—15 órát kell fordítani az illető nemzetiség (magyar román, szlovák) történelmének tanulmányozására. E programmelléklet feladatainak értelmében mindenki csak saját nemzetiségének történelmével ismerkedik meg, a nemzetiségek tör-

ténelmének kölcsönös megismerését a programfeladatok nem irányozzák elő. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy az illető nemzet (szlovák, magyar) történelméből kiválasztott információk mennyisége lényegében nem elegendő, töredékes és nem teljes. Természetes, hogy abban a tény mennyiségben, amely alig teszi ki az elemi iskola történelem anyagának 1/10-ét, nem lehet elegendő elem a saját nemzeti azonosságának (identitásának) megértésére. Az ilyen csonka és nem teljes történelmi alapról kiindulva nem is lehet az oktatási folyamaton keresztül hatékonyan ápolni az igazi internacionalista szellemet, hisz hiányzik saját nemzeti kultúrája ismeretének az alapja, amely a meggyőződés fejlesztésének legkönnyebb kiinduló pontja.

A nemzetiségi tannyelvű iskolákban használatos tankönyveket a horvát tankönyvalapból fordították le. Például az az anyag, amely az eredeti tankönyvekben a magyarokkal kapcsolatos az a magyar ajkú tanulók kisebbségi érzetét fejleszti, mert az illető népet megfosztották pozitív történelmi vívmányaitól, viszont a negatív részt nem hagyták ki. Éppen ezért a magyarok történetét kiegészítő anyag sokszor ellentétesen hat. Meg kell említeni, hogy a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet megpróbálta a nemzetiségi tannyelvű iskolák programjának fogyatékosait áthidalni, s ezért a nemzetiségek történelmét kiegészítő programfüggelékét úgy komponálta, hogy az mindenki mindenkiről való komplettebb és teljesebb értesülésének kísérletét jelentse. Számon kell tartanunk azt, hogy ezt a koncepciót nem hagyta jóvá az illetékes vajdasági tanügyi szerv, valamint azt is, hogy egyes megoldások metodológiai szempontból sem üdvösek. Ez elsősorban a ruszinok történetére vonatkozik, akik saját ruszin iskoláikban és programjaikban sem kaptak helyet történelmük számára. Ha pedig azt a tényt vesszük szemügyre, hogy az előadó számára csak a programanyag kötelező, akkor a tankönyv ilyen konceptusának alkalmazása csak az előadó jószándékától és elfogadásának készségétől függ. Ha azt is tudjuk, hogy a köztársasági nem kiegészített program anyaga is túlbő, és hogy ennek megvalósítása a szerbhorvát nyelvű iskolákban is óriási erőfeszítést jelent, akkor megérthetjük, mily sok nehézséggel jár az új elemek bevitele a nemzetiségek múltjáról az amúgy is túlszűfolt programba, és nem ritkán valami mellékesnek, esetleg mellőzhetőnek tartják a nemzetiségi iskolákban. Ez annál inkább megtörténhet, mert nemrégiben gyakran hangsúlyozták, hogy a nemzetiségek történelmének tanulmányozása nacionalizmussá fajulhat.

A középiskolákban a történelemoktatás koncepciója lényegében hasonló, tehát ezt a kérdést külön nem fejtegetjük.

Nagyon fontos lenne — tekintettel az alkotmányfüggelékek meghozatalával beállott általános változásokra — a történelemtanítás koncepciójával kapcsolatos új nézetek érvényesítése. Köztársaságunkon kívül is, a zentai szemináriumon (a magyar tannyelvű tagozatok történelemtanárai számára) elhangzott megállapításra, hogy nem elegendő a magyarok történetének tanítási alapja —, hogy hozzáállásunk Vajdaság történelemtanítási koncepciójának megtárgyalásához, amely visszatükrözné a nemzetek és nemzetiségek közötti viszony új felfogását és a történelemtanítás sajátos jellegét a

mi tartományunkban. Jó lenne vitát indítani több szempontot véve alapul. Meg kellene nézni, hogyan vélekednek a mostani helyzetről, hogyan értékelik és hogyan szeretnék tökéletesíteni jelenlegi lehetőségeinket a szakosaink és a társadalmi-politikai munkásaink. Mit várnak a tanmenet és tanterv reformjától, és hogyan szerveznék meg ezt a tanítást az önállóan meghozott vajdasági tanmenet és tanterv feltételei mellett (ez a lehetőség várható a vajdasági Tanügyi Tanácsról szóló jövődó törvény értelmében). Ez ideig erről a problémáról, sajnos, csak egyes magyar nemzetiségű tanárok és kultúr-munkások fejtették ki nézeteiket. Viszont nagyon hasznos lenne, ha erről a kérdéstről véleményt nyilvánítanának más nemzeti környezetből és szemszögből is. E vitának gyakorlati és munkajelleget biztosítana minden olyan javaslat, amely e programkérdés parciális vagy komplett megoldására vonatkozna.

KÉPZŐMŰVÉSZETI NEVELÉS

Semmivel sem jobb a helyzet, ha az általános iskolai tanmeneteinket és tanterveinket azzal a céllal boncolgatjuk, hogy megtudjuk belőlük, mivel járulnak hozzá népeink — akik egy ég alatt élnek, tanulnak, dolgoznak és alkotnak — kultúr- és szellemi kincsének minél teljesebb, kölcsönös megismeréséhez. Például tekintsük meg az általános iskolai képzőművészeti nevelés céljait.

Íme többek között mit követel:

„A képzőművészeti nevelés céljai:

.....

— hogy a *jugoszláv népek* (tehát a nemzetiségek képzőművészeti alkotásai nem érdeklik e szöveg íróját — a cikkíró megjegyzése) képzőművészeti alkotásának válogatott művei magyarázatával és a mi valóságunkkal kapcsolatos tartalmak képzőművészeti feldolgozásával fejlessze az összhang, rend és arányok iránti érzéket, hogy ápolja a humánus érzelmeket, hogy fejlessze a szocialista kultúr-tudatot és hogy a tanuló erkölcsi arculatának formálására hasson.

— hogy fejlessze *népeink* (a nemzetiségek itt is figyelmen kívül maradtak — a cikkíró megjegyzése) kulturális vívmányai és műalkotásai megbecsülésének, megőrzésének és ápolásának érzékét.”¹

Szinte feleslegesnek tűnik megemlíteni, hogy ma Vajdaságban bárkit is politikailag kellene meggyőzni arról, hogy politikai és pedagógiai szempontból milyen káros egyoldalúan nevelni az ifjúságot; azonban a tanmenettel és tantervvel megszabott tanítási gyakorlat, amely most is érvényes Vajdaságban, e szükséglettel nem törődik. Reméljük, hogy e dokumentum irányelvein kívül az előadók törődnek ezzel a kérdéssel, és hogy a Vajdasági KSz TB és VB nemzetek és nemzetiségek közötti viszonyával kapcsolatos Határozatai szellemében, a köztársasági program követelésein túl, tágabb tanítási alapokon dolgoznak és tevékenykednek. Ennél a tantárgynál nincs kettős tanítási vonal, mert a felszabadulás óta egészen napjainkig, soha sem adtak konkrét programmellékletet, amely alapul szolgálna a nemzetiségek saját kulturális és szellemi kincsének megismerésé-

hez. Ez is egy fajta mulasztás, amit a jövőben számon kell tartanunk. Megjegyzendő, hogy most csak az érvényben levő és elfogadott program kitűzött normáiról van szó. Azonban az általános iskolák képzőművészetének javított tanterve és tanmenete sem a képzőművészet feladataiban, sem a program konkrét kidolgozásában nem tesz említést Vajdaság nemzetiségeinek kultúrértékeiről. Így pl. e tantárgy céljainak megszövegezésében olvashatjuk, hogy feladatként tűzték:

„ — hogy fejlessze *népeink* (a nemzetiségeket itt sem említi) kulturális vívmányai és műalkotásai megbecsülése, megőrzése és ápolása iránti szépérzékét.”²

Szakszempontról a képzőművészeti nevelés javított tanmenetének és tantervének nagyon pozitív újdonsága, hogy a programban nemcsak azt rögzítik, milyen ügyességeket és szakkifejezéseket kell az egyes osztályokban elsajátítani, „hanem tekintettel az egyes művészi alkotások képzőművészeti jellegére *pontosan megjelölték és felsorolták, hogy az egyes osztályokban mely műveket kell bemutatni és elemezni.*”³ Tekintettel a mi (vajdasági) pedagógiai helyzetünkre érdemes lenne részletesen idéznünk, hogy mit tartalmaz az a „taxatív” kultúreltár, amely méltó vizuális demonstrálásra.

Az I. osztályban csak az olyan művészi alkotások reprodukciójának vizuális megismertetését tervezték, ahol éles körvonalú, intenzív színezetű, erős térérzékeltetésű, figurális kompozíciókat találhatunk, mint például: gót freskók, japán faliszőnyegek és (színes) fametszetek, Generaliéc: Falu, Picasso: Muzsikusok című műve és más hasonló jellegű képzőművészeti alkotások.⁴

A II. osztályban Az esztétikai értékelés című fejezetben az egyéb feladatok mellett a következőket is megszabják: „a középkori freskóinkkal való vizuális megismerkedés (Sopoćani — Szűzanya halála) majd David: Sérizia asszonyság a leányával, P. Ucello: Lovascsata, Gabriel Stupica: Baba, és más hasonló jellegű képzőművészeti alkotások⁵ bemutatása.”

A III. osztály figyelemreméltó műveinek taxatív jegyzéke a következő: „Az egyiptomi és etruszk freskók, a japán (fa)metszetek (Utamaro, Hokusai, Hiroshiga), majd Gauguin: Tahiti-i nő, Brueghel: Vadászat, Velazquez: Don Baltazar a lovon, Generaliéc: Falu, Račić: Anya és leánya, és más képzőművészek ilyen jellegű alkotásai.”⁶

A IV. osztály programját a következő művek vizuális és informatív megismertetésével normázzák: Egyiptomi libák Modúnából, asszír dombormű, poreći vagy ravennai mozaik, középkori freskóink és kolostoraink, Michelangelo: Dávid, Myron (Müron): Diszkoszvető, Paulus Potter: Bika, Daumier: A III. osztályon, Miloš Tenković: Kislány virággal, P. Lubarda: Kosovói csata, Paja Jovanović: A szerbek költözködése, Đura Jakšić: Karaula, Đordje Andrejević-Kun grafikai népfelzabardító harcunkról és más ilyen jellegű képzőművészeti alkotások.⁷

Az V. osztályban feldolgozandó művek jegyzéke:

Delacroix: Algériai menyegző, Vermeer van Delft: Csipkeverő, Donatello: Gattamelata, Risto Stijović: Kakadú, Uroš Knežević: Vuk Karadžić, Novak Radović: Dušan Popović portréja, Ivan Meštrović: Kariatidák és más ilyen jellegű képzőművészeti alkotások.⁸

Ugyanaz a szöveg a VI. osztályban elrendeli a következő reprodukciók vizuális és informatív megismertetését:

— Az altamiri bölény, az egyiptomi Iródiák, Parthenon fríze, a mi középkori freskóinkon található adományozó-uralkodók arcképei (szabad választás szerint), Goya: Május 3, és a bikaviadalok rézmetsetei, Chardin csendéletei, Konstantin Daniel: Ónarckép, Milan Milovanović: Nő portréja, Marko Čelebonović: Fehér kancsós csendélet és más ilyen művek.⁹

A VII. osztályban vizuálisan és informatívan szemléltetésre kerülő művek bő jegyzékében olvashatjuk: — A néger művészet elemei, Távol- és Közel-Kelet művészete, Kolumbusz előtti Amerika művészete, kubizmus, „zsofizmus”, expresszionizmus. Az egyes művek közül bemutatathatók és elemezhetőek a következők: Franz Hals: Hille Bobbe, Benković: Ábrahám áldozata, Rodin: A gondolkodó, Kršinić: Pihenőn, Ivan Grohar: Vető, El Greco: Orgáz gróf temetése, Manet: Bár Fologies-Bergère-ben, Guardi: Velencei táj, Turner választás szerinti akvarellje, Peda Milosavljević: Platánok, Dufy: A nyílt-tenger, Picasso kék periódusának egy képe, Van Gogh: Napraforgók, Đura Jakšić: A kék ruhás lány, Nadežda Petrović: Resniki út, Sava Šumanović: Šidi táj. Az építészeti alkotások közül be kell mutatni (vizuálisan és informatíven) a zadari szent Donat bazilikát, Gračanícát, görög templomot, modern építészet kiemelkedő példáit.¹⁰

És végre a VIII. osztály műveinek jegyzéke: Botticelli: Tavasz, Leonardo da Vinci: Mona Lisa, Giorgione: Mezei hangverseny, Rubens: Amazonok csatája, Rembrandt: Hendrickje Stoffels arcképe, Goya — szabad választás, Delacroix: Szabadság vezeti a népet, Rodin: Calais-i polgárok, Claude Monet — szabad választás, Matija Jambre: Téli falu, Jakopčić: Nyírfa, Bonnard: Toilette, Soutine és Modigliani — szabad választás szerint, Franc Mihelić grafikája választás szerint, Courbet: Kőtörők, Picasso: Guernica, Milan Milovanović: Kék kapu, Palavicini: Kővirág, Bijelić: Fürdőző nők.¹¹

Nem kétséges az előbbi művek jegyzékét összeállító bizottság felfogása. E szerint a képzőművészeti nevelés óráin meg kell ismertetni a tanulókat mind az általános, mind a jugoszláv (elsősorban szerbhorvát) képzőművészek alkotásaival. Így alkalmuk lesz a tanulóknak világviszonylatban is jelentős műveket megismerni, valamint a hazai művészek alkotó képességeiről is értesülni. Azonban a nemzetiségi tannyelvű iskolák tanulóinak — ha e szerint a program szerint dolgoznak — csak az jut osztályrészül, hogy másoktól tanuljanak és másokban gyönyörködjenek, a saját nemzeti kultúrájuk forrásaiból nem meríthetnek. Viszont a szerbhorvát tannyelvű iskolák tanulói sem ismerhetik meg községükben vagy tartományunkban velük élő népek, illetve nemzetiségek kultúrhagyományait.

Vajdaság SzAT KSz Tartományi Bizottságának huszonötödik bővített ülésén — amelyet 1970. dec. 22-én tartottak meg a nemzetek és nemzetiségek közötti viszony aktuális eszmei-politikai kérdéseivel és KSz feladataival kapcsolatban — hozott határozataiban többek között a következőket olvashatjuk:

„Az oktató-nevelő intézményeknek több erőfeszítést kell kifejteniük az egységes eszmei alapokon történő nevelési és oktatási célok

megvalósítása érdekében, hogy a különböző nemzetiségű ifjúság kölcsönösen megismerkedjék népeink és nemzetiségeink történelmével, nemzeti kultúrájával, és különösen a mai kultúr- szellemi kincsével.” Ez nagy mértékben fog hozzájárulni a fiatalok kölcsönös közeledéséhez és a nemzetköziség szellemében való neveléshez. Az ifjúságot rendszeresebben és helyesen kell informálni a politikáról és a nemzetek közötti viszony helyzetéről is.”¹²

A képzőművészeti nevelés módosított tanmenetének és programjának javaslata, amint látjuk, nincs összhangban az előbb idézett határozattal, és nyíltan állíthatjuk, hogy a program szövege — amely nyilvános vitán is keresztülment — nem felel meg a mi sajátos vajdasági oktatási-nevelési szükségleteinknek, mert nem ismerteti meg a tanulókat a saját nemzeti kultúr hagyományukkal, nem mozditja elő Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek kölcsönös megismerését, nem szolgálja a fiatalok egymáshoz való közeledését és a nemzetköziségre való nevelést tartományunkban. Szükséges lenne, hogy Vajdaság Tanügyi Tanácsa a képzőművészeti nevelés tanmenetét és tantervét is — akár csak a történelmét — a sok nemzetiségű Vajdaság szükségleteinek megfelelően megreformálja.

ZENEI NEVELÉS

A zenei nevelés terén sokkal nehezebben tudjuk megállapítani hányadán állunk, t. i. a tanterv és a tanmenet a mi szemszögünkből nézve nem ad semmilyen pontos, meghatározott szöveget a zeneművek kiválasztásával kapcsolatban. Az általános iskolák zenei nevelésének feladatait viszont a módosított programban a következőképpen körvonalazza:

— zenei nevelés óráin, valamint az iskolai és más ünnepélyeken dallal és muzsikával ápolja a gyermekek hasznos (pozitív) erkölcsi tulajdonságait, és nevelje őket jugoszláv szocialista hazaszeretetre;

— ismeresse meg a gyermekekkel környezetük zenei életét, valamint hazánk és a nagyvilág legjelentősebb zenei intézményeit és alkotóit;

— ápolja a gyermekeknek az értékes zenei alkotások iránti szeretetét és megbecsülését, hogy az iskola elvégzése után is figyelemmel kísérhessék környezetük zenei életét és annak tevékeny részévé válhassanak.”¹³

E programszövegben nem szerepel a művek és művészek „taxatív” felsorolása. A zenehallgatással kapcsolatban csak az a sugallat, hogy „hazánk és a nagyvilág legjelentősebb művészeit” hallgassák. Nincs pontosabb utasítás. Ez egyrészt jó, mert nem gátolja az előadót, nem zárja ki az olyan művek választásának lehetőségét, amely a tanulókat közelebb hozná egymáshoz e tantárgyon keresztül is.

Pozitív példaként kellene megemlítenünk, hogy a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet kiadásában megjelent e tantárgy kézikönyve a nemzetiségi nyelvű iskolák számára. E könyv egyik fő jellegzetessége, hogy nagy gondot fordít népeink és nemzetiségeink kölcsönös megismerésének és megbecsülésének elmélyítésére, így e téren való pozitív törekvések bizonyos modelljének tekinthető.

JEGYZETEK

¹ Nastavni plan i program za osnovnu školu u SR Srbiji, Savremena škola, Beograd 1963, str. 360.

² Predlog korigovanog nastavnog plana i programa za osnovnu školu u SR Srbiji, Beograd, mart 1970. godine, str. 70.

³ Ibidem, str. 16. — ⁴ Ibidem, 71. — ⁵ Ibidem, 71. — ⁶ Ibidem, 72. — ⁷ Ibidem, 73. — ⁸ Ibidem, 73. — ⁹ Ibidem, 73. old. — ¹⁰ Ibidem, str. 75. — ¹¹ Ibidem, 75.

¹² Aktuelna pitanja razvoja međunacionalnih odnosa u SAP Vojvodini, Novi Sad, decembra 1970, str. 157-8.

¹³ Ibidem, str. 75-6. (A magyar szöveg Varga P. és Szűcs Budai J.: A zenei nevelés módszeres útmutatója I, Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék. 1970. 4-5. oldal.)

REZIME

JEDINSTVENE IDEJNE OSNOVE RAVNOPRAVNOG I UZAJAMNOG UPOZNAVANJA NARODA I NARODNOSTI VOJVODINE U NASTAVI ISTORIJE, LIKOVNOG I MUZIČKOG VASPITANJA

Autor razmatra nastavne programe istorije, likovnog i muzičkog vaspitanja na osnovu kojih se izvodi, odnosno planira izvođenje nastave ovih disciplina u školama SAP Vojvodine. On dolazi do zaključka da programi ne služe u dovoljnoj meri postavljenim vaspitnim ciljevima, koji uzimaju u obzir višenacionalni sklop Vojvodine. To pre svega važi za postojeće i projektovane planove istorije i likovnog vaspitanja, dok plan za muzičko vaspitanje u svojoj nedovoljnoj definisanosti pruža mogućnost za realizaciju nastave sa veoma različitim akcentima.

Autor se zalaže za temeljniju analizu i širu kvalifikovanu diskusiju o nastavnim planovima, pre svega sa stanovišta novih amandmana na Savezni ustav i nešto ranijih stavova Pokrajinskog komiteta Saveza komunista od decembra 1970. godine, sa ciljem da se dođe do celishodnijih nastavnih planova i pedagoške aktivnosti u našim školama.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ЕДИНСТВЕННЫЕ ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАВНОПРАВНОГО ВЗАИМНОГО ЗНАКОМСТВА НАРОДОВ И НАЦИОНАЛЬНОСТЕЙ ВОЈВОДИНЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ, ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА И МУЗЫКИ

Автор рассматривает учебные программы по истории, по воспитанию изобразительного искусства и по воспитанию музыки, на основании которых осуществляется, т. е. планируется осуществление занятия этих дисциплин в школах САО Војводини. Автор заключает, что программы не служат в значительной мере назначенным воспитательным целям которые бы принимали во внимание многонациональный состав Војводини. Это касается прежде всего уже существующих и проектированных планов для истории и для воспитания изобразительного искусства, пока план для воспитания музыки своим недостаточным определением оказывает возможность реализовать занятие с очень различными решениями.

Автор предлагает более основательный анализ и более широкую специальную дискуссию по учебным планам, и то с позиции новых предложений на Союзную конституцию и с точки зрения Областного комитета Союза коммунистов с декабря 1970. г. с целью, чтобы составить более целесообразные учебные планы и планы педагогической деятельности в наших школах.

Steinfeld Sándor

EMLÉKEZÉS A MINDVÉGIG DERŰLÁTÓ BARÁTRA, ELVTÁRSRA

1941. NOVEMBER 18.

Mayer Ottmárt, A HÍD főszerkesztőjét 1937 nyara elején ismer-tem meg. Emlékszem, első beszélgetéseink állandóan arra készítet-tek, hogy gondolkodjam — nem azon, amit mondott, mert az a véle-ményemmel szinte hajszállra egyezett, hanem — azon, ahogyan mondta, kifejezésein. Az elején úgy gondoltam: a börtön levegőjét és szótárát túlságosan magamba szívtam és ezért tűnik a beszéde szokatlannak, amit használ, a hang újnak. Ahogyan azután magam-ban elemeztem ezt a lelkes fiatalembert, rájöttem: mondanivalója nagyon is emberien hangzik. Hiányzik belőle a sok „forradalmi köz-hely”, amely, minket „öregeket” annyira jellemzett. Megállapítottam: alig van rajta ideológiai tojánhéj, amely sokunkun életünk végéig (úgy tartjuk) ott díszel, valójában szemetszúróan otrombaskodik. A későbbi barátkozás és közös munka során azt is leszögeztem, hogy marxista iskolázottsága kevésbé olyan rétegezett, mint, ahogyan azt, amíg csak olvastam írásait, föltételeztem. Persze nem ült börtön-ben, nem volt alkalma úgy és olyan rendszeresen tanulni, mint an-nak, akit a monarchofasiszta diktatúra fegyházba zárt. A csak a gya-korlati életben küzdő forradalmár képzettségét féllégális, illegális tanfolyamokon szerezte, olvasással bővítette és vitákban kristályosí-totta.

A harmincas évek elején a mozgalom fölismerte és elfogadta a professzionalista forradalmárról szóló lenini tétel igazságát és he-lyénvalóságát. Ezért igyekezett a helyi vezetőknek olyan életkörülményeket biztosítani, hogy idejüket, munkásságukat minél inkább a politikai célnak szentelhessék. És Mayer Ottmárral is ez volt az eset. 1937 végén a HÍD szerkesztő bizottsága alkalmazta és ezzel addigi kenyérkereseti módjától fölmentette. Ez a lépés Ottmár éle-tében, a HÍD fejlődésében egyaránt döntő fontosságú volt. És végül, de nem utolsó sorban a mozgalom további kibontakozásában is.

1941. november 18-ának szürkülő délutánján a harminc éves Mayer Ottmár a bitófa alatt egy, a kürtösök által túlharsogott és a torkába fullasztott kiáltással minden bizonnyal a magyar szabadsá-

got akarta éltetni. Az élettől búcsúzott, a harctól, mindentől, ami neki drága volt.

Ki volt ez az ember? Ki volt ez a magas, sötétszöke, kékszemű, mosolygós tekintetű, megnyerő hangú, kedves modorú, a legrejtettebb összefüggéseket is gyorsan fölfedő, acél logikájú, csiszolt eszű harcosa az északbácskai városnak, amely ennek a vidéknek a bátor vezetők sorát adta? Ki volt ez a kommunista, akinek közülünk legidegenebb volt a skatulya, a sablon, a szólam? Ki volt ez a minden erényével és hibájával egyetemben nagyszerű ember, aki rövid pár év alatt vált párttagból kerületi titkárrá, közlegényből törzstisztté? Milyen képességek és körülmények formálták azzá, amivé fejlődött? Hogyan formálódott a királyi Jugoszláviában ez a már kisebbségi mivoltánál fogva is másodrendű, háttérbe szorított polgár?

Tudvalevően Ottmárt kitűnő osztályzattal befejezett középiskolája után anyagi körülményeinek erőszaka a továbbtanulásra képtelenné nyomorította. Ezért Pestre vándorolt, ahol valamiféle ösztöndíjat remélt. Ám ez az elképzelés füstbe ment. Hazajött, itt tengettlengett egy ideig. Majd, nem tudni kinek biztatására, reformátussá lett és beiratkozott Kolozsvárott a teológiai főiskolára. Ez teljes ellátást jelentett. Ám, valószínűleg összekülönbözött a minden bizonynyal vastagnyakú szabályzattal-házirenddel és azok vaskalapos képviselőivel és ismét — ezúttal véglegesen — itt van Szabadkán, ahol egy gyerekkori pajtásánál rádiószakmát tanul, majd édesapja segítségével terménykereskedői hivatalnok lesz.

Innen kerül a HÍD élére, válik a mozgalom élharcosává és az marad rövid élete végéig. Bámulatos ez a tucatnyi évi pályafutás és még mielőtt a boncolgatásba belemerülnénk, máris tudjuk, hogy a körülményeknek és az emberi képességeknek tragédiászerű összejátszásával állunk szemben.

●

Az értelmiségi ember jellemének kialakulása szinte kibogozhatatlanul összetett folyamat. És ha az illető olyan forradalmár, aki elfogadta a közmondássá vált marxi tételt, hogy a világot nem elég magyarázni és nem is magyarázni kell, hanem a fejlődésben egyet lépve előre, *szükségessé* vált azt gyökeresen megváltoztatni, akkor ennek a föladatnak részletes megfejtése óriási fölkészültséget igényel. Bevallom, ezzel nem rendelkezem. Megelégszem azzal, ha sikerül az olvasó elé vetíteni bizonyos életföltételeket, amelyekben, akkor a huszas évek végétől 1941 őszéig fejlődött a mozgalom és ha rámutathatok egyes hajtóerőre, amely Ottmárt az élre lendítette. Hangsúlyozzuk, nemcsak a magyar kisebbség ügyének élére. Kerületi titkár volt! A véget ismerjük. Az első csatavesztés során az el-lenség karmaiba került.

●

A rövidke harminc évet élt Mayer Ottmár 1911. november 11-én született Temesvárott. A horthy-fasiszta véredek 1941 szeptember közepén szabadságától és november 18-án életétől fosztják meg. A munkásmozgalomban 1933—34 telén jelentkezik.

Erről a mozzanatról több, akkori aktivistát megszólaltattam. A közöltek alapján megkísérlem a történések menetét fölidézni.

A télben jól esett a munkásotthon meleg kályhái körül ülni és beszélgetni. És, ahogyan a keletkező és megvalósított akciók gyarapodtak, nőtt a tagság száma is a szakszervezetekben. Az ilyen „kandalló előtti” beszélgetésekből gyakran parázs viták fejlődtek. A kérdések „átölelték az egész világmindenséget”. Kezdetben a beszélgetések teljesen spontán alakultak. Később érezhetővé vált — írja Kis Flórián — egy föltétlenül beavatott kéznek az irányítása. Ezek a nyílt tárgyalások nagyon népszerűkké váltak. Sokan éppen miattuk jöttek „be” a szakszervezetbe. (Később, azután ottmaradtak.) És a csoportok is szerveződtek. És mindig akadt, aki a beszélgetésben a szót vitte, aki vezette a tárgyalást. Világos, nagyon is szükséges volt az elővigyázat, nehogy a „kamarabeliek” (értsd: a rendőrség hű szövetségesei, a magukat szociáldemokratáknak tituláló, munkáskamarai alkalmazottak) neszt vegyék a „kommunista aknamunkának” és közbelépjenek. Persze nem az érv erejével, hanem a rendőrségi erőszak érvényesítésével. Később, ahogyan a baloldal számszerinti és eszmei befolyása erősödött, a föllépés is nyíltabbá vált. A Mayer Ottmárral való megismerkedéséről Kis Flórián a következőket írja:

„Az ó év vége—új év eleje lehetett, amikor egy ilyen beszélgető csoporthoz csatlakoztam. Szembe tűnt egy fiatal, szőke, nagyon jóképű, mosolygós fiatalember, akinek érvelése, okfejtése fantasztikusan egyezett az én — abban a pillanatban, még nem nyilvánított — véleményemmel. Laták Pistától megkérdeztem: ki ez a legény? Azt válaszolta, hogy a jeles műkedvelő színésznek-rendezőnek Mayer Bélának a fia, Ottmár.”

Az összebarátkozás gyorsan történt. A közös vélemény egységes frontot kovácsolt. És Ottmár nemsokára a munkásmozgalmi ifjúságnak jeles tagja lett. Közben a Népkörben működött, a KIE-ben (Keresztyén Ifjúsági Egyesület), amely városunkban csöppet sem volt hitbuzgalmi alakulat, hanem a baloldali ifjúság egyik tribünje. Minderre lehetőséget a református egyházközösség akkori lelkésze Kek Zsigmond és munkássága nyújtott. Kis Flórián minderről Laták révén értesült. És lassan kialakult egy bensőséges baráti hármas. És amikor 1934 nyarán a munkásotthon az addiginál nagyobb helyiségbe költözött, lehetőség nyílt a kultúr munka kiszélesítésére. Ehhez vezetőbizottságot szerveztek, amelyen belül tömörült a munkás kultúra aktivistáinak színe-java. A legkiemelkedőbbek voltak: Kaufman Andor, Kovács János (Apuci), Lajčo Lendvai, Laták István, Lukács Gyula, Svetozar Malušev, Mayer Ottmár, Szabó Géza, Tarkói Márton és Zárics Ágnes. A munkásotthonbeli előadások tartására megnyertek jónéhány helybeli egyetemi tanárt. Részben ezek révén, részben más kapcsolatok segítségével Belgrádból, Zágrárból jöttek előadók, a szóbanforgó témák kiváló szakemberei. Ez a munka annyira kiszélesült, hogy valóságos szabad-egyetemmé terebélyesedett az egykori kályhák köré csoportosult tere-fere.

Ottmár későbbi (NÉPSZAVA-beli) szereplését Kis Flórián ismerte. Tudott a Cseh Károly szervezte vitákról, amelyekben Ottmár „térdig állt a vérben”. Amikor később Ottmár a HÍD főszerkesztője

lett, arról tőle magától értesült. Éspedig oly módon, hogy egy szép napon megkérte, ne csak a KORUNK-nak írjon, de a HÍD-nak is.* Így lett Ottmár az ő névadó komája.**

Akivel csak Ottmárról beszéltem, mindenki hangsúlyozta, hogy bámulatos gyorsan megnyerte az emberek szeretetét. Mindig mosolygott, jóízűket nevetett. Sohasem volt leereszkedő, hamisan bizalmas. Mindenkivel gyorsan és egyszerűen értett szót. Előadásai világosak, meggyőzőek voltak. Egyes elvtársaktól hallottam:

„Olyan tisztán, érthetően magyarázta a legbonyolultabb folyamatokat is, hogy a végén csodálkoztunk: hogyan is nem értettük meg még előbb, amikor mindez, egyik a másikból olyan világosan következik?”

Jóllehet mindenki tisztelettel nézett föl rá, nem volt „vezető”. Elsősorban emberiességét becsülték, esztét, tudását, szolgálatkészségét, higgadtságát. A derűlátás alapvető jellemvonásai közé tartozott.

Amint látjuk, az erre az időre vonatkozó visszaemlékezések olyan Mayer Ottmárt állítanak elénk, aki csekélynek semmiesetre sem nevezhető marxista, elméleti tudással rendelkezik. Tudnunk kell, hogy Maluševnek, aki géplakatosból vált szakszervezeti vezetővé, szakemberré, könyvelővé, újságíróvá, szerkesztővé, már akkor is tekintélyes és alapos volt az elméleti fölkészültsége. Lehetséges volt, hogy egy „írástudatlan”-nal is „egy nyelven” beszéljen, ha az saját eszéből fején találta a szöveget. Ám az ilyesmi a „megesett” kategóriába tartozott. Hogy ő valakinek a véleményével nem egy gyakorlati kérdésben, hanem egy fejtegetésben egyezzzék, azonosuljék, az csak megfelelő elméleti rostálás után történhetett meg. És az ilyen beszélgetésekben jobban fölmérte az illetőt (persze annak sejtelve sem volt arról, hogy ő most vizgázik) mint az ma az egyetemi fölvételi vizsgákon történik.

De a tudásnak ezt a fokát Ottmár nem szerezhette a gimnáziumban és odahaza sem. És az önképzés sem adott erre lehetőséget, különösen, ha tudjuk, hogy erre nem állott rendelkezésére az évek hosszú sora. Azidőtájt a marxista-leninista tudást nem tanították nyilvános tanfolyamokon, iskolákban, stb. Titkos összejöveteleken hangzottak el az előadások, a tilos témák és betiltott könyvek magyarázata. Csakis ez volt a módja, hogy börtönön kívül képezze magát az elégedetlen ember, aki a forradalom útján elindult.

Nos, Szabadkán — úgyszólván — minden időben működött néhány ilyen „tanfolyam”. A harmincas évek elejétől kezdve pedig egyre több. A munkásotthonban folyó munkát — jobban mondva annak körvonalait láttuk. Ám Ottmár, már — hogy úgy mondjuk — kész emberként került ide, akinek továbbképzése a gyakorlati mun-

* A KORUNK a két háború között Kolozsvárott megjelenő, nagytekintélyű, baloldali folyóirat volt.

** Kis Flórián Svetozar Malušev írói neve.

kában folyt és fölkészültségét a gyakorlati munkában szerzett tapasztalatai gyarapították. Az így egyre terebélyesebbé vált tudással még eredményesebben oldotta meg a föladatokat. De hogyan jutott *idáig*? Ki segítette? Ki vezette be az első csoportba? Mikor nyilvánult meg benne az elégedetlenség az értelem vonalán? E kérdésekre föltétlenül válaszolnunk kell.

A fasizálódó Jugoszláviában csak jóbarátban lehetett egy fiatal értelmiséginek akkora bizalma, hogy kövesse egy ilyen csoportos összejövetelre, értekezletre és annak lelkes tagjává váljék. Ez a folyamat nem lehetett valamiféle „fölsőbb sugallat” eredménye.

Ottmárnak volt két gyerekkori pajtása. Az egyikkel, Jancsó Károllyal, ez a viszony, mivel nem politizálódott, megmaradt, de megrekedt azon a fokon, ahol a kapcsolat zavartalanul fönnáll. Aki előbbement — esetünkben Ottmár — látván pajtásának részben társadalmi helyzetéből fakadó kötöttségét (önálló iparossá vált) nem fезegette a hűrt, hanem tovább haladt a maga útján nem megszakítva az összeköttetést sem. Később, amikor segítségre volt szüksége, ez a régi jópajtás többet kockáztatott, mint tőle Ottmár elvárta.

Aki a munkásmozgalom felé hídul szolgált, az a másik volt: Simokovics Rókus, a mozgalom későbbi Jimmy Higginse*, a mindenre kész, lankadatlan harcos, az odaadó elvtárs és barát.

Három legénypalánta vetődött össze Palicson a főbejárat körül. Egyikük (Rókus) újságot árult, a másik kettő osztálytárs. Összeismerkedtek: a féllábára sánta rikkancs és a két „urifü”. Hamar jópajtások lettek. A két diák Rókustól detektívregényeket kapott. Életükben ez volt az első, iskolán kívüli olvasmány. Később Rókus könyvkötészeti tanonc lett. Karcsit apja a postához adta „inas”-nak. Csak Ottmár tanult tovább a gimnáziumban. Megegyeztek: Ottmár naponta elmagyarázza nekik, amit az iskolában tanulnak. De Karcsi nemsokára kimaradt, viszont Rókus — amennyire Jancsó emlékszik — végig diákja volt Ottmárnak. Ez a körülmény — gondolom, azok számára, akik ismerték — megfejtí: hol szerezte Rókus széleskörű ismeretét és tudását, amely bizonyosan nem az inasiskolából származott. Rókus a nyomdaipari munkások szakszervezetének lett a tagja és ennek könyvtárát — ahogyan mondogatta — elejétől-végig elolvasta. Volt ott komoly irodalom is, marxista művek, de fércmű is. Ahogyan ez lenni szokott. Természetesen a könyvek javarészt Ottmár is elolvasta. Ám az olvasott marxista irodalom hatása valójában csak később nyilvánul meg. Amikor olyanná vált, hogy értse is és magáévá tegye!

Mert Ottmár, mint nemzedékének többi tagja, ízében-vérében magyar nacionalista volt, sőt revizionista — persze *akkor!* Más nem is lehetett. Az elnyomatás, amelyet a magyar nemzetiség, a „Govori državim jezikom!” árnyékában nap mint nap egyre jobban érzett, valamint otthona is csak ezzé alakíthatta. Amikor 1931-ben ke-

* Jimmy Higgins Upton Sinclair, amerikai szocialista regényíró egyik alakja, aki a mozgalom mindenesének, szorgalmasának jelképévé vált.

zében a kitűnő érettségi bizonyítvánnyal a gimnáziumnak hátat fordított, a továbbtanuláshoz anyagi lehetősége nem volt. Amint előbb mondtuk, fölment Pestre. Azt remélte, kap ösztöndíjat és bejut az egyetemre. Ez a kísérlete — mint tudjuk — nem járt sikerrel. Egy ideig kertészként biztosította betevő falatját, majd hazajött. Ám a tanulásvágy nem hagyta nyugton. Hallott valamit a kolozsvári református teológiáról. Evangélikus felekezeti hovatartozását reformátusra cserélte és nekivágott az erdélyi útnak. Az első lépés sikerült. Bekerült a főiskolára. Ez teljes ellátást is biztosított. De nem telt el egy év és Ottmár újra itthon volt. Bevonult, leszolgálta a maga kilenc hónapját, letette a tiszti vizsgát és leszerelt. Akkortájt 1932-ből 1933-ba fordulhatott az idő. Apja segítségével, aki nemcsak műkedvelő színész volt, de terménykereskedő is, egy ilyen irodában álláshoz jut, amikor is a HÍD alkalmazza.

Időközben szellemvilága lépésről-lépésre gyökeresen átformálódik. A kisebbségi sorsával elégedetlen ifjúból osztályöntudatos forradalmár válik. Osztályöntudatosat mondok, mivel annyi sok társával együtt Ottmár is fölismerete, hogy az osztályát veszített kispolgár sorsa végleg összeforrott a dolgozó népével. Fölismerete, akkor cselekszik a leghelyesebben, ha minden képességét a fönnálló körülmények, a hatalmi és gazdasági viszonyok megváltoztatásának szolgálatába állítja. Ennek az átváltozásnak befejező, záró akkordjait, Kis Flórián szavaiból már megismertük. A kezdet kezdete a vérpadig hú Simokovics Rókusra utal. A főtanítómaster Cseh Károly volt. Neki köszönheti marxista alapozottságának végső kifermálását. Cseh Károly, aki azidőtájt a NÉPSZAVÁ-t szerkesztette, előbb Adán tanítóskodott. A pártvezetőség rábízta a lap szerkesztését és így beköltözött Szabadkára. Ő forradalmi tevékenységét a Nagy Októberi Forradalomban kezdte. A jéniszei I. Magyar vörös brigád századparancsnoka volt. A szerkesztőbizottságába bevonta Mayer Ottmárt is. Lukács Gyulának köszönhetjük ezt az adatot. Biztosra vehető, hogy a két ember ismeretsége, barátsága ekkor kezdődött.

És a jövendő párttitkár ideológiai építésében része van a szabadkai munkásifjúság kultúrmunkásainak, elsősorban Nádor-Malusev Paulának, Zárics Ágnesnek, azoknak a tanfolyamoknak, előadásoknak, amelyek — akár csak az egész országban — Szabadkán is folytak. Ebből a forrongó-fortyogó kohóból került ki azután az a Mayer Ottmár, akit már megismertünk.

Amint Tito marsall a Kommunista párt 5. kongresszusán tartott beszámolójában megállapította, már a párt tisztítását megelőző években egyes városokban a párttagokból és pártonkívüliekből álló csoportok fokozódó aktivitással működtek a maguk területén. Így volt ez Szabadkán is. Noha az 1935 őszen az egész országban végrehajtott, nagyméretű letartóztatás az összekötő vonalakat végtelenül összekuszálta, az általános aktivitás olyan nagy méretű volt, hogy, aki kikerülte a fogdmegek pórázát az igyekezett munkáját folytatni. Egyben az épen maradt alapszervezetek — és Szabadkán volt egy ilyen ifjúkommunista csoport — sorait szorosra vonva és a maga kö-

reben továbbműködve, várta a magasabb szerv jelentkezését és a kapcsolat föl vételét. Csakis így magyarázható, hogy, amikor Szabadkán nem volt helyi pártbizottság — az ismertebbek közül egyedül Szabó Géza és Matko Vuković volt itthon — hatalmas erővel, lendülettel és sikerrel folyt a kultúr munka.

A HÍD-ban (amelyet 1934-ben ifjúsági folyóiratként indított el Lévay Endre) a baloldali írástudók közreműködése egyre érezhetőbbé válik. 1936-ban a lap jobboldali támogatói a főszerkesztő Lévay Endrét egyre nehezebb helyzetbe hozták, abban a reményben, hogy a baloldallal való szakítást kikényszeríthetik. Am Lévay az újságot inkább barátainak, a baloldal képviselőinek adta át, akik, ezután, különösen, hogy Mayer Ottmár leszerelt és átvette a HÍD főszerkesztését, hatalmas munkát fejtettek ki. Rövidesen a HÍD a munkásmozgalm, a szabadságáért küzdő magyar nemzetiség demokratikus erőinek központi sajtószervévé vált. Példányszáma, híveinek tábora mind jobban nőtt, szélesedett. Maga köré állandóan újabb munkatársakat toborozva befolyása növekedett és hangja mind erősebbé vált, meszebb hallatszott.

1938-ban, amikor a lap belső átszervezése befejeződött, a külső szervezési alap megteremtésében Ottmár terve Kolumbusz tojásaszerű, nagyvonalú elgondolás volt. A HÍD táborának mintegy kétharmada a lapot példányonként vette. Sőt akadt előfizető, aki a díjat a terjesztőnél fizette be. A terjesztők egy része még az egykori SZERVEZETT MUNKÁS ill. NÉPSZAVA terjesztője volt. Ottmár bejárta mind a helységeket, ahol a HÍD fogyott és mindenütt bizottságokat alakított, ún. terjesztő bizottságokat. Az ő gondjukká tette a lap ügyét. Megbeszélte velük, hogy a terjesztésért járó %-ból fedezik a költséget, amely a levelezéssel, utazással, stb. jár. Világos, hogy a bizottság annál több anyagi eszköz fölött rendelkezett, minél több lapot adott el. A szerkesztőbizottság gondos grafikonokban tüntette föl az egyes helységek forgalmát. Ennek közvetlen hasznát a kiadóhivatal látta, amelynek pénzügyi oldala Malušev gondos és pontos kezébe került. Már ezt az átszervezést követő sajtókonferencián a grafikonok váratlanul nagy szerephez jutottak. A kiküldöttek pontosan látták mind a maguk, mind a többiek aktivitásának eredményét és bizony egyes lemaradozó helységebelieknek alaposan meg kellett okolniok: miért esett a példányszám?

Persze ezek az összejövetelek — sajtókonferenciák semmiben sem hasonlítottak ahhoz, amit ma e szóval nevezünk. Itt a terjesztő bizottságok képviselői gyűltek össze a lap szerkesztőivel és megtárgyalták mindazokat a kérdéseket, amelyek az olvasó és a lap viszonyából fakadtak. Szó esett cikkekről, valamint arról, ami újat a szerkesztőség a jövőben bevezetni szándékozik, az eddigin másítani kíván. Ezután — mintegy befejezésként — következett Ottmár beszámolója az általános politikai helyzetről és ezt követően a vita. Végül borítékokban szétosztottuk ama cikkeknek a kefelenyomatát, amelyek „szerkesztőségen kívül álló ok miatt” nem láttak napvilágot. Ilyen kezdetben szép számmal akadt. Később, főként, mivel a munkatársak megtanultak burkoltabban írni, no meg a cenzúra is engedett a negyvennyolcból, többnyire megelégedett néhány szó, vagy sor tör-

lésével, esetleges átfogalmazásával, nem húzta át az egész írást. Így ez az anyag eltűnt a napirendről. Olyannyira, hogy az elvtársak szinte kiábrándultan vették tudomásul, hogy a lap már „nem ír olyan élesen.”

Mondani sem kell, hogy a terjesztő bizottságok élén az illető helység kipróbált harcosa állt. A HÍD terjesztése pártföladat volt. Nem ritkán a bizottság tagjai a helyi pártbizottság tagjai is voltak. És ahogyan a HÍD tömegesült, úgy vált szava a Párt szavává. Nem kis föladat volt ez a monarchofasiszta diktatúra idején, a rendőrségi terror teremtette körülményekben hónapról-hónapra legálisan és értelmesen megmondani a mit és hogyan. Kezdetben (1936—37) a lap Belgrádból kapott segítséget (cikkeket természetesen). Később ez a támogatás fölöslegessé vált. Egy értékes jellegzetessége is volt a lapnak. Rendszeresen megjelentek benne a mitrovicai fegyházban élő elvtársak írásai.

És ebben a szervezési munka mellett állandó utazásokkal, tárgyalásokkal teli életében Ottmárnak arra is jutott ideje, hogy megírja a mindenkori „Világszemlé”-t. Sőt riportokat is írt és kisebb nagyobb publicisztikai írásokat. Fáradhatatlan volt.

1940 decemberében letartóztatta a rendőrség. Ebből a szabadságvesztésből 1941 áprilisának elején szabadult. Néhány nap múlva bekövetkezett a horthy-fasiszta megszállás. A pártmunkát át kellett szervezni. És Ottmár ott volt az élen. Míg végül szeptember elején a véredek hálójába került.

Letartóztatásának körülményeire jellemző, hogy Ottmárnak, akinek találkozója volt egy vidéki küldöttel, elvtársai tanácsolták — tekintettel, hogy ahonnan ez a küldött jön, abban a helységben végbement nagyobbarányú letartóztatásokról hallottak — ne menjen oda, hanem helyette valaki más, aki — ha „tiszta a levegő” — az illetőt Ottmárhoz vezeti. Ám ilyenvalaki sebtiben nem akadt. Ekkor azt javasolták: ne menjen, hanem a községgel más módon vegye föl a kapcsolatot. Ottmár kijelentette: „Ha másról volna szó, én is ugyanezt mondanám. Ám, ha a találkán senki se jelenik meg, az messze-menő bonyodalmat okozna. És egyedül csak én mehetek oda. Tehát mennem kell! Én vagyok a párttitkár. A munkáért én felelek.” És ment Ottmár a kopók kezébe. Akivel találkoznia kellett, azt pár nappal előbb letartóztatták. A találkozót elárulta és ráállt, hogy a hóhérségeket odavezeti.

Befejezésül idézzük Mayer Ottmár utolsó írását, amelyet pár perccel kivégzése előtt vetett papírra:

„Édes anyám... Mindennel leszámoltam. Csak egyet sajnállok, hogy legalább három hónapig nem élhetek még. A bosszú azonban nem fog elmaradni. Azt hiszem, hamarosan minden rendbejön. Teljesen nyugodt vagyok. Vigyázzatok kislányomra. Ottmár...”

Erről a búcsúlevélről Nagy Ferenc, a Szövetségi végrehajtó tanács tagja a következőket mondta Mayer Ottmárnak a Forum bejárati csarnokát díszítő mellszobrának leleplezésekor:

„Ezt halála órájában csak olyan ember írhatta le, akinek kegyetlen kínzások után is maradt elég erkölcsi ereje élet és halál mezsgyéjén át a jövőbe menteni a meggyőződés erős bizonyosságát, harcba küldeni maradék erőinek utolsó tartalékát... A mozgalmi ember, a szervező, a vezető néma fenyegetéssé meredett 1941. november tizennyolcadikán a szabadkai kaszárnyasáros udvarán. De Mayer Ottmár, az elkötelezett harcos, tudatos közíró tovább küzdött és küzd a humanizmus és a haladás erőinek kötelékében azért a jobb, emberséges társadalomért, amelyért mindent feláldozott, amit feláldozhatott.”

És akkor 1941. november 18-án már az egész országban lángolt a fegyveres küzdelem a Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek saját erejével, valamint a szovjet hadsereg testvéri segítségére támaszkodó népfőlszabadító harcban. És a dicsőséges Petőfi-zászlóalj áldozatkész, lelkes harcosaiban életre kelt és tetté vált sok minden, amit a majdnem kiirtott élgárda, Ottmár, a HÍD, a NÉPSZAVA jelentett és hirdetett.

A novemberi áldozatok vezérlő szelleme ott volt az emberi méltóságot megalázó, népszabadságot letipró rablóbanda főlszámolásáért és megsemmisítéséért dörgő fegyverek tüzeiben és ott a diadalmenetben.

És, amikor 1945 nyárvégén összehívtuk a munkás sajtó első szabad sajtóértekezletét, azzal a céllal, hogy újjászervezzük és folytassuk az elnémított folyóiratot, bejöttek az életben maradt, régi terjesztőbizottsági tagok, büszkén hordva mellükön a kitüntetések. Nem egy közülük hadirokkant, akit felesége, vagy gyermeke támogatott a szakszervezeti otthonba.

A megemlékezés első szava Ottmárt, Rókust idézte. És a HÍD önerejéből újra indult. Nem kért hivatalos anyagi támogatást. Azt megkapta a terjesztő bizottságok följánlásaiban. Azt arattuk, amit Ottmár és a többi meggyilkolt vetett.

REZIME

SEĆANJE NA VEĆITOG OPTIMISTU, PRIJATELJA I DRUGA 18-OG NOVEMBRA 1941.

U svojim sećanjima autor prikazuje lik Ottmára Mayera i njegov životni put od dečaka do borca kojeg su okupatorske fašističke Hortijeve vlasti pogubile novembra 1941. kao tridesetogodišnjaka u punom usponu njegove revolucionarne ličnosti.

Na osnovu iskaza savremenika, autor prati razvojni put dečaka, prikazuje njegov krug prijatelja, napore da se pod veoma teškim uslovima obrazuje i ispolji svoju bogatu i svestranu ličnost kroz društvenu i političku aktivnost. Autor, koji je i sam bio jedan od značajnih saradnika predratnog Hída i prvi posleratni urednik ovog časopisa, upoznaje Mayera sredinom 1937. godine, tako da je u mogućnosti da na osnovu utisaka i doživljaja ocrtá lik i rad ovog

intelektualca u periodu kada je njegova aktivnost najsvestranija i kao revolucionara-partijskog funkcionera i kao marksističkog publiciste-stvaraoca. Autor saopštava niz podataka o ličnim prijateljima i partijskim drugovima Mayera, o časopisu Híd, koji je Mayer uređivao, o saradnicima ovog časopisa iz mitrovačke kaznionice i onih koji su bili na slobodi, o mreži rasturača-aktivista ovog legalnog organa KPJ na mađarskom jeziku.

Svoja sećanja autor završava iznošenjem okolnosti pod kojima je pogubljen Ottmár Mayer i daje osvrt na ponovno oživljavanje časopisa Híd u socijalističkoj Jugoslaviji leta 1945. godine.

ZUSAMMENFASSUNG

ERINNERUNG AN EWIGEN OPTIMISTEN, FREUND UND GENOSSEN DEN 18. NOVEMBER 1941

In seinen Erinnerungen stellt der Verfasser die Gestalt von Ottmár Mayer, dessen Lebensweg vom Knaben bis zum Kämpfer dar, der im November 1941 als Dreissigjähriger auf dem Höhepunkt seiner revolutionären Persönlichkeit von Hortys faschistischer Besatzungsbehörde hingerichtet wurde.

Aufgrund der Aussagen der Zeitgenossen, verfolgt der Verfasser den Werdegang des Knaben, schildert dessen Freundeskreis, dessen Anstrengungen sich unter äusserst schweren Umständen auszubilden, sowie seine reiche und vielseitige Persönlichkeit, durch gesellschaftliche und politische Tätigkeit zum Ausdruck zu bringen.

Der Autor, der selbst einer der bedeutenden Mitarbeiter der Zeitschrift „Híd“ (Brücke) aus der Vorkriegszeit war, und der erste Nachkriegsredakteur, lernt Mayer Mitte 1937 kennen, so dass er in der Lage ist, aufgrund seiner Eindrücke und Erlebnisse, die Gestalt und die Arbeit dieses Intellektuellen in einem Zeitabschnitt zu schildern, als dessen Tätigkeit sowohl als eines Revolutionärs-Parteifunktionärs als auch eines marxistischen Publizists-Schöpfers am vielseitigsten war.

Der Verfasser teilt eine Anzahl von Angaben über persönliche Freunde und Parteigenossen von O. Mayer, über die Zeitschrift „Híd“, die Mayer als Herausgeber leitete, über die Mitarbeiter dieser Zeitschrift aus der Strafanstalt Mitrovica sowie über jene Mitarbeiter die in Freiheit waren, über das Netz der Verbreiter-Aktivistinnen dieses legalen Organs der KPJ auf ungarischer Sprache, mit.

Seine Erinnerungen schliesst der Autor mit der Schilderung der Umstände unter denen Ottmár Mayer hingerichtet wurde, und gibt einen Rückblick über die Bemühungen um die Wiederausgabe der Zeitschrift „Híd“ im sozialistischen Jugoslawien im Sommer 1945.

symposion

TÁJÉKOZTATÓ

a Krapinska Toplicán (1970. márc. 19—21-én) megtartott tudományos tanácskozásról Az osztály- és nemzeti jelleg a mai szocializmusban c. témáról

LJUBLJANA, 1971. I. 25.

A tanácskozás anyagát két kötetben a Témáink sorozatban adtak ki 1970 végén Zágrábban. Bevezetése 37 beszámolót s értekezést ölel fel különböző szerzőktől. A szerkesztő bizottság az anyagot négy témacsoportba sorolta (elméleti, időszerű, a jugoszláviai nemzetiségi kérdéstről szóló történelmi témák, időszerű kérdések a nemzetek közötti viszonyról a JSzSzk-ban). Eközben arra törekedett, hogy a munkák eredetiségét megőrizze, a beszámolókhöz jegyzeteket is mellékelte — 40 résztvevő vitáját; a felszólalók egynéhány kivétellel a felszólalásukat autorizálták. A két könyv 766 oldalas. A szerkesztő, A. Dragičević, mellett a munkák autorizációjában részt vettek a szervező bizottság tagjai is (A. Bijelić, A. Dujić, V. Mimica, V. Stambolić, S. Šuvar, M. Tripalo, J. Vrhovec) és a szerkesztő bizottság tagjai (O. Bilandžić, E. Čimić, A. Dragičević, A. Dujić, A. Hadri, D. Ičević, K. Jončić, V. Mimica, Z. Roter, V. Štokola, S. Šuvar), a Témánk kiadójának képviselőjében pedig S. Šuvar.

A szerkesztő bizottság bevezetésben felhívja a figyelmet, hogy több szerző az időbeli korlátok miatt és a kérdések nem eléggé elmélyült feldolgozása következtében mellékletét csak tézisek formájában nyújtotta be; hogy a tanácskozás szorosan kapcsolódik a nemzetiségi kérdés iránt felkelt újabb keletű érdeklődéssel; hogy természetszerűen nem állt fenn a vélemények általános egysége, de a nemzetiségről és az osztályjellegről vallott nézetek tekintetében egységesekek. A tanácskozásnak ösztönzőül kell hatnia a nem eléggé feltárt, megvilágított kérdések kutatásának tekintetében, az anyag megjelentetése pedig hasznára válhat a tudománynak és neveléstudománynak egyaránt.

I.

Az anyag egészével kapcsolatos informatív kritikai szemlélet már a felosztásból következik, ahogyan azt már a témáknak megfelelően a szerkesztő bizottság elvégezte, különös súlyt fektetve az említett felosztásban a következőkkel foglalkozó művekre: a marxizmus klasszikusai, a mai szocializmus újabb elméleti és gyakorlati ismeretei, történelmi munkák és a szociológiai természetű empirisztikus mellékletek.

Az anyag nagy terjedelme miatt a nézetek a figyelem középpontjában levő munkákon és a kérdések elemzésén alapulnak, és egyidőben magyarázhatjuk az elfogadott alapok és információink mércéje szempontjából.

Eközben figyelmet fordítunk a vitában levő nézetek szembesítésére. Egyes beszámolókat kevésbé vizsgálunk meg, míg egyes problémákat, kérdéseket egységesen mutatunk be, természetesen a tanácskozás résztvevőinek álláspontja szempontjából azért elhatárolva. Éppen ezért, a mi felosztásunk részben különbözni fog az anyagban levőtől, attól, ahogyan azt a két könyvben kinyomtatták, és amely így hangzik: I. A nemzetiségi kérdés elméleti szempontjai. II. Az osztályjellegű és nemzetiségi viszonya a mai szocializmusban. III. A nemzetiségi kérdés történelmi szemléletei Jugoszláviában. IV. A nemzetiségek közötti viszony időszerű kérdései a szocialista Jugoszláviában.

Végül, a közölt tájékoztatóban¹ figyelembe kell venni azt is, hogy az kritikailag viszonyul a tudomány eredményeihez, még ha rövid beszámoló vagy tézis formájában jelentkezik is, és olyan eredményekkel, amelyekkel kielégítő párhuzamot csak egy másik tudományos munka képviselhet, nem pedig egy róla szóló kritikai szemlélet (elemzés).

II.

Figyelmeztetés tudományunk fejletlenségére a nemzeti kérdés területén. Néhány beszámoló arra figyelmeztetett, hogy marxista szempontból nem tanulmányozták kielégítően ezt a területet, és ennek kapcsán rámutattak annak alapjára, közvetlenül vagy közvetve, a meghatározásokra és szakszókészletre (a szerzők saját meghatározásaikat, definícióikat közölték, fogalmakat határoltak körül, vagy a világon elért eredményekkel összevetve kísérelték meg egyes összetevők, elemek, kategóriák kapcsán a kérdés hiányosságát bemutatni — vagy a beszámolóokban vagy a vitában. — E. Peratoner, K. Suljević, D. Brozović, A. Dujić, P. Damjanović, M. Miljanović, S. T. Tomić, D. Bilandžić. E. Čimić Z. Vrcan, Č. Sadiković, K. Jončić, L. Rehak).

A marxista tudomány általános lemaradásának tényét szögezték le („... a marxista tudomány Lenin után a vallással szembeni szemléletében megtorpant; ugyanúgy, mint a nacionalizmussal szemben, túlzottan utópisztikusnak és kevésbé reálisnak mutatkozott abban a várakozásban, amely szerint magának a társadalmi viszonyoknak a megváltozásával fokozatosan eltűnik a vallás és a nacionalizmus is. Nem így történt. Nincs is kilátás arra, hogy így legyen. Egyelőre létezik a vallás és a polgári társadalom is, nacionalizmusával egyetemben. Szükség van tehát arra, hogy a marxizmus a jelenlegi helyzetnek megfelelően kiépítse az új elemző és meghatározó apparátusát.) Kiemelte D. D., E. Peratoner, 67. oldal. (V. Djuretić, *Osztályjellegű a nemzetiségiben* c. művében a 290. oldalon ugyancsak említi a „korai elméleti előrelátásokat, amelyek a későbbiekben nem váltak valóra. Emellett még felsorolhatnánk olyan résztvevőket is, akik erre a hiányosságra utaltak (D. Brozović, S. Vrcan, Č. Sadiković, S. T. Tomić stb).

A tanácskozáson külön felhívták a figyelmet a „kérdés érzékenysége”, amely még a közelmúltban is érvényes volt. D. Bilandžić beszélt azokról az adott történelmi körülményekről, amelyek miatt túlságosan hosszú ideig elhalasztottuk a nemzetiségi viszonyokról szóló nyílt vitát. (1945—1964². Lásd a 321. oldalt!)

A harmadik dolog ebben a kérdéskörben — a nép fogalmának a meghatározása. Míg E. Peratoner azt említi, hogy a valamikori osztrák-marxista felfogáshoz (Bauer) viszonyítva a fejlődés kielégítő és magas-szintű, az Edvard Kardelji meghatározással, addig egyes szerzők saját kiegészítésük elfogadását is javasolják.

Így D. Brozović elemzi a sztálini statikus álláspont egyes összetevőit, és emellett figyelmeztet a pragmatikus egyediségre és a leegyszerűsített formalizmusra. Megállapítja, hogy részben Kardelj könyvének kivételével nálunk ennek a kérdésnek nem volt komplex vizsgálata, addig az „emberi közösség” fogalmának a helyettesítésére javasolja, mint a nép fogalmának korszerűbb jelölőjét, a „szocietnikus alakulat” kifejezését (128. oldal). A vitában ismét visszatér a használatos eszközökhöz (753. oldal), ahhoz a tényhez, hogy gyakran használunk olyan fogalmakat, amelyek teljes jelentését nem ismerjük.³

Ez a látszólag szűk tudományos orientáció, amely minden bizonnyal hiányosságainknak a bizonyítéka a jelenségre irányuló vizsgálat területén, nem csak *alapvető* jelentőségű a témával (a népek, a közösségek mint történelmi, sőt ma már mint általános társadalmi kategóriák, szocietnikai alakulatok vagy *makrocsoportok*;⁴ a kifejezést a szociológiában és a szociális pszichológiában használják) kapcsolatos vizsgálat szempontjából, hanem hatást gyakorol magára a jelenségre is. Abban a pillanatban, amikor a téves felfogás vagy terminológia mint információ sugárzik szét, önálló ösztönzőként és eszmei kapcsolatként hat, mozgósító erőként egy-egy egyén vagy csoport irányulására. Nem csak elméleti kérdésről van akkor szó, ha pl. egy politikus vagy újságíró, aki egyben tudós is, nem érti meg a kifejezés fogalmát, és ezen a téren már van elég tapasztalatunk, így pl. a nacionalizmus, jugoszlávság, unitarizmus fogalmát.

Miután a tanácskozás nyíltan felvetette az alapkérdéseket — ezzel lehetővé tette önmaga számára a kritikai szemléletet és a rendkívül mozgalmas vitát az egyes felfogások között, az állásfoglalás kérdését is, pl. a *nacionalizmus* fogalmával kapcsolatosan.

A *nacionalizmus*⁵ kérdése, ahogyan azt a krapinai tanácskozás mutatja, a szemléletek sokaságával átfogóbban megmagyarázza a következő kérdést: Mi a mi jelenlegi orientációnk a nemzetiségi kérdés vizsgálatában?

A nacionalizmusnak mint jelenségnek a felfogását sokoldalúan és elemzően mutatta be beszámolójában E. Peratoner, és általánosságban állást is foglalt: „A nacionalizmus rendkívül bonyolult fogalom, amely dialektikus egységében negatív tulajdonságai mellett néhány pozitív tulajdonsággal is rendelkezik.” (42. oldal). A szerző elemezte a jelenség mozgató rugóit, összetevőit és történelmi kialakulásában ábrázolta típusának elemeit (integrális, liberális nacionalizmus). Arra a következtetésre jutott, hogy ez a jelenség ma is általános (67. oldal). Eközben a szerző a nemzetközi irodalom (Lemberg⁵) kitűnő ismerőjének bizonyul, de

természetesen ezt a jelenséget egy ilyen beszámolóban csupán nagyvonalakban tudta ábrázolni; a világon e kérdésnek nagyon gazdag irodalma van — mind történelmi szemléletű tanulmányozásáról, mind a szociális lélektan empirisztikus kutatásának szempontjából.⁶ A munkák többségében, még a tudományos szempontból megbízhatókban is, nagyon is egyoldalú ábrázolását találjuk a területünkön levő nacionalizmus jelenségének.⁷

A közölt információban még nem fogadhatjuk el „a tárgyat” magát (a nacionalizmus jelenségét), amelyről a szerzők többé vagy kevésbé megalapozott nézeteket fejtettek ki — még a klasszikus marxista felfogás képviselői is (a kérdés csak a negatív megnyilvánulásokra vonatkozik) hangsúlyozták „a nacionalizmus forrásainak és jelenségének mélyebb és sokoldalúbb vizsgálatát” (Kiro Hadži Vasilev, 110. oldal). A figyelmeztetések szerzői között, akik arra hívták fel a figyelmet, hogy a jelenséget nem lehet egyoldalúan szemlélni, Peratoner mellett meg kell említenünk E. Čimićet, P. Klinart, Z. Rotart, A. Marušićot, N. Sekulićot. Szemmelláthatóan, a nacionalizmus negatív megjelenési formáitól való akárcsak erkölcsi (humánus) eltérés nem vezethet el a különböző időben és térben való megjelenési formáknak a forrásaihoz. Ma mindenek előtt a nacionalizmus folytonosságára vonatkozó szemléletekben jelentkeznek ellentétes felfogások és nézetek. Ha a makrocsoport *népéből* indulunk ki, amelyből a nacionalizmus ered, és abból a felfogásból, hogy a nép öntudata és érzelme eléggé szűk fogalom, végül a legújabb lélektani ismérvekből, hogy az egyénnek a közösségbe való átmenetének kérdéséről van szó; az öngazolás jelenségéről, és hogy ez két dimenziójú; nem humánus a türelmetlen, túlzottan beteges nacionalizmust és sovinizmust illetően, vagy a humánus öngazolásban, a patriotizmusban — akkor mindez a jelenség egysíkbeli különféleségére utal. Kérdéses, hogy erre a *megjelenési formára*⁸ keresünk-e új kifejezést, amikor alig létezik erre valamilyen távlat, és amikor tudjuk, hogy erővel új kifejezések meghonosodását nem szabad követelni. Mindenek előtt figyelembe kell venni, hogy magát a fogalmat pontosan és élesen elhatárolhatjuk, anélkül, hogy az kevésbé felhasználhatóvá válna. A korai és a pontos állásfoglalások (valamely tudományág szempontjából) azokban az esetekben, amikor valamelyik fejlett tudomány nem támogatja azokat — nem lehetnek alkalmasak. Ezzel a szociológiára és lélektanra gondolunk, azokra a tudományokra, amelyek jelentős fejlődést éppen az utóbbi időben értek el. Az egyesítő erő elméleti vizsgálatában *semleges* kiindulópontot kellene figyelembe venni. Továbbá, meg kellene állapítani, meddig jutott el a tudomány, de nem az országok és uralmak szempontjából (a tudományok és társadalomtudományok egyre többször összeütközésbe kerülnek a fejlett uralkodó rétegekkel a tőkés országokban), és ugyanakkor több tudományág segítségével (történelem, szociális lélektan, szociológia) hozzákezdeni a hazai kutatásokhoz. Ilymódon kitisztíthatnánk a hazai nacionalista metodológia „Augiasz istállóját”, megfigyelhetnénk a különleges változatokat, mint amilyen az unitarizmus is.

Ugyanakkor sokkal szolidabb munkákat hozhatnánk létre mind a kutatási eredmények területén, mind az eredményeknek a korszerű tudományokban való alkalmazásában.

Nemcsak terminológiai összeütközésről van itt szó, se nem a jelenség felfogásában megnyilvánuló ellentétekről (noha erről is szó van), hanem arról a példáról, hogy hogyan kell hozzáfogni a kutatásokhoz a jelenben. Csak a gondosan megvizsgált jelenség válhat politikai gyakorlattá és egyben pedagógiai hatóerővé.

A tanácskozás tehát e szempontból kiinduló pontot adott (a nacionalizmus jelenségének összetettsége szempontjából, a más kontinenseken — Ázsiában, Afrikában jelentkező jelenség vizsgálatával kapcsolatosan), figyelmeztetőként szolgál, mennyire végzetessé vált a marxizmus keretében levő elméleti lemaradás; a német munkásosztály leigázását a német nácizmus követte, sőt ugyanakkor megtorpant a nagyon is időszerű hazai eseményeknél is (Lásd: E. Čimić mellékletét, aki a bosznia-hercegovinai muszlimánok nemzetiségi elkülönülésének folyamatát bemutató anyag empirisztikus tanulmányozásából indult ki, abból az elkülönülésből, amelyre nem szabad a negatív társadalmi irányulás jelzőjét ráilleszteni).

III.

A marxizmus klasszikusainak kiindulópontját a beszámolók, tézisek és tanulmányok formájában mutatták be (P. Vranjicki A nemzetiségi kérdés helye a marxista elméletben. V. Cvjetičanin Az osztályjellegű és nemzeti a Kommunista kiáltványban. Művében röviden érintette azok példaszerűségét a korszerű szocialista folyamatokban. N. Smailagić Lenin a nemzetiségi kérdéstről mint forradalmi kérdéstről. K. Sujević A munkásosztály nemzetiségi betegsége. D. Atlagić Tézisek a nemzet lényegéről a szocializmusban és a nemzet és munkásosztály viszonyáról.)

A marxizmus klasszikusainak elméleti ismérvei kapcsán a szerzők figyelmeztetnek azok távollátására és időszerűségére, de problematikus voltára is. Mint elevenen ható időszerű kérdést választottuk ki a következő kérdést: „a munkásosztálynak mint népnek a létrejöttét, azt a dilemmát, amely jelen van a szocializmus fejlődésének jelenlegi szintjén is (nálunk is); ezt különböző szempontból vizsgáljuk, közvetve és közvetlenül, és egész sor egyéb beszámolót; azután az eltérésekkel kapcsolatos töprengést a politikai alap, az előrelátott fejlődés és maga a fejlődés között, továbbá Marx téves szemléletét a Kiáltvány ismert tételéről, „a hazátlan munkásosztályról”.

1. *A munkásosztály néppé (nemzetté) válása.* Az egyik magyarázat szerint a szocializmus csak átmenetet jelent (V. Cvjetičanin tézisei, 33. oldal), olyan állapotot, amikor a munkáspártok összekapcsolják a munkás és nemzeti érdekeket (K. Suljević, 94. oldal). A munkásosztály ezt azzal éri el, hogy a politika szintjére emelkedik, és összekapcsolja ezt a politikát a gazdasággal és kultúrával a demokratizmus öngazgatásos formájában (S. Međedović, 169. oldal). A munkásosztály számára nem idegen a nemzeti öntudat (P. Damjanović), noha elég gyakori volt a tévelygés és a hanyagolás. (173—174. oldal). Mint irányító társadalmi erőnek, a munkásosztálynak a nemzetiségi érdek természetes érdeke (D. Atlagić, 189. oldal). Amennyiben a munkásosztály „kitölti” a nemzetet, elemzi Marx említett álláspontját (D. Ičević, 212—213. oldal), ugyanak-

kor figyelmeztet (S. T. Tomić), akkor sem lehet a maga teljességében azonosítani az osztályt és nemzetet (222. oldal).

A kiindulópont példája a munkásosztály említett viszonyában, ahogyan azt a Kiáltvány tartalmazza, és ennek a politikai, elméleti szemléletnek a szembesítése a munkásmozgalom gyakorlatában és elméletének későbbi fejlődésében, nem mutat semmilyen egységes irányulást, ellenkezőleg, egy rendkívül bonyolult fejlődésre utal. Mindenek előtt gyakori meg nem értéssel és lebecsüléssel találkozunk a nacionalizmus jelenségével kapcsolatosan Marx gondolatának be nem fogadásával, pedig annak hatékonysága a mai kevésbé fejlett közösségekben még bizonyítást nyer. Az ember fejlődésében jelentkező újdonságok ma már az ismeretek kiegészítését követelik, mivel azokat még Lenin se láthatta előre, pedig ő többet foglalkozott a nemzetiségi kérdés elméletével, mint a marxizmus első két klasszikusa. A nagy változások megállapítása mellett számunkra meglepő, hogy az ezzel a témakörrel foglalkozó szerzők és beszámolók között egy sem volt, amely a társadalmi rétegek átalakulásáról részletesen, aprólékosan szót volna, pedig jó lett volna a már felhasználható empirisztikus kutatási eredmények segítségével meghatározni az *osztály* (Részlet: Die Klassen, Das Kapital, II. Zürich 1934, 941. oldal) fogalmát. S. Šuvar idézi művében (1970-ben), „A jugoszláv társadalom szociológiai keresztmetszeté”-ben a felhasznált irodalom két oldalát. Beszámolójában D. Brozović is megállapítja, hogy nagyon keveset tudunk az egyes rétegeknek a nemzetiségi folyamatokkal szembeni viszonyáról (134. oldal). Lehetséges, hogy éppen ezért került sor a vita végén A. Dragičević azon megállapítására, hogy „a nemzeti az érdeklődés előterébe került” (766. oldal). Erről E. Čimić és P. Klinar is említést tett beszámolójában.

2. Az eltéréseket az eszmei-politikai alapok, az előrelátott fejlődés és a valóság között több szerző is taglalja. Mint elméleti jellegű hozzájárulást említhetjük N. Smailagić beszámolóját, aki a legújabb történelmi anyag szociológiai elemzésével, Lenin a nemzetiségi kérdéstről mint forradalmi kérdéstről című művében leszögezi, hogy a feltartóztathatlan fejlődés ellentétes Lenin humanista eszméivel. A Szövetség kérdése kapcsán figyelmeztet (85—91. oldal) a pártra, hadseregre, szakszervezetekre, közigazgatásra, mint döntő tényezőkre (erre figyelmeztet K. Suljević is egy átfogóbb, az egész világot érintő munkájában, 93—98. oldal). N. Smailagić ismét figyelmeztetett Lenin kevésbé ismert utolsó jegyzeteire (Örökség), amely 1956-ban jelent meg eredetiben, 1957-ben szlovén fordításban és 1958-ban szerbhorvát nyelven.

3. P. Vranicki Marx teljesen elfogadhatatlan elvi álláspontjai kapcsán téziseiben (22—28. oldal) a történelmi és nemtörténelmi népek téves megkülönböztetésére (2., 7. tézis) figyelmeztet. Mivel ebben a példában népeink konkrét történelméről vett példáról van szó, a pánszlávizmusról vett példát használja Marx, és mivel ebben a műben és sok meglehetősen komoly, újabb keletű műben ugyanez a viszony tükröződik, és eközben a marxista elmélet alapvető elkülönüléséről van szó (Lenin éppen ellenkezőleg nézett a kis népek kérdésére), a beszámoló ilyen tézises formában túlságosan szerénynek tűnik; ezt a kérdést önálló beszámolóban kellene feldolgozni (Lásd: K. Marx, Deutschland und der Panславismus, Neue Oder-Zeitung, 21, 1855. IV. 24.). A szerző a figyelem felkeltésével kriti-

kai viszonyát fejezte ki, amely mindig hasznosnak bizonyult, különösen ha figyelembe vesszük a marxizmus klasszikusainak nemrégén még tudománytalanul felhasznált tanait. Ugyanakkor, az ilyen magyarázat hasznos is lehet az olyan felszínes magyarázatok mellett, amelyek a kommunisták téves, nemzetietlen orientációjának a korai forrásaira utalnak (ezeket az álláspontokat említette pl. B. Pahor szlovén író is). A tézisek szerzője figyelmeztet, hogy Marx a *legfejlettebb* népek („Vereinigte Aktion, wenigstenst der zivilisierten Länder . . .” Manifest, II.) modelljéből indult ki.

4. A *hontalan proletárral* szembeni álláspont szempontjából hasznosnak tűnnek V. Cvjetičanin tézisei. Mégis szükséges lenne, éppen a téves magyarázatok miatt, amelyek túlsúlyban voltak a marxista gondolat terjesztésében, ezeket a téziseket is egy tanulmányban megszövegezni. Valószínűleg nem lesz felesleges az az elképzelés, hogy éppen a Kiáltvány megjelenhetne a következő melléklettel: „így kell olvasni”; itt a korszerű tudományos kommentárra gondolunk. A tanácskozás beszámolóinak első csoportjában a szerzők ismertették a marxizmus elméleti kiindulópontjait és nézeteit, amelyek még ma is érvényesek vagy érvényességüket az idő csökkentette. Rámutatottak a marxizmus-leninizmus klasszikusainak fejlődésében levő két *fokozatra*. Az első fokra, amikor első helyen az osztály volt, és a másodikra, amikor előtérben a nép volt — természetesen mindig kölcsönös függőségükben. Ők már idézik a klasszikusok ismereteit a jelenségek függőségéről, és éppen ennek az anyagnak a szemlélete szünteti meg a dilemmát az egyik vagy másik oldal elsőbbségéről. Metodológiailag természetesen tézisek helyett tanulmányokat kívánunk látni, de azt azért lejegyezhetjük, hogy a szerzők figyelmeztetésekkel és ismereteikkel alapkérdésekkel foglalkoztak az előrelátott témakör keretében.

IV.

A beszámolók fő csoportja bizonyos mértékig csökkentett terjedelemben (mivel nem öleli fel valamennyi kérdést) újabb bizonyítékát adták a fejlődésnek a szövetségünkben élő népeknél vagy nemzeteknél, és azt tükrözik, milyen fejlettségi szintet ért el „a munkásosztálynak néppé való átalakulása”. Ugyanakkor a mellékletekben tükröződnek közösségünk egyes alapvető és időszerű dilemmái is a népek és nemzetiségek kérdéseivel kapcsolatosan.

Fejlettségünk szintjéről szól a szimpózium néhány alapvető megállapítása is. Az egyik szerző feltette a kérdést (ez az elterjedt vélemény is), hogy a soknemzetiségűség a munkásosztályra, amely öngazgatási alapon építi a szocializmust, szerencse-e vagy szerencsétlenség (M. Bakali, 704—705. oldal). A kérdés kapcsán megjegyezték, hogy nem vették eléggé figyelembe a vizsgálat kiindulópontját, azt, hogy a többnemzetiségűség pozitív tényező.

Rehák L. felhívta a figyelmet (568. oldal), hogy a magyar nemzetiségi csoport bizonyos módon a nemzetiségi kérdés megoldásának mutatója volt.

Ahogy említettük is, társadalmi tudatunk fokára jellemző az a megállapítás, hogy egészen a közelmúltig túlsúlyban volt az az elképzelés, hogy a nemzetiségi kérdést véglegesen megoldották azzal, hogy a munkásosztály lett a szubjektum (D. Ičević, 213. oldal).

A szerzők taglalták a népek transzcendenseinek kérdéseit is — (S. Medjenović, 161. oldal), és támogatták az ebben az irányban folyó kutatások szükségességét (Z. Vidaković vitája), míg egyesek szembehelyezkedtek az ilyen fejlődési lehetőségek iránt való *egyoldalú* érdeklődéssel (E. Čimić, 613. oldal); aki ezt elvetette, mint időszerűtlent. A. Humo (690. oldal), de S. A. Tomić (762. oldal) is a nemzetek kimúlásáról szóló tézist úgy jellemezte, mint „a népek kimúlásáról szóló eschatológiát”.

A tanácskozás, több elemzés szerint, többnyire egységes abban a megállapításban, hogy azonosságról van szó — *a népek és osztályok kölcsönös függőségéről* (V. Cvjetičanin, 621. oldal). Ez a szerző a vitában megpróbálta rendszerezni az alapvető nézeteket a két társadalmi és a különféle kategóriák kölcsönös függőségének kérdésében. A legélesebben elhangzottak olyan állásfoglalások is, hogy az említett ellentétek kérdéseivel hamis problémát vetettek fel (F. Kožul, 120. oldal).

Néhány szerző (V. Djuretić, 703. oldal, F. Kožul, 198. oldal) külön kihangsúlyozta, különösen a történészek beszámolójában, hogy a JKP (a rendkívül bonyolult eszmei fejlődés ellenére) újat hozott és ésszerű orientációt.

Több szerző a háború utáni fejlődés figyelembevételével az egyenetlenségekre figyelmeztetett. Úgy, hogy ez a *fejlődés kizárta* a nemzeti afirmáció folyamatát (N. Smailagić, 740. oldal), hogy az elidegeníthetlenség (közgazdaságtan, politika, eszmeiség) alkalmatlan kereteket szabott meg a nemzetiségi értékek érvényesülésére (A. Dujić, 145. oldal). Az *ideológiai ember*, a leblokkolt öntudatú ember előtt váratlanul kisarjadt a nemzetiségi kérdés (F. Kožul, 117—118. oldal), és hitének egész rendszere a racionális és irracionális között lebegett, eszmeileg hamis öntudatának át kellett adnia helyét a valóság felismerésének (F. Kožul, 117—118. oldal). A résztvevők közül sokan azt állították, hogy *ki kell fejezni a csoportok sajátos érdekeit* (Kiro Hadži-Vasilev, 112. oldal, E. Čimić, 548. oldal, A. Dujić, 143—147. oldal, Z. Rote, 679. oldal, P. Klinar, 633. oldal, N. Smailagić, 741. oldal stb.).

A nézetek harcában külön kérdésként kristályosodott ki népeink „kellemetlen” *konfliktusos történelmének* közvetítése. Így E. Čimić (616. oldal) bírálta a *szelektív feledést*, míg M. Đorđević és D. Janković (616., 642. oldal) történészek ellentétes álláspontra helyezkedtek, és azt állították, hogy a történelmet *vizsgálni kell, magyarázni és felfogni*.

A tanácskozáson megvizsgálták a nemzetiségi kérdések iránt való jelenkori érdeklődés mélyebb tartalmát a rendkívül fejlett népeknél (S. Vrca, 627. oldal), és a jelenséget a válságos helyzetek kölcsönös függőségével magyarázta, amikor az emberek elsősorban a csoportoshoz térnek vissza (V. Cvjetičanin, 621. oldal). Az értékek válsága a nemzeti öntudat felé vezet (I. Petrinović, 196. oldal, A. Marušić, 680. oldal).

Az átfogó kérdések mellett a tanácskozás *több részletkérdést* is megvizsgált. Néhány példában a szerzők jelentést adtak a nemzetiségek⁹ (magyar, albán) helyzetéről. Eközben különböző nézetek kialakulására került sor.

Beszámolójában Rehák figyelmeztet a nemzetiségi csoportok fejlődésére az állam paternalizmusában levő helyzettől a szövetség keretében levő alkotótényezőként ható helyzetig (568. oldal).

A jelentésben külön kérdésként szóltak a nyelv helyzetéről. Alapvető tájékoztatót D. Brozović (123—137. oldal) nyelvész adott, egy szélesebb alapokon nyugvó jelentés keretében, miközben egyéb kérdésekről is elmélkedett. Nézetünk szerint a nyelvi szempontok mellett figyelembe kellene venni a lélektant is, annak nyelvi kérdésekkel foglalkozó ágazatát. Erre készítenek bennünket P. Klinar szociológiai kutatásainak eredményei (beszámoló a tanácskozáson, II. füzet), aki az elkülönítő tényezők között a *nyelvet* is említi (400. oldal). Nem lesz felesleges N. Smailagić megállapítását is idézni, hogy a nyelvről szóló vitát a múltban nem lett volna szabad annyira gyorsan felszámolni (741. oldal). Megjegyzéseinkben abból a tényből következtetünk, hogy a *nyelv lélektani csoportos jelenség*. Közösségünkben különösen hasznos lenne megvizsgálni a kétnyelvűség és többnyelvűség kérdését is, mivel erre a fejlődési tendenciák is kényszerítenek, ahogyan azt a beszámolójában Rehák L. (569. oldal) is említi, valamint az a nyelvi jellegű összeütközés Szlovéniában, amelyre a Murántúli kétnyelvű iskolák megszervezése folyamán került sor.

A tanulmányozás szempontját illetően hasonló a helyzet a nemzeti-
ségi kultúrák tanulmányozásával is.¹⁰ A kis népek nemzeti kultúrájáról T. Martelanc (718. oldal) beszélt. A nagyobb államközösségek előnyeit már P. Damjanović (177. oldal) említi, ugyanakkor Rehák L. (730. oldal) elveti a kultúra sztálinista pragmatiztikus felfogását.

A tanácskozás csak felhívta a figyelmet azon elemek tanulmányozásának elégtelenségére, amelyek a makrocsoportokkal szembeni tudományos viszony alapjaihoz tartoznak, és ezek kapcsán a kölcsönösen függő csoportok (nemzeti kisebbségek) szövetkezését, a regionális és szubnacionális szocietnikus rendszerek kérdését (D. Brozović, 135. oldal). A térről mint a közösség tényezőjéről S. T. Tomić (225. oldal) szólt, és említette az ellentéteket, amelyek a technikai, funkcionális és területi rendszerek között állnak fenn (229. oldal). Megemlítették a technobürokrata nagyszemű problémakörét is, amelyek (tézisek) összeférhetetlenek az öngazgatás megvalósításával (V. Cvječanin, 622. oldal).

A kérdések sora kapcsán meg kell említeni, hogy velük az utóbbi időben politikailag és tudományosan is foglalkoznak még a fejlett európai országokban is, mivel a regionalizáció kérdésére nemleges választ adott még az utolsó De Gaulle-népszavazás is (tudományosan ezzel a kérdéssel Genfben foglalkoztak 1969-ben, az európai kérdésekkel foglalkozó intézmények szövetségének tanácskozásán).

„A nemzeti jelleg” kérdésével az utóbbi időszakban nagymértékben a szociális pszichológia foglalkozott, de egészen napjainkig nem sikerült empirisztikus kutatásaiban megvalósítania az önálló *etnometodológiát*.¹¹ Végül, a krapinai tanácskozás anyaga is arról tanúskodik, hogy mennyire sokoldalú ez a kérdés, amely nemcsak az egyén tanulmányozását, az egyes és a társadalomtudományok sokaságának tanulmányozását követeli, hanem az elemzéseket és elhatárolásokat, amelyek a jelenség valódi lényegéhez vezetnek.

Nem lepnek meg a különféle javaslatok a hosszabb tanulmányozások után (P. Damjanović, 178. oldal), mert hacsak részleteiben is, de sok szerző taglalta a minden szempontból időszerű kérdéseket: a jugoszlávságot, unitarizmust, szeparatizmust, centralizmust, hegemonizmust — röviden, azokat a jelenségeket, amelyekkel szemben a háború utáni (de a háború előtti) időszak folyamán mellékesen, csak politikai szempontból foglaltunk állást. Így D. Brozović összekapcsolja a jugoszlávságot népeink különféle kultúrájának kérdésével (130. oldal) és megállapítja, hogy az unitarizmusnak nincs mozgósító ereje (755—756. oldal). E Čimić kiegyenlíti a jugoszlávságot a nacionalizmussal, igaz, figyelmeztet annak egyszerű megértésére — romantikus, idealista (461. oldal). Eközben figyelmeztet, hogy a nemzeti hovatarozás tudata nem magánügy és hogy az ún. spontán integráció is az asszimiláció rejtett formáját jelenti (462. oldal). Ebben a keretben valamit mutatnak a szlovén közvélemény kutatásának eredményei is, mivel 33% (harmadik helyen) mint a szövetségzés tényezőjét a „nemzeti-etnikai rokonságot” hozza fel, míg ugyanilyen értelemben csak 14%-a a „szocializmust és önigazgatást” (P. Klinar, 392. oldal).

Az unitarizmus kapcsán Kiro Hadži-Vasilev figyelmeztet, hogy a nemzetek közti viszonytal szembeni magatartás kérdéséről van szó, a népek külön jogainak tagadásáról (113. oldal), míg A. Dujić az unitarizmus különböző jellegének figyelembevételével javasolja, hogy a jelenséget külön elemezzék (149. oldal). D. Bilandžić a jelenséget a szeparatizmus ellentétéként jelöli meg (324. oldal). L. Džurovski kimerítően felsorolja az unitariztikus felfogásokat a JKP fejlődésének kezdetén (246. oldal). A Marušić kiegyenlíti az unitarizmust a nacionalizmussal, és a vita végén említi társadalmunk központi értékeinek kérdését (682. oldal). Ugyanakkor megtárgyalták a társadalmi kohézió kérdését (S. T. Tomić, 227. oldal), a centralizmus kérdését, amelynél K. Jončić a pontosságra és arra a tényre figyelmeztetett, hogy centralistának nem feltétlenül szükséges a legnagyobb nemzetnek lenni (673. oldal).

Nem lesz felesleges azt is megjegyezni, hogy a politológusok Nyugaton már néhány évvel ezelőtt megállapították, hogy a jugoszlávok már 1948-ban megkísérelték a szocialista országok viszonyáról szóló elméleti kérdéseket világosan körvonalalni (erről a kérdésről tárgyaltak a tanácskozásokon is — D. Brozović a Szovjetunió és más országok nyelvi politikájáról, 125—126. oldal, és egyéb résztvevők is) — és mégsem jutottak eléggé messzire, mivel kísérletüket elsősorban a szovjet nacionalizmus kérdésére irányították (Drago Drušković Jegyzetek nemzetiségek kérdéseiről, Sodobnost, Ljubljana, 1966; ezekben figyelmeztettek az etnikai csoportok kérdésére is stb.).

Végül említenénk meg S. Međedović (624—626. oldal) bírálatával kapcsolatos dialógust a 9. tézisről (Šuvar, Dujić, Mimica), és az állásfoglalásokat arról a kérdésről, milyen feltételek közepette „kerül a munkásosztály a nacionalizmussal való terheltség állapotába” (S. Šuvar válasza a vitában, 722—726. oldal). Šuvar hangsúlyozza, hogy a tanácskozás egyes példáiban magának a kutatás tárgyának pontos meghatározására törekedett. Mégis, mint említettük is, lényegében a hiányossá-

gokat állapítottuk meg, amely a nemzetiségi viszony egészét érinti, ugyanis D. Brozović (754. oldal) értekezésében hangsúlyozza hogy „nem létezhet tudomány terminológia nélkül, és hogy ebben a dologban (a népek kérdésében) a tudomány szükséges.”

Amikor a szerzők a marxista tudományból kiindultak, megpróbáltak a korábbi tudományos gondolat kontinuitásának kialakításával, rendkívül bonyolult problémák előtt találták magukat, ellentmondásokat az elméletben, a gyakorlatban egy széles körben, amelyet csak tudományágak sora vizsgálhat (egyesek képviselve is voltak, mint a szociológia, történelem, közgazdaságtan, politológia, lingvisztika).

A tanácskozás végén a tematika maga egyesítette a szélesebb, egymástól függő területeket, s ezért részben lehetővé tette a kielégítőt, a sokoldalút, a mélységet — a tanácskozás pedig a részismeretek ellenére korszerű konfrontációjával, hipotéziseivel, eszméivel és a jelenlegi fejlődés időszerűségeinek az elmélettel való összekapcsolás kezdeményezésével jelentős hozzájárulást adott a tudománynak, a jugoszláv társadalomban, és nézeteinek széles kitekintést a külvilágra.

A nemzetiségi kérdés vizsgálatának metodológiájával mi lesz? — A tanácskozás ilyfajta vizsgálatával, további kutatásra ösztönző elképzeléseivel mindenképpen meghatározott hozzájárulást adott.

JEGYZETEK

¹ Ehhez a „tájékoztatóhoz”, amelyet annak a csoportnak a keretében készítettem, amely a Jugoszláv Kommunista Szövetség mellett működő társadalmi-politikai közösségek és a nemzetiségi viszonyok kérdéseivel foglalkozó bizottság megbízásából dolgozott, hozzáadtunk néhány címet a nemzetközi tudományos irodalomból.

² 1962-ben mégis szélesebb körű publikált vitára került sor, amelyet D. Pirjevéc és D. Čosić folytatott a Naša Slobodnost (Ljubljana) és a Delo (Belgrád) hasábjain, és a vita anyagát a Borba és a Ljubljana Delo is közölte.

Végül, szem előtt kell tartani a társadalomtudományok belső és általános fejlődését, a kutatásokban való előrehaladást, és az egyes területeken érvényes cenzúrákat. Általánosan ismert az a vélemény, hogy az egyesítésre irányuló világméretű törekvés túllépi útközben a népcsoportulások kérdését.

Mégsem szabadna elfelejtenünk az ilyen áttekintésekben, hogy éppen hazánkban került sor az első nemzetközi szemináriumra a többnemzetiségű társadalmak kérdéséről. (Seminar on the multi-national society, United Nations, Ljubljana, Jugoslavia 8–21. júni 1965.) UN, New York, 1965, ST/TAO/HR/23; Razprave in gradivo, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, 1966, št. 4–5.)

³ Természetesen az utóbbi időben több elméleti jellegű kísérlet volt, a kérdést több szempontból közelítették meg.

⁴ A kifejezést Eugen Lemberg használja, Nationalismus II., Rowohlt 1964 (III. Sociologie des Nationalismus, D. Die Grossgruppe, 100–125. oldal.

⁵ Eugen Lemberg, Nationalismus I., II., Rowohlt 1964 (1968). Lásd: Der Marxismus—Leninismus und die Nationalismen Ostmitteleuropas, 243. oldal.

Hannah Arendt, Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft: Europäisch Verlagsanstalt, Frankfurt a. Main, 1958 (1955 New York).

⁶ G. Michelat, J.—P. H. Thomas, Dimensions du Nationalisme, Cahiers de la Fondation nationale des sciences politiques, A. Colin, Paris 1966.

⁷ Lemberg. Érdekes még Hans Kohn munkája a nacionalizmusról, Die Idee des Nationalismus, Fischer Verlag, 1962, de ugyanakkor felsorolhatnánk még egy könyvtárra való háború utáni munkát.

⁸ A nemzetiségi kérdést monografikusan feldolgozta még Guy Héraud elsősorban a következő munkáiban: L'Europe des ethnies, Press d'Europe, Pariz 1963 és Peuples et langues d'Europe, Denoël, Pariz 1966. Kommentár a kérdésekhez: Drago Drašković Zapiski o vprašanjih narodnosti, Slobodnost 1966. 4–5 szám.

Nagyon érdekes elméleti szempontú anyagot közölnek C. Wagley—M. Harris: Minorities in the New World, New York, Columbia University Press, 1958.

⁹ Ennél a szempontnál nagyon hasznos a kanadai I.—T. Delos La Nation I., II., Editions de L'arbre, Montréal 1944, című munkája.

¹⁰ Heinz Hartmann Empirische Sozialforschung, Juventa Verlag, München 1970, 66. oldal.

AZ OKTATÁS KORSZERŰSÍTÉSÉNEK NÉHÁNY ALAPKÉRDÉSE EGY SZABADKAI PEDAGÓGIAI SZEMINÁRIUM TÜKRÉBEN

Az elmúlt évtizedek fejlődésére világméretekben jellemző törekvés: a termelékenység növelése a munka minden területén. Ezzel kapcsolatban sűrűn emlegetjük a korszerűsítés és az ésszerűsítés fogalmát, amelyek az utóbbi évtizedben a pedagógiai elmélet és gyakorlat területére is „betörték”. Az ebből a törekvésből eredő erőfeszítések egyes munkaterületeken szinte elképesztő eredményeket produkáltak. Ugyanakkor a jugoszláv közoktatásügy fejlődésének lassú üteme és bizonyos fokú lemaradása szemmel látható, és ez mind komolyabb következményekkel jár: általános (gazdasági és társadalmi) fejlődésünk kerékkötőjévé válik. Hasonló jelenségek más (még egyes igen fejlett) országokban is tapasztalhatók. A különböző (világszerte megindított) iskolareformokkal ezt a lemaradást kívánják „behozni” a közoktatás fejlődésének fokozása, a tudományos és technikai vívmányok e téren történő hatékonyabb alkalmazása által.

Nálunk az utóbbi időben gyakran beszélnek a „reform reformjáról”, mivel az előző, nem teljesen kibontakozott és nem eléggé eredményes, reformtörekvéseket újabbak követik, anélkül, hogy a szép és haladó célkitűzések megvalósításához szükséges alapfeltételeket kellő mértékben biztosítanák. Ezért minden jóakarát és sok komoly erőfeszítés ellenére nagyon nehezen tudunk megszabadulni a régi, többé-kevésbé elavulttá vált iskola, illetve (az abban folyó) oktatás évszázados hagyatékától — a rég túlhaladott felfogásoktól, begyöpösödött szervezési formáktól, elavult módszerektől és eszközöktől. *Ezért jellemzi (jórészt) oktatásunkat (általában az iskolákban folyó munkát) még ma is:*

— az egy hatalmas tényanyag-halmaz „átadását” egyoldalúan szorgalmazó intellektualizmus és a lényegét elhomályosító maximalizmus;

— a verbális módszerek túlzott alkalmazása — a verbalizmus és az ebből, valamint a pedagógus egyoldalú aktivitásából adódó egyhangúság;

— az osztály- és tanórarendszer megkötöttségéből és az anyagi alap hiányából eredő majdnem kizárólag a tanterem falai között folyó munka;

— az átlaghoz (és nem az egyénhez) való idomulás;

— a tanítás és a tanulás folyamatai közt észlelhető szorosabb kapcsolat hiánya;

— az oktatás és (a szűkebb értelmében vett) nevelés dialektikus egységének felbontása a nevelés (és szükségyszerűen az oktatás) kárára;
— a technika legújabb vívmányainak gyér (fragmentális), nem elég tervszerű alkalmazása;
— az ellenőrzés és osztályozás szubjektivitása stb., és végeredményben: *a nem kielégítő hatékonyság, eredményesség.*

Ez az állapot, amely ugyan magában hordozza a haladás bizonyos csíráit, mozzanatait is, mély gyökerekre, sok alapvető tárgyi és személyi feltétel hiányára vezethető vissza. Ezeket a feltételeket (amelyeket később majd helyenként konkrétan is felsorolok) biztosítani kell, hogy erőteljesebben bontakozhassék ki a mai társadalmi szükségletekhez és igényekhez idomuló korszerűsítési folyamat. Magában véve az a gyakran emlegetett tény, hogy manapság a tudományos ismeretek jórésze ötvenként elavulttá válik, és hogy öngazgatási alapokon álló társadalmat építünk, amelyben szükség van minden ember potenciális lehetőségeinek a maximális kifejlesztésére — tetre készlet, határozott és megfontolt lépésekre, akciókra ösztönöz.

Közoktatásügyünk irányítói és pedagógusaink tisztában vannak az-
zal, hogy a nagy kérdés — az emberiség megnövekedett tudományos és kulturális értéke megismerésének — megoldását nem az iskoláztatás időbeni meghosszabításában kell keresnünk (ilyen megoldás csak egyes felsőoktatási intézmények esetében jöhet számításba). Legtöbb esetben az adott időkeretbe kell beleilleszteni korszerűsítő törekvéseink megvalósítását.

Hogyan? Milyen eszközök felhasználásával? Kinek az irányításával? Mi legyen a kiindulópont, és mire helyezzük a hangsúlyt? Kinek a tapasztalataira, és milyen elméleti alapokra támaszkodjunk?

Ezek a kérdések az említett törekvésekkel együtt már jóideje bennünk élnek. Közben tettünk is egyet-mást az elmúlt évtizedben. Próbálkoztunk a csoport-munka bevezetésével, a beszámolóí és egyéb „új” és „aktív” módszerek alkalmazásával, bekerült az iskolába a diafilm, a film, a magnetofon, a televízió, sőt az utóbbi hónapokban a reszponder is. Jelentős erőfeszítéseket tettünk az osztályzás objektivizálására, egyesek eredményesen alkalmazták az individualizáció elvét stb.

Hozzájárult-e mindez az oktató-nevelő munka minőségének emeléséhez és az eredményesség jelentősebb javulásához? Általános megítélés, kiértékelés szerint — nem igen, legfeljebb egyes (elég ritka) esetekben.

Mi jellemezte ezeket a törekvéseket, próbálkozásokat, kísérletezéseket? Megítélésem szerint a kampányszerűség, ösztönösség, izoláltság, rendszertelenség, a közeli és távolabbi távlatok hiánya. Megvolt a kezdeményezés (és sok esetben az önkezdeményezés), a hiány-, illetve a szükségérzetből fakadó jóakarát, a megfelelő hozzáállás, de hiányoztak bizonyos előfeltételek, amelyek közül a szükséges anyagi alap mellett különösen jelentős:

- a gyakorlatot irányító tudományos (pedagógiai) alap, a felmerülő kérdések korszerű tudományos megvilágítása, feldolgozása;
- az oktató-nevelő feladatok helyes meghatározása és egy korszerű óra- és tanterv kimunkálása és ennek megfelelő tankönyvek elkészítése;
- a korszerűen képzett, és a szükségleteknek megfelelően továbbképzett, tehát a korszerűsítésre képesített, pedagógus;

- az egész bonyolult korszerűsítési folyamat irányítása, összehangolása, kiértékelése, a pedagógusoknak nyújtandó segítség, és
- a pedagógusok serkentése az ilyen munkára.

Ezeket az előfeltételeket csak részben (gyakran csak jelentéktelen részben) tudtuk biztosítani. Többek között ezért következett be (és ma is ennek gyakran vagyunk a szemtanúi és részesei) a lendület lelohadása, azért tapasztalunk helyenként megtorpanást, tanácstalanságot, visszafejlődést — ezért váltak ezek a hasznos törekvések, újítások többször „slá-gerekké”, ami igen károsan befolyásolja a pedagógusok nézeteit, álláspontjait, hozzáállását, soraikban önelégültséget szül („mégis csak legjobbak azok a régi, jólbevált módszerek”) és ellenállást alakít ki a korszerűsítési törekvésekkel szemben.

Ugyanakkor különböző tudományos és szakértekezleteken, szimpózi-umokon, szemináriumokon időnként ez a kérdéskomplexum, vagy annak egyes részproblémái komoly formában kerülnek megvitatásra, ami rendszerint újabb mozzanatot és lendületet visz be iskoláink s általában köz-oktatásunk ilyenirányú próbálkozásaiba.

Ilyen szempontból igen jelentős volt az ez év májusában Szabadkán megtartott nemzetközi szeminárium, amelynek központi kérdése az „Újí-tások az oktatás technológiájában” volt.

A szeminárium szervezői és védnökei a következő szervek és intéz-mények voltak: A Szövetségi Közoktatási és Kultúr-Tanács, az UNESCO, az OECD (az oktatási Kutatások és Újítások Központja) és a Szabadkai Közgazdasági Kar Munkaszervezési és Ügyviteli Intézete. Ez, valamint az ismert szakemberekből álló tíz tagú szervező bizottság összetétele már elég garancia volt ahhoz, hogy a szeminárium valóban színvonalas, és tartalma, megszervezése és lefolyása tekintetében elég korszerű legyen.

A 170 jugoszláv résztvevő között ott találtuk minden szocialista köz-társaság és a két szocialista autonóm tartomány képviselőit — köztük kiemelkedő pedagógusokat, egyetemi tanárokat; a 7 külföldi kiküldött (főleg előadó) pedig (az UNESCO megfelelő szerveinek közreműködése mellett) a szemináriumot nemzetközi jellegűvé tette.

A hat nap alatt a bevezető előadással együtt összesen 15 előadás hangzott el, amelyeket több kiegészítő (rövid) beszámoló követett. Ennek, a Szabadka és Vajdaság számára is igen jelentős pedagógiai megmozdu-lásnak az értékét növelte a résztvevők rendelkezésére bocsájtott, téma-körök szerint (programozott oktatás, edukatív-oktató televízió, az oktatás computerizációja) összeállított bibliográfiák, az előre, valamint a szemi-nárium ideje alatt kézbesített előadás-tézisek, sokszorosított előadások és felhasználások egy reszponder-rendszer alkalmazásának és a számítógép felhasználásának a gyakorlati bemutatása.

A szeminárium első két napját az új módszerek és eszközök alkal-mazásának közoktatási, politikai, közgazdasági és didaktikai megvilágít-ására szentelték, a harmadik nap munkájának központi témája a prog-ramozott oktatás volt, a negyedik napon került napirendre a legnagyobb érdeklődést kiváltó téma: a számítógép alkalmazása az oktatásban; az ötödik napot a televízió oktatásbeli alkalmazásának megvitatására szán-ták, az utolsó napon pedig az elhangzottak összegezésére, futólagos kiér-tékelésére és egy jugoszláv „korszerűsítési közösség” megalakítására ke-rült sor.

Jellegét illetően, ez nem volt a szó szoros értelmében vett tudományos értekezés, pretenziói is elég szerények voltak, mert elsősorban információk közlését tűzte maga elé feladatul.

Az alaptézis (a szeminárium elnevezésének) a meghatározása némi vitára adott alkalmat, mivel nálunk még nem „járódott be”, pedagógiai nyelvezetünknek még nem vált természetes szerves részévé „az oktatás technológiája”. Ezért a vita folyamán megokoltan merült fel: vajon mennyiben változna ennek a szemináriumnak az arculata és jellege, ha a nálunk „bejáródott” terminusokat használnánk és az „újítások és oktatás technológiájában” helyett főcímként, alaptézisként „az oktató-nevelő munka korszerűsítését” íránk ki.

Fogalmak és szakkifejezések végleges, tudományos hozzáállást igénylő tisztázására nem volt elég idő és lehetőség. Az „oktatás technológiáját” egyes előadók és a vita egyes résztvevői úgyszólván kiegyenlítették az oktatás folyamatának fogalmával, mások viszont — az oktatás technológiájának az oktatás folyamatában való „bevonulásáról”, bevezetéséről beszélve e fogalom alatt elsősorban a korszerű technikai eszközök (a technika legújabb vívmányainak) tudományosan megalapozott alkalmazását értették. Mindez, és a gyakorlatban és elméletben általában uralkodó terminológiai bizonytalanság (többértelműség) az új pedagógiai fogalmak és terminusok tudományos megvilágítását sürgős feladattá tették.

A szeminárium hivatalos megnyitója után V. *Mičunović* bevezető előadásában rámutatott a jugoszláv gazdasági fejlődés és az oktatás helyzetének, fejlődésének néhány sajátosságára és kölcsönhatására. Szorgalmazta az iskola és a gazdasági élet közötti kapcsolatok bővítését, kihangsúlyozva az iskola és a pedagógusok új, megváltozott társadalmi szerepét.

Az oktatás társadalmi és anyagi helyzetének távlati alakulásáról eléggé derűlátó hangnemben beszélt, nem elemelve mélyebben az eddigi fejlődés kerékkötőit és akadályait.

Az első két nap hazai előadói, *Dragutin Franković* és *Milan Bakovljević* ennek a problémakörnek a pedagógiai-didaktikai vonatkozásait világították meg. Míg M. Bakovljević a tanítás és tanulás, illetve a pedagógus és tanuló viszonya megváltoztatásának szükségességére, a hatékonyabb s önállóbb tanulás lehetőségeinek taglalására, valamint az önművelés feltételeinek a megteremtésére helyezte a hangsúlyt, D. Franković az újítások terén megtett eddigi út sajátosságait és hiányosságait állította előadásában középpontjába. Mindketten rámutattak a megfelelő irányítás és összehangolás fontosságára.

A külföldi előadók közül *Per Dalin*, a CERI által szervezett kutatások vezetője az „újítások irányításáról” tartott előadásában foglalkozott az újítási törekvésekkel kapcsolatos ösztönszerűség kérdésével, az e téren szükségessé vált, tudományos kutatásokra alapozott kiértékelésének lehetőségeivel, és hangsúlyozottan szorgalmazta iránymutató stratégia (illetve stratégiák) kialakítását.

Klaus Hinst (Wiesbaden) az oktatás technológiájában tapasztalt irányzatokról, törekvésekről beszélve azt bizonyította, hogy az oktatás és a tanulás hatékonyságának növelését csak rendszeres, átfogó akciókkal lehet elérni. Szerinte a tanulás új, korszerű rendszerének kialakítása

egész sor gyökeres változást igényel a tantervek kimunkálásánál, az iskola (s azon belül az osztályok), valamint a kutatómunka megszervezésében és irányításában.

Dragutin Neumann (az UNESCO egyik vezető személyisége) „Az oktatási technológia világméretű fejlődésének alapvető irányzatairól” szóló előadásában rámutatott bizonyos, szinte törvényszerűnek elfogadott jelenségekre (mint pl. az osztályisméltés), amelyek a régi, tradicionális oktatás sajátosságaivá váltak, majd rátért a technikai eszközök, a gépek alkalmazásának jelentőségére az oktatás hatékonyságának szempontjából. Ezzel kapcsolatban részletesebben foglalkozott a gép és az ember (a pedagógus) jövődöbeli szerepének és egymáshoz való viszonyulásának kérdésével. *Miben és hogyan tudja a gép (a technika) helyettesíteni az embert?* Erre a ma még tudományosan nem eléggé megvilágított időszerű kérdésre keresik a választ több, a világ különböző részein megszervezett kísérletekkel. Jelenleg még sok félreértéssel (vagy meg nem értéssel) találkozunk világszerte. A kellő tájékozottság hiánya egyes pedagógusoknál bizonyos ellenállást vált ki az újításokkal szemben. Aggasztó világhelyzetként említette a pedagógusok színvonalának csökkenését, és sürgette az újításokhoz, a nagyobb eredményesség eléréséhez szükséges előfeltételek megteremtését.

Len Taylor, a tanítás és a tanulás módszereit tanulmányozó Nuffield projektumok igazgatója, előadásában a tanulás forrásairól és módszereiről beszélt. Ismertette a Nuffield alapítvány kísérleteit, amelyek az ún. „független”, tanulás lehetőségeit kutatják. Ennek lényege az aktív, az emberek és tárgyak viszonyában létrejött kölcsönhatáson alapuló tanulási rendszer. A kutatási tervezet összeállítói az elavulttá vált tanulási módszerek túlhaladására törekedve, az alaptézisnek megfelelő taneszköz „csomagokat” készítettek, és azokhoz (a tanulók számára) szükséges utasításokat mellékeltek. A pedagógusok szerepe itt lényegesen megváltozik: irányít, szervez, segítséget nyújt, és eközben a „csomagocskákat” is az adott helyzethez idomítja. Ez a módszer az oktatásban különböző szervezési formák változtatását teszi lehetővé és szükségessé. Az individualizáció elve itt hatékony alkalmazást nyer. Ezáltal a pedagógusra a nagyobb szabadsággal, önállósággal járó nagyobb felelősség nehezedik. Ezekkel a módszerekkel, L. Taylor szerint, különösen a középiskolai oktatásban mutattak fel lényegesen jobb eredményeket. Ehhez természetesen megfelelő feltételeket (különös kiképzésben részesülő pedagógusokat, lehetőleg kislétszámú iskolákat, illetve tagozatokat stb.) kell biztosítani.

A programozott oktatás kérdéseit már az első napon érintették. M. Bakovljević és D. Franković, a harmadik szemináriumi napon viszont ez volt a központi téma. *Dobrivoje Jovanović* a külföldi törekvésekről és eredményekről nyújtott átfogó információt, *Vladimir Mužić* pedig az eddigi jugoszláv tapasztalatokat ismertette. Hazánkban a programozott oktatás még kísérleti fázisban van, azonban a szeminárium keretei között megszervezett könyvkiállításon bemutatott programozott tankönyvek, és megjelent tanulmányok, valamint a rezponder-rendszer alkalmazásának demonstrálása bizonyos lassú haladásról tanúskodnak. A tanító-gépeket azonban még mindig legfeljebb csak kiállításokon láthatjuk.

Eszerint még sok előfeltételt kell biztosítani ahhoz — ezt V. Muzić is kihangsúlyozta — hogy a programozott oktatást tömegesen alkalmazhassuk, és az oktató-nevelő munkánk szerves részévé váljék.

Addig is hasznos volna, ha a programozott oktatás egyes alapelveit (az individualizációt, a szellemi aktivizálást, az állandó visszacsatolást stb.) szélesebb körben és hatékonyabban alkalmaznánk. Ez egyben jó bevezető volna a mi nevelési célkitűzéseinknek megfelelő, a tanulók sokoldalú intellektuális aktivitását elősegítő (nem pedig az egyes amerikai iskolákból kinőtt és a jórészt tanulók idomítására szorító) programozott oktatás megvalósításához.

A szeminárium résztvevői érdeklődésének központjában a *computer alkalmazása* volt. Ennek megvalósítására és megvitatására a következő napon került sor. *Dean Brown* (a Stanfordi Kutatóintézet munkatársa) a computer oktatásbeli alkalmazásának eddigi európai és amerikai eredményeiről beszélve érdekes adatokat ismertetett az elektronikus gépek előállítási árának ugrásszerű csökkenéséről (ami idővel lehetővé teszi azok tömegesebb alkalmazását), az elektronikus gépek felhasználásával folyó oktatásban részesülő tanulók (egyetemi hallgatók) létszámáról (ez a két világrészen kb. 100.000 főt tesz ki), rámutatva az ilyen korszerűsített oktatás előnyeire s erejére: elsősorban az interaktív dialógusra.

Vladimir Mužić a computer (számítógép) jugoszláviai alkalmazását, az ezzel kapcsolatos kutatómunka megszervezését, és az e téren megvalósítható (országos és nemzetközi) együttműködés lehetőségeit ismertette. Szerinte a computer alkalmazásának óriási előnye, hogy (a programozott oktatástól tökéletesebben) biztosítani tudja az információáramlás kettős folyását; a teljesebb individualizációt — azáltal hogy a betáplált gazdag, sokrétű programok alkalmazásába automatikusan bekapcsolódnak a tanulók személyiségéről, haladásáról (jellegzetes hibáiról) már előzőleg is alkalmazott (megállapított) adatok. Előnye, hogy felölelheti az oktatás egész folyamatát, vagy csak annak egyes mozzanatait (pl. csak az ellenőrzést, vagy begyakorlást), és hogy magában abszorbálhat sokféle taneszközt, információforrást.

V. Mužić a computer alkalmazásának következő területeit sorolta fel:

- az oktatást,
- az iskola adminisztrációját és dokumentációját (nyilvántartásait),
- az ún. parapedagógikus tevékenységeket (pl. az órarendkészítést),
- a pénzügyi kezelést,
- az iskolavezetést, külön a tervezést (az iskolahálózat meghatározását) és
- a pedagógiai kutatómunkát.

Branimir Makanec vetítésekkal illusztrálva bemutatott néhány computer típust, azok sajátosságait és előnyeit s ezzel jól egészítette ki V. Mužić előadását.

Stjepan Han, professzor, a szeminárium egyik kezdeményezője és szervezője, a computer, mint bonyolult kibernetikai rendszer, az oktatásban történő alkalmazásáról beszélve, nagyszerűen állapította meg: „Ha majd az elektronikus számítógép egy megállapított pont-rendszer alapján osztályozza a tanulókat és a hallgatókat, megállapítja az előadások optimális rendjét, az előadások, a laboratóriumok és taneszközök

alkalmazásának, felhasználásának legcélszerűbb módját, ha majd a matematikai statisztika módszereivel rámutat a tantervek hiányosságaira, és ezen felül minden egyetemi hallgató rendelkezésére áll, külön mint (annak) türelmes mentora, ha a számítógép ezen kívül figyelembe veszi a hallgatók intelligencia- és egyéb tesztekkel végzett felmérésének eredményeit, összefüggésbe hozva azokat az oktatási folyamat eredményességével, csak akkor beszélhetünk majd az oktatási technológia teljesen új, minőségi jellegéről”.

Az iskolatelevízió kérdéseinek szentelt ötödik nap előadói:

Dragoljub Neumann, aki ezt egy világméretű fejlődés szemszögéből vizsgálta és *Mirosljub Jevtović*, aki a televízió oktatásbeli alkalmazásának jugoszláviai lehetőségeit vázolta.

Míg Neumann előadásának központjába a televízió, mint a mindenütt jelen levő reformtörekvések megvalósításának jelentős eszköze állott, különös figyelmet szentelve az ún. zártkörű (belső használatú) televízió távlati jelentőségének (pl. a pedagógusképzésben), M. Jevtović a televízió-iskola felhasználásának hazai akadályaira (pl. az osztály- és tanóra rendszer megkötöttségére), a tradicionalizmus túlhaladásának szükségességére és útjaira, valamint egy jugoszláv szinten megvalósítandó televíziós együttműködés (programösszehangolás) fontosságára mutatott rá.

Az elhangzott előadások témái a szeminárium lényegét meghatározó alaptézishez idomultak, egymással bizonyos fokig összefüggésben voltak, és az oktatás korszerűsítésének mai értelmezésében nagyjából az egészet alkották.

A délutáni órákban a kiegészítő beszámolók meghallgatására és rendszerint élénk, érdekes, színvonalas vitákra került sor, amelyek központjában az új és a tradicionális egymáshoz való viszonyulása (mire képes a gép és hogyan változik az ember, a pedagógus szerepe az oktatásban), az oktató-nevelő munka dialektikus egységének megvalósítása és a modern technikai eszközök szélesebbkörű jugoszláviai alkalmazásának lehetőségei (és megannyi tárgyi és személyi akadályai) állottak.

Az utolsó napon került sor „az oktatás és nevelés korszerűsítésére alakítandó közösség” koncepciójának a megvitatására, amelynek lényegét az előterjesztett alapszabálytervezet bekezdésében a következő képpen fogalmazták meg:

„Azok a szervezetek és intézmények, amelyek az oktató-nevelő munka fejlesztésével, korszerűsítésével, valamint az oktatás technológiájában végbemenő újítások bevezetésével elméletileg és gyakorlatilag foglalkoznak, a kölcsönös együttműködés és segítségnyújtás céljából az oktatás korszerűsítésének és újításainak közösségébe önként betársulnak...”

A jelenlevők célszerűnek és hasznosnak tartották az erők összpontosítását és egy széleskörű országos együttműködést elősegítő közösség megalakítását, habár ugyanakkor mindenki érezte (többen ki is fejtették), milyen komoly akadályokba ütközik egy ilyen koncepció megvalósítása a mi decentralizált viszonyaink között. Megalakították a kezdeményező bizottságot, melyben minden szocialista köztársaság és tartomány képviselve van, és azóta mindannyian a tettekre, az akciókra várunk...

A szeminárium résztvevői általában elismeréssel beszéltek a hatnapos munka megszervezéséről, tartalmáról: mindenki tapasztalatokkal,

ismeretekkel gazdagodva tért vissza munkahelyére. Habár az elhangzott előadások és a vita nem ölelte fel az oktatás korszerűsítésének minden kérdését, illetve ezt az összetett kérdéskomplexumot nem világították meg minden oldalról (minden aspektusból), a résztvevők széleskörű tájékoztatást nyertek az e téren világméretekben és hazánkban végbemenő változásokról, próbálkozásokról, eredményekről, az eddigi fejlődés hiányosságairól, útvésztoiról, a kibontakozott távlatokról. Mindenki előtt még világosabbá vált, hogy a tudomány és a technika legújabb vívmányainak felhasználása nem jelenti szükségszerűen minden tradicionális módszer, eszköz, szervezési forma kiszorítását, és hogy az oktatási technológia korszerűsítése nem merül ki kizárólag a technikai újítások bevezetésében. Ennél többről van szó, és ennek a már megindult folyamatnak a teljesebb kibontakozásához, helyes mederbe való tereléséhez jelentősen hozzájárulhat *a megfelelő elméleti (tudományos) alap kimunkálása*. Ez fontos feltétele a további fejlődésnek. Ehhez viszont jobban megszervezett, szélesebb alapokra fektetett, átfogóbb *tudományos kutatómunkára van szükség*.

A további fejlődés, a megkezdett út folytatásának nagyon fontos feltétele (a szükséges anyagi alap megteremtése mellett) *a korszerű káderképzés, illetve a korszerű pedagógusok képzése*. Ez feltételezi egész pedagógusképzésünk alapos megreformálását, és a rendszeres továbbképzés megvalósítását.

Korszerűsíteni kell továbbá egész iskolarendszerünket, az iskola belső életét és munkáját, az iskolavezetést, és egész közoktatásügyünk irányítását, és meg kell találnunk a pedagógusok serkentésének, törekvéseik társadalmi elismerésének hatékonyabb módját.

Mivel bizonyos fokig lemaradtunk, illetve későn tértünk rá az oktató-nevelő munka korszerűsítésének útjára, hosszú, akadályokkal teli út áll előttünk. De ez az egyetlen járható út — *a jövő útja*.

jelen és múlt

AZ URBANIZÁLÓDÁS, A SZOCIÁLIS DIFFERENCIÁLÓDÁS ÉS A SZOCIÁLIS SZEGREGÁCIÓ TÁRSADALMUNKBAN

(AZ URBANIZÁLÓDÁS SZOCIÁLIS TARTALMÁNAK NÉHÁNY PÉLDÁJA)

I.

Az emberek törekvése a város felé és mindazon dolgok felé, amelyek a várost jellemzik, napjainkban kétségtelenül alapvető orientálódása a falusi lakosságnak nemcsak a mi országunkban, hanem szerte az egész világon is. A szociális jelenségek elemzője, akit kizárólag ennek objektív okai érdekelnek, az ilyen irányú törekvés alapját kétségkívül azokban a gazdasági és technikai változásokban találja meg, amelyek az embereket elűzik a földekről. Az emberek eltávoznak a földekről és a falvakból a nyomor, a túlnépesedés, a munkanélküliség miatt. A földeken, a falvakban sok olyan kéz van, amelynek nem jut munka, de sok olyan éhes száj is, amelynek nem jut elég kenyér. Így a repulzív, a taszító tényezők (*push factors*) a városba űzik az embereket kenyérre vágyó hasukkal. De rendszerint ezzel párhuzamosan hatnak az attraktív, a vonzó tényezők (*pull factors*) is azáltal, hogy a városba csalogatják az embereket.

A termelékenység növelése szintén űzi az embereket a földekről, mert munkaerőtöbbletet hoz létre. Ez az oka annak, hogy a mezőgazdaságból eltávozik és a városba költözik a munkaerő még a mai legfejlettebb országokban is. A mi körülményeink közt, magától értetődik, erre még nem volt példa. A falu nyomorúsága és a falusi élet hagyományos korlátozottsága, amely a mai civilizáció rohanásával való összeütközésben még láthatóbbá válik, az alapvető tényező, amely az emberáradatot a városokba irányítja.

A városok azonban nem fogadják be mindazokat, akik oda mennek. Csak a kiválasztottakat fogadják be. Az urbanizálódáshoz nemcsak igény, hanem lehetőség is kell. Ezért nálunk a fizikai urbanizáció (a városi lakosság részvételének növekedése) jelentősen elmarad a deagrarizáció (a nem mezőgazdasági lakosság részvételének növekedése) mögött. A kulturális urbanizáció (a városias életmód terjedése) pedig a külső jelek: a technikai árucikkek behatolása, a szegényes városi kifejezésmód és a különféle „divatok” ellenére még lassabban halad előre.

Az alábbiakban arról szólunk, milyen szociális vonatkozása van az urbanizációnak hazánkban. Csak néhány példát mutatunk be.

Már szokássá vált, hogy a mi szociológiánkban bemutatják a gyors urbanizációt, hogy számszerű felméréseket végeznek, hogy tökéletes funkcionalista elemzéseket készítenek, amelyeknek semmi kapcsolatuk sincs az emberekkel és az emberek mindennapi életével. E sorok írója is írt hasonló modorban az urbanizáció folyamatáról. Ezúttal a változottság kedvéért egy igénytelen vázlat írására szánta rá magát az egyszerű szociális riport szintjén. Ez ugyan nem tudományos, és talán messze van a szociológiai mintaszűrőstől, de miért ne fordulnánk néha a szociológiában is a dolgok érzelmi oldala felé, ahelyett hogy a kétes értékű közömbös leíráshoz folyamodnánk.

Engels Frigyesnek *A munkásosztály helyzete Angliában* c. műve valóban szociális riport arról, hogyan folyt az urbanizálódás az első ipari forradalom korában és a korai, nyers, durva és könyörtelen kapitalizmus körülményei közt. Mennyit változtak a körülmények napjainkig, amikor javában zajlik a harmadik ipari forradalom? A munkásság el van-e még különítve a városokban? Megszűntek-e a perifériák, ahol a szegénység zsúfolódott össze; a gettók, ahol a diszkriminált népi és faji csoportok éltek; és a paloták negyedei, ahol a kiváltságos rétegek keresték a ragyogó elkülönülést? Mi újat hozott a szocialista gyakorlat az egész világon és nálunk az urbanizáció terén a városi osztálytagozódás, valamint a város és a falu közti ellenségeskedés megszüntetésében?

Az a véleményünk, hogy a valamennyire kitartó és vállalkozó szellemű szociológus a mai jugoszláv társadalomban is találhat igen meggyőző érveket annak bizonyítására, hogy az urbanizációt mély szociális differenciálódás, valamint szociális szegregáció követi és előzi meg.

II.

Míg országunk lakosságának egyik fele eszeveszetten urbanizálódik, kitorölve tudatából az elődöket, akik nemzedékeken és évszázadokon keresztül bocskorban jártak, addig a másik fele még mindig olyan rezervátumokban él, amelyeket mindenféle urbanizálódás megkímél. Egyesek beléptek a fogyasztók társadalmába, mások viszont nem tudnak elmozdulni a naturális fogyasztástól! Egyesek mind többet fogyasztanak, másoknak nincs mit fogyasztaniuk. A város és a falu élete között, bármennyire is gyarapodtak a rokon kapcsolatok, még mindig nagy distancia van. Két külön világ ez, s egyedüli közös vonásuk az, hogy elzárkóznak egymástól, noha egzisztenciális függő viszonyban vannak egymással. Meg kellene vizsgálni való helyzetünket: vajon a falu és a város között úgy alakulnak-e a viszonyok, hogy eltűnik a köztük levő ellentét, amely Marx szerint „minden osztályellentét alapja”? Vagy megtartja-e a város továbbra is domináns szerepét, önző módon kivonva a faluból minden segítséget és képességet, amelyre szüksége van, s magára hagyva a falut, hogy elszigeteltségre és pusztulásra ítélve tengődjön?

Országunkban még igen sok olyan falu van, ahol az élet a szegény-parasztság klasszikus életkörülményei közt folyik. Az urbanizáció impulzusai alig hogy elérték hozzájuk. Ha el is értek, abban nyilvánulnak meg, amivel a város megalázza a falut, kizsákmányolja, és megfosztja minden méltóságától. Ahol még emberfeletti harc folyik a mindennapi

kenyérért, ahol az emberek magukra vannak hagyva az úttalan hegyvidékeken, ahol úgy birkóznak a bükkfatörzsekkel, mint Hasan Kikić műveiben, és ahol úgy jajgatnak, mint Mirko Božić Kurlanija, ott nincs semmiféle urbanizáció. Az emberek számára a város olyan elérhetetlen, mint a mennyei paradicsom. A városba menetelhez nincsenek meg az alapfeltételek sem: nincs pénz útiköltségre, hogy az ember kijusson a világba, nem tud írni-olvasni, nincsenek meg a legelemibb ismeretei sem ahhoz, hogy a városba menjen, s hogy ott bármi módon megtelepedjen.

Íme, hogy folyik az élet a Golija hegységben:

„Az erdei munkások keze fekete a gyantától, és sebeket okoztak rajta a felrepedt horzsolások. Dermesztő januári fagy, pattognak a fák. Vasat fog a kéz, odaragad a bőr, a vér aláfut, kiserken és sebet okoz. A körömágy gennyesedik, megdagad és aztán a körmök leesnek. Az emberek a markukba lehelnek és fújnak, a hóba dugják a kezüket, a sebeket vizelettel öntözik, korog a gyomruk, és szidják a böjtöt, a kutya hideget és Vlastót, az ivanjicai ŠPIK igazgatóját. Meghalt az egyik hónapban a jasenovici Dole Radonjić, a másikban fivére, Ivan. Mindkettő egyazon módon: elkapta őket a hóban a lezuhanó fenyő, a rönkhöz préselte őket, s végzett velük. Erősek voltak, mint a hegyek, de: „Nem tudja a Golija, mi az a dalia”. Egyik sem volt biztosítva. Féltek a „špikovac”-ok a büntetéstől, házacskát építettek a szerencsétlenül járt munkások családjának, és eltussolták az ügyet — így mondják az emberek.

Vannak munkások a Golija minden falujából, de legtöbb van Brežďakból. Ezerötszáz régi dinárt keresnek naponta. Ha elfogy a lisztjük, többször elmennek Golijska Rekába, caflatnak a hóban, és várják, hogy a pénztáros elhozza a pénzt. Végül megkapják napibérüket, vesznek a boltban lisztet, olajat és sót, hátukra veszik a foldozott tarisznyát, és mennek haza. Betérnek egy tehetősebb emberhez, pálinkát vesznek, s útközben isznak. Amikor már jócskán felöntöttek a garatra, összeülkeleznek, hátravetik fejüket, kezükkel tartják sapkájukat, és felzendül a dal:

Ó, Golija, kopár vagy te,
Ó, Javor, koldús vagy te,
Hej, Mućanj, kinnal teli,
Nehéz élet az itteni.

Brežďak a harmadik lejtős lépcsőfokon fekszik, ha fölülről, a Janko sziklájától, a Golija legmagasabb csúcsától jövünk. Borókafenyők és rönkök közül hét düledező ház csúcsa kandikál ki.

— Némelyeknek van egy kis földcskéjük és egy sávnyi réjtjük, a többi mind állami — meséli Mladen Brežďak. — Egyeseknek nincs semmijük. Szükségüket, már megbocsáss, az állami legelőn végzik. Elszakad a többtől egy disznó, átugrik az ő kondájukba — az erdőőr feljelent, levágsz egy dorongot az övékben — az erdőőr feljelent, nincs pénzem, hogy fizessek, börtönbe kerülök, maltert keverek az urak lakásához. A mi falunkból már mindenki bűdösödött néhányszor a dutyiban, az asszonyok is, bizony, hékás, Perka Dragišina is, hálni jár belé a lélek,

az isten akárhová tegyen, kis híján a lelkét hagyta ott lenn. Mit csináltak vele a gyilkosok, se a törökök, se a fasiszták, se senki más...

Télidőben a tehetősebb embereknél, főleg azoknál, akik a szövetkezetben dolgoznak, a brežđakiak sajtot, gyümölcscsörpöt, gabonát, használt ruhát kapnak. Nyáron napszámmal róják le adósságukat. Ott zsiros ételt esznek, hasmenést kapnak, és gyengén dolgoznak. A gazdák félnek a tetőtől és a ragályos betegségtől, és távol tartják magukat a brežđakiaktól”.

Brežđakban ilyen nivón van a technikai kultúra:

„Amikor a legények katonai szolgálatra mennek, akkor látnak először televíziót, vonatot, villanyvilágítást. Csak Brankónak van a faluban tranzisztoros rádiója, magyar „Orion”, egész vagyont adott érte. A szomszédok kinevették: „Nincs betevő falatja, a feleségének kilátszik a fenéke a rongyaiból, de ő tranzisztoros rádióval szórakozik.”

A háztartás urbanizációja két villában nyilvánul meg:

„Egy brežđaki házban nagy faágy áll a sarokban, rajta rongyos takaró. A gerenda repedéseibe tizennégy kanál van dugva — ennyien laknak a házban... és két villa — ha vendég jön. A gerendához támaszkodik a kerek étkezőasztal és négy háromlábú szék. A ház egész hosszában fapad. Egy deszkán vannak az edények: cserépfazék, lábas, cinezetlen tepsi és két tányér — ha vendég jön.

Miloš Obrenović korában csak egy ágy volt egész Szerbiában. Miloš fivérének, Jevremnek leányáé, Annáé volt. Ma a szerbek túlnyomó többsége ágyban alszik, de Brežđakban az ágy, a közönséges faágy még nagy ritkaság:

„— Ki alszik az ágyban?

— Petar a fiatal feleségével, még frissek, úgy gondoljuk, míg egy kicsit kiélvezik magukat, aztán majd ez a két lány velük alszik, széles az ágy. Nekünk jó így, a tűzhely mellett szalmán...”

Bizony, a brežđaki gyerekek legkevésbé sem urbanizált körülmények között tanulják az ábécét:

„A diákok hazatérnek az iskolából. Zsákból készült fehér tarisznyájuk van, a Vöröskeresztől kapott ruhában járnak, megragasztot gumi-bocskoraik tele vannak hóval és vízzel. Amikor este hazaérnek felmelegítik összefagyott ruhájukat, meggyújtják a konzervdobozból készült gázlámpát, térdükre teszik a füzetet, és írják a leckét.”

A brežđakiak számára olyan messze van az orvostudomány, mint az amerikaiak számára a Hold:

„A brežđakiakat majdnem minden télen járványos betegségek támadják meg. Az erdőben nincs mindig munka, a liszt elfogy, a lábbeli elszakad. A gyerekek legyengülnek az éhezéstől és a hidegtől. Megtámadja őket az ótvar, az influenza, a tífusz. A legközelebbi kórház és orvos Ivanjicán, ötven kilométeres távolságra van. A brežđakiak közül még sen-

kit sem gyógyítottak kórházban.” (A Goliján folyó életről szóló idézeteket Nedeljko Luković „Teško nama među vama” c. riportjából vettük. „Student”, 1969. 3. sz.)

Százezer jugoszláv pillanatnyilag azon töri a fejét, hogy milyen autót vegyen. Hatszázezernek már van autója. A polgárok takarékbetétje ezerhatszázötven milliárd régi dinárra rúg. Ezek az urbanizálódott polgárok. Brežďakban senkinek sincs gondja sem autóra, sem takarékkönyvre. A paraszti származású legurbanizálódottabb emberek, akik egyébként a forradalomban és az öngazgatás fejlesztésében szerzett érdemeik révén urbanizálódtak, megvetően azt a kommentárt fűzhetik a fentiekhez, hogy ezek drasztikus epizódok. Sajnos, joggal állíthatjuk, hogy nincs igazuk. A brežďakihoz hasonló életet élnek az emberek ezer meg ezer jugoszláv faluban. Ők semmiképp sem jelentősek napjaink tudományostechnikai forradalma számára, mert ahhoz semmivel sem járulnak hozzá. Ők egyedül a népfelszabadító harchoz járultak hozzá. Életük megváltozik majd egy napon. Eltűnnek a Brežďak-féle falvak. De a társadalmi anyagi javak és hatalom mai elosztása, amely a nálunk folyó urbanizációnak is erős osztályjellegét ad, nem járul hozzá a Brežďakhoz hasonló falvak gyors eltűnéséhez.

Egy háború előtti tanulmányában Ivan Goran Kovačić felhívta a figyelmet a parasztkunyhó és az „Esplanade” szálló közti ellentétre. Mi az írástudatlan hegylakókat és azokat az üzletembereket hasonlíthatnánk össze, akik sugárhajtású repülőgépen utaznak, részvényeket vásárolnak, folyószámlájuk van a külföldi bankokban, és mellékesen fejlesztik nálunk az öngazgatást. De minek az? Elmúlt a szociális irodalom és a szentimentális riport ideje!

III.

Az átlagos személyenkénti lakóterület Belgrádban 11 m²-nél valamivel nagyobb. Ez nem jelenti azt, hogy a JSzSzK fővárosában nincsenek olyan emberek, akik 300 m²-es lakásokban laknak, másrészt pedig (a szó szoros értelmében) kb. ötvenezren olyanok, akiknek nincs semmi-féle lakóterületük, még átlagos sem, hanem mint albérlők kisebb-nagyobb szobákban, vagy mint megtűrték, kamrákban, pincékben, elhagyott vagonokban, barakkokban laknak. Belgrád semmi esetre sem kivételesen rossz, mert ott vannak a leggazdagabb bankok, s ott van a legtöbb bürokrata. Belgrádban többet költenek évente reklámra, mint lakásépítésre, s ebben talán mégis kivétel. Az is igaz, hogy összes nagyvárosaink közül leginkább Belgrádba özönlik a szegény nép nagy területekről, beleértve a szkipetár szegénységet is. Ezek azonban nem lényeges különbségek. Zágrábban és Ljubljánában ugyanolyanok a körülmények: az átlagos személyenkénti lakóterület nagyobb, de ezek a városok sem szűkölködnek olyanokban, akiknek nincs legális tető a fejük fölött, annak ellenére, hogy munkatöbbletüket talán évtizedeken át a lakásépítésre is elkülönítik. Szkopjében, Prištinában és Szarajevóban valószínűleg még rosszabb a helyzet.

A szocializmusban talán a lakáskérdés a legfontosabb probléma. Társadalmunk sok lakást, két milliót épített, de a lakáskérdés nem enyhült, sőt még kiéleződött. Kézzelfogható területe ez a szociális differenciálódásnak.

A városi településeken a lakások átlagos nagysága 46 m². Egy m² jelenlegi ára kb. 3000 dinár. Ha az átlagos jugoszláv polgár az átlagos havi keresetéből lakást akarna venni magának, az utolsó paráig félre kellene tennie tízévi kerestét. Mivel ez nem lehetséges, egyesek kapnak lakást, mások viszont a szolidaritás mechanizmusa alapján lakás nélkül maradnak, mert a lakásépítésre mindnyájan proporcionálisan különítenek el (ez pedig azt jelenti, hogy azok, akik többet keresnek, kevesebbet különítenek el).

A szociális differenciálódásnak a lakáskérdésben néhány jelentős dimenziója van:

1. Akik falun élnek, de a városban dolgoznak, a maguk eszközeivel azok számára építenek lakásokat, akik a városban élnek és dolgoznak. A munkaviszonyban levő lakosságunk majdnem a fele falusi településeken él. Azokat az eszközöket, amelyeket a lakosság e részének jövedelméből különítettek el a lakásépítésre, majdnem kizárólag a városokban használták fel. Ha nem így lenne, az iparosítás és az urbanizálás sokkal drágább, ennek következtében sokkal lassúbb is lenne nálunk. A falvak munkaviszonyban levő lakossága, mindenekelőtt a kb. másfél millió paraszt, a szolidaritás elve alapján a városi lakosságunk adta munkatöbbletét, s viszonzásul úgyszólván semmit sem kapott azon kívül, hogy állandóan szemére vetik, miszerint nem megfelelően dolgozik, s hibás abban, hogy nálunk alacsony nívón áll a munka termelékenységé.

2. Magától értetődik, hogy a városok lakosai közül sem kapott mindenki lakást, s nincs is mindenkinek lakása. Ilyen szempontból két részre oszlanak, a kiválasztott kisebbségre és a nem kiválasztott többségre, a társadalmilag fontos eliteire és a társadalmilag nem fontos tömegre, a városi nemesekre és a városi köznépre korszerű inszenzációban. 1959 végén a városi településeken 1 906 000 lakás volt, ebből 789 000 kétszobás, 252 000 háromszobás és 83 000 négy vagy ennél több szobás. Rendkívül tanulságos lenne összehasonlítani a lakók foglalkozás és jövedelem szerinti összetételét a lakások nagyságával, de a mi statisztikánk ezt nem öleli fel. Ez osztálykérdés, nem pedig statisztikai kérdés, a statisztika pedig indokoltan nem az osztálykérdésekkel, hanem a statisztikai kérdésekkel törődik. Megpróbáljuk hát kitalálni: a négyszobás és ennél nagyobb lakásokban, beleértve a tízsobásakat is, a megdöntött és hatalmától megfosztott burzsoázia igen ritka maradványai, a mi hivatalban és hatalmon levő bürokráciánk és technokráciánk kiemelkedő tagjai, valamint a különféle spekulánsok és korrupt elemek laknak. A háromszobás lakásokban laknak: a rutinos tisztviselőréteg, a szolid intelligencia és a munkárisztokrácia tagjai, továbbá a valóban sokgyermekes családok, amennyiben egyáltalán van lakásuk. A kétszobás lakásokban a mindenféle fajtájú és jövedelmű vállalati dolgozók laknak, de inkább írástudók, mint írástudatlanok, inkább párttagok, mint párton kívüliek, inkább gazdag, mint szegény vállalatnál vannak alkalmazásban, inkább olyanok, akik fehér gallért, mint olyanok, akik kék munkászubbonyt viselnek. Egyszobás lakásokban laknak a jól álló magánosok és a rosszul

álló nők, illetőleg férjezettek, az elvált férfiak és nők, a fiatal emberek és kis gyermekek. Végül kb. 700 000 városi családnak nincs lakása; s köztük legtöbb az olyan, aki sem nem eléggé kvalifikált, sem eléggé írástudó, sem politikailag és öngazgatásilag nem eléggé angazsált, sem eléggé leleményes. Úgy kell nekik!

3. Akik lakáskulcsot kapnak, azok a társadalmi építkezés elit negyedeiben, központokban, forgalmas és szép utcákban, sőt exkluzív helyeken laknak. Akik maguknak építenek házat vagy lakást, s a városokban ezek vannak többségben, ismét két csoportra oszlanak: azokra, akik villát, s azokra, akik házacskát építenek. Az előbbiekből jelenleg sokkal kevesebb van. Mind az egyik, mind a másik csoport tagjai a külvárosban építenek, de nem ugyanarról a külvárosról van szó. Nálunk kétféle külváros van: a klasszikus munkáskülváros, amely körülveszi összes városainkat, és az a külváros, amelynek szerte a világon *suburbia* a neve. Az előbbi külvárosban a neorealisztikus olasz filmek stílusában, arcuk veritékével „vad” építkezést folytatnak az emberek, hogy tető legyen a fejük fölött. Az utóbbi külvárosban előkelő stílusban folyik az építkezés. Itt már nemcsak az a cél, hogy tető legyen a fejük fölött, hanem parkkal körülvett tágas villákat építenek fürdőmedencével, garázzsal, kutyaóllal és madárházzal. Ily módon a szociális differenciálódás folyamatát az emberek területi szegregációjának folyamata is kíséri a zsebek mélysége, a társadalmi tekintély foka és a körülmények alakulása szerint.

4. Városainkban egyre erősebben hatnak az építkezési hozzájárulások törvényszerűségei. Ez hasonló okokat szül, mint amilyenek kezdettől fogva a kapitalista városokban jelentkeznek. A belvárosban parazita intézmények és reprezentatív közigazgatási hivatalok épülnek, az itt emelt lakóépületekben pedig csak azok lakhatnak, akik meg tudják fizetni a magas laktórt. Az építési költségeket egyre jobban megterheli a járulék. Ez is egyik hatásos módja annak, hogyan lehet a munkásosztály munkatöbbletét eltulajdonítani. És amikor a munkás lakást kap az épületben, amely meg van terhelve a telek árának és elrendezésének költségeivel, nem költözhet be, mert nem képes fizetni a túl magas laktórt.

Már épülnek munkáslakások bizonyos fajta könyöradományokból, amelyeket erre a célra gyűjtenek, mintha nem éppen a munkások teremtenék elő azokat a társadalmi anyagi javakat, amelyeket a társadalmi újraelosztás során tőlük elvesznek. Hát nem nevetséges az, hogy egy szocialista társadalom a jótékonyági és a mecénási elvekhez kénytelen folyamodni, hogy megoldja a munkások létfontosságú problémáit? A jótékonyági és a mecénási elvek minden eddigi osztálytársadalomban a kizsákmányoló rendszerek korrekciójaként szolgáltak: a jelentéktelen kisebbséget képező gazdag, uralkodó társadalmi osztályok morzsákat osztottak asztalukról a szegény termelők közül álló többségnek, hogy nemeslelkűeknek és belátóknak, együttérzőknek és jószándékúaknak mutassák magukat. Az ilyen elvek alkalmazása világos bizonyítéka annak, hogy a társadalom gyökereiben mély szociális egyenlőtlenségek vannak, és hogy a kizsákmányoló rendszerek zavartalanul működnek.

Hogy ezek az állítások ne tűnjenek önkényeseknek, elég lesz, ha egy újságtudósítással támasztjuk alá, amely a „szolidaritás lakásai”-nak nevezett lakások építéséről szól: „A Belgrádban folyó lakásépítés adataiból

már 1968-ban kitűnt, hogy sok, főleg a textiliparhoz, a fémiparhoz és a kommunális tevékenységhez tartozó munkaszervezetnek nincs pénze lakásépítésre. Akkor az első komolyabb szociológiai tanulmányok is kimutatták, hogy amit a munkásosztály mellőzött részéről rebesgetnek, az igaz: sok belgrádi gyárban vannak olyan ipari munkások, akiknek tizenöt évi szolgálati idejük és nagy családjuk van, s még sincs lakásuk”. Ekkor a Városi Szkupstinában megszületett a munkáslakások építésére irányuló szolidaritási akció gondolata. A nyilvánosságot, a mi híres nyilvánosságunkat is — amint az újságok írják — megborzongatta az együttérzés: „A munkáslakások gondolatát melegen fogadta a nyilvánosság. A sajtó, a rádió és a televízió széleskörűen taglalta a lakásépítés gazdasági és humánus indokait”. A szolidaritás azonban mégis megmutatta: a lakások egyre drágulnak, nem lehetett vásárolni azokból az olcsóbbakból, a munkaszervezetek pedig, amelyek megígérték, hogy hozzájárulnak a munkáslakások építéséhez, „úgy gondolták, hogy pénzügyi gondjaikat másvalaki fogja fedezni”. Belgrád 2000 munkaszervezete közül 150 tett eleget a felhívásnak. 2 770 789 új dinár gyűlt össze a tervbe vett 6 515 000 új dinár helyett. A névtelen tudósító is helyénvaló kommentárt fűz hozzá: „A hatalmas külkereskedelemmel, központosított bankokkal és erőteljes kereskedelemmel rendelkező Belgrád részéről ez kevés, annál is inkább, mert jól tudjuk, hogy ez tulajdonképpen valamiféle adósságtörlesztés”. Mi még megtoldanánk ezt azzal: igen, jól tudjuk, hogy ez valamiféle adósságtörlesztés, de meddig fogunk még naív módon arra várni, hogy a bankok és a reexportőrök visszaadják a munkásosztálynak azt, amit elvesznek tőle? (Az idézeteket a „Borba” 1971. jan. 19-i számának névtelen cikkéből vettük.)

IV.

Az osztálytársadalom városa már területi struktúrájával megmutatja, hogy az osztálytársadalom városa. Az ilyen városban a szociális rétegek és az osztályok területileg elszigetelődnek. Mindegyik a maga életét éli. Az emberek csak az utcán hullámzó tömegben, valamint azokban a gyárakban és hivatalokban keverednek, ahol az alárendelt munkájának kizsákmányolása folyik. A területi elszigetelődés a szociális szegregáció kefejezője. A szocialista társadalom városának az ilyen város antipódusának kellene lennie: azzal párhuzamosan, ahogy az emberek egyenlőkké válnak a munka gyümölcsével és a társadalom anyagi javaival való rendelkezésben és a társadalmi hatalom megszerzésében, az ilyen városnak területi elrendeződésében is ki kellene fejeznie az emberek integrációját, tekintet nélkül a technikai munkamegosztásban elfoglalt konkrét helyükre, ki kellene mutatnia az osztálykülönbségek csökkenését.

Ha ilyen szemszögből tekintjük át városaink növekedését és fejlődését, akkor hamar arra a következtetésre jutunk, hogy a szociális szegregációt kifejező területi elkülönülés megszűnéséről szó sincs. Sőt mi több, erősödnek az emberek megosztottságának elemei: fennállnak és most is alakulnak ki tisztán munkástelepülések a társadalom elitjének előkelő negyedei ellenében. A kiválasztottak urbanizálódása nem azonos a hivatalnokéval! Ugyanis a városok és intézmények privilegizált feltételeket

biztosítanak azon kevesek számára, akik ott az uralkodó szerepek és az elit funkciók hordozói. A vállalatok lakást adnak vezetőiknek és szakembereiknek, a városok vezetőségei pedig a táncdalénekeseknek, a sportolóknak, egyik-másik egyetemi tanárnak és egyéb közéleti munkásnak, valamint azoknak, akik a város vezetőségi és politikai funkcióinak hordozói. A jobb anyagi viszonyok közt levő vállalatok munkásai is kapnak lakást, de ők a legutolsók a sorban. A szegény vállalatok munkásai sehogyan sem juthatnak lakáshoz. A többség, amely faluról tódult a városba, úgy boldogul, ahogy tud. A városok periferiáján magánépítkezéssel terem magának tetőt a feje fölé, akár meg van engedve, akár nincs. Márpedig felépíteni ma egy lakást vagy egy házacsokát a város periferiáján, igazi heroikus tett, mert megköveteli a procedúra kijátszását, amelyet a városi hatóságok ráerőszakoltak.

A felszabadulástól napjainkig eltelt időszakban városainkban kb. 300 000 ház épült szabályszerű építési engedély nélkül. Ez az adat egyrészt azt tanúsítja, hogy a félig urbanizálódott tömeg óriási nyomást gyakorol a városokra, és hogy a lakás létfontosságú szükséglet; másrészt azt, hogy az urbanizáció ösztönösen fejlődik, tekintet nélkül bármely szocialista városrendezési kritériumra és azoknak a városi közösségeknek az életére, amelyekben végérvényesen leküzdzenék a szociális differenciálódást és szegregációt.

A munkástelepülések élete a város peremén folyó élet. Maguk ezek a települések a rosszindulatú tumornak egy fajtája, olyan betegség, amelyben úgyszólván összes városi településeink, még a nagyobbak is szenvednek.

A városszéli települések, amelyeknek kaotikus utcácskáiban rendetlenül sorakoznak a kis házak, sok mindent megőriznek a falusi közösségek izoláltságából és önelégültségéből. A szomszédok egymáshoz való viszonya nem formális, az emberek rendszerint segítenek egymáson, és nagyrészt személyesen is ismerik egymást. Magával a várossal szemben bizonyos fajta anemiát érznek: a nagyfokú bizalmatlanságon kívül áthatja őket a függőség érzése is, s abban reménykednek, hogy amit nekik nem nyújtott a város, azt majd gyermekeiknek fogja nyújtani. Egyik fő vágyuk a szociális felemelkedés, amely lehetővé tenné mozgásukat a peremről a város szíve felé. Ez főleg generációközi szinten valósul meg. Ezért a gyermekek iskoláztatása, a jövőjükéről való gondoskodás a városi „vad” települések lakosainak legfőbb törekvése.

V.

Zágráb, valamint egyéb nagy városaink peremrészein tizezrével nőttek ki a „vad” házak, és tucatjával a „vad” települések. Annak ellenére, hogy az utóbbi években kb. hatvan embernek egyedüli feladata az, hogy naponta bejárja a városnak azokat a területeit, amelyeket leginkább veszélyeztet a jogtalan építkezés, és hogy feljelentsen a kihágások elkövetőit, sőt akcióba lép a rombolók repülőbrigádja is, a „vad” építkezés sehogyan sem akar megszűnni.

A zágrábi „vad” települések közé tartozik Kozari Bok is, amely a Žitnjak nevű iparnegyed szennyvízcsatornáit közt fekszik. E település

múltja és jelene rászolgál arra, hogy röviden ismertessük, mert a „vad” urbanizáció és szociális tartalma jellemző példájának vehetjük, ha nem is városainkban általában, de Zágrábban és egyéb nagy városainkban.*

Az a földterület, amelyen a Kozari Bok nevű település fekszik, a Kozari nevű közeli kis Száva melléki település néhány parasztié volt. A településnek ma kb. 3500 lakosa van, s területén kb. 600 földszintes és egyemeletes ház épült. Az első házak 1950 körül épültek. Zágráb urbanisztikai tervében ezt a területet az ipar számára irányozták elő. Főleg a közelben levő vállalatok munkásai kezdtek engedély nélkül házakat építeni az ipari zóna szívében. Tervek, rajzok és engedély nélkül építettek a mezőn, mindenki a maga tudása és lehetőségei szerint. „A házak vagy egymásra támaszkodnak, vagy hátukkal fordulnak egymás felé, néhol valóságos labirintust alkotnak, az utcákat és utcácskákat, az udvarokat és egyik-másik kertet pedig a legkülönbélebb kerítések szelik át. A település ma a rendezetlenség és a rendetlenség benyomását kelti; mindenütt a sietségnek és a rendezetlenségnek valami nyoma”. A város ellel szegült a település keletkezésének és terjedésének, de tehetetlen volt. Végül 1966-ban a zágrábi Városi Szkupstina és Kozari Bok lakosai között nem formális, de nyilvános (a választók gyűlésén) egyezség jött létre: a városi hatóság nem bántja azt, ami már felépült, a lakosság pedig nem épít többet. Most Kozari Bok várja, hogy mi lesz vele. Az emberek úgy gondolják, hogy átköltözésük távoli perspektíva, és valószínűleg igazuk van. Küzdenek is településük virágzásáért. Kultúrotthonot építettek, és aszfaltozták a főutcat. Ékes tulajdonságaik az egyetértés és egymás segítése. A kultúrotthonon, a néhány kocsmán, a két üzleten és a katolikus kápolnán kívül (a görögkeletiek egy szobát béreltek az istentiszteletek számára) a településnek nincs intézménye, sem vízvezetéke, sem kanalizációja. A település szociális szempontból homogén: Az aktív személyek 91%-a munkás, a többi 9% kistisztviselő vagy közepes rangú tisztviselő. A szakképzett munkások száma nagyobb, mint a szakképteleneké. A lakosság 37,5%-a gyerek, 42,8%-ot tesznek ki a 25—40 éves személyek, a 60 évnél idősebbek csak 1,6%-ot. Az általános iskola négy osztályát vagy ennél kevesebbet végzett a nők 54,2%-a és a férfiak 32,9%-a. Írástudatlan nő 2,1%, írástudatlan férfi nincs. Magas műveltségű nő egy sincs, férfi 1,4%.

Kozari Bok lakosai közül legtöbben a horvát Zagorjéből és a Dráva mellékéről származnak — 24,0%, Dalmáciából (Zagorából és a Tenger-mellékről egyformán) 23,8%, Szlovéniából és a Száva mellékéről 18,0%, Bosznia-Hercegovinából úgyszintén 18,0%. A többiek Likából, Gorski kotarból, Banijából, Kordunból és Zágráb közvetlen környékéről származnak. Szülőhelyéről egyenesen Kozari Bokba költözött a lakosság 43,2%-a, míg 56,8% előzőleg változtatta tartózkodási helyét. Akik nem költöztek egyenesen Kozari Bokba, azok nagyjából előbb Zágráb valamely más részében, Trešnjevícán vagy Dubravában éltek mint albérlők, vagy a rokonoknál. Az 1961-től 1965-ig eltelt időszakban épült a házak 58,8%-a, és költözött be a lakosság 59,9%-a.

* A szerző az egyetemi hallgatók egy csoportjával 1968-ban tanulmányozta ezt a települést. Az itt feltüntetett adatokat a hallgatóknak a csoportos tanulmányozás alapján készült beszámolóiból vette át.

A szülők, vagyis az idősebb generáció úgy gondolja, hogy megtette a magáét, és nincsenek nagyobb aspirációi a további területi és szociális mozgást illetően. De nagy reményeket táplál gyermekeivel kapcsolatban. A legtöbb szülő — 36,5% — azt kívánja, hogy gyermekei szakmunkássá képeződjenek ki magukat, míg 33,8%-uk azt kívánja, hogy gyermekei egyetemi végzettséget szerezzenek, 16,2%-uk pedig azt, hogy valamilyen középiskolát végezzenek.

A legtöbb család — 37,4% — négytagú, szám szerint a háromtagú következik — 34,4%, azután az öttagú — 14,9%. A családtagok átlagos száma 4,7 (Zágrábban 2,7, Horvátországban 4,2).

A Kozari Bok-i háztartások 32,9%-ában csak egy családtag dolgozik, 58,2%-ában kettő, 8,9%-ában pedig három. A családonkénti átlagos jövedelem 1968 végén kb. 1600 dinárt tett ki, és a jövedelmek 90,3%-a munkaviszonyból származik.

A lakások átlagos területe 45,5 m², és 3,5 különálló helyiség van bennük. A családok 13,4%-a él 25 m²-nél kisebb lakásban, 66 m²-nél nagyobb területe csak a lakások 5,8%-ának van. A háztartások 94,0%-ának van rádiókészüléke, 61,2%-nak televíziókészüléke, 47,7%-nak hűtőszekrénye, 4,5%-nak mosógépe, 11,9%-nak bojlere. Mivel a településnek nincs vízvezetéke és kanalizációja, csak kevés lakásnak — 11,9%-nak — van saját vízvezetéke, 34,3%-nak WC-je a házban, 8,9%-nak pedig fürdőszobája. A háztartások mosógépre, fürdőszobára és televíziókészülékre aspirálnak. „Meg kell jegyezni, hogy a város inkább a maga élet-színvonalával hatott Kozari Bok lakosaira, s kevesebb befolyása volt kulturális és társadalmi szükségleteikre.

A Kozari Bok-i család a maga külső vonásaival nem mutat egyébként semmi hasonlóságot a patriarkálissal, mint ahogy azt elvárhatnánk, tekintettel a lakosság falusi származására. Ez a család már alkotórészeire bomlott, tulajdonképpen két generációs, a szülőkből és a gyermekekből tevődik össze. Belső ismertetőjegyei alapján ez a család ellentmondásos. Nem akar sok gyermeket, nem látogatja meg gyakran a szomszédokat, és nem mesél sokat a maga problémáiról, de ugyanakkor az asszonynak egy véleményen kell lennie a férjével, a család intenzív kapcsolatot tart fenn a rokonsággal és a szomszédokkal, a fiúgyermekek bizonyos előnyt élveznek a nőekkel szemben. „Míg a háztartások 62%-ának van televíziókészüléke, addig a Kozari Bok-i ember lelkében a múltnak bizonyos maradványa is rejtőzik, amelyet az új környezet kitöröl, vagy még sokáig hordja mentalitásában, mert könnyebben eltűnnek a határok, könnyebben megszakad a kontaktus a hűtőszekrényben, a televíziókészülékben, a bojlerben, a villanytűzhelyben, mint annak a családnak az érzéseiben, állásfoglalásában, gondolkodásában, meggyőződésében, amely tegnap még a város és a gyáripár világán kívül élt, és a zaj hatótávolságán, a sietségen, a feszültségen és a nyomorúságos városi színvonalon kívül számlálta a napokat, természetesebb környezetben élve.”

A Zágráb ipari külvárosában fekvő Kozari Bok nevű munkástelepülést, amely ösztönös urbanizálódás által keletkezett, egy napon a földdel egyenlővé teszik, ha eléri a tervszerű urbanisztikai intervenció. Lakosai nem adják fel a reményt, és hisznek abban, hogy elérték a maguk urbánus perspektíváját. Ma még azonban mindnyájan csak a város küszöbén vannak félig illegális státusban.

VI.

Az urbanizációnak csak néhány aspektusára hívtuk fel a figyelmet, s ezek azt mutatják, hogy nálunk az urbanizációt a szociális differenciálódás és a szociális szegregáció tendenciái hatják át. Van az urbanizációnak még sok olyan jellegzetessége, amelyből ugyanerre lehet következtetni. Megemlítünk még néhányat, amelyek szerintünk mindenekfelett fontosak: a hiperurbanizáció, amelynek oka a falusi lakosság nagy tömegben való tódulása a nagy és a közepes nagyságú városokba (Szkopje példája a legmeggyőzőbb); a nagy városok létesítésének erőtetése, összhangban azzal a felismeréssel, amelyet az osztálytársadalom úgy fogalmazott meg, hogy a nagyvárosi élet az egyetlen igazi élet; a városi intézmények felhalmozódása és mozgásképtelensége a nagy városok közepén; azon települések és területek legnagyobb részének alacsony szintű urbanitása, amelyeket ma nálunk urbánusoknak tekintenek.

Tüzetesen kellene elemezni az urbanizációnak említett és sok egyéb aspektusait, hogy levonjuk azt a szilárd következtetést: városaink nem képesek megváltoztatni osztályjellegű arculatukat, ma is át vannak hatva osztályellentétekkel, s a faluval szemben is fenntartják az osztályjellegű distanciát és dominációt.

Lica, Godina IV. Január/február 1971.

Časopis mladih za društvena pitanja, kulturu, umjetnost — Sarajevo

Írja: V. K.

A MAGYAR MUNKÁSSÁG

E címen jelent meg egy vezércikk a Hírlap 1927. február 17-i számában. E cikk megjelenése és a Vajdasági Földmunkás Szövetség elleni rendőrségi támadás közt önkéntelenül valami kapcsolat látszik fennállni. — Ugyanis ez a cikk február 17-én csütörtökön lát napvilágot s már február 19-én este a „demokratikus” SHS állami rendőrsége a legnagyobb brutalitással vezetett attakot a nincstelen földmunkások törvényben biztosított joga — a szakszervezet szervekedése ellen. Tervszerűen, egy napon, másodpercnyi pontossággal tört rá a rendőrség a Vajdaság összes földmunkás szakszervezeteire, hogy megriasztva a politikailag megiskolázatlan magyar földmunkásságot, megfossza vezéreitől, találjon csak egy hajszálnyi alapot is az osztályöntudat útjára bátran rálépett földnélküliek ellen, hogy ezután a magára maradt magyar nyelvű földtelen szegénység ijedten keressen menedéket a saját sírgödrében — a Magyar Pártban, hogy a szerb, horvát és szlovén burzsoázia szuronyainak árnyékában hetvenkedő magyar gazdagok s szolgálják a Magyar Párt programjának összes ferdeségeit „kegyetlen fajtestvéri szeretettel” a nyakába zúdíthassák. De nem csak ezért, hanem még azért az égbe kiáltó tendenciózus tudatlanságért is, — amit az említett vezércikk árul el, — amellyel tagadja úgy a nemzetgazdaságtan, mint a társadalomtudomány legalapvetőbb törvényeit — részletesen kell foglalkoznunk az említett cikkel, hogy így a magyar összmunkásság, de különösen a magyar nyelvű földmunkásság előtt világossá tegyük a Magyar Párt s általában az itteni magyar gazdagok és kizsákmányolók annyira hangoztatott fajtestvéri szeretetét és együttérzését a magyar nincstelennel.

Miután terveink szerint e fejtegetéseink kissé hosszabbak kell, hogy legyenek, felhívjuk az összes szövetségünk keretébe tartozó földmunkás szakszervezetek vezetőségeit, hogy cikksorozatunkat őrizték meg s tagértekezleteiken foglalkozzanak vele, hogy jól megértve azokat eredményesen szállhassanak harcba saját osztályérdekeik megvédése érdekében az itteni magyar és a világproletariátus számlájának rovására terjeszkedni akaró Magyar Párttal szemben.

Közöljük szó szerint az említett cikket, hogy állításaink igazát könnyebben ellenőrizhesse az összmunkásság:

A MAGYAR MUNKÁSSÁG

Soha nem vettük észre, hogy a kisebbségi sorsra jutott magyarság osztályérdekek szerint tagozódik. Nincs rá oka. A jugoszláviai magyarság anyagi váltsága annyira általános, annyira minden osztályra kiterjedő már hosszú esztendő óta, hogy a közös gazdasági veszedelem természetes következménye a közös védekezés szükségességének felismerése. Máskor és más viszonyok között könnyen elképzelhető a földművelő és iparúzó kereskedő lakosságnak érdekellentéte. Ahol a földművelés kedvezményezett helyzetben van, egészen termé-

szetesen elkövetkezik az az idő, amikor a kereskedő, iparostársadalom arra szervezkedik, hogy jogos gazdasági érdekeit ezekkel a kedvezményekkel szemben megvédelmezze. Ahol az ipar, a kereskedelem érdekeit fölébe helyezik a mezőgazdasági termelés érdekeinek, ott a mezőgazdaság természetesen szervezkedik az igazságtalanságok kiküszöbölésére.

Nálunk ilyen ellentétokről, ilyen természetesen szembehelyezkedésről nem lehet szó. Nem lehet, mert a mezőgazdaságnak, iparnak, kereskedelemnek egy a sorsa. Egyik sem panaszkodik, hogy a másik termelési ágat a többinek a rovására valamiféle előnyben részesítik. Előnyről, különösen túlságos előnyről szó sem lehet. Legfeljebb az egyaránt minden termelési ágat lebélyező nehéz adóterhekről lehet panaszkodni mindenkinek, minden foglalkozási, termelési ágak egyenlő okkal és egyenlő joggal. Ezért van az, hogy nálunk, a Vajdaságban gazdasági kérdésekben, amelyek végső fokon adó- és vámkérdések, egymás mellett állanak gazdáknak, kereskedők, iparosok, lateinerek. Mindig egymás mellett, mert soha sincsen okuk arra, hogy egymás ellen küzdjenek.

Ez mind így van, erről vitatkozni sem lehet, de ezzel még nincs tisztázva az a kérdés, hogy milyen a munkásságnak, különösen a magyar munkásságnak a gazdasági elhelyezkedése. A munkásságnak a világot majdnem mindenütt nehéz válságokat kell elszenvednie, de talán a Vajdaságban a legsúlyosabb a munkásság helyzete. *A munkanélküliek száma ijesztő arányokban nő, a munkabérek alig biztosítják a megélhetést és a munkásságra lehetetlenül magas adók nehezédnek. Nehéz volna megmondani, hogy kinek van rosszabb sorsa, a mezőgazdasági munkásnak, az ipari munkásnak, vagy a kereskedelmi alkalmazottnak.*

Mennyiben terheli a magyar munkásság nehéz sorsáért felelősség a magyar munkaadót? A tények adják meg a feleletet erre a kérdésre. Vegyük sorra az egyes termelési ágakat. A mezőgazdasági nagyüzemeket megszüntette az agrárreform. Megszűnésükkkel, elpusztításukkal egyidőben be kellett következnie a munkanélküliségnek a mezőgazdaságban, mert azokon a birtokokon, ahol tíz évvel ezelőtt még száz munkásra volt szükség, ma ötöt, tizet, a legjobb esetben húszat lehet foglalkoztatni. A kenyér nélkül maradt szerencsétleneket ma már a középgazdaságok sem tudják megfizetni, mert az adóterhek, az eszterdők során fenntartott hibás vámpolitikai intézkedések és az egész világ mezőgazdasági termelésének a válsága megrendítették a már évek óta csak vergődő középgazdaságokat is. Az ipari termelésben, a kereskedelemben, ha más okból is, ugyanez a helyzet. Az ipari üzemek folyton redukálnak, leépítenek, a kereskedelmi vállalatok folyton szűkebbre vonják üzletkörüket, és ennek szomorú következménye, hogy ezrével, tízezérel növekedett az ipari munkanélküliek száma, hogy a még munkában álló kereskedelmi alkalmazottak, ipari munkások bérvisszonyai napról-napra rosszabbak lettek.

A segítség, az orvoslás? Hol van, ki adhatja meg? Semmiesetre sem azok a politikai szókergetők és teleharsogású népboldogítók, akik a magyar munkás érthető és természetes elkeseredését zavaros politikai céljaik, titokzatos politikai manóvereik szolgálatába akarják fogni. Maguknak akarják a hasznot és nem a szegény magyar munkásnak.

„A magyar munkáson, türelmes és céltudatos munkával, csak a maga pártja, a Magyar Part segíthet. Programja szerint kötelessége a magyar munkáson segíteni, érte dolgozni és ezt is fogja tenni.”

E vezércikkíró vagy nagyon eltölgált, vagy pedig roppant rövidlátó ember, t. i. vagy nem ér rá meglátni, vagy a „rossz szeme” miatt képtelen meglátni olyan társadalomtudományi axiómát (megdönthetetlen igazságot), amelyet a legreakcióssabb társadalomtudós sem mer tagadásba helyezni. Ugyanis ezt írja vezércikkének legelső mondatként:

„Soha sem vettük észre, hogy a kisebbségi sorsra jutott magyarság osztályérdekek szerint tagozódik.”

Ha ezt a kijelentést a szociológia (társadalomtudomány) nézőszögébe helyezzük, — pedig oda kell helyoznunk, mert társadalmi kérdést érint —, akkor megdöbbenve kell megállapítanunk, hogy a cikkíró a szociológia legelembibb törvényeivel sincs tisztában, vagy ami még valószínűbb, annyira rosszakarátú a kisebbségi sorsra jutott magyar munkássággal szemben, — amelynek éppen gyámolítója és megmentőjeként tolja fel magát, — hogy az em-

beri társadalmak életében a való élet acélüllőjén kikalapált társadalmi törvényszerűségeket a legcsekélyebb lelkiismeret-furdalás nélkül képes tagadásba helyezni, helyesebben letagadni.

Alapítsuk meg legelőször is az idézett kijelentés alapján, hogy a Hírlap vezércikkírója, — akit nevezünk ezentúl egyszerűen gúnyosan „barátunk”-nak — *elismeri azt, hogy az emberi társadalmak osztályok szerint tagozódnak.* Sőt azt is le kell a kijelentés értelmé szerint szegoznünk, hogy a nemzetközi kisebbségek közül *kizárólag csak a magyar kisebbség az, amelynek osztálytagozottsága a kisebbségi sorssal azonnal megszűnt volna* s az itt élő németek, románok továbbra is megtartották osztálytagozottságukat, mert hiszen, amint ő maga mondja első mondatában, csak a kisebbségi sorsra jutott magyarság osztálytagozottságát nem veszi észre. Persze csak azért, mert véleménye szerint megszűnt, tehát nincs.

Hogy ez az állítás maga szociológiai abszurdum (lehetetlenség), a kicsit is gondolkodni tudó és az emberi társadalmak szervezetében alig jártas, a szociológiában még kevésbé otthonos proletár is azonnal észreveszi.

E fogalmazás szerint, az itteni magyarság Magyarországon — még a háború előtt — ahol államalkotó többség volt, tagozódhatott osztályokra. Ott és akkor még fennálhattak azok a gazdasági okok, melyek az emberiséget történelmének eddigi folyása alatt — kivéve az ösközösség állapotát — egymással éles ellentétben álló csoportokra — osztályokra — osztották. De abban a pillanatban, amint a magyarság itteni csoportja a trianoni békeszerződés rendelkezése alapján az SHS királyság területének vált nemzeti kisebbségévé, azonnal lerombolódtak volna az osztályokra bontó évezredes okok, s a magyar kisebbség egy közös gazdasági és politikai tényezőkkel rendelkező és igénylő osztállyá alakult volna át.

Hogy ez mennyire fonák és téves logika (gondolkodásmód), szegezzük csak azt le, hogy a trianoni békével az itteni magyarság életében tulajdonképpen semmi néven nevezendő lényeges változás nem állott be. A vagyoni viszonylat, a megélhetési formák, az erkölcsök, a szokások, sőt a törvények kevés kivétellel ugyanazok maradtak mint voltak. Az intézmények, amelyek az osztálytagozottság alapján berendezkedett Magyarországtól e területre, mint örökség maradt vissza, ugyanazok, csak hogy eme intézményekben használt érintkezési nyelv nem magyar, hanem szerb, horvát és szlovén nyelv. E változások azonban az itt élő magyar gazdagok és szegények egymásközötti vagyoni különbségeit egy fikarcnyira sem nivellálták (kiegyenlít). Aki a trianoni béke előtt mint „államalkotó magyar” éhezett, az az SHS területén mint nemzeti kisebbség is csak éhezik, — aki ott fázott, az itt is fázik, — aki ott kiszákmányolt volt, az itt is kiszákmányolt. Aki ott bővelkedett minden jóban, az itt is csak dőzsöl és henyel.

De legyünk azonban következetesek a vezércikk szelleméhez s szögezzük le azt a „történelmi tényt”, hogy mi magyar szegények nem is a trianoni békével lettünk az itteni magyar gazdagokkal egy és azonos társadalmi alakulat, hanem a Magyar Párt subotikai életrekelésével. Ez a pillanat volna az a történelemben egyedülálló időpont, amikor a magántulajdonos termelési rendszer mellett az osztálytagozottság megszűnhetik.

Ez a kis eszmefuttatás is elég lenne bizonyítanunk azt, hogy a való tényeknek legközönségesebb letagadása az az idézett állítás, mely szerint az itt élő kisebbségi magyarság az SHS területén élve megszűnt osztálytagozott társadalom lenni. Mivel nem voltunk és nem is akarunk „azok a politikai szókergetők és teleharsogású népbolondítók” lenni, hanem teljes objektivitással (tárgyilagossággal) rá akarunk mutatni a vezércikk naiv — hogy más kifejezést ne használjunk — állítására. Nézzük meg, hogy mik is azok a tényezők és okok. Így válhatik világossá a proletariátus előtt majd a kérdés, hogy: megszűnhetnek-e az osztálykülönbségek és milyen körülmények között szűnhetnek meg azok?

Bebizonyított tény, hogy az emberiség az őskorában — éppen úgy mint az erdők vadjai — szabad, kötetlen életet élt. Párosával — a többi pártól függetlenül az őserdők leghatalmasabb fáin — durva fészkekben — lakott, mert csak így védhette magát a nálánál sokkal hatalmasabb és erősebb állatok támadásai ellen. A családi kötelék kialakulása már a kulturális fejlődésnek egy magasabb foka. Életének milyensége — vagyis, hogy hogyan élt — kizárólag a talált

élelmiszerek mennyiségétől függött, amit meg-megzavartak kissé az időjárás viszontagságai. Tápláléka az úton-útfélen bőven kínáló gyümölcsök és gyökerek, a fejlődés későbbi fokán, — amikor a tüzet megismerte — a halak és a vadak voltak. (A tűznek a megismerése különben hatalmasan befolyásolta az ősember életét, mert újabb és újabb élelmiszerek feltalálásához stb. stb. vezetett.) Ha egy-egy helyen magános párok úgy elszaporodtak, hogy a található táplálék mennyiség elégtelennek bizonyult, minden útlevél vagy vámvizsgálat nélkül tovább álltak, míg az életszükségeiket kielégítő helyet nem találtak.

Ez az őállapot addig tartott, amíg az egyes párok szaporodásával külön-külön vérrokoni kötelékeken alakuló csoportok — családok — nem keletkeztek, amelyek aztán ellepték az általuk bejárható területet. Vitán felül áll az a tény, hogy az ősember kóborlásai elé a folyók, tengerek, erdőrengetegek s hatalmas hegyvonulatok a technikai ismeretek teljes hiányával mint elháríthatatlan akadályok meredtek.

Így benépesítve a rendelkezésükre álló területet, a különálló családok megélhetése nem minden időben volt nehézségektől mentes. Mert érthető, hogy az elszaporodással fordított arányban állott a területnyújtotta táplálékmenyiség. Ugyanis a lakott terület a gyümölcs és gyökérhozadékát a családok számainak szaporodásával nem szaporíthatta az ő természetes maximumán (legnagyobb mennyiség) túl s így az a bizonyos ősbőség állapota kézzelfoghatóan eltűnt, mert minél jobban szaporodtak a családok taglétszámai, annál többet is fogyasztottak. Most már ehhez az állapothoz nem kellett más, mint valamiféle elemi csapás: hatalmas esőzések, árvizek, szárazság, katasztrofális földrengések, amely utóbbiak a geológia (földtan) tanítása szerint abban a korban igen gyakoriak voltak, az ősközösségekben élő családokat az éhínség s ehhez hasonló veszélyével fenyegették.

Egy ilyen szűk esztendő a benépesedett területen elegendő volt ahhoz, hogy az ősemberiség történelmében hatalmas, lényeges és következményeiben napjainkig is katasztrofálisan kinyúló döntő fordulat álljon be: *a magántulajdon keletkezése*. Könnyen megérthető, hogy egy ilyen szűk esztendőben a meglévő — valamilyen védett helyen az elemi csapás káros hatásától mentes területen talán bővebb — gyümölcskészlet birtokáért harc fejlődött ki. Nem nehéz elképzelnünk, hogy vagy egész családok vagy a családok egyes tagjai rátaláltak ilyen védett, bővebben termő területre s az életösztön túltengése az éhség pillanatában harcba vitte az ott összetalálkozott egyedeket vagy családokat. A harc kimenetele — érthető — a harcoló felek nyerserejétől, számbeli túlsúlyától és ügyességétől függött, s a győző elűzve vagy megölve ellenfeleit — a talált élelemmennyiséget, ha elég nagy volt a terület az egész szűk esztendőre, *magántuladónak* deklarálta (nyilvánította ki).

II. KÖZLEMÉNY

Ezzel a ténnyel, amely már egészen természetesen nem maradt egyedülálló, hanem az erők szövetkezve a gyengék ellen *ugyanazon életkörülmények között* egy szerencsés véletlen következtében t. i. hogy véletlenül ők voltak az erősebbek, a területükön élő ősemberek csoportját két — egymással minden tekintetben ellentétes — részre osztották fel: életfeltételeket fedező eszközökkel és körülményekkel bírók és ezeket nem bírók: vagy másképpen *magántulajdonnal* rendelkezők és *magántulajdonnal* nem rendelkezők csoportjára — osztályára.

A magántulajdon tehát az egy és ugyanazon életkörülmények között élő ősembercsoportot két egymással homlokegyenest ellenkező érdekekkel bíró osztályra osztotta fel.

Semmi kétség sem férhetet a fentiek után ahhoz a társadalomtudományi megállapításhoz, hogy az emberiséget *kizárólag* csak a *magántulajdon* tagolta osztályokra.

Most már aztán feltesszük a cikk frójának még egyszer azt a kérdést, hogy miután az emberiséget *kizárólag* csak a *magántulajdon* tagolta osztályokra, megszűnhetnek-e az osztályellentétek mindaddig, amíg ezen ellentéteket megte-

remtő magántulajdon meg nem szűnik? A felelet egyszerű és világos: nem! Mert például kibékül-e két egymással a mesgyéért pereskedő szomszéd csak azért, mert mindkettőnek a vetését elverte a jég? Ugye nem. Nem mindaddig, amíg az elszántott mesgye vissza nem kerül eredeti helyére. Vagy kibékül-e a kutya meg a macska egymással csak azért, mert a gazdasszony mindkettőt naponta egyszer elveri? Nem! Ugyanígy a társadalmi osztályok sem. Megszűnhet-e a legélelsebb ellentét a magyar tőkés és a magyar munkás között csak azért, mert mind a kettőnek súlyos adókat kell fizetnie; vagy azért, mert egyik sem beszéli az államnyelvet; vagy azért, mert helyel-közzel nem engedélyezik a magyar nótákat, meg a magyar feliratú filmeket; vagy mert mindkettőnek szerbül kell az állomáson jegyet váltani? Nem!

És ezzel ki is alakult a felelet a Hírlap cikkének második mondatára is, amely így szól: „Nincs rá oka” (t. i. az osztálytagozódottságra).

Eppen ellenkezőleg. Igen is van rá oka, mert az osztályellentétek — még ha százszor kisebbségi magyarságról legyen is szó — csak akkor szűnhetnek meg, ha a létezésüket előidéző ok — a magántulajdon — is megszűnik. Már pedig — amint már mondtuk is — közöttünk és a magyar gazdagok között az ellentétek az új határok meghúzásával nem szűntek meg, sőt — különösképpen a földmunkássággal szemben — határozottan súlyosbodtak. Az emberi társadalmak konstrukciója — szerkezete — az ilyen apró-cseprő elváltozásokra, mint az SHS állam kialakulása a régi feudális Magyarország területének számlájára — egyáltalán nem reagál (nem hat vissza). A reagálások csak a magyar „politikai szökegató és teleharsogású népboldogító” gazdagoknak fantazmagóriája (agyréme), melyekkel az itt élő magyar nincsteleneket a saját politikai és gazdasági céljaik és ravasz politikai manővereik szolgálatába akarják fogni.

De nem kevésbé érdekes az az indoklás sem, amellyel a mi „barátunk” az ő ravaszságait megokolni igyekszik, t. i. ezt mondja:

„A jugoszláviai magyarság anyagi válsága annyira általános, annyira minden osztályra kiterjedő már hosszú esztendőök óta, hogy a közös gazdasági veszedelem természetes következménye a közös gazdasági védekezés szükségességének felismerése.”

Ki kell mutatnunk ezzel az állítással szemben azt, hogy a „jugoszláviai magyarság anyagi válsága” nem egyedülálló, hogy a válság nem lokális (helyi), nem magyar válság, sőt nem is jugoszláviai magyar válság, hanem általános, az egész kapitalista világra kiterjedő. Ez a válság a tőkés termelési rend végső és katasztrofális válsága, amelyből kiút az ő számára nincs, hiába is akarja a mi kedves „politikai szökegató és teleharsogású” „barátunk” a „segítség és orvosolás” bájitalát a „Magyar Párt”-hoz címzett burzsoá boszorkánykonyhában kifőzni.

A tőkés termelési rend kiélte önmagát, amint kiélték önmagukat elődei — a rabszolga és hűbéri termelési rendszerek — s helyükbe jöttek újak, jobbak, bár nem tökéletesen jók. A kapitalizmus félszázéves életének súlyos ellentmondásai leszámolásra jöttek össze ma — a mai válságokban — hogy megvívják az utolsó nagy harcot, amely az emberi történelem fordulópontja; egy új korszak küszöbe: a tőke és a munka harcát.

Eme általános megállapítások után térjünk át a ténybeli bizonyításra, mert minden igazság csak akkor igazság, ha bizonyítható is.

Mi állítjuk, hogy a jelenlegi gazdasági krízis (válság) nem parciális (részleges), nem szeparatistikus (különálló), hanem válsága korunk rendszerének: a kapitalizmusnak. Tehát világválság!

Nézzük!

Tisztáztuk a magántulajdon szerepét az osztálytársadalom kialakulásánál — amelynek egyedüli okozója, — azonban ezzel a szerepléssel még nem fejezte be kegyetlen pályáját a magánvagyon. Ő a születésével több rosszra volt hivatva. Fejlődése folyamán, — amelyet az ókorban a rabszolgagazdálkodással, a középkorban pedig a hűbéri termelési rendszerben élt át, belépve a mai — úgynevezett — kapitalizmusba, megteremtette az árutertermelési rendszert.

Hogy hogyan futotta be ezt a pályát ez az erőszakfogamzott magántulajdon a jelen árutertermelő állapotáig, azzal e szűk keretek között nem foglalkozhatunk. Viszont fel kell elevenítenünk nagy vonásokban mindazokat a tanításokat, amelyeket a világ legnagyobb nemzetgazdásza és szociológusa, Marx

Károly az áruról és az árutermelésről tanított, hogy megérthessük és bebizonyítva lássuk azt az állításunkat, mely szerint a jelen gazdasági válság a kapitalizmus szükségképpen, de egyúttal utolsó válsága is, ezután rá már csak a dicsztem elpusztulás vár.

Tehát! Miért árutermelő rendszer a kapitalizmus és mi az áru?

Feleljünk most a második kérdésünkre, hogy ezzel megkönnyítsük az első kérdésre adandó feleletünket.

Az áru fogalmát így körvonalazhatjuk: Az áru olyan munkatermék, amelyet a termelő nem saját vagy családja szükségleteinek kielégítésére állít elő, hanem más termékekkel való kicserélés céljából hoz létre. Tehát, hogy valamely munkatermék áru legyen, nem függ sem az alakjától, sem a színétől, súlyától vagy attól sem, hogy ki termelte; szóval nem *természeti* sajátosságai változtatják illetve teszik áruvá, hanem csupán csak az a tény, hogy önmaga vagy családja szükségleteinek kielégítésére termelte a termelő, vagy pedig más számára. Szóval *társadalmi* tulajdonságok azok, amelyek egy munkatermék áru mivoltát eldöntik. Tegyük ezt az elméleti fejtegetést egy gyakorlati példával világosabbá. Egy parasztlány a maguk termelte lenből vásznat fon. Ezt a vásznat felszabják a testvérei és az egész család számára ingeket varrnak belőle. Ebben az esetben ez a vászon nem áru, hanem használati tárgy. Nem áru azért, mert nem töltött be semmiféle társadalmi szerepet, vagyis, mert nem cserélték ki. De ha most már ez a lány annyi vásznat szőtt, hogy a család összes vászonszükséglete fedezve van, mondjuk, minden családtag teljesen el van látva fehérneművel s az ezután termelt vásznat már nem a család használja el, hanem becserélik a cipésznél cipőre — vagyis ez által a csere által *társadalmi működést* fejtett ki — ekkor már ez a becserélt vászonmennyiség áru. Annál inkább áru az a vászon is, amit például a gyáros termelt, mert sem ő, sem családja, pláne nem a termelő munkás használja fel.

A mai kapitalista társadalomban már jóformán minden munkatermék áru formát ölt. Hogy még használjuk e szót, „jóformán,” — vagyis, hogy még vannak munkatermékek, amelyek használati tárgyak, — annak oka az, hogy a tőkés termelési rendszer még nem érte el fejlődésének csúcspontját, vagyis, hogy a középkor termelési módjából fennmaradt még a kisipar s a háziipar. De hogy ennek a napjai már nagyon meg vannak számlálva, hogy a kisipar óráról-órára pusztul, az minden kétséget kizár. Tehát e nagyon kevés kivételtől eltekintve kimondhatjuk bátran, hogy *ma már minden munkatermék áru.*

Ez eddig még rendben volna valahogy, ha itt megállnánk és nem keresnénk azt az eredményt, amelyet ez az árutermelés előidéz. De a baj éppen ebben az eredményben rejlik. Éppen ennek az árutermelésnek a kizárólagos eredménye az a válság, amelyről a Magyar Párt teleharsogtus népboldogítója beszél, s amely elleni védekezésre a nincstelen proletariátust is a csatasorba szeretné vezényelni, ő pedig miként a világháborúban, csak hátulról fölözné a tejfelt.

Meg kell néznünk a két termelési mód — a használati értékek termelése és az árutermelés — módozatait, hogy azok eredményei tisztán állhassanak előttünk.

Ha visszalapozunk az emberiség történelmébe, ameddig csak tudunk, mindenütt azt látjuk, hogy az emberek nem individuálisan — nem egyedül — hanem kisebb-nagyobb társaságokba tömörülve teremtették meg azokat az előfeltételeket, amelyek között életüket biztosították. Termelésüknek mindenkor *társadalmi* jellege volt. Marx ez így fejt ki a „Bérmunka és a Tőke” című cikkében:

„A termelésnél az emberek nem csak a természettel lépnek vonatkozásba. Úgy termelnek, hogy egy bizonyos mód szerint együttműködnek és tevékenységeiket egymással kicserélik. Hogy termelhessenek bizonyos vonatkozásba és érintkezésbe lépnek egymással és csak e társadalmi vonatkozásokon és összeköttetésekben belül lépnek vonatkozásba a természettel, történik a termelés.”

Marxnak ezt az imént idézett fejtegetését megkíséreljük elmondani — főképpen a földmunkásság kedvéért — mivel őket zárta ki a burzsoázia a tanulás lehetőségéből, főképpen a végzetlen szegénységük folytán, mivel legtöbbje alig birt egy-két elemi osztályt elvégezni, azonnal szolgálatba kellett állnia, hogy éhen ne haljon — egyszerűbb és nekünk könnyebben érthető szavakkal.

Amikor az emberek az életük fenntartásához elengedhetetlenül szükséges ételmeit és ruházatot előteremtették — leölték pl. a vadbivalyt, hogy húsával jóllakjanak, bőréből ruhát, lábbelit, beleiből kötelet, nyilaikra hűrt készítsenek, ekkor a természettel léptek érintkezésbe. Ugyanis a bivaly a természetnek egy alkotó része, egy tagja. Ezt azonban nem egyedül végzi, hanem mivel a bivalyvadászat nehéz és életveszélyes, ezért csoportokba verődnek, felosztják egymás között a munkát, az egyik kilesi a csordát, a másik rész bekeríti s így tovább, ekkor egymással lépnek érintkezésbe, tevékenykedéseiket kicserélik egymással, aki les az az egész helyett les, aki kerít, az az egész helyett kerít stb., de mindenki tesz valamit, részt kap a termelésből. Hogy tehát termelhesenek — ellátassák magukat a szükséges étellel és ruházattal — először egymással jönnek kölcsönösen érintkezésbe, csak aztán törnek rá a bivalycsordára, jönnek vonatkozásba a természettel, vagyis termelnek.

Hogy hogyan történt a használati értékek termelése az ősnépeknél és milyen következménnyel járt, legjobban néhány példából fogjuk megérteni.*

„Tekintsünk valamely ősnépet, amely a termelésnek valamely alacsony fokán áll s amelynél az élelmiszerszerzésnek legfőbb módja a vadászat, mint például az indiánoknál”...

„Miután a fejre és a szívre csak alkalomadtán van szükség — írja Dodge — a gyomor követeléseai azonban folytonosak, ezért a törzs rendszerint a „harmadik rend” uralma alatt áll. Ez a hatalom a törzs összes vadásaiból áll, akik céhszerű testületet alkotnak, amelynek döntései ellen a maguk közös birodalmában nincs felelősség. A cheyennok a férfiakat „kutyakatonáknak” nevezik (a cheyennok az indiánok egy rendje. A szerző). Az ifjabb és tevékenyebb főnökök mindenkor a „kutyakatonák” közé tartoznak, azonban nem parancsnokok is szükségképpen. A „katonák” szóbeli megállapodással maguk inézik el általános ügyeiket, amelyeknek részleteit a közülük kiválasztott, leguevesebb és legélesebb eszű vadászokra bízák. E „kutyakatonák” közt van sok ifjú, akik a harcosok főlavató próbáját nem állották meg. Egy szóval ez a vadászczéh magában foglalja a törzs összes munkaképes elemeit és azt a hatalmat alkotja, amely a nőket és a gyermekeket megvédi és élélelmezi”.

„Minden évben nagy őszi vadászatokat tartanak, hogy lehetőleg minél több vadat ejtsenek és jelentékeny hűskészletet száruhassanak télire. Ilyenkor a „kutyakatonák” a nap hősei és jaj annak a szerencsetlennek, aki az ő, akár önkényes, akár demokratikus intézkedéseik legjelentékelenőbbjét is figyelmen kívül hagyja. Ha mindennel elkészültek, akkor a legugyesebb vadászok korán, hajnalhasadás előtt útra kelnek. Ha több bivalycsordát fedeznek föl, akkor azt szemelik ki áldozatul, amely helyzeténél fogva a legkönnyebben keríthető körül és támadható meg, a többi csorda nyugtalanítása nélkül... Ezen idő alatt a törzs minden férfja, aki részt tud venni a bivalyok lemészárlásában, egy csoportban, hallgatagon és az izgalomtól reszketve lóháton várakozik valamely, a bivalyok látókörén kívül eső szakadéokban. Ha a csorda alkalmas helyen van, akkor a vezető vadászok felosztják embereiket és az erre az időre e célra kiszemelt vezetése mellett megjelölt helyekre küldik. Ha a vezető vadász látja, hogy mindenki a helyén van és tette kész, akkor kísérletet tesz egy lovascsapattal a csorda megkerülésére és a nyitva maradt oldal elzárására. Majd megadja a jelt, s erre az egész raj oly fülsiketítő ordítással támad a vadra, amely a halottakat is föltámaszthatná. Néhány perc múlva teljes erővel folyik a mészárlás: a csorda néhány tagja talán áttörte a kört, ezeket azonban nem üldözik, ha más csordák is vannak a közelben.”

VI. KÖZLEMÉNY

Láttuk a fentiekből, hogy éppen ellenkezőleg. A lateinerek helye nem a gazdák, kereskedők és iparosok mellett van, hanem kizárólagosan csakis a fizikai proletariátus oldalán. Pedig azért, mert egyformán nincstelenek egyfor-

* A példákat Kautzky: Marx gazdasági tanai-ból vettük, ő pedig Dodge: A távol nyugat indiánjai című munkájából merítette.

mán kizsákmányoltak. A burzsoáziával szemben a küzdelemre pedig igen is megvan minden szükséges ok, minden előfeltétel. Mert az egyik — a burzsoá — kizsákmányol; a „lateiner” pedig nagyon is kizsákmányolt.

Es most térjünk át a legnagyobb „úri huncutságra”, amely a Hírlap első hasábján el van rejtve.

„... A munkásságnak a világon majdnem mindenütt nehéz válságokat kell elszenvednie, de talán a Vajdaságban a legsúlyosabb a munkásság helyzete. A munkanélküliek száma ijesztő arányokban nő, a munkabérek alig biztosítják a megélhetést, és a munkásságra lehetetlenül magas adóterhek nehezednek. Nehéz volna megmondani, hogy kinek van rosszabb sorsa, a mezőgazdasági munkásnak, az ipari munkásnak vagy a kereskedelmi alkalmazottnak.”

Emlékszem — kisiskolás koromban történt — amikor jó öreg tanítóm a ravaszsgót az emberi bűnök legocsmányabbikát akarta bemutatni nekünk és egy mesét mondott el a rókaról meg a tyúkokról. Körülbelül így szólt a mese — még jól emlékszem rá —, elmondom röviden:

Egyszer a róka lakodalmat csinált, megnősítette elsőszülött fiát s ezt méltóképpen meg is akarta ünnepelni. Tyúkpecsenyét akart vacsorára adni. De akár-hogy kerülgette a tyúkólakat, nem akadt horogra egy sem. Mindössze egy öreg sánta kakast sikerült elfognia.

Ez kevés — gondolta a róka — és nagy tettekre határozta el magát. Majd így szólt a családjához: „Dakszli a nevem, ha estig nem hozok annyi tyúkot, amennyit még együtt nem is láttatok.” Hozzá is fogott rögtön a munkához. Nagy óvatosan megnyúzta az öreg kakast. Amikor ezzel készen volt, kiadta fiának a parancsot, hogy azonnal hívják össze az egész rokonságot. S amikor mindnyájan együtt voltak, nagy óvatosan magára öltötte a kakasbőrt. Volt nagy öröm és tánc — mondotta öreg tanítónk — a rókák között. Tudták valamennyien rögtön, hogy miről lesz szó s serényen hajtották végre a kakas-róka parancsait, aki elrejtette őket a barlangtól nem messze elterülő tisztás körül a bokrokba. Mielőtt azonban elindult volna a falu felé megállapodtak abban, hogy amikor ő — a kakasbőrbe bújt róka — elkukorékolja magát valamennyien előugranak, s annyi tyúkot, kakast fogdosnak össze, amennyit csak birnak.

Az örömapa — a kakasbőrben — útnak indult. Nem messze a falu alatt ráakadt néhány fiatal jércére, meg idei kakasra. Köszöntötte őket, s rögtön hozzáfogott:

„Hallgassatok rám! Én vagyok a ti megváltótok. Látjátok mi sokat szenvedünk az életben. Tojásainkat naponta összeszedik. Ha idő előtt vagy után kotlunk, kipányválnak, fürdetnek, sötétbe zárnak bennünket! A kutyákat uszítják ránk, ha a vetésbe járunk. Szárnyunkat nyírják, ha a kertbe szállunk. S ami a legborzasztóbb, életünk soha sem biztos. Amikor halljuk, hogy a két fenék, a halálverejték gyöngyöződik a taréjunkon, mert nem tudjuk melyikünkre virrad utoljára. Ez túrhetetlen, ezen változtatni kell.”

A jércék meg a kakasok — kik hallgatták — csillogó szemekkel összenéztek. Hiszen a szívükből jött ez a beszéd. Ez fáj nekik este, ettől remegtek reggel, s ettől szabadulni volt álmaiknak álma. S most, íme, itt az alkalom — gondolták magukban —, testet ölthet a vágy, valóra válhat sok-sok álmatlan éjszakának nehéz töprengése.

„Eljen! — kotkodácsolták. — Mit tegyünk? Parancsolj, s mi követni fogunk. Hiszünk szavaidban — veszi át a szót egy oda került most szabadult vén kotló. Én, aki öreg, tapasztalt vagyok már, látom, hogy te őszintén a javunkat akarod. Olyan a ruhád mint a miénk, azon a nyelven beszélsz, amelyiken mi — szóval testvér vagy — kakas. Szólj vezér — s parancsaid már teljesültek is.”

„Menjetek szét a faluba, hívjátok rögtön össze szenvedő társainkat — szólt a róka — s ha itt lesz mindenki, majd tovább cselekszünk.”

Félóra sem telt el, a falu tyúkjainak, kakasainak apraja-nagyja mind együtt volt, s remegve várták a felszabadulás percét, a megváltás óráját. A ravasz róka pedig már szemelgette ki a legzsírosabb jércéket, amelyeket majd

ő fog felfalni az erdőben. Rövid beszédet tartott az egybegyűlteknél, felszólította őket, hogy kövessék őt az erdőbe, ahol már készen várja őket a tiszta búza, ki nek mennyi kell, a fészkek, ahonnan senki sem szedi össze a tojásokat, a szép pázsit, a zöld tisztás, és ami a fő: a gazdaasszony hiába feni élesre a kését, mert ott úgy elrejtőzhetnek, hogy senki sem találja meg őket. Rögtön el is indultak óriási éljenzés és kotkodácsolás közepette. De alig hogy elindultak, néhány fiatal kakasnak gyanús volt az egész. Jól szemügyre vették a „vezért” elől-ról-hátulról, egyszerre csak az egyik odaugrott, elkapta csőrével a tollak közül alig kikandikáló róka farkat, amely előzőleg kissé kicsúszott a kakasbőr alól. A róka ijedében elvonyította magát, mire az egész tyúk s kakas had gyorsan szétrebbent, s visszamenekült a faluba.

A róka koma pedig lógó orral ledobta magáról az álarcot, s utánuk vetette magát, de hiába.

Eddig tartott a mese. Amikor előlvastam a vezércikk legutóbbi idézetét, rögtön megtaláltam a kapcsolatot a cikk tendenciája (célja) és e mese között. A cikk írója itt ugyanazt teszi, amit az öreg róka. Magyarságának, nyelvi hasonlatosságának leple alá rejtőzve olyan húrokat penget, amely a mi fájdalomunk, a mi szenvedésünk. Az éhbérek, a munkanélküliség, az éhbéradó, a földtelenség, mind a mi eleven sebeink, mind a mi rettegéseink. Velünk érzőnek tünteti fel magát, s osztozik látszólag szenvedéseinkben azért, hogy jogosaknak ismeri el vágyainkat, követeléseinket, hogy miként a tyúkok a hálójába — a Magyar Pártba — esve, dús lakomáinak továbbra is martalékai legyünk. Ámde itt vagyunk mi, — az a néhány fiatal kakas: a „Szervezett Munkás” — a Független Szakszervezetek s kirántva a „róka farkat”, menekülésre szólítunk fel minden proletárt, akiknek kell, hogy meglássák a Magyar Párt álnok júdásarcát, s rút megvetéssel szemébe vágjuk, hogy átlátunk a szitán.

Meg is kérdelem rögtön az annyira velünk érző Magyar Pártot, hogy hát miért nem emelte fel tiltakozó szavát akkor, amikor a világon páratlanul álló magas éhbéradót ránk nyomták? Miért nem tartott a minket — persze most választások előtt — annyira támogatni akaró magyar burzsoázia tiltakozó gyűlést az éhbéradó ellen. Vagy ha ezt megtenni nem merte, mert félt, hogy kegyvesztett lesz a szerb burzsoá társai előtt, úgy miért nem vállalta magára minden magyar munkaadó a magyar munkásnak az adóját. Hiszen busásan kitermeljük mi azt neki. De eddig már nem terjed a fajtestvéri szeretet — ugye magyar gazda urak?!

VIII. KÖZLEMÉNY

Kurunczi István, magyar párti gazda, 40 kat. hold földje van s így fizet:

Családos lakóbéres évi bére:

13 mm búza à 300 dinár	D 3900,—
1 darab 100 kilós hizott sertés à 12 dinár	D 1200,—
Kézpénz	D 900,—
Lakásért a feleség robotol	
Összesen	D 6000,—

Ebből napibér 19 dinár

Munkaidő 19 óra

Órabér: 1 dinár

Mezei munkásoknál a napszám:

Kosztal férfi munkás	D 12,50
Kosztal női munkás	D 10,00
Koszt nélkül férfi munkás	D 20,00
Koszt nélkül női munkás	D 20,00
Munkaidő 16 óra	

Aratórész 30—50 kilogram kaszánként. Egy munkás levágott átlag 3—4 holdat. Szezonkeresete 90—200 kg búza.

KEVIPUSZTA

Sándor József, 60 lánca földje van s a Magyar Párt elnöke. Géppel arat. Kukoricaföldet nem ad ki. Évente egy arató részest alkalmaz.

PETROVOSELO

Sörös Mátyás, 100 lánca föld, magyar párti gazda. Így fizet: Családos komenciós béresnek évi bére:

1 lánca kukorica termése 15 mm à 150 (de a szárát a gazda marhái ették le)	2250,—
13 mm búza à 300 dinár	3900,—
10 mm tengeri à 150 dinár	1500,—
200 négyzetöl veteményföld bérértéke	200,—
Kézpénz	1000,—
Csizmapénz	200,—
Egy pár bocskor	60,—
	Dinár 9160,—

Ebből napibér 25,50 dinár
Munkaidő 19 óra
Órabér 1 dinár 40 para

BEZDÁN

Vámoscher Ervin, 500 kat. holdja van. 18 lakóbérese. A Magyar Párt megalkulásakor ezt az urat, mint a legnagyobb magyart és fajtestvérszeretőt ismertük, s így fizetett:

Családos lakóbéres évi bére:	
12 mm búza à 300,—	3600,—
1 kat. hold kukoricaföld átlagtermése 10 mm	1500,—
6 mm kukorica à 150	900,—
Kézpénz	600,—
200 négyzetöl kert évi bérértéke	200,—
28 kg só à 3,50 dinár	98,—
	Dinár 6808,—

Ebből napibér 19 dinár
Munkaidő 19 óra
Órabér 1 dinár

Mezei munkásoknál a napszám 16 órás munkaidővel:

Kosztal	D 20,—
Koszt nélkül	D 25,—

Aratórész minden 11—12 mm. Egy munkás átlag 6—8 holdat vágott le.

MORAVICA

Az innen kapott jelentés oly pontos és oly őszintén érdekes, hogy szóról szóra közöljük, amint azt a moravicai földmunkáscsoport hozzánk beküldte. (Ugyanis, amikor a Szervezett Munkás egyik munkatársa hozzáfogott a Hírlap szobán forgó cikkének kritikájához, a szerkesztőség kérdőíveket küldött ki a falvakba s a városokba. A kapott feleletek alapján állította össze munkatársunk a fenti kimutatást.)

1. Hány földmunkás család él a községben?

Moravicán körülbelül 700 család van, akiknek földje egyáltalán nincs. Talán ezek 40 százalékának van kis házikója, míg a 60 százalékának ez sincs.

2. Van-e a községben a Magyar Pártnak csoportja, s a tagok milyen viszonyban vannak a magyar nincstelennel?

A pártkérdésre csak annyit, hogy az egyik 19, a másik egy híján 20. A különbség csak annyi, hogy vannak gazdák, akik elvben (?) megértőbbek a munkássággal, és nem bojkottálják a szervezett munkásságot, de viszont ők is elvárják, hogy a munkás hálából, zúgolódás nélkül dolgozzon azért a bérért, amit a munkást gyűlölő gazda fizet, mert ha ezt nem teszi, elv ide, elv oda, nem kell többé a munkás.

3. Hány hold földre esik átlag egy évescseléd?

Átlag 40 lánccal földre esik egy béres, aki künn lakik családjával. A férj van kötelezve a munkára, míg a feleség vagy munkaképes gyermek esetleg az átlagos napszámnál olcsóbban köteles dolgozni, ha a gazdának szüksége van munkásra. Ez elterjedt szokás, kevés a kivétel.

4. Mi a természetbeni bér?

12 mm búza à 300	3600,—
12 mm tengeri à 150	1800,—
Fél lánccal tengeriföld termése 8 mm à 150	1200,—
200 négyzetöl krumpliföld évi bére	200,—
300-tól 500 dinárig készpénz. Átlag tehát	400,—

Lakás. Ezért az asszony robotol

Dinár 7200,—

Ebből napibér 20 dinár

Munkaidő 19 óra

Órabér 1 dinár 40 para. (A kiszámítást a szervező végezte. Ez a legjobb fizetés. Ennél van rosszabb is.)

5. Milyen kosztot kap a béres?

Itt csak nőtlen kocsisnak vagy béresnek szokott a bérében az élelem vagyis a koszt szerepelni, ami átlag gyenge és ezért nőtlen kocsis vagy béres ha teheti inkább német községbe megy szolgálni, ahol az élelem átlagosan jobb.

6. Hányadán adják ki a kukoricaföldet?

Egy pár urasági birtokon még van negyedes kukorica, de legtöbb helyen hatodos. Ahol van negyedes, el kell vállalnia a többi kukoricát is, jóval olcsóbban letörni az átlagos résznél, hogy a munka végeztével nem előnye, de hátránya van annak a munkásnak, aki így van lekötve, mert nem tudja a szezonmunkában esetleg jobb béreket saját javára felhasználni. Hogy ezt meg ne tehesse, az arató részéből azaz a megkeresett részből visszatartanak 1—2 mm búzát, s ha netalán jobb fizetésért (rész) máshová menne dolgozni a munkás, akkor ez a búzája odaveszett. Ez úgy bevált az urak és a gazdák részéről, hogy ma már nagyobb gazdaságba nem is mehet aratónak, csak az, aki ezen feltétel szerint megírt szerződést aláírja. Így a nagyobb gazdák nincsenek soha sem kitéve annak, hogy nagyobb munkakeresletkor talán jobban kellene fizetni. A munkás pedig így nem tudja helyzetét megváltoztatni.

IX. KÖZLEMÉNY

8. Van-e jószág-szabadtartás?

Legtöbb helyen egy darab magdisznó. Ennek szaporulatát azonban 6 hetes korában el kell adni, mert a tarlóra, vagy legelőre nem járhat ki több. Baromfiból csak a tyúkféle van megengedve, de csibe, tojás harmados.

9. Milyenek a cselédlakások?

Egyes helyek kivételével átlag egészségtelenek, szűkek.

10. Fizetni kell-e lakbért?

Nem. A lakás a bér kiegészítése. A feleség robotol érte.

11. Mi a napszám?

A napszám 25 dinár kosztal és 30 dinár koszt nélkül.

De ez ritka. A legsürgősebb dologidőben lehet elérni és csak ott, ahol aratók nincsenek a kapálásra szerződve, mert ahol ez fennáll, ott 25—30 dinár csak a napszám.

12. Mi az aratónak a része?

Az aratórész 12. a legtöbb helyen. Egy aratópár kap 6—7 lánc búzát levágni és 3 lánc tavaszi zabot vagy árpát. Ezenkívül kap egy aratópár 1 méter kommenziós búzát, ezért tartozik egy fél lánc takarmányszénát levágni, forgatni és összegyűjteni, meg a learatott gabonát, az összes kalászt asztagba összehordani.

13. Van-e robot?

Rendesen elkívánják attól a munkástól, akinek részt adnak, hogy télen vagy tavasszal 5 vagy 10 dinárral olcsóbban menjen napszámba, mint ahogy általában azokat a munkásokat fizetik, akik nincsenek függő viszonyban a munkaadóval.

14. Hogyan bánnak a magyar gazdák a magyar munkással?

Egyesektől eltekintve durvák és hajcsárkodóak. Ebben a tekintetben az első hely illeti a Magyar Párt országos elnökét, Dr. Sánthát.

Összegezve az 1919-től úgy a természetbeni (rész) mint a napszám tekintetében (a valuta ingadozását nem feledve) állandó a hanyatlás, úgyhogy az 1919-ben kapott részek — eltekintve éves cselédek bérértől, ami olyan nyomorult mint volt — ma felét sem kapják a munkások. Hogy ez nem frázis, álljon itt a következő adat. Akkor egy lánc búza learatásáért 150 kilogramm rész volt biztosítva egy aratópárnak s még 2—4 kilogramm zsír vagy szalonna minden kamatmunka vagy behordási kényszer nélkül. Ma 100 kg a rész és semmi egyéb. Csakhogy be kell hordani, és sok helyen a cséplésnél is segíteni.

Kirívóbb a helyzet a cséplőgépeknél, ahol 1919-ben minden elcsépeelt 100 métermázsa gabona után kaptak a munkások 5 métert, amit 13 egész (férfi munkások) és hat fél (nőmunkások) részre osztottak fel. Ma pedig minden elcsépeelt 100 métermázsa után kapnak 2 és fél mázsát, s ez osztódik 15 egész (férfimunkások) és 6 fél (nőmunkások) részre, mert a géptulajdonosok — akiknek 75%-a legalább is szintén magyar — a két etetőt is a részesekből fizetik.

A munkaidő aratás, cséplés és kukoricatörés idején „reggel 2 órától este 10 óráig tart.”

Eddig szól a moravicai jelentés. De nehogy azt higgyék, a Magyar Párt ügyvéd, doktor meg gazda urai, hogy ez a helyzet csak Moravicán van így. Nem! Így van mindenütt. Sőt sok helyen rosszabb is. De hiszen Önök — jó urak — tudják ezt bölcsen.

Nézzük meg most vajon milyen a keresete a magyar napszámosnak, aki munkaidejének 75%-át „istenfélő”, „jámbor”, „magyar fajtestvér” gazdáknál tölti. A fenti kimutatásokból kitűnik, hogy a napszám átlagban — nagyon gavallérosan számítva az átlagot — napi 25 dinár. Mondjuk, hogy minden napszámos munkás félévet dolgozik. Pedig ez nem áll, de fogadjuk el. Tehát egy évben a vásár- és ünnepnapokat leszámítva van körülbelül 300 munkanap. Ennek felét dolgozva:

150 munkanap 25 dináros napszámmal kitesz évi	D 3750,—
5 mázsa búza aratórész à 300 dinár	D 1500,—
5 mázsa ötödös, hatodos kukorica à 150 dinár	D 750,—
Évi keresete tehát	D 6000,—

Ebből napjára esik 16 és fél dinár.

Munkaidő átlag 14 óra.

Órabér 1 dinár és 14 para.

De legyen elég ennyi a számokból. Vagy kell, kell még több, magyar urak és magyar gazdák? Ugye nem! S most kérdem én s velem együtt mi mindnyájan magyar kizsákmányoltak:

Terheli-e felelősség a magyar munkásság nehéz sorsáért a magyar munkaadót?

Most elő a felelettel! Van-e még ezek után is bátorsága úri nyegleséggel, magyargazdái gőggel nemet mondani?! Vagy erre a kérdésünkre is újabb rendőrrattak lesz a válasz? Önöktől ez is kitelik.

Ügyvéd urak! Doktor urak! Magyarpárti jó urak! Hallják? Egy dinárért óránként melyiküknek volna kedve dolgozni? Pedig mi is magyarok vagyunk, mi is magyarul beszélünk! „Fajtestvérek”! Magyar gazdák! A magyar munkást egy dinárért számtaljátok óránként. Egy dinárért ébresztitek az első kasszókör s 10-kor még egy dinárért „tiszteled” meg apjával, anyjával a magyar szegény „fajtestvéredet”!! S ebben vezet a Magyar Párt országos elnöke, Dr. Sántha úr!

Magyar nyomorgók! Magyar nincstelenek! Ti magyarul megrugdalt, ti magyarul megtépett robotosai a magyar gazdagoknak, mondjak még többet is?! Egy dinár óránként! Halljátok?!

Es ezek után nem talállok szavakat, amelyekkel méltóképpen kifejezhetném megvetésünket azért amit a Hírlap vezércikkének befejezésül mond. Ekkora orcátlanság kvalifikálhatatlan (osztályozhatatlan). Így fejezi be sorait:

„A segítség, az orvoslás? Hol van, ki adja meg? Semmiesetre sem azok a politikai szókergetők és tevéharsogású népboldogítók, akik a magyar munkás érthető és természetes elkeseredését zavaros politikai céljaik, titokzatos politikai manővereik szolgálatába akarják fogni. Maguknak akarnak használni és nem a szegény munkásoknak.”

Jó urak — mágnás ivadékok — ez magukhoz méltó! Hogy kik a „szókergetők” és „népboldogítók” már eddig is láttuk. A magyar burzsoázia diktálta úgynevezett nemzeti történelem megmutatja, de piciny türelmet s mi is rögtön megmutatjuk.

Kijelentjük, hogy a mi céljaink világosak, nyíltak, s nyíltan a szemükbe is vágjuk:

Kenyeret, kenyeret, kenyeret! — először. Csak az ehessen, aki dolgozik! — másodsor. A többire nem reagálunk. Az úgylis a rendőrségnek van címezve.

Még néhány szót erről, hogy: „Maguknak akarnak használni, s nem a szegény munkásoknak.”

Jó! A mi hasznunkat: a novisadi, suboticaei meg a becskereki fogházakat, a mitrovicai fegyházat mind Önöknek adjuk. Kell? A jövőben üljenek majd Önök helyettünk. Az Önök veszteségeit pedig, ami Önöket nyílt és tiszta politikai ténykedésükért érte: a tartományi képviselői napidíjakat — 270 dinár naponként — meg a bankettek ételeit, a busás ügyvédi díjakat, meg a felosztatlan agrár-földeket mind adják át a magyar szegényeknek.

S most még rövid türelmet kérek az utolsó bekezdésükért, amely így szól:

„A magyar munkáson, türelmes és céltudatos munkával csak a maga pártja, a Magyar Párt segíthet. Programja szerint kötelessége a magyar munkáson segíteni, érte dolgozni, és ezt meg is fogja tenni.”

Engedjék meg magyar Gazdagok, hogy erre „Mit akar a Magyar Párt (a pártprogram főbb elvei)” című választási röpiratunk alapján válaszoljak, s szembehelyezzem vele a mi elveinket. Nem fogok a röpirat minden pontjára kitérni, csak amely minket proletárokat osztályhelyzetünkben érint.

X. KÖZLEMÉNY

Röpiratuk 2. pontja azt mondja: Földet a magyar földnélkülieknek, méltányos kártérítést a kisajátított föld tulajdonosának, bírói oltalmat úgy a földigénylők, mint a kisajátításra kötelezettek érdekeinek megvédésére.

Mit jelent ez — ez az ügyvédi ravaszsgal megfogalmazott földosztás? Semmi mást, mint amit a kukac jelent a halász horgán.

Nem földosztás ez, földeladás. A Magyar Párt tehát a magyar szegények részére követeli a földvétel jogát. Nem neveltséges ez? Ezt nem kell egy politikai pártnak, mint legfőbb programpontot nagy garral hangoztatni s a választási demagógia zászlajára írni. Ezt enélkül is megteheti, akinek csak pénze van.

Nem neveltséges az, hogy a magyar gazdagok gyülekezete — tehát a Magyar Párt — bátran szembeszáll a szerb, horvát, szlovén burzsoáziával, ha az nem adja el a földjét — jőpénzért — a magyar vevőnek? Megnyugtatjuk ezt a harcos magyar pártot, hogy pénzért a magyar szegényeknek nem kell a föld. Nyugodtan alhatnak a magyar urak, mert a magyar szegények nem fogják igénybe venni harcias támogatásukat, egyszerűen csak azért nem, mert egy dináros órabér mellett a magyar nincstelenek sohasem kerülhetnek abba a helyzetbe, hogy földet vehessenek.

A magyar nincstelenek nem vehetnek földet. Nem fizethetnek sem méltányos, sem méltánytalan megváltást egy barázda földért sem, mert a magyar burzsoázia karöltve a szerb, horvát, szlovén burzsoáziával eleve gondoskodik az egy dináros órabérékkel arról, hogy a magyar — s a többi proletár is — állandóan az ő rabságában húzza a burzsoáprofit kegyetlen jármát, és földhöz ne juthasson.

A Magyar Párt agrárpolitikája tehát csak demagógia, csak csapda, rút játék, „politikai szökeggetés” a magyar szegényekkel. Olyan ez, mint a ló fején a szemző, hogy ne láthassa az a szegény igavonó barom, hogy a gazda — a fajtestvér magyar gazda és úr — mikor készül végigostorozni.

Ezzel szemben mi... népboldogítók, akik a magyar munkás érthető és természetes elkeseredését — nem zavaros, hanem kristálytisztá gazdasági céljaik és nyílt gazdasági manővereik szolgálatába akarjuk fogni, követelünk az összes szegény proletárnak — fajra és vallásra való tekintet nélkül —, minden kártérítési kötelezettség nélkül, úgy élő mint holtiletlarával együtt, — annyi földet, amennyi szükséges ahhoz, hogy jóllakhassunk.

A 6. pontjukkal szemben követeljük az Obznana eltörlését, vagyis nemcsak a burzsoázia számára:

„A gyülekezési, egyesülési és sajtószabadság biztosítását és bírói oltalom alá helyezését.”

Hanem a kizsákmányolt és Önök által — magyar urak és gazdák — agyonzsarolt munkások számára is. Tenni ezt merjük, annál is inkább, miután Önök is elismerik — igaz, hogy csak most, választási demagógiából és papíron —, hogy elkeseredésünk érthető, követelésünk jogos. De nehogy csalfa illúziókba ringassák magukat, sietünk kijelenteni, hogy követeléseink jogosságát akkor is bátran hangoztattuk és fenntartottuk, amikor Önök lapjaik hasábjain, mint vádlóink és jogtalan bíráink halált kiáltottak reánk.

A pártprogramjuk főbb elveinek 9. pontjára, amely így szól, szintén válaszolunk:

„9. A munka és a munkások szervezkedési szabadságának és sztrájkjogának elismerését. Új munkakalkalmak teremtését az ipari munkásság számára. Az ipari és mezőgazdasági munkásság jogos igényeinek a termelés fokozásával együtt járó kielégítését. A munkásjóléti és munkásvédelmi intézmények kiépítését és önkormányzati joguknak tiszteletben tartását.”

Ez már sok! Nem gondolják — jó magyarpárti urak, — hogy mindennek van határa? Vagy osztályelvakultságukban oly rövidlátók, hogy van bátorságuk feltételezni a munkásságról ennyi vakságot, hogy ne látná meg a szörnyű rabszágát, — hogy más kifejezést ne használjunk! Hát egy pillanatra is képesek Önök elképzelni, hogy akad az SHS királyság területén csak egy munkás is, aki ezeket elhiszi Önöknek?

Dr. Sántha úr! Ön, mint a Magyar Párt országos elnöke, nem félt, hogy megmered a keze, amikor aláírt egy pártprogramot, amely szociális intézmények megvalósításáért küzd, amely követeli a 8 órás munkaidőt, a munkás sztrájkjogát akkor, amikor az Ön cselédsége egy dinár negyven para órabérért 19 órát dolgozik naponta, s amikor a magyar munkásokkal való emberségtelen

bánásmódban — a moravicai jelentés alapján — Ön viszi a vezetőserepet? Hát követelhet egy ilyen ember őszintén munkásvédelmet? 8 órai munkaidőt? Vagy lehet-e csak egyetlen egy tagja is őszinte egy olyan pártnak, amelynek országos elnöke cselekedetével annyira rácafojt a hirdetett programra?

De Önök is, magyarpárti urak és gazdák, hogyan fest Önöknél otthon a munkásvédelem? Önöknél, akiknek kutyája a bársonydiványon selyem párnán hever, míg béreseik a barmok között, az istállók bűzös zugában köpködik ki az Önök jármában megszakadt tüdejüket? Vagy, hogy fest a 8 órai munkaidő ott, ahol a cselédek reggel 4 órakor kelve éjfélkor még mindig törölgetik gazdáik részeg okádékát? Vagy Önök Ferrum-gyári részvényes magyar urak, hogyan tisztelik és követelik a munkásság sztrájkjogát akkor, amikor a legutóbbi Ferrum-sztrájkjal kapcsolatban a rendőrszobákban kékre-zöldre verették a sztrájkoló magyar munkást.

Elég! Nem kell tovább! Megvetésünk és osztálygyűlöletünk legmagasabb fokán, utálattal fordul el Önöktől minden magyar proletár. Csakfa csapdáik titkos rugói visszaütöttek. A magyar nincstelenek átlátnak az úri huncutságok gaz szitáján, s november 6-án az urnák előtt meg is kapják Önök a méltó feleletet.

VÉGE

JEGYZETEK

I. közlemény — 1927.	VI. 12. — 23. szám
II. közlemény — 1927.	VII. 9. — 24. szám
VI. közlemény — 1927.	VII. 17. — 28. szám
VIII. közlemény — 1927.	VIII. 7. — 31. szám
IX. közlemény — 1927.	X. 16. — 41. szám
X. közlemény — 1927.	X. 23. — 42. szám

A Szervezett Munkás itt közölt folytatásos cikkének (a III., IV., V., és VII. közlemény a marxista politikai gazdaságtan alapvető tételeit népszerűsíti) V. K.-val jelölt szerzőjét még nem azonosították.

A 23. és 24. szám lap tulajdonosa és felelős szerkesztője Sárosi László, a 28., 31., 41. és 42. számé Hedrich Károly volt. Az újság kiadói címe: Szervezett Munkás, Szerkesztőség és kiadóhivatal: Subotica, Tolstojeva 18. A lapot készítő nyomda címe: Fischer és Kraus nyomda, Subotica.

szemle

MILENTIJE POPOVIĆ: AZ ETATIZMUSTÓL AZ ÖNIGAZGATÁS FELÉ

Milentije Popović. Od etatizma ka samoupravljanju; Institut za političke studije FPN, Beograd, 1970. 442 oldal.

Tartalom: OD ETATIZMA KA SAMOUPRAVLJANJU — Protivrečnosti društveno-ekonomskih odnosa — osnov diferenciranja političkih snaga i delovanja SKJ; KONTINUITET NASE REVOLUCIJE — O nacionalizmu, Dvadesetpet godina od AVNOJ-a, O kontinuitetu naše revolucije, Karakter naše federacije; PRIVREDNA REFORMA KAO REVOLUCIONARNI PROCES — Reforma — Prevladavanje protivrečnosti samoupravnog društva, Solidarnost i samoupravno dogovaranje, Radni ljudi u privredi odlučuju u borbi za reformu; RASPORED POLITIČKIH SNAGA U BORBI ZA SAMOUPRAVLJANJE — Raspored političkih snaga u borbi za samoupravljanje, Jedinstvo i borba mišljenja u SKJ u uslovima borbe za samoupravljanje, Mesto Socijalističkog saveza u političkom životu, Iza sukoba ideja i pogleda nalaze se realni društveno-ekonomski i politički interesi, Samoupravljanje, neposredna socijalistička demokratija i SKJ, Neka obeležja političke situacije u svetlu devetog kongresa, Antisamoupravne snage u borbi protiv reforme; RAZVOJ POLITIČKOG SISTEMA — Deetatizacija odnosa u komuni, Obeležja našeg političkog sistema, Aktuelna pitanja društvenog razvoja i zadaci Savezne skupštine u narednom periodu, O promenama nekih odredaba Ustava, Pred novim zadacima u razvoju društveno-ekonomskog i političkog sistema.

Ismertetni az évad politikológiai irodalmának kétségtelen könyvkiadói eseményét, a sors kérlelhetetlensége folytán egyben szerzőjének nekrológiát is jelenti.

Tudtuk azt, hogy az Etatizmustól az öngazgatás felé c. tanulmánykötet szerzője sohasem volt teljesen egészséges. A forradalmi háború harmadik évében szerzett fejlődéséről és külföldre operációra való szállításáról értesült a nagyközönség a békeidők egyik első nagy könyvsikere útján, V. Dedijer háborús naplójából. Szélesebb környezete is tudott a koponya részét pótló platinalapocskáról, arról, hogy időnként fejfőrcsök gyötörték, s hogy néha rövidebb-hosszabb ideig szünetelt munkálkodásában. De azt is tudtuk, hogy ez a nagyszellemű és erős akaratú ember mindig fölülkerekedett testi bajain, és azok akik közvetlen környezetéből voltak, vagy időről időre kerültek vele kapcsolatba, sohasem tartottak attól, hogy „rossz napot fognak ki” Milentije Popović elvtársnál. Biztosak lehettek abban, hogy benne higgadt és figyelmes elnöklőre, élelénkszellemű vitázóra és elemzőre találnak, a személyeskedés, rosszkedvűség vagy ingerültség minden külső jele nélkül.

Ezért joggal hangsúlyozta köztársasági elnökünk a Szövetségi Képviselőházban mondott emlékbeszédében, hogy M. Popović elvszerűsége, hatékony hozzájárulása közös ügyünkhöz szembetűnő volt mindig, amikor forradalmi fejlődésünk jelentős fordulóponthoz jutott, vagy amikor nagy nehézségek merültek fel és amikor szükséges volt forradalmi szilárdságra, de olyanra, amely a gyakorlat és elméleti elmélyültség szoros kapcsolatából fakadt.¹

Egyik meghitt barátja, és harcostársa, Mijalko Todorović két körülményre utalt búcsúszavában.² Először arra, hogy Milentije Popović szerénységében is méltóságteljes, hatalmas egyénisége évtizedről évtizedre a forradalmi gondolkodás és a gyakorlat „rohamosztagában” volt — és hogy az indí-

tékok, amelyek mint marxistának és mint értelmiséginek egyéniségét és tudatát táplálták, a munkásosztályban és annak alkotó erejében gyökereztek, azért foglalt el központi helyet elméleti és gyakorlati tevékenységében a munkásönigazgatás. A második körülmény meg az, hogy kevés forradalmár harcolt annyira következetesen és megingathatatlanul a szerb nacionalizmus ellen, s azt a szerb nacionalisták nem bocsátották meg neki, de amiért a szerb nép még nagyobbra becsülheti őt.

„Milentije Popović egész életútjával példázta azt, ami a szerb nemzetben és munkásmozgalomban valóban demokratikus és szocialista. Ezért hajlandó volt nemcsak kitarítani, de ki is állni.” hangsúlyozta Marko Nikezić.³ „Természetében nem volt agresszivitás, de elemzései kérielhetetlenek voltak és szükségszerűen nyugtalanították a bürokratákat és a nacionalistákat, különösképpen a szerb nacionalistákat. Ezért nem kerülhette el az igazságtalanság keserűségét sem...”

Munkásságát még az országos gyász óráiban E. Kardelj tömören úgy jellemezte,⁴ hogy pártunk és a forradalmi szocialista mozgalom olyan harcosa volt, aki egyben alkotó módon tevékenykedett.⁵ Ezért volt képes arra, hogy — elméleti és gyakorlati vonatkozásban — kétségtelenül forradalmi és alkotó módon járuljon hozzá fejlődésünk útjainak egyengetéséhez, különösen az önigazgatás, a szocialista demokrácia és képviselői rendszerünk terén.⁶

A háború előtt a belgrádi egyetemen, ahol kitűnő matematikusnak bizonyult, és mérnöki diplomát szerzett, mint ifjú értelmiségi jelentős forradalmi tevékenységet fejtett ki. Az azt követő pártmunkában és a forradalom idején tevékenysége még jelentősebb volt. Tudományos publicisztikája a háború utáni években kezdődik, és összefügg gyakorlati tevékenységével. Mert Milentije Popović egyénisége és szellemi képességei egyaránt lehetővé tették azt, hogy gyakorlati tevékenységét marxista elemzésnek vesse alá, megvilágítsa a tevékenység irányát és ne csak a holnapot, de a holnaputánt is szem előtt tartsa.

Abból az időszakból, amikor főképp gazdasági kérdésekkel foglalkozott, — amikor a sztálini erőszakkal szembeszegülve az ország nemzetközi, gazdasági kapcsolatainak kiépítésén munkálkodott — akkor jelenik meg első jelentős tanulmánya a szocialista államok gazdasági kapcsolatairól, majd az önigazgatás kifejlődésével a jövedelmi rendszer társadalomfejlesztő hatását is vizsgálja, és gyakorlati tevékenységében szorgalmazza, hogy az 1963-ban meghozott szövetségi alkotmány előkészítésében elsőként legyen, aki a munkás helyzetét — ideértve a bővített újratermelés meghatározásában elfoglalt helyét — önigazgatásunkban és szocializmusunkban átfogó termelési-társadalmi viszonyként tárgyalja.

Később, a Szocialista Szövetség országos vezetőségének főtítkáraként jelentős mértékben járult hozzá a szocialista demokrácia időszzerű kérdéseinek tisztázásához és gyakorlati megvalósításához. Abban az időben környezete jelentette a Jugoszláv Kommunista Szövetség egyik fontos tényezőjét, az önigazgatású és demokratikus irányvételű fejlődés erősödése érdekében, a felszín mögött megbújt „erős kéz” politika eszmei felgöngyöléséért kifejtett tevékenységben, ami azután az ismeretes IV. brioni plenáris ülésen és más értekezleteken döntő formában meg is történt. Ő, mint a Szocialista Szövetség főtítkára, megindította ennek a szervezetnek további átalakulását, jelentősen hozzájárult legutóbbi, VI. kongresszusának előkészítéséhez, többek között ahhoz, hogy az általa vezetett munkacsoport felvázolja társadalmunk szerkezetét és rétegződését, különös tekintettel az alakuló társadalmi-termelési viszonyokra és politikai rendszerünkre. Az akkori óvatoskodó közhangulat nem tette lehetővé, hogy ezt a társadalmi rétegződésünkről szóló szokványosnak nem mondható elemzést besorolják a kongresszus hivatalos dokumentumai közé,⁷ de az elemzés nem maradt nyom nélkül társadalmi fejlődésünk új és újabb útjainak keresésekor.

Mint a Képviselőház és alkotmánymódosító bizottságának elnöke, szükségszerűen jelentős feladat várt rá, az állami ügyek intézésében, az ország gazdasági és politikai rendszerének fejlesztésében, noha meghitt óhaja volt — erről szólnak barátainak tanúságtételei⁸ —, hogy megváljon államférfiúi tiszttségétől és hogy alkotókészségét és megmaradt életerejét egy új elméleti folyóirat megindítására, ennek megjelentetésére fordítsa. Az év elején megoldásra

váró politikai kérdések nem engedhették meg, hogy megvalósítsa óhaját, bár nem tett le róla véglegesen, végül azonban egy szivromban — épp hogy az öngazgatók II. kongresszusáról Szarajevóból hazatért — kegyetlenül és kéréletlenül véget vetett minden egyéni tervezgetésnek és kioltott egy olyan alkotó életet, amely igen sokat adhatott volna még forradalmi gyakorlatunknak és társadalomtudományunknak.

Uto'isó, még életében megjelent könyvének mintegy négy és fél száz oldalát a három utolsó év írásaiból és írásos nyilvános megnyilatkozásaiból válogatták össze. Műfajilag többretű, témaköre is változatos, de megközelítésében szembetűnik a szerző vezérfonala: a mai és tegnapi társadalmi létünkben jelentkező ellentmondások feltárása. Ezek az ellentmondások az osztálytársadalom jelenlevő elemei, de azoknak már az etatizmus „korszerűsített” leple alatt megbújt társadalmi-termelési viszonyai és ezen a talajon a politikai erők, az emberi csoportok viselkedésében megnyilatkozó differenciált, szükségyszerűen nem egységes viselkedése.

A szerző tárgyalási módjának külön értéke az, hogy a gyakorlati forradalmár és az elmélyült gondolkodásra képes kutató a dolgok gyökereit, indítékait kutatja, de egyben megnyilvánulási formáit és az eszközöket is, a meglévő viszonyok és a meglévő jelenségek progresszív változtatása érdekében. Az ilyen közelítés szükségszerűvé teszi a szervezett társadalmi erők (a Kommunista Szövetség, a társult munka szervezetei, a Szocialista Szövetség stb.) jelentőségének teljesmértvű figyelembe vételét, de úgy, hogy a társadalmi eseményekben és a folyamatokban a felszabadult egyéniséget és nem a szervezett mechanizmust figyeli. A gyakorlat ilyen reális átérése azután nemcsak hogy elveti a mindent megindokló gyakorlatiasságot, hanem szükségyszerűen alkotóan kritikus is. Ime érzékeltetésül Milentije Popović gondolatmenetének egy példája:

„Forradalmunk mindig valahogy visszatért önmagához — meghatározott alapigazságaihoz. Emlékeztetek Marx ismert gondolatára, amely utal arra, hogy a proletárforradalmak szüntelenül önmagukat bírálják és előlről kezdik azt, ami látszólag már befejezettnek tűnik. Valamiképpen most ez történik velünk, különösen forradalmunk jelenlegi szakaszában, amikor a gazdasági és társadalmi reformmal elmélyült a társadalmi átalakulás és még teljesebb a leszámolás a bürokratikus-etatisztikus és más maradi és reakciós örökséggel. Pont azáltal, hogy forradalmunk önmagához tér vissza, biztosítja folytonosságát. Miben is van a folytonosság és „az önmagához való visszatérés” lényege és alapja? Abban a mély demokratikus tartalomban, amely forradalmunkat jellemezte és ami nélkül nem is diadalmaskodhatott volna a megszállás és a hitleri terror közepette. Forradalmunk lényege alapjában véve népi és demokratikus forradalom volt, amelyben a tömegek különösképpen kifejezésre juttatták kezdeményező képességüket, és amely osztály-szerkezete alapján a munkások, a dolgozó parasztok és népi értelmiség mozgalma volt. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy ma is azokhoz a lényeges indítékokhoz folyamodunk, azokra térünk vissza, amelyek forradalmunk kezdetén hatottak, mert nélkülük most sem haladhatnánk tovább.”

Arra, hogy a gyakorlatiaskodó önelégültség mennyire távol volt Milentije Popović valóságfelfogásától és gondolkodásmódjától, és mennyire a kritikakutató szellem jellemzi megközelítését, szolgáljon példának a Szocializmus folyóirat 1969-es 10. (októberi) számában megjelent fejtegetése, amiben a Szocialista Szövetség nélkülözhetetlen társadalmi szerepét tárgyalja a szocialista demokrácia és az öngazgatási rendszerünk fejlesztés szempontjából, mert „lehetővé teszi, hogy politikailag tárgyaljunk és az érdekek különbözősége alapján megoldásokat is találjunk, anélkül, hogy azok politikailag mint külön politikai pártok belső tartalmaként jussanak kifejezésre” ezzel kapcsolatban kifejti:

„A közvetlen demokrácia — ahogy mondtuk — élcsapat jellegű pártot is megkövetel. Nem etatista típusú uralkodó pártot, hanem olyan értelemben vett élcsapat-jellegű pártot, ahogyan erről Marx beszélt, de Lenin is 1903 és 1905-ben írt tanulmányában. Ezért nagyon is időszerű számomra következetesen revalorizálni Marxnak a proletár-pártról vallott nézeteit.

A proletariátus élcsapat jellegű pártja, Marx felfogása szerint, különbözik és szembehelyezkedik az egész burzsoáziával és minden burzsoá-párttal. Az

ilyen párt nem rendszerfenntartó párt, hanem olyan, amely állandóan változtat; éppen ezért is élcsapatjellegű. Ki kell fejtenie a munkásosztály társadalmi-történelmi érdekeit, illetve fel kell tárnia társadalmi haladásunk távlatait és a gyakorlatot a fejlettebb és még fejlettebb szocialista formák felé. Nekünk azért van ilyen pártra szükségünk, mert a termelési viszonyok, amelyekben élünk, nincsenek „mindörökre” meghatározva, megadva, mint ahogy az meghatározott értelemben fennáll a kapitalista termelési viszonyok esetében. A mi termelési viszonyaink, épp úgy mint társadalmi szerkezetünk, s ezzel kapcsolatban politikai viszonyaink is állandóan változnak...”¹⁰

Milentije Popović könyvében, ha terjedelmében nem is hangsúlyozottan, de mondanivalójában jelentős helyet foglal el a nemzeti viszonyok tárgyalása. Itt is jellemző rá — akkor is amikor egy-egy írásában ezzel a kérdéssel foglalkozik¹¹, de akkor is, amikor az másodlagos témaként jelentkezik — hogy mindig a maga átfogó sokrétűségében tárgyalja: gazdasági, osztálytársadalmi, politikai stb. vonatkozásában. Ez jellemző különben rá, amióta első nagyobb tanulmányát „A szocialista államok gazdasági kapcsolatairól” c. megjelentette 1949-ben¹², ami még abban az évben nálunk magyarul is¹³ megjelent, külön kiadványként Olajos Mihály szerkesztésében, egészen legutóbbi e tárgyú fejtegetéséig, amire alaposan készült, de nagy nyilvánosságunk előtt mar csak halála után vált ismeretessé.¹⁴

Az említett 1949-ben megjelent nagy tanulmányában, amelyben R. Ratković összegezése szerint¹⁵ a politikai összeütközés mögött felfedi annak mélyebb gyökereit, és kimutatja a különböző fejlettségi fokú államok közötti gazdasági kapcsolatok szükségszerűen ellentmondásos voltát, — véleményem szerint — itt jelentkezik első ízben írásos formában annak a gondolatnak a magva, amelyet ma világszerte a jugoszláviai marxista gondolatnak a nemzeti kérdéshez való hozzájárulásaként ismernek, és amelyet kifejtett formában 1957 áprilisában Edvard Kardelj jelentetett meg A sz. ovén nemzeti kérdés fejlődése című könyvének előszavában (különösen az előző VII. és VIII. részében).¹⁶

A tárgyalt könyvben terjedelmre nézve a legnagyobb helyet a politikai rendszert tárgyaló írások foglalják el. Ezeknek alapvető ismérvük, hogy a szerző a politika rendszer kérdéseit is a meglévő és alakuló társadalmi-termelési viszonyok kifejezőjeként tárgyalja. Szembetűnnek ebben a könyvben is azok a témák, amelyek állandóan foglalkoztatták Milentije Popovićot. A saját társadalmi talajunkból fakadó bürokratizmus; a szocialista demokrácia és a közvetlen demokrácia kérdései; a politikai párt arculata és az öngazgatásnak, mint társadalmi viszorynak megfelelő politikai élet kifejlődése, különösképpen a munkásosztály társadalmi helyzetére, érdekképviseletére és a képviselői testületek szükséges átalakítására vonatkozólag.

Fejtegetéseiben végigvonul az az elemzés, és az a törekvés, hogy megfejtse milyen tényleges erőkre lehet és kell támaszkodnunk, hogy felszínre jussanak a társadalmi fejlődés törvényszerűségei és milyen mértékben és milyen módon szervezkehetnek a szocialista fejlődést személyszerűen is tudatosan óhajtó erők úgy, hogy fejlődésünk célszerű, demokratikus és belső megrázkódtatás nélküli legyen. Ennek kapcsán a jövedelmi rendszer, a közvetlen termelők társadalmi helyzete és az öngazgatás anyagi alapja áll könyvének homlokterében.

Az öngazgatás továbbfejlesztésére vonatkozó tételeinek mintegy összefoglalóként hatnak, illetve utolsó napjaiban szóban is (az öngazgatók szarajevói kongresszusán) elmondottak:¹⁷ miért is találjuk szemben magunkat azzal a jelenséggel, hogy az öngazgatók testületei igen csekély mértékben vagy egyáltalán nem a közvetlen termelők soraiból kerülnek ki, vagy hogy a közvetlen termelők csekély mértékben vagy sehogyan sincsenek bekapcsolódva a politikai életbe, a politikai döntések meghozatalába a helyi közösségekben, a kommunában, a köztársaságban és szövetségi szinten. Mielőtt megadta volna a választ, M. Popović két közismert körülményre hívja fel a figyelmet. Először: politikailag uralkodó osztály tartósan csak az az osztály maradhat, amely gazdaságilag is uralkodó és másodsor: a politikai rendszer adottságai és formái épp úgy, mint az egész jogi-politikai társadalmi felépítmény, szükségszerűen a megfelelő társadalmi-termelési viszonyokból nő ki. Ezzel kapcsolatban külön hangsúlyozta, hogy mai öngazgatói-társadalmi, gazdasági vi-

szonyaink közepette a politikai-képviselési demokrácia képtelen dolgozóink számára biztosítani a teljes demokráciát és azt ki is fejezni, de „képtelen megvédeni a társadalmat a hatalom bürokratikus-technokrata deformációitól és az ilyen, vagy olyan „párturalmi” rendszer veszélyétől is.” Élete, szó szerint vett utolsó órájában Petar Stambolić¹⁸ tanúsága szerint — megnyugvással és megelégedéssel könyvelte el, hogy Szarajevóban május első napjaiban maradéktalanul támogatásra talált megítélése szerint az, amiért ő is éveken át küzdött és érvelt, többek között a képviselési testületek delegátus-rendszerének gondolata.

Milentije Popović elméleti munkássága és tudományos publicisztikája torzó maradt, de egy emberi értelemben vett teljes egyéniség éle. műve, aki alkotó módon és nagy rátermettséggel volt képes a valóság konkrétságát és annak elvonatkoztatott lényegét felfogni és kifejezni. Társadalmi fejlődésünk törvényszerűségének olyan alapos ismerője volt Milentije Popović, hogy az, aki ma, de holnap is, komolyan akar foglalkozni a jugoszláv öngazgató szocialista társadalom kérdéseivel, utolsó könyvét nem hagyhatja figyelmen kívül.

JEGYZETEK

¹ Borba, 1971. május 11, kedd, 1. oldal

² Borba, 1971. május 11, kedd, 6. oldal

³ Borba, 1971. május 11, kedd, 7. oldal (gyászbeszéd a köztársasági törvényhozásban)

⁴ Borba, 1971. május 10, 7. oldal

⁵ Munkásságába betekintést nyújtanak könyvalakban megjelentetett írásai. Az 1970-ben közreadott könyvén kívül utalunk Milentije Popović következő három könyvére: „Razmatranja o pitanjima savremenog društva” (govori i članci) Beograd 1964, „Društveno-ekonomski sistem” (govori i članci) Beograd 1964, „Neposredna socijalistička demokratija” (govori i članci) Beograd 1966. Mind a három könyv a belgrádi Kultura könyvkiadó gondozásában és dr. Ljubisav Marković és dr. Radoslav Ratković egyetemi tanárok szerkesztésében jelent meg.

⁶ Azóta elméleti alkotását átfogóbban négy rövidebb tanulmány a belgrádi „Socijalizam”, a JKSz folyóirat ez évi 6. száma (683—706. oldalakon) értékelte. Najdan Pašić, Teoretičar savremene države i neposredne demokratije; Zivojin Rakočević, Osobnost teorijske misli Milentija Popovića; Jovan Raičević, Prilog teoriji međunacionalnih i međudržavnih odnosa u socijalizmu; Prvoslav Ralić, Filozofske osnove političke misli Milentija Popovića.

⁷ Lásd R. Z. kikindai küldött betervezett javaslatát a kongresszus második teljes ülésén (Šesti kongres Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Beograd, 7—10 juna 1966, Stenografske beleške; Kultura, Beograd 1968, za štampu priredila Komisija Šestog kongresa SSRNJ za redakciju kongresnih materijala, str. 76)

⁸ Moma Marković „Neostvarene želje” c. visszaemlékezése Milentije Popovićra, Politika 1971. május 10, 3. oldal.

⁹ A bemutatott könyv 45. és 46. oldalán a Borbá-nak adott nyilatkozat az AVNOJ ülésezésének negyedévszázados jubileuma alkalmával, „Forradalmunk folytonosságáról” (megjelent 1968. november 29-én).

¹⁰ A bemutatott könyv 435—436. oldalán.

¹¹ A bemutatott könyv 9—25, 57—77, 371—404. old.

¹² A „Komunist” c. folyóirat 4-es száma, újra megjelent „Razmatranja o pitanjima savremenog društva”, Kultura, Bgd. 1964. című könyvben (165—216. old.)

¹³ Korunk kérdése 19, Milentije Popović: A szocialista államok gazdasági kapcsolatai, Híd-könyvek, Bratstvo-jedinstvo, Novisad; 1949, 84. oldal.

¹⁴ Politika, 1971. június, 5. és 6.

¹⁵ Dr. Radoslav Ratković alkalmi írása M. Popović elméleti hozzájárulásáról a belgrádi Politika 1971. május 10-iki számának 4. oldalán.

¹⁶ A magyar kiadvány címe: Edvard Kardelj—Sperans, A szlovén nemzeti kérdés fejlődése, Forum Könyvkiadó, Novi Sad 1961, 535 old.

¹⁷ Politika, 1971. május 9, 2. oldal.

¹⁸ Politika, 1971. május 10, első oldal.

HAMIS DILEMMÁK

(POKRAJINSKA ZAJEDNICA OBRAZOVANJA: Program razvoja visokih i visih škola u SAP Vojvodini u periodu 1970—1980. g. i dalje perspektive razvoja.)

Napjainkban, amikor az oktatás mindinkább az ember társadalmi-gazdasági és politikai helyzetének a kifejezőjévé válik és sorsdöntően meghatározza az egyén helyzetét a társadalom szociális struktúrájában, akkor nyilvánvaló, hogy a figyelem gyakran és mind többször ráterelődik. Hiszen nem mindegy, hogy az ember milyen munkával keresi a kenyeret, hogy ennek folytan a munkamegosztás melyik részét vállalja, hogy a jövedelemelosztásban milyen a részesedése és hogy a társadalom anyagi és szellemi értékeit milyen mértékben tudja magáévá tenni.

Mindehhez még azt is hozzátehetjük, hogy a családon belül még számosabbra növekednek ezek az összefüggések: nem csak a családfenntartó anyagi és társadalmi helyzetét határozzák meg, hanem a családtagok, a generációk jövőjét is döntően befolyásolják.

Az utóbbi időben a társadalmi reform által serkentve a felsőfokú oktatási rendszerben is intenzívebb kutatások kezdődtek. Mind nagyobb teret hódít meg magának az a gondolat, hogy a vajdasági egyetemeknek és főiskoláknak elsősorban a tartomány társadalmi, gazdasági és kulturális szükségleteit kellene kielégítenie. Ez volna a legjobb garancia arra is, hogy az egyetemek és főiskolák megtalálják azt a közös érdeket, amely szorosabb és tartósabb együttműködést biztosítana számukra, mind a társadalmi szervezetekkel, mind a gazdasági vállalatokkal.

Hasonló igények születtek a Tartományi Iskolafenntartó Közösségnek azt a próbálkozását is, amikor a vajdasági egyetemek és főiskolák tízéves fejlesztési tervlattervét elkészítette.

Ez a 414 oldalas könyv bizonyára nem csak a szakmabeliek érdeklődését fogja kiváltani, de vélemény nyilvánításra készítet majd néhány társadalmi-politikai szervezetet is. Ez utóbbiaknak nem kis fejtörést fog okozni egyes kitételek politikai verifikálása...

Írásomnak is csak egy ilyen, „látszólag” részletkérdés a témája. A könyvben, ez ténylegesen is részletkérdés, hogy ne mondjam „adalék”, amely „A nemzetiségek helyzete Vajdaság SzAT felsőoktatásában” (Položaj narodnosti u visokom školstvu SAPV) cím alatt szerepel.

Már az a tény is, hogy a könyv a nemzetiségek helyzetét a felsőoktatásban egy külön alcím alatt tárgyalja, arról tanúskodik, hogy akarva, nem akarva külön választ olyan dolgokat, amelyek csak akkor tudnak egyenlően egzisztálni, ha valóban azonos közegben és együtt szerepelnek. Nem pedig különválasztva és csak nemzetiségi politikánk berkeiben — ahol a legjobb esetben is, csak nemzetiségi „politika” marad, elvonatkoztatva és távolabb a szakma közegétől.

Az első nagyobb félreértés is talán itt kezdődik, hogy a későbbiekben tovább szaporítsa önmagát. Hiszen nemzetiségi politikánk nem azér: olyan határozott és kizárólagos, amikor a népek és nemzetiségek egyenlőségéről van szó, hogy azt mindenkor és elsősorban deklarálni muszáj, hanem azért, hogy elég tág, de ugyanakkor határozott politikai alapot is nyújtson öngazgatásunk számos és önálló döntéséhez, a *társadalom jelenlegi valamint fejlesztési politikájához*. Az elismételt deklarációk ilyen esetekben csak egyet biztosítanak: azt, hogy nem tévedünk. Természetesen, ha e deklarációkat célravezető összességükben szemléljük, akkor az ilyen viszonyulást eredményesnek és jónak sem tarthatjuk.

A vajdasági egyetemek és főiskolák tízéves fejlesztési politikájának „kevesebbnek”, de ugyanakkor „többnek” is kell lennie, mint általános és elfogadott nemzetiségi politika. „Kevesebbnek” abból a szempontból, hogy nem pusztán lenyomatnak kellene lenni; és „többnek”, mert realizálni, élebre kelni hívní szakkörének fejlesztési politikáján belül, a nemzetiségi politika általános, de rá vonatkozó részeit. Ez utóbbit, csak akkor valósíthatja meg sikeresen, ha nem külön-külön, hanem tartalmi összességükben szemléli tárgyes fejlesztési körét, ahol a gyakorlat politikája nem válik politikai uniformissá.

„A nemzetiségek helyzete Vajdaság SzAT felsőoktatásában” című fejezet külön tárgyalja a nemzetiségekre vonatkozó tudnivalókat. Ez a módszer a tartalmát is eleve meghatározta: nem tudta összességében és érdemlegesen szemlélni feladata tárgyát, hanem megelégedett a felszínes megállapításokkal, a téves interpretációkkal, a hamis dilemmák felvetésével.

A nemzetiségek jogainak a *tiszteletbentartásáról* (poštovanje) valamint a *helyes viszony ápolásáról* (negovanje pravilnog odnosa) beszél, ahelyett, hogy a nemzetiségi jogok feltételeinek, körülményeinek a *biztosítását* tűznék ki célul (saját feladatkörén belül); a helyes viszony ápolása mellett pedig, több figyelmet szentelne a *megvalósításoknak*.

Ennek az írásnak *érdekes* logikai és verbális útvesztői vannak.

Többek között megállapítja, hogy a nemzetiségi hallgatók száma *némileg lemarad* (nešto zaostaje) a többi hallgatókhoz viszonyítva. Bizonyára alaposabb tanulmányozásra lenne szükség, hogy megállapítsuk ennek az okát — szögezi le az írás, majd hozzáteszi, hogy ez *nem tartozik e téma feladatkörébe* (izlazi iz okvira ove teme). Az oktatás további fejlesztésében azonban, *számolni kell* ezzel a ténnyel (međutim u razvitku dalje razvoja visokog školstva o ovoj činjenici mora voditi računa).

Már az első pillanatra is, furcsa társításnak tűnik három dolog: először, egy tényt, állítást, közöl; másodsor, nem tartja fontosnak és feladatának, hogy ennek az okát megállapítsa, de; harmadszor, kategorikusan kijelenti, hogy ezzel a ténnyel *számolni kell*. Hogy mikor és *hogyan*, arra a későbbiekben kapunk választ...

A nemzetiségi tanulók lemaradásának okai és *nehézségei* (teškoće) furcsa programozásban állnak össze, amikor a *tanárok benyomásai alapján* (na osnovu utiska) a szerbhorvát nyelvet is kizárja a lemaradás okai közül. Ugyanis, amikor e benyomások alapján (amiben semmi okunk, hogy kételkedjük, sőt bizonyos alkalomkor nagyon is pozitív argumentumok lennének) érvel, mégsem ad feleletet a lényeges problémára, a *lemaradásra*, hanem csak azokat az argumentumokat menti ki, amelyek esetleg közrejátszhatnának egy másfajta következtetésre. Így történhetett meg, hogy az argumentációk megmentésével a kérdést továbbra is nyíltan hagyta, sőt az ember rosszabbik fantáziájára bízta a választ. Ennek a rosszabbik fantáziának a terméke az a „félelem” is, amit az esetleges „jövendőbeli” nemzetiségi főiskolák „jövendőbeli” előadókáderének alacsonyabb színvonalá iránt táplál. Még az sem szolgálhat megmentésére, hogy mindezt a múlt „tanulságaként” említi. Hiszen semmilyen különbség sem volt a nemzeti illetve nemzetiségi káder szintje és toborzásának módja között; esetleg csak időbeli: az egyik előbb, a másik később került sorra, az egyik előbb volt „politikai” megoldás, a másik később. Éppen ezért tűnik nagyon is tendenciózusnak az írás „félelme” (még akkor is, ha ez általánosítva van megszövegezve), amikor mindezt *éppen* a nemzetiségek felsőoktatásáról tárgyalva említi. Ilyen kontaktusban, a nemzetiségi hallgatók *lemaradásának* „ismeretlen” oka, a jövendőbeli káderekkel szembeni *előítélet*, a nemzetiségi főiskolák *érték- és tekintély „félése”* — már nem is rossz, hanem beéges fantáziára utal...

Az írás arra sem ad feleletet, hogy mi az oka annak, hogy nincs kellő arányban egyetemista a nemzetiségek soraiból. Ismét csak arra hivatkozik, hogy e kérdés kivizsgálása *túllépi a téma keretét* (izlazi iz okvira ove teme). De ismét megállapítja, hogy ennek ellenére mégsem kerülhetjük ki, hogy ne foglalkozzunk ezeknek az egyetemistáknak a helyzetével, jobban mondva azt, hogy *hogyan is viszonyuljunk ezekhez az egyetemistákhoz a felsőoktatás intézményein.* (Međutim, ako istraživanje te pojave, njihovog manjega dolaženja na fakultete i više škole, izlazi iz okvira ove teme, to se ne može mimoći razmatranje kako se odnositi na samim visokoškolskim ustanovama prema ovim studentima.)

A viszonyulás pedig a következő:

„U prilazu ovom problemu moraju se imati u vidu svakako dve činjenice. Svaki student, pripadnik narodnosti, imao bi pravo da očekuje nastavu na svom jeziku, ali se postavlja pitanje realnih mogućnosti za uvođenje takve nastave, s obzirom na raspoloživ nastavnički kadar, kao i racionalnosti takve postavke s obzirom na očekivani broj studenata.”

Mit is rejtenek ezek a gondolatok?

Először: konstatálja, hogy minden nemzetiségi hallgató jogosan várhatná anyanyelvén az előadást, de; *másodszor:* felvetődik a reális lehetőségek kérdése, éspedig a) figyelembevéve a meglévő kádereket és b) ennek racionális voltát, szem előtt tartva a várható egyetemisták számát.

Írásunkban már rámutattunk arra, hogy a kéznél levő argumentumokat és lehetséges okokat lehámozva, a szerző nem tartotta feladatának, hogy utánanézzen a nemzetiségi hallgatók aránytalan részvételének és lemaradásának. Ugyanakkor kategorikusan kijelenti, hogy ezzel, mint ténnyel *számolni kell.* Itt mutatkozott meg, hogy ez a *számítás* egy fikarcnyit sem tartalmaz abból a meghirdetett „optimista variánsból”, amit a könyv bevezetője hirdet. A lemaradás tényéből nem pozitív irányú feljavítás a központi problémája, sőt az esetleges javulást még mint hipotézist sem veszi figyelembe, amivel még akkor is számolnia kellene, ha ennek kivizsgálását és orvoslását nem tartja saját részfeladatának). Ezt a *tényt*, ok-okozati összefüggéseiből kiragadva, már mint *argumentumot* használja fel arra, hogy „racionalizmusának” kelő támpontot nyújtson. Támpontot annak a „racionalizmusnak”, amelyről nem egy párt- és társadalmi-politikai dokumentum explicite kimondja, hogy nem lehet a nemzetiségi jogok megvalósításának kerékkötője.

Az írás további álláspontjai már annyira „következetesek”, hogy szinte a meglepetés erejével sem bírnak: „Zato se ne bi moglo poći od kompletnog univerziteta ni za najbrojniju narodnost, tj. za Mađare, ali bi se sa malo dugoročnijim planiranjem i pripremom odgovarajućeg kadra moglo naći dovoljno kandidata za dva fakulteta.” Lám mire is jó a racionalizmus és a „realizmus”: arra, hogy kuruzslással és csillagjóslással foglalkozzunk, ahelyett, hogy tudományos, megalapozott érvekkel nem csak előrelátnánk, hanem formáznánk is a jövőt. Számomra nem egyéb, mint kuruzslás amikor verbális és alogikus argumentációval eljut valaki a racionalizmusig és a „realisig”, hogy ismét irracionális és alogikus következtetéseket vonjon le. Mert: milyen az a racionalizmus, amelyik azt mondja, hogy a fél millió magyarságnak, mondjuk két fakultás föltöltése lehetséges esetleg a közeljövőben, és mondjuk nem egy, három vagy négy... Furcsa érvek és még furcsább következtetések egy ilyen „komoly” apparátussal készült könyvtől...

„No, tu se onda postavlja drugo pitanje. — elmélkedik a tanulmány szerzője — Za koju sredinu se školuju takvi kadrovi, kada se zna da postoji ipak vrlo ograničen broj opština gde su Mađari u tolikoj većini da bi se samo mogao zaposliti značajniji broj kadrova sa visokoškolskom spremom, koji su se školovali na svom jeziku.” A „második” kérdés tehát az, hogy *melyik környezetnek* tanulnak ezek a káderek, amikor tudjuk, hogy mégiscsak kevés azoknak a községeknek a száma, ahol a magyarok *olyan többségben* (tolikoj većini) vannak, hogy számottevő anyanyelvű fakultást végzett káder helyezkedhetne el. Nagyon meg lehetett elégedve önmaga logikájával a szerző amikor ilyen „nagy horderejű” megállapítással kívánt pontot tenni gondolatmenete végére: Sajnos, mint ahogy az előbbieken is — most is, saját kelepceibe esett, hiszen önmaga cáfolta meg ezt az állítását, akkor amikor kategorikusan azt állította, hogy mind azok akik elvégezték a középiskolát eléggé ismerik a

szerbhorvát nyelvet ahhoz, hogy az előadásokat kísérik és a tankönyveket használni tudják, (smatra se da svi koji su završili srednju školu u dovoljnoj meri vladaju srpskohrvatskim jezikom da mogu pratiti nastavu i koristiti udžbenike.). A szerző, erről akkor is meggyőzött bennünket, amikor a *tanárok benyomásai alapján*, azt állítja, hogy azok a nemzeti-ségi tanulók, akik anyanyelvükön fejezték be a középiskolát, ugyanolyan sikeresen tanulnak, mint azok akiknek az anyanyelvük a jugoszláv népek nyelvének az egyike (studiraju s podjednakim uspehom kao i studenti pripadnici jugoslovenskih naroda), amiben, ahogy már az előzőekben is említettem, semmi okunk sincs kételkedni, sőt nem csak a *benyomások* alapján van ez így, hanem a társadalmi lét, az együttélés és egymásrataltság felismerésének eredményeként is.

Összegezve: *Először* is önmaga adta meg a választ: ha már ezek a diákok *ilyen jól* megtanulták annak a környezetnek a nyelvét is, amelyik nagyobb számú községekben van *olyan többségben*, hogy számottevő káderet ab-zorbálhat, akkor semmi akadályt annak, hogy azok a káderek is sikeresen munkát vállalhatnak, akik anyanyelvükön (nemzetiségi nyelven) fejezik be egyetemi tanulmányaikat. Hogy ez így van, arról meggyőzhet *bennünket az a tény is*, hogy a lektorátusok bevezetéséig pontosan középiskolai nyelvi szinten kapcsolódtak be a nemzetiségiék a „kisszámú község” káderszükségletébe.

Másodszor: Az anyanyelvű oktatás bevezetésével a lektorátusok is a továbbiakban azt a szerepet töltik be, ami lényegében meg is illeti őket: az idegen nyelvű terminológia elsajátításának elősegítését. Nem kell különösebb fantázia, hogy rájőjjünk: a meglévő lektorátusok az anyanyelvű oktatás (pillanatnyilag reális, de már egyes egyetemeken túlhaladott) átmeneti intézménye, amely az anyanyelvű oktatás bevezetésével sem szűnne meg egyetemen, hanem *továbbra is kísérik e többnemzetiségű Vajdaság felsőoktatását, de nem az anyanyelvű oktatás helyett*, hanem pl. a magyar nyelvű tanácskeken a szerbhorvát nyelv megfelelő szakterminológiájának az elsajátítását, a szerbhorvát anyanyelvűeknél meg pl. a nemzetiségek valamelyik nyelvének megismerését, szakterminológiájának elsajátítását szolgálná. Pillanatnyilag, ezekről az utóbbi lektorátus-formákról nem beszélhetünk. Ami manapság létezik, az nem az anyanyelvű oktatás helyett van, hanem az anyanyelvű oktatás zökkenőmentesebb átállásáért. A szükséglet jelezte ezt, a formáját meg közösen választottuk, azzal, hogy *a szükséglet egy magasabb fokon való kielégítését szolgálja*. Mivel a szükséglet és igény továbbra is fennáll, hiszen a nemzeti-ségi közeg kulturáltabb és jogos igényéről van szó, nem látom akadályát annak, hogy a közösen választott mód, a lektorátus intézménye újabb kvalitást nyerjen: az anyanyelven folyó felsőoktatást.

A folyamat hasonló és reális kapcsolódásait, a meglévő párt- és társadalmi-politikai dokumentumaink is ilyenformán látják: „A kommunistákat tartós politikai és eszmei harcra kötelezi az a célkitűzés, hogy megszüntessük az egyes nemzetiségek műveltségi struktúrájában jelenlevő, öröklött aránytalanságokat, és a tartomány szükségleteinek és lehetőségeinek megfelelően továbbfejlesszük az egész oktatási rendszert. Tovább kell bővíteni a vezetési nyelveken működő iskolák hálózatát, s fejleszteni kell struktúrájukat. Iskoláskor előtti nevelési intézményekben és általános iskolákban ez annyit jelent, hogy meg kell teremteni a teljes anyanyelvi oktatás minden feltételét. Az oktatás további fokozatain ezt össze kell egyeztetni a társadalmi szükségletekkel, amelyekből máris nyilvánvaló, hogy növelni kell a meglévő lehetőségeket, s újakat is kell teremteni a középfokú szakkáder képzésére a nemzetiségek soraiból (szakmunkásképző iskolák, közgazdasági, mezőgazdasági, műszaki és más szakközépiskolák megnyitása, illetőleg fejlesztése révén).

A főiskolákon és egyetemi karokon a társadalmi szükséglet megköveteli a nemzetiségi nyelvek bevezetését, mindenekelőtt lektorátusok, nyelvi pótoktatás stb. formájában, hogy a főiskolai és egyetemi végzettségű káderek (különösen a jogászok, közgazdászok, orvosok, mezőgazdászok, tanárok, stb.) elláthatassák feladataikat a több nyelvű környezetben és a nemzetiségek nyelvén is.”

A Vajdasági DNSzSz Tartományi Választmánya a közelmúltban egy dokumentumot fogadott el *Az oktatás és a nevelés társadalmi és anyagi problémái és további fejlesztési politikája* cím alatt. Ebben a dokumentumban

is a következőket olvashatjuk: „A jobb minőségű és átfogóbb anyanyelvű oktatás feltételeinek megteremtése céljából mulhatatlanul fejleszteni kell a nemzetiségi előadókáder képzési rendszerét. A főiskolákon belül tanszékeket és nyelvi lektorátusokat kell alakítani. Ugyanakkor a meglévő anyanyelvi oktatást végző káderek továbbképzése is elkerülhetetlen.”

A fenti idézetekhez csak annyit fűznék, hogy az mellett, hogy az oktatás fejlesztésének szempontjából jóval messzebb mutatnak, mint az itt tárgyalt írás — arra az érvelésre is jó argumentációk, hogy a nemzetiségek munkavállalási lehetősége nem hogy szűk és szűkebb, hanem fordítva: optimálisabb.

Az anyanyelvű oktatás, a megfelelő lektorátusokkal (amelyekről az előbbieken szóltam) adhatná azt a legoptimálisabb (társadalmi-politikai szempontból is a legmegfelelőbb) megoldást, amelyik mindenkinek egyenlő feltételeket, valamint munkavállalási lehetőségeket teremtené a Vajdaságban, öngazgatásunk és gazdaságunk további fejlődésével összhangban.

Ugyanis a pillanatnyi gyakorlat sem a szűkösebb munkavállalási lehetőségekről győz meg bennünket, ahogyan azt az írás elénk vetíteni igyekszik, hanem az ellenkezőjéről. Mivel a nemzetiségeknek a *legkevésbé sem problémája a szerbhorvát nyelv* (amit, a tanárok benyomásai alapján, írásunk is kihangsúlyozott), mind az egyetemi előadások kísérésében, mind az eredményes előmenetelben; ezek szerint az elhelyezkedésnél sem okoz gondot. Sokkal több az olyan eset, amikor szerbhorvát anyanyelvű káderek nem tudnak eleget tenni a többnemzetiségű környezet követelményeinek, a többnyelvű és egyenrangú kommunikációnak és így — csökken elhelyezkedésük lehetősége.

Harmadszor: Úgy látszik, hogy az összeegyeztetésnél bajok voltak, amikor a könyv készült, mert egyes részek ellentmondanak, megcáfolják egymást. A 39. oldalon a következő áll: „Diplomirani stručnjaci nisu vezani ne samo za Vojvodinu ili za jezičko područje nego čak ni za Jugoslaviju. U tom pogledu ne postoje dovoljno precizni podaci, jer veliki broj stručnjaka odlazi na rad u inostranstvo mimo zavoda za zapošljavanje, ali se ipak ne treba ni zanemariivati kad se govori o planiranju, jer bi se znatno promašilo ako bi se to usko posmatralo samo kao problem potreba za stručnjaka u Jugoslaviji a još manje na jednom užem regionu (npr. Vojvodini).”

Ezek a sorok után végképp nem lehet tudni, hogy az írás szerzője miért aggódik a nemzetiségek, a magyarok elhelyezkedése miatt, ha anyanyelvükön végzik el tanulmányaikat. A szerbhorvát nyelvet elsajátították már a középiskolákban; az anyanyelven folyó oktatás mellett is fennmaradna a lektorátus intézménye, ahol a szakterminológiát tökéletesítenék, tehát szabadon választhatnak munkát bármely környezetben, és ha mindez nem segítene, még akkor is ott van az idézetben fölvezetett lehetőség: a szakemberek nemhogy Vajdasághoz, hanem Jugoszláviához sincsenek kötve.” (Más lapra tartozik az olyan fajta ésszerűség az oktatás fejlesztésében, amely jobban és többet számol a szakemberek külföldre való menesztésével, mint azzal a társadalmi-gazdasági realitással, amely a pénzt adja az oktatás fejlesztésére.)

Tehát nem a környezeten és a környezetek többségén múlik, hogy valaki kikerülve az egyetemről el tud helyezkedni vagy nem, hanem a környezetnek megfelelő iskolarendszer alkalmazkodásán. Sajnos az írásban több dózis a hendikep, amikor a nemzetiségek felsőoktatásának lehetőségeit taglalja, mint egy egészséges és „optimista variáns”. Pedig már azzal is többet tet: volna, ha csak a párt és társadalmi-politikai dokumentumaink erre vonatkozó részeit helyettesíti be írása helyébe. Ezzel nem valószínű, hogy meg feladatát, de legalább nem devalválja ezeknek a dokumentumoknak eszmei útmutatását.

Az írás logikája nem más mint a racionalizmus és a pragmatizmus. Az egyedüli metamorfózis talán csak az, hogy az „állami” nyelvet fölváltotta a „fontosabb”, az ésszerűbb, a „nagyobb környezet”, az „elhelyezkedés” nyelve. (Hogy mindjárt ráidézzünk: „... a kommunistáknak határozottan szembe kell helyezkedniük azokkal a törekvésekkel, amelyek a szerbhorvát nyelvet mint „állami” vagy „fontosabb” nyelvet forszírozzák, s ily módon megsértik a dolgozók nyelvi egyenjogúságának elvét.”)

Ha már az ilyenfajta témákra nem volt expertjük a tanulmányíróknak (mint pl. az angol, a német és szovjet oktatásra), akkor legalább átmásolták

volna a meglevő párthatározatokat, így legalább azt a látszatot keltették volna, hogy ha nem is „optimista variációval” dolgoznak, de figyelembe veszik a „reális variációt”.

Napjainkban, amikor az egyetemektől megkövetelik, hogy integrálják a társadalom, a gazdaság képzésének tervezését, akkor nem elég ezt az igényt csak deklarálni, hanem meg is kell azt valahogy közelíteni. Számunkra bizonyára nem az a kivételes probléma, hogy milyen közel van az újvidéki egyetem Belgrádtól (ahogy az írás elmélkedik), hanem az, hogy milyen közel tud jutni Szabadkához, Kikindához, Zrenjaninhoz, Pancsovához és magához Újvidékhez is.

Az ilyen és hasonló oktatás-fejlesztéseknek elsődleges feladata az lenne, hogy a párt és más társadalmi-politikai fórum, a nemzetiségekre vonatkozó határozatait beillessze feladatkörébe és kidolgozva kezdje is azt realizálni. Nem pedig hamis dilemmák felvetésével ismét csak nyíltá tenni a felsőoktatás nemzetiségekre vonatkozó politikai határozatait.

Danyi Magdolna

JEGYZET GEROLD LÁSZLÓ MŰVELŐDÉS-SZOCIOGRÁFIAI TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

Georold László: Rólunk is vallanak, Adalékok az értelmiség szociográfiai-szociológiai vizsgálatához; Symposion könyvek 25, Fórum, Újvidék 1970, 276 old.

Tartalom: Vallomás és múltidézés. Hatvan magyar tanár. Tanár vagy értelmiségi. Egy első nemzedék. Gólyák — tizedszer.

Gerold László művelődés-szociográfiai tanulmánykötetében az értelmiségi létforma lehetőségeit kutatva szellemi életünknek egyfajta állóképét mutatja fel. Ezen a területen mindeddig nem történt hasonló hatásugarú felmérés, Gerold munkáját mint azt maga is jelzi, úttörőjellegűnek kell tartanunk. A probléma nyilván sokkal összetettebb, a megvizsgálandó anyag sokkal nagyobb terjedelmű semmint gondolnánk. A négy tanulmány a bevezető előtanulmánnyal együtt mégis egyfajta rendszerben mutatja fel a felmérések tapasztalatait, ugyanakkor tudatosan réseket hagy a további felmérések számára.

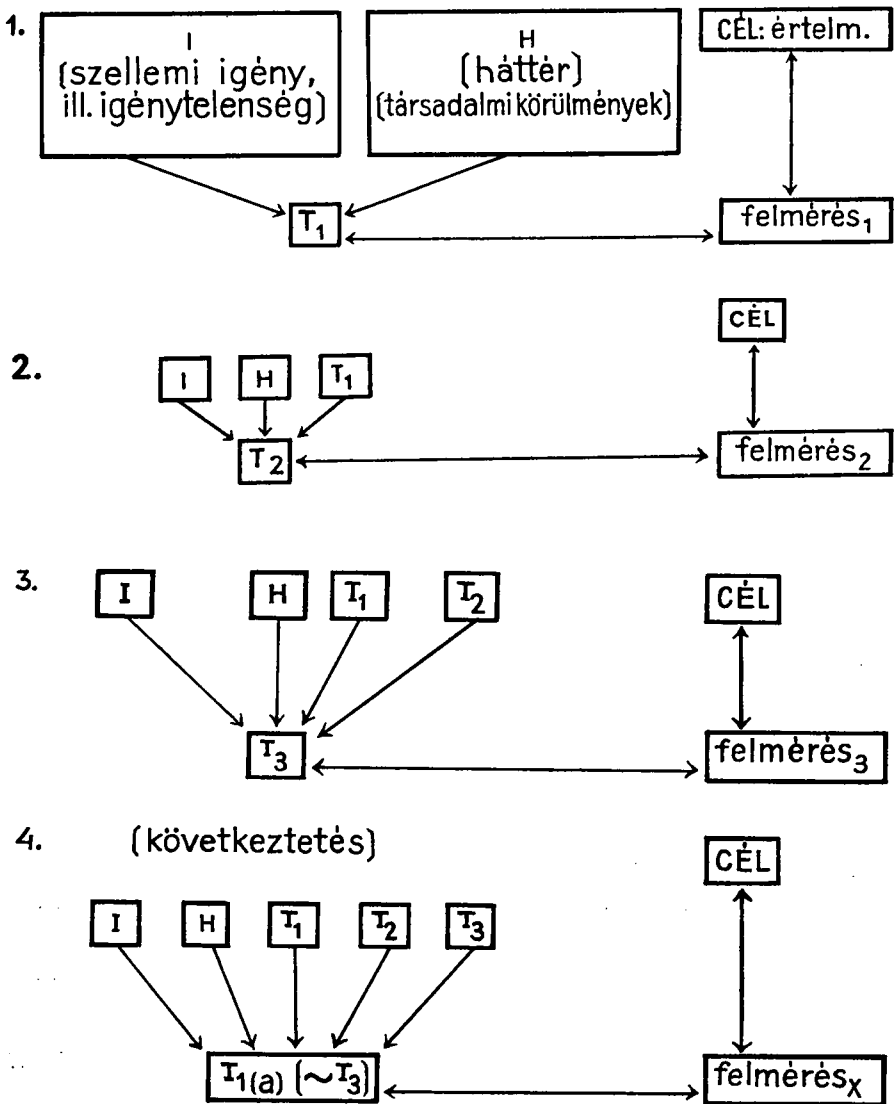
Modszere pozitivista. Eszközül az ankétformát használja. A válaszokat, mint szellemi valóságunk tényeit csoportosítja, rendszerezi, és így jut el a következtetésekig. A kikövetkeztetett valóság és a feltüntetett cél közötti távolság érzékeltetése teszi Gerold munkáját a szó legigazibb értelmében elkötelezetté, itt haladja túl a pozitívizmus egyszerű tényfelmutató módszerét és jut el egy etikus-írói publicistika magaslatáig. „Mert tudni kell végre — a gondolat, az aktív, alkotó értelmiségi lét szempontjából —, mik vagyunk, meddig jutottunk...” — írja egyhelyütt, s ebből az elkötelezett programból adódóan, amikor a „hatvan magyartanár”, az „egy első nemzedék” és a „gólyák — tizedszer” válaszai-ból a három réteg értelmiségi felkészültségének körképét rajzolja meg, akkor nemcsak közöttünk láttatja meg az ok és okozati összefüggéseket, hanem egész kultúránk, irodalmunk, kulturális életünk helyzetére, ennek okaira, a fejlődés lehetőségére és szükségességére is rámutat.

A módszerbeli kérdésekkel szorosan összefügg munkájának:

1. polemikus volta
2. nyitottsága
3. szintézis jellege.

A szociográfus adatgyűjtő objektivitása, az etikus értelmiségi következetessége és a publicista vitakészsége együttesen „ennek a provinciális szellemiségnek a mítoszát kívánják lerombolni”. Itt nem érintjük, csak utalunk arra a vitára, melyet a „hatvan magyartanár” c. tanulmány önálló közlése kiváltott. A vita tanúságai (a bennük rejlő minden ellentmondás ellenére) ismét egy ilyenfajta szociográfiai tevékenység szükségességét bizonyítják, s azt, hogy ezek a problémák nemcsak további elmélyítésre várnak kulturális életünk szintjének növelése érdekében, hanem egyben gyakorlati kérdések is, melyek megoldásától függ kultúránk minősége, a művészet és alkotóik, valamint az azt befogadó (ill. nem befogadó) közönség (értelmiség) közötti kommunikációs feltételek megteremtése. Ezekben az írásokban „a legfontosabb szerep — még

a vázlatosság, a feldolgozatlanlanság látszatát is vállalva — a tényeknek van fenn-tartva”. A tényeket itt az emberi válaszok s a válaszokból kirajzolódó szellemi „körképek” és emberi sorsok jelentik. A válaszok mögött megsejtetett háttér (társadalmi körülmények) a válaszokat mint tényeket egészítik ki. A társadalmi determináció felismerése a választényekre való reagálásunkat nem változtathatja meg, de számtalan alternatíva felmerülhet a szociográfus, az anket-alany és a kívülálló olvasó (aki nem kívülálló) számára a válasz-tények további precizálása és megváltoztatása érdekében. Amit Gerold napfényre hozott, kimondott, azt visszavonni nem lehet; „szociográfiai tényé” vált az, aminek hátráltató hatását kulturális életünk gyakorlatában naponta tapasztaltunk eddig is. A rajtuk való e'gondolkodást maguk a tények provokálják. Gerold szándékosan hagyja a tényeket „beszélni”, szándékosan hagyja nyitottan munkáját.

Mindezek a megfigyelések külön-külön vonatkoztathatók az egyes tanulmányokra. A négy tanulmány egymásmellé helyezésével az egyes tanulmányok, szociográfiai felmérések tényei, anélkül, hogy ezt formálisan jelölni kellene, elmozdulnak egymás irányában és egymás kiegészítőivé, determinánsaivá lesznek.

Nevezzük az első két tanulmányt tényanyagok T_1 -nek (az összevonást a tanulmányok válaszádoinak azonossága folytán alkalmaztuk), a középiskolások szellemi felkészültségével foglalkozó tanulmány tényanyagát T_2 -nek, az egyetemisták válaszait T_3 -nak, s a T_1 , T_2 és T_3 közötti ok-okozati összefüggést egészen könnyű lez felismerni.

A sémaszerű ábrázolás a tanulmányokban kimutatott összefüggéseket jelzi. Ha a művelődés-szociográfiai körkép nem is ölelte fel egész kultúrközösségünket, a „szűrőpróba” ezt a pillanatfelvételt mutatja.

S ezzel szembenézni, ezen változtatni — erre kényszerítenek bennünket, mindannyiunkat Gerold tanulmánykötetének tanulságai, ahol a tények pozitívista felmutatása és az etikus írónak az értelmiségi ember kialakítására való következetes igénye mindvégig kiegészítik egymást.

Borsos Márta

JANKO KLIKOVAC: MUNKÁSTANÁCSOK LENGYELORSZÁGBAN

Janko Klikovac: Radnički savjeti u Poljskoj; Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1971. 228 oldal.

Tartalom: Uvod. Glava I — upravljanje privredom do pojave radničkih savjeta. Glava II — Pojava radničkih savjeta. Glava III — Struktura i funkcionisanje radničkih savjeta. Glava IV — Radnički savjeti i centralizovani sistem upravljanja privredom. Glava V — Problemi razvitka radničkih savjeta. Glava VI — Konferencija radničke samouprave. Zaključak: Pregled korišćene literature. Prilozi: (1. — Zakon o radničkim savjetima, 2. — Zakon o radničkoj samoupravi u Poljskoj.)

Nemrégén magas rangú lengyel párt- és kormányküldöttség járt Jugoszláviában, melynek kapcsán számos kérdés ismét az érdeklődés központjába került. Egyike a valamikor heves vitákat kiváltó kérdéseknek a munkástanácsok Jugoszláviában, pontosabban Lengyelországban, illetve olyan állítások, mint a jugoszláv öngazgatási rendszer alapegységének lengyel vátozatra való kiépítése. Ennek téves voltát számos hiteles adat, okmány, rövidebb-hosszabb értékelés támasztja alá.

Klikovac hiteles forrásmunkákra, és nagy tekintélyű lapok cikkeire hivatkozik, amikor feldolgozza a lengyel munkástanácsok megjelenésének időszakát, a munkástanácsokat megelőző időszakot, és vázolja az új irányelveket is.

1. A lengyel munkástanácsok megjelenésének időszakát sokan úgy értékelték, mint a szocializmus építésére nézve a legfontosabb tényezőt, amely sajátos jelleget ad a szocializmusba vezető lengyel útnak.

Az öngazgatás alapegységeinek spontán megjelenése magyarázható úgy is, mint a munkásosztály reakciója az országban uralkodó nem megfelelő állapotokkal szemben. Ez már önmagában is elég bizonyíték arra, hogy a munkástanácsok nem lehettek öncélúak, hanem kivezetők abból a krízisből, amelybe a hatalom s ennek fegyvere, az államgépezet jutott 1956-ban Lengyelországban. Éppen ezért további fejlődésük a progresszív irányelvekhez való alkalmazkodó készségüktől függött, amely a fennálló rendszernek az alapokban való megváltoztatását eredményezte. Hangsúlyozom, alapjaiban megváltozott fejlődésről van szó, amely alkalmas kielégíteni azokat a követelményeket, amelyek szükségszerű velejárói a munkásöngazgatásnak, ennek alapegységét pedig maguk a munkástanácsok alkotják. A politikai vezetőség nem volt kész elfogadni az ilyen fejlődési utat.

2. Az új gazdasági rendszerben az üzemek helyzete, mint a termelői tevékenység fő bázisainak helyzete, nem változott lényegében. Ennek következményeként a munkástanácsok, mint az öngazgatás valóságos és hathatós egységei, nem teljesítették elsődleges feladatukat: a termelés irányítását. Bekövetkezett az, amitől a munkásöngazgatás hívei a legjobban félték: a nem megfelelő körülmények hatására a munkástanácsok formális szervezetekké váltak, amelyek szerves tartozékai a fennálló államhatalomnak.

3. Míg a munkástanácsok spontán megjelenése a munkásosztály elégedetlenségének egyik megnyilvánulási formája volt, addig további progresszív

fejlődésük csupán a legközvetlenebb szocialista demokrácia fejlődésével vált lehetővé. Innen a nyilvánvaló kölcsönös függőség az új politikai irányelvek és a munkástanács, mint az öngazgatás alapegysége között. Ilyen körülmények között és ilyen helyzetben a munkástanácsok, mint az öngazgatás önálló szervei, mind kisebb mértékben váltak azonosakkal a nézetekkel, amelyek a fennálló párt vezető szerepét voltak hivatottak igazolni.

4. A munkástanácsok „lentől” jöttek létre, s erejük a tömegekkel (természetesen a munkástömegekkel) való közvetlen kapcsolaton alapult. Eppen ezért abban a pillanatban, amint a felettük álló hatalomirányító szervek által diktált irányelveket elfogadták, megindult egy „elszigetelődési” folyamat, amely elsősorban a munkásoszlálytól határolta el a saját irányító-igazgató szerveit; s ahelyett, hogy a közösség irányító-képviselő szerve lett volna, önmagát tette egyenlővé a közösséggel. Ilyen folyamatok után azután meghatározott feladatok jöttek létre, amelyek lehetővé tették a munkástanácsok részvételét és bevonását a gazdaság irányításába, anélkül, hogy a tömegek tiltakozásától tartani kellett volna. Ez ugyanis jogos felháborodás lett volna a párttal szemben, amely az öngazgatási egységeket eszközként alkalmazta határozatainak végrehajtásában. Mindezek a gátló körülmények annak következményei, hogy a munkástanácsok olyan rendszer keretein belül fejtették ki hatásukat, amely elkerülhetetlenül az elszigeteltséghez vezetett. Vezetőik nem voltak felkészülve olyan folyamatok elindításához, amelyek a helyzet megváltoztatására irányultak. Ezekben a folyamatokban viszont a munkástanácsok az üzemek és vállalatok tényleges irányító egységeivé váltak volna.

5. A lengyel munkástanácsok meglehetősen rövid idő (1956—58) alatt fejtették ki tevékenységüket, mégis mély nyomot hagytak az egész ország társadalmi-politikai irányvonalán. A gyakorlat nagyon hamar rámutatott mindazokra a mulasztásokra, amelyek az öngazgatási folyamat megjelenését kísérték, s amelyek megakadályozták az aktivitás kiszélesítését az egész munkásságra olyan mértékben, hogy megfeleljen a munkásöngazgatásnak.

Ebben az esetben igazolódtott be az üzemegységek tanácsának a létjogosultsága, amelyeknek mindvégig sikerült a közvetlen termelők érdekeit képviselni.

A munkástanácsok konferenciája nem zárja ki a munkástömegek előnyét az irányításban, de mindezt függővé teszi a szocialista demokrácia fejlettségi fokától, a politikai párt hatalmától és irányításától.

Azok a munkástanácsok, amelyek ma is működnek, lényegesen különböznek az 1956—58-as időszak öngazgató egységeitől, de az időszerű lengyel társadalmi-politikai kérdések tanulmányozásakor olyan tényezőknek kell őket tekintenünk, amelyek hatására ma a szocializmusban új folyamatok játszódhatnak le.

Dr. VLADAN ČETKOVIĆ: A BÜROKRATIZMUS MA

Dr. Vladan Četković: SAVREMENA BIROKRATIJA — Rasprava o birokratiji i samoupravljanju — Privredni pregled, Beograd, 1971. 235 oldal.

Tartalma: Uvod. Glava prva: Birokratija — Društveni odnos. Glava druga: Etatizam i birokratizam. Glava treća: Društveni koreni birokratije. Glava četvrta: Novi oblici birokratije, I. Protivrečnosti etatizma i samoupravljanja, II. Od etatizma ka samoupravljanju, III. Političko grupašenje. Glava peta: Birokratija u privrednim i političkim organizacijama; I. Socijalna pozicija radnog čoveka, II. Društvena funkcija dohotka, III. Privredna birokratija, IV. Birokratija u društveno-političkim organizacijama. Glava šesta: Prevazilaženje birokratije i birokratizma; I. Samoupravljanje i neposredna socijalistička demokratija, II. Revolucionisanje produkcionih odnosa. Glava sedma: Između birokratije i slobode. Literatura.

Vladan Četković műve az első, amely teljes egészében a bürokratizmus tárgyalásával foglalkozik. Ismerjük és tudjuk, mi a bürokratizmus, mivel a mindennapi életben találkozunk vele. Ez az ismeret azonban felületes a teljes megismerés nem könnyű. A bürokratizmus ma egy összetett társadalmi jelenség. Ahhoz, hogy tiszta képet kapjunk róla, ismernünk kell előző megjelenési formáját.

Vladan Četković is először a megjelenését, a kialakulását mutatja be, meghatározva a bürokratizmus fogalmát is. Végigkíséri a kapitalista társadalmi rendszeren, majd az etatizmus idején, és így eljut a mai bürokratizmus-hoz, amely fő témája a műnek.

A könyv hét fejezetből áll a következő címekkel: bürokratizmus és társadalmi viszony; etatizmus és bürokratizmus; a bürokratizmus társadalmi gyökerei; a bürokratizmus új megjelenési formája; bürokratizmus a gazdasági és politikai szervezetekben; a bürokratizmus fölülmúlása; a bürokratizmus és a szabadság között.

Az utolsó fejezet külön értéke a könyvnek, de, sajnos, nincs elég bőven kidolgozva. A fejezetből egyébként látszik, hogy nem volt könnyű megközelíteni a bürokratizmus témáját, mert több szemszögből kellett megvilágítani, hogy az értékelés minél pontosabb legyen. Például a szabadság a daláról is meg kellett közelíteni a témát. „Az ember vágya ma az, hogy olyan társadalomban éljen, amelyben nincs bürokratizmus. Bürokratizmus-demokrácia, szabadság-bürokratizmus, ember-bürokratizmus relációkon az embernek az a vágya, hogy megszabaduljon a gyámságtól, a közvetítésől, az államhatalomtól, a hierarchiától, a pártoktól, az osztályoktól és a vállalásól. A tudat és a fogalom a szabad emberről a különböző társadalmi környezetekben különböző módon jelentkezik, de a mód és a társadalmi eszközök annyira különböznek, hogy néha jobban fenyegetik az ember szabadságát, mint amennyire elősegítik megvalósulását. (230. oldal).

Vladan Četković külön módszert dolgozott ki, amelynek segítségével munkája folyamán eredményhez jutott. A bürokratizmus társadalmi kategória, és függ a termelési viszonyoktól. Ha a lényegét fel akarjuk tárni, ismer-

nünk kell a termelési viszonyokat is, nem csak az államhatalmat, mint a bürokratizmus jelét, ahogyan azt az író is szem előtt tartotta.

Fontos kiemelni még azt is, hogy a mai bürokratizmus a társadalmi és gazdasági funkciók terén eltér a kapitalizmusban jelentkező bürokratizmustól. A kapitalizmusban a bürokrácia a politikai és gazdasági hatalom hordozója és végrehajtója a tulajdonviszonyok alapján. A mai bürokratizmus funkciója más. „Társadalmunk mai fejlődésének fokán szükség van egy modern, vezető apparátusra szakkaderekkel, igazgatókkal, technikai vezetőkkel a gazdaságban és egy szervezett társadalmi vezetőségre, mely egybehangolja a termelési viszonyokat. Ilyen körülmények között a bürokrácia mint a társadalmi funkciók hordozója jelentkezik, elsősorban az igazgatásban, amely szükséges a termelők mai fejlődéséhez. A bürokratizmusnak a munkásosztály részévé kell válnia, és nem szabad elkülönülnie.” (126. oldal). Az író szerint ez úgy érhető el, ha elemezzük a társadalmi ellentéteket a bürokratizmus és a munkásosztály között és azokat az új társadalmi viszonyokat, amelyek a nemkívánt helyzetet eredményezték. Ezek után olyan termelési viszonyokat kell teremteni, ahol a közvetlen termelő munkája közvetlenül a szocializmus; funkciója lesz, és ahol nem lesz szükség bürokratizmusra, mint olyanra, amely a termelők és a termelőeszközök közé áll, s ellenőrzi a termelési folyamatokat a saját mércéje alapján. Ennek a megoldása közérdekű és napjainkban sokat vitatott dolog.

ROBERT ESCARPIT: AZ IRODALOM SZOCIOLÓGIÁJA

Robert Escarpit: Sociologija književnosti; Matica Hrvatska, Zagreb. 1970, 154 oldal. SOCIOLOGIE DE LA LITTERATURE par Robert Escarpit, Presses universitaires de France, Paris 1964. Fordította Božidar Gavro.

I. NAČELA I METODE: Glava prva: Čemu sociologija književnosti. Glava druga: Kako pristupiti književnom fenomenu; II. PROIZVODNJA: Glava treća: Pisac u vremenu. Glava četvrta: Književnik u društvu; III. DISTRIBUCIJA: Glava peta: Čin objavljivanja. Glava šesta: Tokovi distribucije; IV. POTROŠNJA: Glava sedma: Umjetničko djelo i publika. Glava osma: Čitanje i život. Zaključak.

Az első próbálkozások az irodalom és a társadalom viszonyának pontos meghatározására még a XVIII. századba nyúlnak vissza.

Madame de Staël volt az első, aki ezzel a problémával foglalkozott, és könyvet is adott ki. Mindamellett csak az elmúlt években került sor az irodalom szociológiájának komolyabb tanulmányozására, s a kutatások még gyermekcipőben járnak.

Escarpit megpróbál minden problémát felölelni, amely a már ismert kapcsolatban jelentkezik:

KÖNYV — OLVASÁS — IRODALOM

- Meg lehet-e a könyv fogalmát határozni?
- Hogyan viszonyulunk a könyvhöz?
- Milyen műveket olvasunk?

Escarpit foglalkozik az irodalmi mű népszerűségével és annak időtartamával.

Euripidész szerint az ember csak halála után lehet boldog. „Az író is csak halála után erősíti meg az irodalomhoz való tartozását” — véli Escarpit.

Minden mű átéli azt a fázist, mely az író halála után kb. 30 évig tart. Ha még ekkor is népszerű — Escarpit szerint —, örökéletű marad.

Vannak irodalmi alkotások, amelyek a feledés homályába merülnek, de hosszabb vagy rövidebb idő elteltével „rehabilitálódnak”. Ez történt Shakespeare-rel is a XVIII. században. Ebben az esetben már másként tolmácsolják az író mondanivalóját a kor közönségének ízlése szerint. Ezt Escarpit a műalkotás elárulásának nevezi.

Az írógenerációk tanulmányozása szintén az irodalom szociológiájának feladata. Több jelentős írógenerációt ismerünk — főleg a reneszánsz és a romantika idejéből —, mégis feltesszük a kérdést: van-e törvényszerűség az írógenerációk létezése és a történelmi-társadalmi események között.

Fontos tényező az író származása. Henry H. Ellis a XIX. század végén elemezte a francia műalkotók földrajzi származását. Ebből kitűnik, hogy a

többségük városi. Az írói tehetség kifejlődésére nagy hatással van a környezet és a társadalom.

Az embernek — még ha író is — valamiből élnie kell. Az író többféleképpen tarthatja el önmagát: a szerzői jog felhasználásával, mecénási pénzezésből, az államtól kapott jutalmakból, ösztöndíjakból és ún. másodállásból.

A másodállás lehetővé teszi az író teljes gazdasági önállóságát, amellet szabadideje is marad az alkotásra.

A mecénás sokszor visszaél helyzetével, — ahogyan Taha Hussein egyiptomi író mondja: a mecénás aranyat és ezüstöt ad, amelyet az író elkölt, de a gondolatát, a lelket adja érte, az pedig maradandó.

A továbbiakban Escarpit részletezi a könyvkiadás történetét, majd elemezi a kiadó feladatát.

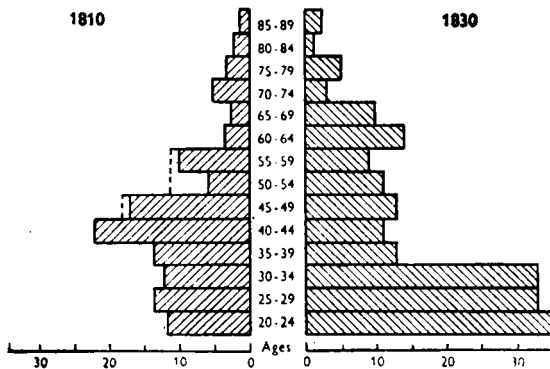
A kiadó feladata a közönség ízlésének megfelelő irodalmi művek forgalomba hozása. Sokszor kerül két tűz közé, az olvasó és az író közé. Megfelelő eszközökkel igyekszik a kiadott könyvet népszerűsíteni, az olvasó elé tárni. A szerzőt sokszor arra kényszeríti, hogy a már befutott regény szellemében, a divatnak megfelelően írjon.

A műalkotást és az olvasóközönséget legjobban a kultúra egysége köti össze. Az írónak el kell fogadnia a közönség kívánságát, ízlését, s ha az író, valamint az olvasó céljai egyeznek — a könyvnek sikere van.

A műalkotás elárulása is sikerhez vezethet. Élő példa erre Jonathan Swift, aki Gulliver utazásai c. művét filozófiai szatírának szánta, mégis gyermekmeseként tolmácsolták.

Az irodalom szociológiájában Escarpit az irodalmat úgy mutatta be, amilyen, és nem úgy, amilyennek lennie kellene. A mai társadalomban nem lehetünk megelégedve az irodalom helyzetével. Az irodalmat fel kell frissíteni, meg kell szabadítani kötelekeitől, mert csak így lesz teljes.

Az utóbbi gondolatot a szerző a következőképpen fejezi ki: „Az irodalmat meg kell szabadítani „szent voltától”, a társadalmi tabuktól, és meg kell fejteni társadalmi hatásának titkát. Így talán újra megalkothatjuk majd az emberek történelmét a társadalomban, meghozzá a szavak, a mítoszok és eszmék alkotói, a kortársak, s azok utódainak dialógusa alapján. Ezt mi mind ma úgy nevezzük: irodalom.”

A francia írók korhatár-piramisa 1810-ben és 1830-ban (az ismertetet kiadvány 47-es oldalán)

ZBIGNIEW PAWLOWSKI: ÖKONOMETRIA

Zbigniew Pawlowski: Ökonometria; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1970. 395 oldal. Ekonometria (Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1966.) Fordította: Horváth József.

Tartalomjegyzék: I. fejezet: Az ökonometria mint tudomány, és helye a tervgazdaságban, 13; II. fejezet: Az ökonometria modell, 32; III. fejezet: Az ökonometria modellek becslése, 67; IV. fejezet: Előrejelzés az ökonometria modell alapján, 117; V. fejezet: Modellek idősorok elemzésére, 142; VI. fejezet: A statisztikai adatok az ökonometria kutatásokban, 168; VII. fejezet: Az aggregálás elméletének elemei, 177. VIII. fejezet: A termelési függvény, 193; IX. fejezet: A munkatermelékenység elemzése, 217; X. fejezet: Ökonometria költségelemzés, 248; XI. fejezet: Az ágazati kapcsolatok elemzése, 266; XII fejezet: A létfenntartási költségek indexe, 290; XIII. fejezet: A jövedelemelosztás ökonometria vizsgálata, 301; XIV. fejezet: A fogyasztói kereslet ökonometria vizsgálata, 316; XV. fejezet: Népgazdasági szintű ökonometria modellek, 355; Irodalomjegyzék, 364.

A közgazdaságtudomány, mint az emberi szükségletek kielégítésének tudománya, elsősorban minőségi jellegű ismereteket nyújt. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a matematikát nem alkalmazták és alkalmazzák e tudományágban annál is inkább, mert a gazdasági élet majdnem minden megnyilvánulásában szükségét érezzük a mérésnek, számlálásnak, egyszóval az ismeretek mennyiségi kifejezésének. Persze, a matematika elsődleges alkalmazásai csak bizonyos részleges (és egészen egyszerű) kérdések megválaszolására adtak lehetőséget. Idővel azonban, a közgazdaságtudomány fejlődésével párhuzamosan, mind nagyobb érdeklődés és szükséglet nyilvánul meg a mérés, a konkrét tételek alkalmazása iránt. Különböző közgazdasági iskolák ismerték fel annak a fontosságát, megkezdtek az adatok gyűjtését, valamint feldolgozását, s ezzel elkezdődött a statisztika gyors fejlődése. A matematikával szemben támasztott igények aztán odavezettek, hogy az utolsó ötven évben kifejlődtek olyan ágai is, melyek már lehetőséget nyújtanak a gazdaság problémáinak megoldására. Különösen nagy fejlődés észlelhető ezen a téren az utóbbi tízhúsz esztendőben, hála a számítógépek gyors elterjedésének.

A matematika intenzív alkalmazásának eredményeként a közgazdaságtudomány is egy nap egész tudománnyá fog válni, bár más értelemben, mint a természettudományok. Jelen pillanatban azonban csak a terminológiai viták közepette vagyunk, s a matematika nem foglalta el az őt megillető helyet, melyen nem azt értjük, hogy a közgazdaságtudomány funkcióit teljes egészében át kell vennie, hanem csak annyit, hogy a közgazdász — legyen az elméleti vagy gyakorlati — kezében hathatós eszközzé váljon, tudatosítván a döntést.

Nem szeretnénk ez alkalommal belekeveredni a terminológiai vitákba, csak annyit jegyeznünk meg, hogy a két legismertebb gyűjtőnév ezen a részterületen: az ökonometria és az operációkutatás.

Sőt, a két fogalom közül az operációkutatásról mindössze annyit mondunk, hogy alkalmazott tudomány, amelynek az a célja, hogy segítse a vezetés

tudományos megalapozását, s csak az ökonometria fogalmával foglalkozunk valamivel bővebben, mielőtt rátérnénk Pawlowski könyvének ismertetésére.

Az ökonometria két görög szóból született: „oikonomia — gazdaság” és „metron — mérés”.¹ Ha meg szeretnénk rögtön fogalmazni azt is, hogy mi az ökonometria és mivel foglalkozik, röviden úgy válaszolhatnánk, hogy az ökonometria olyan tudomány, amely a gazdasági élet konkrét, mennyiségi törvényeinek meghatározásával foglalkozik.² Ezek szerint, habár szorosan összefügg a közgazdaságtudománnyal és a statisztikával, mégsem lehet ezekkel azonosítani. Különbösen durván csoportosítva a következő három problémakört tartalmazza:

1. A konjunktúraciklusok alakulásának vizsgálata
2. A piaci viszonyok vizsgálata
3. A programozás elmélete.

Az első csoportba tartozó vizsgálatok módszereinek megalkotójaként W. M. Personst emlegetik, aki már 1919-ben megjelentetett egy cikket ebből a problémakörből. Ezek a vizsgálatok azonban lassan már csak a történelem mozaikjának kicsiny kockái. Ezzel szemben a második csoportba tartozó ökonometriai vizsgálatok, habár gyökerei egészen a múlt századba nyúlnak vissza (Cournot és Pareto munkásságáig), mindmáig az érdeklődés előterében maradtak. Az elért eredmények Moore, Schultz, Wold, Tintner és Tinbergen nevéhez fűződnek. Ami viszont a harmadik csoportba tartozó vizsgálatokat illeti, ezek időrendileg a legfiatalabbak. Az első ilyenemű munka Kantorovics nevéhez fűződik,³ de a legismertebbek mindenesetre Dantzig és a körülötte kifejlesztett amerikai matematikus-ökgazdászok.

Az ökonometria hosszú ideig mostohagyerek volt a szocialista országokban. Ehhez valószínűleg hozzájárult az, hogy eredete „kapitalista” és szoros kapcsolata a polgári közgazdaságtanhoz, eleve elvette varázsát a szocialista államokban dolgozó tudósok számára. Az utóbbi tíz évben azonban ezen a téren is javulás észlelhető, ami mindenképpen pozitív jelenségnek számít. Ugyanis lehámozva az ökonometriáról az ideológiát, módszerei alkalmassá válnak a szocialista gazdaság problémáinak megoldására is. Pawlowski ennek a ténynek az alátámasztására könyvében⁴ öt alapvető tényezőt sorol fel:

1. Az ökonometria lehetővé teszi, hogy megismerjük egy ország gazdasági fejlődésének mennyiségi törvényszerűségeit.

2. Lehetővé válik az ökonometria által a különböző típusú termelési-technikai összefüggések szabatos becslése.

3. Az ökonometria segítségével elvégezhetjük a nem tervezhető jelenségek becslését.

4. Az ökonometria módszerei alkalmasak a gazdasági ösztönzőknek a népgazdaság egyes ágaira gyakorolt hatásának értékelésére.

5. Az ökonometria lehetővé teszi az olyan összefüggések vizsgálatát, amelyek a terv végrehajtása során a tervtől való eltérésekkel kapcsolatban lépnek fel.

Amint ebből a felsorolásból is látható, az ökonometriai módszerek lehetséges alkalmazási köre a szocialista gazdaságban igen széles. Éppen ezért szükséges közgazdaszainkat minél előbb megismertetni ezekkel a módszerekkel, hogy közgazdasági ismereteiket az összefüggések egzakt feltárására alkalmas matematikai eljárásokkal mélyíthessék el. Ilyen értelemben Pawlowski könyve igazán jól jött, s egyike azon ritka műveknek, melyek a tervgazdaság szémszögéből tárgyalják az ökonometriát.

A könyv különben 15 fejezetből áll. Az elején található az általánosabb kérdésekkel foglalkozó fejezetek: az ökonometria mint tudomány, és helye a tervgazdaságban (I. fejezet), az ökonometriai modell és felépítésének alapjai (II. fejezet), a becslés, közelítés problémái (III. fejezet), valamint az előrejelzés kérdései az ökonometriai modell alapján (IV. fejezet). Ezekben a fejezeteken kívül ide sorolható még a következő három fejezet is, ahol az idősorok elemzéséről, a statisztikai adatok felhasználásáról és az aggregálás elméletének elemeiről van szó. Ez a két fejezet készíti elő a könyv további fejezeteit, melyek aztán konkrétizálják az általános elméletet meghatározott közgazdasági problémákra.

Igy például a VIII. fejezet tárgyalja a ráfordítások és a termelés között fellépő kapcsolatokat, majd a következő fejezetekben három elemzéstípusról: a munkatermelékenység, a költség és az ágazati kapcsolatok elemzéséről tájé-

kozat a szerző. A befejező három fejezetben a lakosság létfeltételei kutatásának módszereivel, továbbá a fogyasztói keresetelemzés ökonometriai módszereivel, és végül a népgazdaság ökonometriai modelljeivel foglalkozik Pawlowski.

A könyv felépítése kézikönyv rendszerű, ennél fogva alkalmas arra, hogy az ökonometriai kutatások fontosabb területeit bemutassa a közgazdaságilag képzett olvasók számára. A szerző arra törekedett, hogy könyve közérthető legyen, s emiatt kerüli a módszerek szigorú bizonyítását. Mindamelllett szükséges a lineáris algebra és a differenciálszámítás elemi ismerete. Sajnos, közgazdaszaink idősebb generációi sokszor még ennyivel sem rendelkeznek, de azért számukra is izgalmas olvasmány lehet ez a mű, mert bevezeti őket az ökonometria általános módszertani kérdéseibe, rávilágít alkalmazhatóságára a szocialista gazdaságban, tárgyalja az egyszerű ökonometriai módszereket, és megadja a nehezebb eljárásokra vonatkozó irodalmat.

Pawlowski tárgyalásmódja szabatos, és ami egy kézikönyv szempontjából nagyon fontos: nem elvont. A leírt módszereket viszonylag sok szám- szerű példával illusztrálja, ami csak elősegíti a szöveg könnyebb megértését. Dicséretre méltó, hogy ezek az illusztrációk nem absztrakt iskolai példák, hanem a való életből vettek (Lengyelország gazdaságára vonatkoznak). Külön kiemelendő a gazdag bibliográfia a fejezetek valamint a könyv végén.

Végül néhány szót a könyv szerkezetéről. Világos, hogy egy kézikönyvben nem lehet behatóan tárgyalni az ökonometriai kutatások minden területét. Itt csak azokról van szó, amelyek gyakorlati alkalmazhatósága — Pawlowski szerint — a szocialista gazdaságban nyilvánvaló. Éppen ezért hiányoljuk, hogy a programozás elméletéről egyáltalán nem esik szó. Másik észrevételünk pedig arra vonatkozik, hogy a mű csak az ökonometria makroökonometriai alkalmazásait veszi figyelembe, míg a már viszonylag fejlett mikroökonometriai irányzatról nem kapunk betekintést. Mindemelllett a könyvet melegen ajánljuk mind az elméleti, mind a gyakorlati közgazdászoknak.

Az ágazati kapcsolatok mérlege Lengyelországban, 1957-ben

(milliárd Zl)

Felhasználó ágazatok \ Kibocsátó ágazatok	Ipar	Mezőgazdaság	Erdőgazdaság	Építőipar	Közlekedés és hírközlés	Áruforgalom	Egyéb	Bruttó termelés	Végző kibocsátás
Ipar	166,9	12,9	0,2	22,1	3,9	3,1	0,3	426,5	217,1
Mezőgazdaság	48,7	71,1	0,0	0,0	0,4	0,3	0,0	174,0	53,5
Erdőgazdaság	10,2	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0	0,0	12,4	1,4
Építőipar	1,9	0,4	0,0	2,2	0,2	0,1	0,0	59,4	54,6
Közlekedés és hírközlés	5,8	0,0	0,8	0,2	0,1	3,5	0,0	16,4	4,3
Áruforgalom	6,3	1,3	0,0	0,8	0,2	0,1	0,0	35,0	26,3
Egyéb	1,9	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	4,1	1,7
Nettó termelés	184,8	88,3	11,4	31,1	11,6	27,9	3,8	—	358,9
Bruttó termelés	426,5	174,0	12,4	59,4	16,4	35,0	4,1	727,8	—

(A bemutatott mű 271-es oldalán)

¹ Elsőnek R. Frisch, Nobel-díjas norvég tudós használta ezt a fogalmat, egyik 1926-ban kelt írásában.

² Ez a definíció O. Lange-től származik: Uvod u ekonometriju, Veselin Masleša, 1960, 9. oldal.

³ 1939-ben megjelent könyvében imertet egy programozási módszert.

⁴ 24. old. és tovább.

SZÁMUNK SZERZŐI

BELGRÁD

Mr. MUHAMED KEŠETOVIĆ, a politikai tudományok magisztere, a belgrádi Politikai Tudományos Karnak tiszteletdíjas előadója

LJUBLJANA

DRAGO DRUŠKOVIĆ, okleveles jogász, a ljubljanoi Institut za narodnosna vprasanje (Nemzetiségi Kutató Intézet) igazgatója

SZABADKA

BORSOS MÁRTA, egyetemista, a szabadkai Közgazdasági Kar hallgatója

DUDÁS JUDIT, egyetemista, a szabadkai Közgazdasági Kar hallgatója

Dr. GYÖRE KORNÉL, a budapesti egyetemen földrajz-tudományokból szerezte meg doktorátusát, a szabadkai Tanítóképző tanára

Mr. BORIVOJ MARTIN, a közgazdasági tudományok magisztere, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára

Dr. REHÁK LÁSZLÓ, a társadalmi-politikai tudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára

Dr. STEINFELD SÁNDOR, szakorvos, nyugalmazott főorvos

Mr. SZÓRÁD GYÖRGY, a közgazdaságtudományok magisztere, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára

Dr. TÓTH LAJOS, a szegedi egyetemen a pedagógiai tudományokból szerezte meg doktorátusát, a szabadkai Tanárképző Főiskola tanára

VARGA ELEONÓRA, egyetemista, a szabadkai Közgazdasági Kar hallgatója

ÚJVIDÉK

Dr. BORI IMRE, az irodalomtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar tanára

DANYI MAGDOLNA, egyetemista, az újvidéki Bölcsészeti Kar hallgatója

Mr. ALEKSANDAR ĐURĐEV, a politikai tudományok magisztere, a Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának politikai szakmunkatársa

FEHÉR KÁLMÁN, okleveles jogász, a Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának politikai szakmunkatársa

Dr. GAÁL GYÖRGY, a történelemtudományok doktora, a Tartományi Tanügyi Intézet szakmunkatársa

LŐRINC PÉTER (dr. LŐBL ÁRPÁD), a történelemtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar tanára
PASTYIK LÁSZLÓ, magyar szakos okleveles tanár, a Hungarológiai Intézet szakmunkatársa

Z Á G R Á B

Dr. STIPE ŠUVAR, a szociológiai tudományok doktora, egyetemi tanár, a Naše teme folyóirat fő- és felelős szerkesztője

B U D A P E S T

EÖRSI ISTVÁN, író, Lukács György akadémikus titkára és szakmunkatársa

ELSŐ SZÁMUNK ELŐKÉSZÍTÉSÉBEN KÖZREMŰKÖDTEK

A szerbhorvát szövegeket fordították: Dr. Balázs Piri Aladár, Búcsú Ottó, Martin Irén, Varga Zoltán, Vass Ádám

Idegen nyelvekre fordítottak: Juránovics János, (angol), Alan MacConnell-Duff (angol), Szőlősi Etelka (orosz), Tóth Rudolf (német), Marko Vukov (francia).

A magyar szöveget lektorálták: Lévy Endre, Novák József, S. Zubek Jolán, Vajda József; a szerbhorvát szöveget lektorálta: Szentgyörgyi István; a sajtó- és helyesírási hibákat kijavította a Szervezett Munkából átvett szövegben: Bakos Gyöngyi.

Az eredeti kartogramokat, grafikonokat és ábrákat Wolosinszki Antal rajzolta.

Korrektor: Matejka Lajos.

Értesítjük olvasóinkat, hogy az 1971-es év első számát november elején zártuk, de a közbejött szerkesztési és nyomdatechnikai nehézségek miatt most adhatjuk kézre. Ezért folyóiratunk következő száma az 1972-es év 1—2., azaz kettős számaként jelenik majd meg az ilyen számnak megfelelő terjedelemben. Eladási ára 10 dinár lesz.

A szerkesztőség

LÉTŰNK, megjelenik kéthavonta, ára példányonként 5 dinár, előfizetés az 1972. évre belföldön 25 dinár, külföldi címzettre 50 dinár. Megrendeléseket elfogad a Forum lap- és folyóirat terjesztők újvidéki részlege: 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: Szabadka, Trg Slobode 2/I.

Készült a szabadkai Minerva Könyvkiadó Vállalat nyomdájában.

Cinkográfiai munkák: Birografika, a Jugoszláv Vasutak Nyomda- és Kiadóvállalata, Subotica.

A borító lap ofszet nyomása a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában készült.

